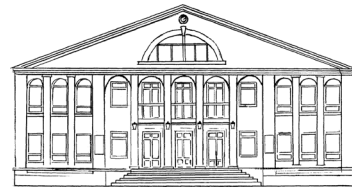

Держава та регіони

Серія: ПРАВО
2021 р., № 1 (71)

Науково-виробничий журнал

виходить щоквартально

Голова редакційної ради: **О. В. Покатаєва**,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
професор

Головний редактор:

П. С. Покатаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління,
професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський національний університет внутрішніх справ

А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та методи викладання правознавства, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»

М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет

А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності, Університет публічної служби (Угорська Республіка)

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії і теорії держави та права, Запорізький національний університет

О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6, Харківський національний університет внутрішніх справ

В. В. Шаблістий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: **С. В. Белькова**

Редактори: **С. В. Старкова**

Технічний редактор: **А. С. Лаптева**

Дизайнер обкладинки: **Я. В. Зоська**

ISSN 1813-338X

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з юридичних наук (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International (Республіка Польща)**

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 14176-3147 ПР від 24.04.2008 р.

Видавництво та друк – Видавничий дім «Гельветика»

69002, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська 84, оф. 414
Телефони +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
23 грудня 2020 р., протокол № 5

Усі права захищені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. – 2021. – № 1 (71).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 20.12.2020.

Підписано до друку 06.01.2021.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 рр.
Замовлення № 0621/204.

© Класичний приватний університет, 2021

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

<i>Н. М. Грень</i> ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ВІКОМ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ).....	8
<i>О. Г. Козинець, А. Є. Лесун</i> ПРОКУРАТУРА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: СТВОРЕННЯ, РОЗВИТОК І ЗМІНИ В ХОДІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 Р.....	12
<i>С. С. Кузнєцов</i> МОРСЬКА ДОКТРИНА УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2035 РОКУ (2009-2015-2018 РОКІВ): ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ (ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРОЦЕДУРНИЙ) АСПЕКТ ДОКТРИНОТВОРЕННЯ.....	17
<i>А. М. Кучук, В. М. Пекарчук</i> МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ПРАВОНАВСТВА: СПРОБА КРИТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ.....	27
<i>А. В. Мельник</i> РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ.....	32
<i>О. В. Мінченко</i> УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ VERSUS РЕЛЯТИВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУТНОСТІ ПРАВА.....	37
<i>Р. С. Шелудяков, О. Ю. Білошенко, Ю. С. Чабаненко</i> ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР ЯК ФОРМА ПРАВОВОГО КОМПРОМІСУ.....	42

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

<i>Hasanov Elshad Eldar oğlu</i> THE ROLE OF THE LEGISLATURE IN THE FORMATION OF A DEMOCRATIC AND LEGAL STATE.....	48
--	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

<i>D. V. Afanasyev, S. V. Lankin, D. A. Maritz</i> SCIENTIFIC AND LEGAL ASPECT OF THE PRINCIPLES OF CIVIL PROCEDURAL LAW.....	54
<i>Ю. Є. Зінькевич</i> ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ У РОЗПОДІЛІ СПАДЩИНИ.....	60
<i>Ю. В. Кривенко</i> ПРАВО НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19.....	67

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

В. О. Гаєрилюк
ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
ПРАЦІВНИКІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ..... 73

К. Б. Мух
ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ..... 79

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

А. В. Боровик, А. В. Томчук
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ
ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ..... 87

А. В. Замрига
ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19
НА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ..... 94

Н. П. Капітаненко
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО
ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ..... 101

І. О. Позігун
СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА
З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ..... 109

А. В. Хрідочкін
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРНОЇ БАЗИ
ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ..... 114

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

О. S. Bondarenko
WHISTLEBLOWERS OF CORRUPTION
AS SUBJECTS OF ANTI-CORRUPTION ACTIVITY..... 121

В. В. Карелін
ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ
ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ І ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ..... 126

В. М. Савицька
ЗАВІДОМІСТЬ ЯК НАСКРІЗНА ОЗНАКА,
ПЕРЕДБАЧЕНА ЗАГАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ КК УКРАЇНИ..... 131

Е. Г. Стоматов, Д. О. Большакова
ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 136

С. В. Щербак, С. В. Мирославський
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ..... 144

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

І. С. Клечановський

ЗНАЧЕННЯ ЕВРИСТИЧНОГО ПІДХОДУ У ПОБУДОВІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬНИЦТВА
ЩОДО ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ У ЗВ'ЯЗКУ
З ДІЯЛЬНІСТЮ, ПОВ'ЯЗАНОЮ З НАДАННЯМ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ.....150

А. Ю. Плюшкін

СУБ'ЄКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ ІЗ ВИЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ
ТА ПЕРЕДАЧІ В УПРАВЛІННЯ АКТИВІВ, ОДЕРЖАНИХ
ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ.....155

О. І. Ромціє

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ
(СУЧАСНИЙ ПЕРІОД).....161

М. І. Смирнов

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ.....165

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

О. Г. Лис

ОПТИМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....172

Д. С. Кремова

ПРИСЯГА В СЛУЖБОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН
(НА ПРИКЛАДІ УГОРЩИНИ, НІМЕЧЧИНИ, ЧЕХІЇ).....178

О. В. Бігняк

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ СПІВВЛАСНИКІВ
В УПРАВЛІННЯ БАГАТОКВАРТИРНИМ БУДИНКОМ В ДЕРЖАВАХ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....183

Я. І. Маслова

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ.....189

А. М. Тимчишин

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....194

Є. Є. Морозов

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ І СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ.....201

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

<i>Hren N. M.</i> COMPARATIVE-LEGAL ANALYSIS OF THE CONSTITUTIONAL REGULATION OF AGE DISCRIMINATION (ON THE EXAMPLES OF EU STATES).....	8
<i>Kozynets O. H., Lesun A. Ye.</i> THE PROSECUTOR'S OFFICE IN THE RUSSIAN EMPIRE: CREATION, DEVELOPMENT AND CHANGES IN THE COURSE OF JUDICIAL REFORM IN 1864.....	12
<i>Kuznietsov S. S.</i> MARITIME DOCTRINE OF UKRAINE FOR THE PERIOD UP TO 2035 (2009-2015-2018): ORGANIZATIONAL (ADJECTIVE AND PROCEDURAL) ASPECT OF DOCTRINE FORMATION.....	17
<i>Kuchuk A. M., Pekarchuk V. M.</i> MODERN JURISPRUDENCE METHODOLOGY: AN ATTEMPT OF CRITICAL THINKING.....	27
<i>Melnyk A. V.</i> DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF INTERROGATION IN UKRAINE.....	32
<i>Minchenko O. V.</i> UNIVERSALITY VERSUS RELATIVITY IN THE CONTEXT OF THE ESSENCE OF LAW.....	37
<i>Sheludiakov R. S., Biloshenko O. Yu., Chabanenko Yu. S.</i> INDIVIDUAL LEGAL AGREEMENT AS A FORM OF LEGAL COMPROMISE.....	42

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

<i>Hasanov Elshad Eldar oğlu</i> THE ROLE OF THE LEGISLATURE IN THE FORMATION OF A DEMOCRATIC AND LEGAL STATE.....	48
--	----

CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW

<i>D. V. Afanasyev, S. V. Lankin, D. A. Maritz</i> SCIENTIFIC AND LEGAL ASPECT OF THE PRINCIPLES OF CIVIL PROCEDURAL LAW.....	54
<i>Zinkevych Yu. Ye.</i> THE PECULIARITIES OF NOTARIZATION OF THE HEIRS' RIGHTS IN THE SECTION OF INHERITANCE.....	60
<i>Kryvenko Yu. V.</i> THE RIGHT TO FREEDOM OF CONSCIENCE AND CREED IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 CORONARY VIRUS PANDEMIC.....	67

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

<i>Havrylyuk V. O.</i> TASKS OF SOCIAL PROTECTION OF PUBLIC SERVICE EMPLOYEES.....	73
---	----

Mukh K. B.
TYPES OF LEGAL LIABILITY OF POLICE OFFICERS.....79

**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE;
FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW**

Borovyk A. V., Tomchuk A. V.
RESPONSIBILITY OF SUBJECTS OF STATE POLICY IMPLEMENTATION
IN THE FIELD OF PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE.....87

Zamryha A. V.
THE IMPACT OF THE COVID-19 CORONAVIRUS PANDEMIC
ON THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT
OF AGRICULTURAL BUSINESS IN UKRAINE.....94

Kapitanenko N. P.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF STATE INTERNAL CONTROL
IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHT IMPLEMENTATION.....101

Pozigun I. O.
CORRELATION OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW
WITH OTHER PRINCIPLES OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS.....109

Hridochkin A. V.
PRIORITY DIRECTIONS FOR THE FORMATION
OF AN INFRASTRUCTURE BASE OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY.....114

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINAL EXECUTIVE LAW**

O. S. Bondarenko
WHISTLEBLOWERS OF CORRUPTION AS SUBJECTS
OF ANTI-CORRUPTION ACTIVITY.....121

Karelin V. V.
PECULIARITIES OF PROSECUTOR'S SUPERVISION
FOR COMPLIANCE WITH LAWS IN THE EXECUTION
OF CRIMINAL PENALTIES AND PROBATION IN UKRAINE.....126

Savytska V. M.
AWARENESS AS A CROSS-SIGN, PROVIDED FOR THE GENERAL PART
OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....131

Stomatov E. H., Bolshakova D. O.
IMPOSITION OF PUNISHMENT ON THE BASIS
OF AGREEMENTS IN PROCEEDINGS ON CRIMINAL OFFENSES
IN THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITIES.....136

Shcherbak S. V., Myroslavskiy S. V.
DOMESTIC VIOLENCE CRIMES: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE.....144

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS

<i>Klechanovskiy I. S.</i> THE VALUE OF A HEURISTIC APPROACH IN BUILDING A FORENSIC METHODOLOGY OF INVESTIGATING A THREAT OR VIOLENCE AGAINST A DEFENSE COUNSEL OR A PERSON'S REPRESENTATIVE IN CONNECTION WITH ACTIVITIES RELATED TO THE PROVISION OF LEGAL ASSISTANCE.....	150
<i>Pliushkin A. Yu.</i> SUBJECTS OF IMPLEMENTATION OF MEASURES FOR FINDING, TRACING AND TRANSFER TO MANAGEMENT OF ASSETS DERIVED FROM CORRUPTION AND OTHER CRIMES.....	155
<i>Romtsiv O. I.</i> DEVELOPMENT OF THE THEORY OF COUNTERACTION TO THE INVESTIGATION OF CRIMES (THE MODERN PERIOD).....	161
<i>Smyrnov M. I.</i> CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF USING VIDEOCONFERENCING IN CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE.....	165

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

<i>Lys O. H.</i> OPTIMIZATION OF THE ACTIVITIES OF PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS IN THE IMPLEMENTATION OF INCLUSIVE EDUCATION IN UKRAINE.....	172
<i>Kremova D. S.</i> OATH IN THE SERVICE LAW OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES (ON THE EXAMPLE OF HUNGARY, GERMANY, THE CZECH REPUBLIC).....	178
<i>Bihniak O. V.</i> COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF REGULATION OF CO-OWNERS' PARTICIPATION IN THE MANAGEMENT OF A MULTI-APARTMENT BUILDING IN THE CENTRAL AND EAST EUROPE.....	183
<i>Maslova Ya. I.</i> FEATURES OF BRINGING TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION.....	189
<i>Tymchyshyn A. M.</i> FEATURES OF USE SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....	194
<i>Morozov E. E.</i> ADMINISTRATIVE-LEGAL CONTENT AND ESSENCE OF THE PHENOMENON OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN POLICE ACTIVITY.....	201

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 304.4

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.1>

Н. М. Грень

ORCID ID: 0000-0001-5780-9423

кандидат юридичних наук,

суддя

Львівського окружного адміністративного суду

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ВІКОМ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ)

Стаття присвячена порівняльному аналізу правового регулювання дискримінації за віковою ознакою. Для розуміння тенденцій регулювання цієї проблеми у світі автор проаналізував досвід країн Європейського Союзу з метою встановлення особливостей закріплення правового регулювання антидискримінаційних проявів.

Дискримінація за віковим критерієм є актуальною проблемою сучасної правової науки, оскільки під дискримінаційні ситуації можуть підпадати особи будь-якої вікової групи. Аналіз низки моніторингових звітів, доповідей та аналіз зарубіжного законодавства дав нам можливість стверджувати, що країни Європейського Союзу за особливостями правового регулювання можна поділити на три групи.

До першої групи держав автором віднесено ті, які мають спеціалізоване антидискримінаційне законодавство як на загальнодержавному, так і на муніципальному рівнях. Норми антидискримінаційного характеру розміщені не в комплексному законі проти дискримінації за будь-якою ознакою, а у спеціалізованому законі окремої сфери суспільного життя. Такий підхід також прийнятний, оскільки забезпечує предметну сферу відносин (Австрія, Хорватія, Чехія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Люксембург, Румунія, Словаччина, Словенія та Швеція).

До другої групи віднесено держави, котрі частково регулюють питання дискримінації за віковою ознакою. Зазвичай у конституційних нормах найвищої дії передбачають встановлення на національному рівні принципу рівності та вказують на дискримінаційні ознаки, що забороняються на рівні закону. Вік як ознака дискримінації в таких державах не виокремлений як основний критерій і належить до категорії «інші ознаки». Більшість держав-членів ЄС застосовують часткову модель захисту. Тут немає чіткого законодавства та надається захист за конституційним або міжнародним правовим критерієм, національним внутрішнім адміністративним правом (Кіпр, Естонія).

Третя група – держави, які на конституційному рівні практично не врегульовують питання дискримінації за віком, оскільки ні згадок про вік, ні навіть посилай на інші ознаки у їхніх конституційних нормах немає (Італія, Мальта, Португалія, Польща).

Ключові слова: дискримінація, ознаки дискримінації, країни Європейського Союзу, конституційні норми, спеціалізоване законодавство.

Постановка проблеми. Дискримінація за будь-якою ознакою первинно порушує принцип рівності та зазіхає на вільну реалізацію прав і свобод громадян. Дискримінація за віковим критерієм є особливо актуальною проблемою сьогодення. Незалежно від віку будь-яка особа

може зіштовхнутися із вказаною ситуацією, проте проблема дискримінації особливо суттєва для осіб старшої вікової групи, оскільки збільшення тривалості життя створює додатковий тягар на державу та суспільство. Як вказано в аналітиці, ЄС стає «дедалі сивішим» внаслідок

динамічних змін у народжуваності та тривалості життя, здійснюється значний тиск на економічний, соціальний і конкурентний потенціал ЄС. На рівні ЄС докладаються величезні зусилля для заохочення повноцінної участі всіх вікових груп у різних сферах, для активного і здорового старіння [1]. З переліку найчастіших ознак дискримінації саме дискримінація за віком трапляється найчастіше.

Проблема дискримінації за віком є широкою. Для розуміння тенденцій регулювання цієї проблеми у світі, на нашу думку, слід проаналізувати досвід країн Європейського Союзу з метою встановлення особливостей закріплення правового регулювання антидискримінаційних проявів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Представники сучасної юридичної науки, зокрема Д. Белов, Ю. Бисага, Н. Дрьоміна-Волок, І. Жаровська, Г. Журавльова, М. Скорик та ін., неодноразово зверталися до питання дискримінації, проте сьогодні вона є широким поняттям, виокремлюють багато її ознак, і кожна з них має свої особливості, складники та засоби подолання. Тому вагомою проблемою є висвітлення питання дискримінації за віком в окремому контексті.

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу конституційного регулювання дискримінації за віком на прикладі держав Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз низки моніторингових звітів, доповідей і зарубіжного законодавства дав нам можливість стверджувати, що країни Європейського Союзу за особливостями правового регулювання можна поділити на три групи.

До першої віднесемо держави, система законодавства яких чітко забезпечує протидію дискримінації за досліджуваною проблематикою. Як вказано у доповіді Європейській комісії за 2020 рік за авторством Е. Давгуртс, повний і явний захист від прямої вікової дискримінації забезпечується у понад 44% країн-членів [2, с. 12–13]. Деякі держави-члени мають спеціальні національні антидискримінаційні закони, які прямо забороняють пряму дискримінацію за віком щодо соціального захисту, освіти, житла, охорони здоров'я та доступу до товарів і послуг.

Для прикладу, в Австрії існує не тільки національне, але й муніципальне законодавство. Захист від дискримінації щодо соціального захисту передбачена у низці документів у дев'яти провінціях (Віденський закон про боротьбу з дискримінацією; Бургенландський

Закон про дискримінацію; Каринтський закон про боротьбу з дискримінацією; Нижньоавстрійський Закон про боротьбу з дискримінацією; Верхньоавстрійський закон про боротьбу з дискримінацією; Закон про рівне ставлення Зальцбургу; Закон про рівне ставлення до Штирії; Тирольський закон про боротьбу з дискримінацією; Закон про боротьбу з дискримінацією Форарльберга) [3]. Те саме стосується Бельгії, котра виокремила антидискримінаційне федеральне законодавство у трьох регіонах.

Проте в цій групі можна виокремити й інший підхід. Норми антидискримінаційного характеру розміщені не в комплексному законі проти дискримінації за будь-якою ознакою, а у спеціалізованому законі окремої сфери суспільного життя. Такий підхід також прийнятний, оскільки забезпечує предметні відносини, що прийнято у Хорватії, Чехії, Фінляндії, Німеччині, Угорщині, Ірландії, Люксембурзі, Румунії, Словаччині, Словенії та Швеції.

До другої групи слід віднести держави, котрі частково регулюють питання дискримінації за віковою ознакою. Зазвичай у конституційних нормах найвищої дії передбачають встановлення на національному рівні принципу рівності та вказують на дискримінаційні ознаки, що забороняються на рівні закону. Вік як ознака дискримінації в таких державах не виокремлений як основний критерій і належить до категорії «інші ознаки». Більшість держав-членів ЄС застосовують часткову модель захисту. Тут немає чіткого законодавства та надається захист за конституційним або міжнародним правовим критерієм, національним внутрішнім адміністративним правом.

Зазвичай у таких державах згадка про протидію дискримінації міститься в конституції. Так, ст. 28 Конституції Республіки Кіпр вказує: «Всі без винятку рівні перед законом, адміністративною властю та правосуддям, маючи право користуватися рівним захистом і рівноправним до них ставленням. 2. Кожен користується всіма правами та свободами, передбаченими Конституцією, без будь-якого обмеження у правах, випадкового або прямого, у зв'язку з його соціальною належністю, національністю, кольором шкіри, релігією, мовою, статтю, політичними та іншими переконаннями, національним і суспільним походженням, місцем народження, станом, громадською належністю або будь-якою іншою причиною, за винятком, якщо положенням Конституції України категорично не визначається зворотне» [4].

Конституція Естонії у ст. 12 регулює питання дискримінації, вказуючи, що «перед законом усі рівні. Ніхто не може бути підданий дискримінації через його національну, расову належність, колір шкіри, стать, мову, походження, віросповідання, політичні чи інші переконання, а також майнове та соціальне становище або за іншими обставинами» [5].

І наостанок. Є держави, які на конституційному рівні практично не врегульовують питання дискримінації за віком, оскільки ні згадок про вік, ні навіть посилок на інші ознаки в їхніх конституційних нормах немає.

Ст. 3 Конституції Італії вказує, що «всі громадяни мають однакові громадські права та є рівними перед законом незалежно від статі, раси, мови, релігії, політичних переконань, особистого і соціального становища». На цьому перелік вичерпується, проте все ж указаний казус можна подолати, оскільки цитована стаття у наступній частині вказує позитивний обов'язок держави забезпечити антидискримінаційну політику: «завдання Республіки – усунути перешкоди економічного та соціального порядку, які, обмежуючи свободу і рівність громадян, заважають повному розвитку людської особистості й ефективній участі всіх трудящих у політичній, економічній і соціальній сфері суспільства» [6]. У найбільш загальному вигляді позитивні зобов'язання держави вимагають від національних органів влади запровадити та вжити всіх прийнятних (розумних) і належних заходів (англ. *reasonable and appropriate measures*) для гарантування прав людини, їх забезпечення, захисту та сприяння реалізації в кожному конкретному випадку [7, с. 12].

Ст. 45 Конституції Мальти подає дуже широкий аналіз рівності та дискримінації, навіть вміщує розуміння понять, вказуючи, що «вислів «дискримінаційний» означає «дозволяє собі різне ставлення до різних осіб», їх відповідних категорій за расою, місцем походження, політичних думок, кольором шкіри, переконань або статі, причому особи, котрі належать до такої категорії, піддаються позбавленню окремих прав і обмежень, а особи, які належать до інших категорій, не піддаються або отримують привілеї та переваги, що не надаються особам інших таких категорій» [8]. Однак жодної згадки про вік також немає.

Конституція Португальської республіки [9] містить таку норму: «Походження, стать, раса, мова, місце народження, релігійна належність, політичні або ідеологічні переконання, освіта, майнове чи суспільне становище ні для кого не

може служити підставою для отримання привілеїв, отримання вигоди, нанесення шкоди, позбавлення будь-якого права або звільнення від будь-якого обов'язку».

Ст. 32 Конституції Польщі вказує на рівність і дає лаконічне тлумачення, що «ніхто за будь-яких обставин не може зазнавати дискримінації у політичному, соціальному або економічному житті» [10].

Висновки і пропозиції. Дискримінація за віковим критерієм є актуальною проблемою сучасної правової науки, оскільки під дискримінаційні ситуації можуть підпадати особи будь-якої вікової групи. Аналіз низки моніторингових звітів, доповідей і зарубіжного законодавства дав нам можливість стверджувати, що країни Європейського Союзу за особливостями правового регулювання можна поділити на три групи: перша – держави, які мають спеціалізоване антидискримінаційне законодавство як на загальнодержавному, так і на муніципальному рівнях (Австрія, Хорватія, Чехія, Фінляндія, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Люксембург, Румунія, Словаччина, Словенія та Швеція); друга – держави, що частково регулюють питання дискримінації за віковою ознакою через визначення в конституційних нормах дискримінаційних ознак, які забороняються на рівні закону, проте прямо не відносячи до них вік (Кіпр, Естонія); у країнах третьої групи конституційні норми містять згадку про дискримінацію, перелік ознак є вичерпним, і вік до них не належить (Італія, Мальта, Португалія, Польща).

Список використаної літератури:

1. The European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing URL: https://ec.europa.eu/eip/ageing/aboutthe-partnership_en.
2. Dewhurst E. Age discrimination law outside the employment field including summaries in English, French and German. Directorate-General for Justice and Consumers. 2020. P. 12–13.
3. Austria, Viennese Anti-Discrimination Act, Wr LGBl № 35/2004 (para 1); Burgenlandian Anti-Discrimination Act, Bgl LGBl № 84/2005, (para 23); Carinthian Anti-Discrimination Act, Kntn LGBl № 63/2004, (para 12); Lower Austrian Anti-Discrimination Act, NO LGBl № 24/2017, (para 3); Upper Austrian Anti-Discrimination Act, OO LGBl № 50/2005, (para 2); Salzburgian Equal Treatment Act, Slzb LGBl № 31/2006, (para 28); Styrian Equal Treatment Act, Stmk LGBl № 66/2004, (para 32); Tyrolian Anti-Discrimination Act, T LGBl № 25/2005, (para 3); Vorarlbergian Anti-Discrimination Act, VlbG LGBl № 17/2005, (para 1).

4. Конституція Республіки Кипр от 16 августа 1960 г. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/cypros/cyprus-r.htm.
5. Конституція Естонської Республіки. Принята на референдумі 28 июня 1992 г. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/estonia/estoni-r.htm.
6. La Costituzione Della Repubblica Italiana URL: <http://www.ext.comune.fi.it/costituzione/cirillico.pdf>.
7. Христова Г. Позитивні обов'язки держави у сфері протидії дискримінації *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 4. С. 11–20.
8. Конституція Мальтійської Республіки 1964 г. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/malta/malta-r.htm
9. Конституція Португальської Республіки от 2 апреля 1976 г. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm.
10. Конституція Польської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) Київ : Москаленко О.М., 2018. 82 с.

Hren N. M. Comparative-legal analysis of the constitutional regulation of age discrimination (on the examples of EU states)

The article is devoted to the comparative analysis of the legal regulation of age discrimination. To understand the trends in the regulation of this problem in the world, the author analyzed the experience of the European Union in order to establish the specifics of consolidating the legal regulation of anti-discrimination.

Discrimination on the basis of age is an urgent problem of modern legal science, because discriminatory situations can affect people of any age group. The analysis of a number of monitoring reports, reports and the analysis of foreign legislation gave us the opportunity to indicate that the legal regulation in the European Union according to the peculiarities of legal regulation can be divided into three groups.

The author includes in the first group of countries those that have specialized anti-discrimination legislation at both the national and municipal levels. In this group, the author singles out a different approach. Norms of anti-discrimination nature are not placed in the complex law against discrimination on any grounds, but in the specialized law of a separate sphere of public life. This approach is also acceptable because it provides the subject area of the relationship. (Austria, Croatia, Czech Republic, Finland, Germany, Hungary, Ireland, Luxembourg, Romania, Slovakia, Slovenia and Sweden).

The second group includes states that partially regulate age discrimination. Usually, the constitutional norms of the highest action provide for the establishment of the principle of equality at the national level and indicate discriminatory features that are prohibited at the level of law. Age as a sign of discrimination in such states is not singled out as the main criterion and belongs to the category of "other signs". Most EU Member States apply a partial protection model. There is a lack of clear legislation, and protection is provided according to constitutional or international legal criteria, national, internal administrative law (Cyprus, Estonia).

The third group is states that do not regulate the issue of age discrimination at the constitutional level. Because there is no mention of age or even references to other features in their constitutional norms (Italy, Malta, Portugal, Poland).

Key words: *discrimination, signs of discrimination, European Union countries, constitutional norms, specialized legislation.*

О. Г. Козинець

кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри правоохоронної діяльності та загальноправових дисциплін
Національного університету «Чернігівська політехніка»

А. Є. Лесун

студентка IV курсу юридичного факультету
Національного університету «Чернігівська політехніка»

ПРОКУРАТУРА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: СТВОРЕННЯ, РОЗВИТОК І ЗМІНИ В ХОДІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 Р.

У статті досліджуються причини й особливості створення інституту прокуратури в Російській імперії, етапи її розвитку. Приділяється увага змінам, що відбулися в органах прокуратури Російської імперії у пореформений час.

Походження російської прокуратури датується часом правління Петра I, який у 1722 р. запровадив французьку модель прокуратури як контролюючого органу, котрий наглядав за центральними та місцевими адміністративними органами («око государево»). Прокурор тоді підпорядковувався безпосередньо імператору і зобов'язаний був здійснювати нагляд за діяльністю сенату та колегій, «щоб не порушувалася воля Його Величності».

Особливістю прокуратури в Російській імперії на момент її створення та початкового етапу розвитку була спрямованість її повноважень виключно на забезпечення відповідності діяльності державних установ імператорським указам і розпорядженням, із наданням органам прокуратури широких повноважень щодо здійснення нагляду в усіх сферах суспільного і державного життя Російської імперії. У такому статусі вона діяла до II половини XIX ст., коли організації побудова органів прокуратури зазнала суттєвих перетворень, пов'язаних насамперед із реформуванням усієї системи судових і правоохоронних органів Російської імперії.

У процесі судової реформи 1864 р. було зроблено новий крок у регулюванні діяльності інституту прокуратури. Так, функції загального нагляду, властиві органам прокуратури в дореформений період, були «забуті»; прокуратура поступово перетворилася на орган кримінального переслідування. Основою прокурорської діяльності став нагляд за попереднім слідством і підтримка звинувачення перед судом, тобто робота, що проводиться прокурорами в межах кримінального судочинства.

Така трансформація інституту прокуратури швидше мала негативний характер, адже самовладдя чиновників у Російській імперії й надалі залишалось ще досить поширеним явищем, тому існування наглядового органу було вкрай необхідним.

Як наслідок, зміни в діяльності прокуратури погіршили загальний стан законності у країні, на що вже тоді звернули увагу деякі прокурорсько-судові діячі.

Ключові слова: органи прокуратури, судова реформа 1864 р., Російська імперія, функції прокуратури, прокурорський нагляд, правозахисна діяльність, правоохоронна діяльність, реорганізація інституту прокуратури.

Постановка проблеми. Визначення історичних передумов становлення, розвитку та змін правозахисної діяльності органів прокуратури завжди буде актуальною темою для працівників органів прокуратури, інших правоохоронних органів, студентів, викладачів навчальних закладів тощо, адже прокуратура – це важлива державна інституція, яка завжди відіграла важливу роль у системі

правоохоронних органів нашої держави, що повинні підтримувати законність і правопорядок, права й законні інтереси громадян і держави. У зв'язку з цим успіхи та помилки, котрі в минулому мали місце в діяльності органів прокуратури, становлять важливий історичний досвід, що, беззаперечно, має вплив на подальший розвиток правозахисної функції сучасної прокуратури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Історіографії створення та розвитку органів прокуратури присвячено достатньо велику джерельну базу. Питання історичного розвитку прокуратури у своїх працях досліджували Б. Віленський, В. Козирєв, М. Кобилецький, І. Бойко, В. Кульчицький, О. Михайленко, О. Медведько, І. Поляков, В. Свербигуз, П. Щербина, В. Сухонос, М. Сірий, І. Арістова, О. Бандурка, В. Білоус, І. Голосніченко, Ю. Кравченко, Є. Попович, О. Рябченко, М. Хавронюк, М. Якимчук, Х. Ярмач та ін.

Мета статті – дослідити створення, розвиток і регулювання органів прокуратури Російської імперії XIX ст., а також проаналізувати зміни у системі органів прокуратури Російської імперії, викликані судовою реформою 1864 р.

Виклад основного матеріалу. Утворення прокуратури в Російській імперії було історичною закономірністю, саме прагнення імператора йти європейським шляхом розвитку спонукало його до активної роботи над законотворчістю, насамперед у сфері державного управління, проте прийняття законів, які регламентували діяльність державних чиновників і встановлювали відповідальність за недбале виконання обов'язків або вчинення посадових злочинів і проступків, не давали бажаного результату. Потрібен був апарат, що стежив би за виконанням законів і вживав заходів щодо притягнення винних до відповідальності [1, с. 102].

З цією метою в Російській імперії у січні 1722 р. імператором Петром I була створена прокуратура, на яку й була покладена наглядова функція за дотриманням законів [2, с. 459]. Доти в Російській імперії не існувало спеціальних органів публічного переслідування, але факти постійного зловживання владою та службовим становищем, казнокрадства, хабарництва, місцевої бюрократії та інші негативні явища стали поштовхом для створення інституту прокуратури як наглядового органу.

Поряд із цим інтереси центральної влади, котра виступала в ролі законодавця, не завжди збігалися з інтересами установ та осіб, на яких поширювалися схвалені закони, тож закони часто не виконувалися.

Усе це перешкоджало подальшому розвитку державності й соціально-економічних умов життя країни. Створення установ, що мали би «приводити в дію» закони центральної влади, стежити за виконанням ними обов'язків і протидіяти згаданим негативним явищам, було необхідним. Такими установами, на думку Петра I, мали стати органи прокуратури [2, с. 459].

Так, прокуратура, створена Петром I, існувала та функціонувала як контрольний орган, способом правозахисної діяльності якого був нагляд за відповідністю законам. Період правління Петра I характеризувався зосередженням на захисті саме його інтересів і безпосередньої йому підпорядкованості. Усі дії прокурора було зосереджені на забезпеченні відповідності діяльності державних установ імператорським указам і розпорядженням [3, с. 146].

Новий етап розвитку прокуратури в Російській імперії настав за часів правління Катерини II й Олександра II. Тоді відбулися істотні зміни у нормативно-правовому регулюванні організації та діяльності органів прокуратури.

Так, наприклад, у 1764 р. у зв'язку з реформою сенату розширюється інститут обер-прокурорів, котрі одержали право наглядати за законністю рішень п'яти департаментів сенату. Зокрема, нагляд за першим департаментом, що виконував функції уряду, був доручений генерал-прокурору, посада якого була введена ще у 1722 р. На місцях вводилися посади провінційних прокурорів, котрі мали такі самі повноваження, як і губернські прокурори.

Відповідно до указу 1775 р. прокурорські посади були введені при судах, а посади провінційних прокурорів, навпаки, ліквідовані, їхні функції почали виконувати повітові прокурори та товариші (помічники) губернських прокурорів.

Водночас «Основні положення реформування судової системи в Росії», затверджені імператором 29 вересня 1862 р., передбачали установа при кожному суді посади прокурора та за необхідності – його товаришів (помічників). Призначення на посади прокурорів окружних судів і їхніх товаришів проводилося міністром юстиції (генерал-прокурором) за поданням прокурора судової палати. Призначення на посади обер-прокурорів сенату, прокурорів судових палат і їхніх товаришів (помічників) здійснювалося імператором за поданням міністра юстиції.

До обов'язків прокурорів входило стеження за однаковим і точним дотриманням законів, виявлення і переслідування всіляких порушень законного порядку, вимагання їх відновлення, пропозиції до суду щодо застосування попереднього ув'язнення у випадках, передбачених законодавством. На прокурорів покладался обов'язок також нагляду за провадженням слідства та підтримання обвинувачення в судах [4, с. 33].

Отже, за часів правління Катерини II й Олександра II межі компетенції прокуратури помітно розширилися, і прокуратура практично без змін проіснувала до судових реформ другої половини XIX ст.

У процесі судової реформи 1864 р. було зроблено новий крок у регулюванні повноважень органів прокуратури. Насамперед було заплановано поступову ліквідацію губернських прокуратур і заміну їх прокуратурами створених судових округів [4, с. 34]. Фактично в цей період існувало дві системи органів прокуратури: прокурори судів виконували функцію обвинувальної влади, а губернські прокурори виконували повноваження щодо здійснення загального нагляду [5, с. 39]. Відповідно до такого методу функціонування органів прокуратури із поступовою ліквідацією губернських прокуратур втрачалася і функція здійснення нагляду. Такі зміни мали негативний характер, адже самовладдя чиновників залишалось ще досить поширеним явищем.

Поступове обмеження у правах основних ланок місцевої прокуратури – губернських і повітових прокурорів і присяжних – запроваджується законом від 7 березня 1866 р. Вони звільняються від перегляду цілої низки постанов губернських, міських і повітових службових місць. За ними залишається лише нагляд за рішеннями губернських правлінь і поліцейських управлінь із різних справ «судових відносин», а також за установами, що відповідали за призначення та ведення слідства, віддання до суду, виконання адміністративних стягнень і вироків [6, с. 10].

За губернськими прокурорами та повітовими присяжними ще залишалось право входити до всіх службових місць, якщо вони вважали за потрібне, брати «до свого розгляду» проваджені там справи, вимагати в будь-який час «раптово дати свідчення щодо казначейства, громадських сум і майна». Із числа адміністративних обов'язків місцевого прокурорського нагляду до чиновників оновленої прокуратури перейшли окремі обов'язки по тюремній частині й участь у деяких селянських справах «губернського присутствія» [7, с. 144].

Протягом 1866 р. у міру скасування посад губернських і повітових прокурорів і присяжних нагляд із боку посадових осіб відомства Міністерства юстиції за губернськими, міськими та повітовими установами припиняється [6, с. 11], тож можна сказати, що судова реформа 1864 р. реорганізувала інститут прокуратури як

орган, проявом правозахисної діяльності якого був виключно нагляд за відповідністю законам.

Надалі інститут прокуратури активно набував характеру переважно органу кримінального переслідування й державного звинувачення перед судом. Після реформи прокуратура була включена до складу судового відомства, проте входила до нього як самостійна система, котра має свою організаційну структуру.

На чолі прокуратури стояв міністр юстиції, проте в законі було підкреслено, що він очолює прокуратуру як генерал-прокурор, чим і визначається характер його дій: вони належать не до сфери судового управління, а до сфери підтримки державного звинувачення в суді й охорони сили закону, вживаного судами.

Важливими принципами організації прокуратури були єдність і суворі ієрархічна підлеглість. У безпосередньому підпорядкуванні в генерал-прокурора перебували обер-прокурори Сенату та прокурори судових палат, у кожного з яких було декілька товаришів (помічників).

Прокуророві судової палати були підпорядковані прокурори окружних судів, що входили до округу цієї палати. Вони розподілялися за містами повітів, які входили до округу цього суду, де вони виконували й функції нагляду за попереднім слідством, і обов'язок участі в засіданнях з'їздів світових суддів. Молодші чини прокуратури призначалися та звільнялися міністром юстиції, вищі призначалися та звільнялися імператором за поданням міністра юстиції [2, с. 459–460].

Безумовно, прокурори перебували у залежності від уряду і тому, що підпорядковувалися міністру юстиції, і тому, що на них не поширювався принцип незмінності [8, с. 70].

Основною прокурорської діяльністю були нагляд за попереднім слідством і підтримка звинувачення перед судом, тобто робота, яка проводиться прокурорами в межах кримінального судочинства. Подальші закони наділили прокуратуру функціями за межами кримінального судочинства, такими як: спостереження за в'язницями, участь у різних губернських провадженнях (за селянськими справами, військовою повинністю тощо) і підпорядкували їй у дисциплінарному відношенні загальну поліцію.

Повноваження прокуратури, зокрема властиві в дореформений період для цього правоохоронного органу функції загального нагляду, були значно трансформовані. Надалі ця обставина негативно вплинула на загальний

стан законності у країні, на що вже тоді звернули увагу деякі прокурорсько-судові діячі [9, с. 814–815].

Так, наприклад, відомий юрист Анатолій Коні, будучи прихильником судової реформи 1864 р., щодо цієї ситуації висловився таким чином: «Скасування <...> прав та обов'язків із нагляду за ходом несудових справ слід визнати великою помилкою укладачів судових статутів. Досконала зміна в характері діяльності, мабуть, виглядала красивою з теоретичного погляду, але суперечила умовам нашого адміністративного життя та йшла наперекір внутрішнім потребам наших губернських судів» [2, с. 460].

У пореформений час законодавець мав намір повернутися до теми наглядової функції прокуратури, вказавши на те, що обов'язки, які покладаються на прокурорів, окрім їхньої участі в суді, можуть бути визначені в інших законодавчих актах – особливих статутах і положеннях. І хоча практичних кроків у цьому напрямі зроблено не було, можливо, цю дію слід розглядати як визнання законодавцем своєї помилки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, спираючись на проведене дослідження, розуміємо, що функціональна модель сучасної української прокуратури була створена на території України ще у XVIII ст. під час правління Петра I, коли українські землі перебували у складі Російської імперії.

Особливістю створеної у 1722 р. прокуратури є повна спрямованість її діяльності на нагляд за виконанням законів, із наданням цьому правоохоронному органу широких повноважень щодо здійснення нагляду в усіх сферах суспільного і державного життя Російської імперії.

Спричинена судовою реформою 1864 р. реорганізація прокуратури внесла в її статут серйозні зміни. Її позбавили загального нагляду, а діяльність обмежувалася тільки судовою сферою, хоча було збережено нагляд за місцями позбавлення волі. Прокуратура стала ніби новою і створювалася в судах, у т. ч. окруж-

них, судових палатах, і обер-прокурор у Сенаті.

Отже, після судової реформи 1864 р. функціональну модель прокуратури було змінено, інститут прокуратури із контрольного органу, способом правозахисної діяльності якого був нагляд за відповідністю законам, перетворився на орган кримінального переслідування та державного звинувачення перед судом.

Список використаної літератури:

1. Сухонос В.В. Исторично-правові передумови виникнення та розвитку інституту прокуратури в Україні. *Вісник прокуратури*. 2007. № 5. С. 100–108.
2. Феоктістова О.М. Розвиток і створення органів прокуратури на українських землях у складі Російської імперії XIX ст. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. С. 456–461.
3. Шестопапов Р.М. Историчні передумови становлення та розвитку правозахисної діяльності органів прокуратури України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 143–152.
4. Мавдрик М.Я. Становлення та розвиток прокуратури України як інституту захисту прав і свобод людини і громадянина. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. 2012. № 3 (58). С. 22–35.
5. Михайленко О.Р. Прокуратура України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 336 с.
6. Литвак О.М., Шумський П.В. Становлення та розвиток прокуратури України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 10–15.
7. Курбатова І.С. Становлення та розвиток органів прокуратури на теренах України: історико-правовий аспект. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. С. 142–146.
8. Сухонос В.В. Прокуратура у державному механізмі Російської імперії після судової реформи 1864 р. : монографія. Суми : Університетська книга, 2012. 104 с.
9. Юсупов В.А. Становлення та розвиток органів прокуратури до здобуття незалежності України. *Форум права*. 2012. С. 813–818.

Kozynets O. H., Lesun A. Ye. The prosecutor's office in the Russian empire: creation, development and changes in the course of judicial reform in 1864

The article examines the reasons and features of the establishment of the prosecutor's office in the Russian Empire, the stages of its development, as well as focuses on the changes that have occurred in the prosecutor's office of the Russian Empire in the post-reform period.

The origins of the Russian prosecutor's office date back to the reign of Peter I, who in 1722 introduced the French model of the prosecutor's office as a supervisory body overseeing central and local administrative bodies (the "eye of the sovereign"). The prosecutor was then directly subordinate to the emperor and was obliged to supervise the activities of the senate and the boards, "so as not to violate the will of His Majesty".

The peculiarity of the prosecutor's office in the Russian Empire at the time of its creation and initial stage of development was the focus of its powers solely on ensuring compliance of state institutions with imperial decrees and orders, giving the prosecutor's office broad powers to supervise all spheres of public life in the Russian Empire.

In this status, it operated until the second half of the nineteenth century, when the organizational structure of the prosecutor's office underwent significant changes, primarily related to the reform of the entire judicial and law enforcement system of the Russian Empire.

In the process of judicial reform in 1864, a new step was taken in regulating the activities of the prosecutor's office. The functions of general supervision, which were inherent in the prosecutor's office in the pre-reform period, were "forgotten"; the prosecutor's office gradually became a body of criminal prosecution. The basis of the prosecutor's activity was the supervision of the preliminary investigation and the support of the prosecution before the court, the work carried out by prosecutors within the framework of criminal proceedings.

Such a transformation of the prosecutor's office was rather negative, as the autocracy of officials in the Russian Empire continued to be quite common, so the existence of a supervisory body was still essential.

As a result, these changes in the activities of the prosecutor's office will worsen the general state of law in the country, which was already pointed out by some prosecutors and judges.

Key words: *prosecutor's offices, judicial reform of 1864, Russian Empire, functions of the prosecutor's office, prosecutor's supervision, human rights activities, law enforcement activities, reorganization of the Institute of the prosecutor's office.*

УДК 347.79-044.922(477):340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.3>**С. С. Кузнєцов**кандидат політичних наук,
директор

Навчального центру фахівців морського транспорту

МОРСЬКА ДОКТРИНА УКРАЇНИ НА ПЕРІОД ДО 2035 РОКУ (2009-2015-2018 РОКІВ): ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ (ПРОЦЕСУАЛЬНО- ПРОЦЕДУРНИЙ) АСПЕКТ ДОКТРИНОТВОРЕННЯ

У межах статті досліджено організаційний (процесуально-процедурний) аспект процесів правотворення і доктринотворення в їх поєднанні на прикладі Морської доктрини України на період до 2035 року у редакції 2009 року, спроби створення її нової редакції у 2015 році і у редакції 2018 року. Автор виходить із того, що Морська доктрина України на період до 2035 року є результатом соціального процесу розвитку, який має циклічний характер. Отже, може бути досліджений організаційний (процесуально-процедурний) аспект цього процесу у послідовності проходження його циклів (Доктрини 2009, 2015 та 2018 років).

За результатами дослідження автор робить певні висновки. Зокрема, на його думку, Доктрину 2009, як і Доктрину 2018 слід розглядати як результат процесу правотворення і як результат процесу доктринотворення – факультативної стадії процесу правотворення, а точніше як результат «етапу державної доктриналізації» – етапу надання правовій (морській) доктрині статусу джерела права у формі правового акту – етапу санкціонування (юридизації). Цей етап однаково притаманний як процесу правотворення, так і процесу доктринотворення.

Щодо діяльності (функціонування) Ради національної безпеки та оборони України (РНБОУ), то до планів її роботи включався розгляд питань стосовно Морської доктрини України, але не здійснювався (на виконання її законодавчо визначених повноважень) попередній аналіз стану справ у сфері розвитку України як морської держави після впровадження Доктрини 2009 року для Доктрини 2015 року (період дії майже 6 років) та Доктрини 2009 для Доктрини 2018 (період дії майже 9 років).

До того ж, якщо йдеться про Морську доктрину України саме як правову (морську) доктрину, то необхідним і розумним у діях Кабінету Міністрів України (КМУ), на думку автора, мало б стати додержання як еволюційних, так і організаційних (процесуально-процедурних) аспектів процесу її розроблення. Відсутність офіційної інформації щодо розгляду питань про невиконання чинних рішень РНБОУ (ні за строками, ні за змістом приписів) дає автору дослідження підстави стверджувати, що РНБОУ (її посадовими особами) не реалізовано їх законодавчо визначених функціональних повноважень та компетенції у частині, що стосується оцінки юридичної відповідальності КМУ за невиконання чинних рішень РНБОУ, отже йдеться про протиправне самоусунення цього органу, звідки постає питання виконавчої дисципліни та юридичної відповідальності як КМУ, так і РНБОУ.

Ключові слова: правотворення, «соціалізація права», правотворчі похибки, Морська доктрина України, доктринотворення, доктриналізація, організаційний (процесуально-процедурний) аспект соціального процесу розвитку, Рада національної безпеки та оборони України.

Постановка проблеми. Постанова Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 07.10.2009 № 1307 «Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року» (далі – ПКМУ 2009/1307) [1] набула чинності 14 грудня 2009 року. Цю постанову (ПКМУ 2009/1307) було прийнято на виконання рішення Ради національної безпеки і оборони (далі –

Рада) від 16.05.2008 (далі – РНБОУ 2008) [2], яке було введено у дію відповідним указом Президента України (далі – Указ 463/2008) [3]. Набуття чинності цієї постановою означає завершення заключного етапу процесу правотворення (процесу формування права). Але науковці-правники роблять до такого твердження певні зауваження.

Так, на думку С. Кравченко, «созидательный цикл процесса формирования права завершается при соприкосновении теоретической модели правовой нормы с социальной и правовой реальностью, при усвоении права общественным сознанием и поведением» (тут і далі цитуємо мовою оригіналу). Йдеться про етап «соціалізації права», саме цей етап «по суті» завершує процес формування права та одночасно є початком «нової фази його модернізації» [4, с. 194]. М. Цвік стверджує, що завершення процесу формування права є одночасно «стартовим майданчиком» для його реалізації [5, с. 68].

Набуття чинності ПКМУ 1307 означає також завершення заключної стадії процесу доктринотворення, зокрема, його завершального етапу – «етапу доктриналізації на державному рівні». Отже, відбулася трансформація правової (морської) доктрини (саме правової доктрини) у Морську доктрину України на період до 2035 року (далі – Мордок 2009) – джерело права у формі правового акту (формального джерела права).

З цього приводу Ю. Оборотов стверджує, що йдеться про використання «спеціального юридического інструментарія», який має назву «джерело права». При цьому він зазначає, що юридичні ознаки формальних джерел права, а також офіційний і обов'язковий характер правил, які ними нормовані, створюють «правову ситуацію, позволяющую добиться устойчивости отношений в правовой сфере и государственной деятельности» [6, с. 52]. Правотворчість (як вид діяльності певних уповноважених осіб) має свій зміст у вигляді дій і операцій (процедур), на порядок (процес) здійснення яких впливають різні об'єктивні і суб'єктивні фактори.

За твердженням С. Кравченко, надати їх повний перелік «не представляется возможным, поскольку их число очень велико»; до того ж, вплив цих факторів «носит динамический характер, т.е. изменяется с течением времени» [4, с. 200].

Можливо, що саме із цим пов'язане чергове звернення у 2015 році Ради до питання розробки та затвердження нової редакції Морської доктрини України (далі – Мордок 2015) [7]. Рішення Ради (РНБОУ 2015) було введено у дію відповідним указом Президента України [8] і набрало чинності 29.05.2015 (рішення Ради, які було введено у дію відповідними указами Президента, далі по тексту ми будемо позначати як «чинні рішення Ради»). Зазна-

чимо, що чинне рішення Ради (йдеться про РНБОУ 2015) виконане не було, тобто нова редакція Мордок 2009 – Мордок 2015 не розроблялася і не затверджувалася, але досягнення мети дослідження (організаційний (процесуально-процедурний) аспект процесу доктринотворення) потребує відповідного врахування і цієї спроби Ради.

12.10.2018 Рада нарешті (більше ніж через три роки) «помічає», що чинне рішення Ради (РНБОУ 2015) не виконане і приймає рішення щодо «забезпечення його безумовного виконання в частині затвердження Морської доктрини України» (далі – РНБОУ 2018) [9]. Рішення Ради (РНБОУ 2018) було введено у дію відповідним указом Президента України [10] і набрало чинності 13.10.2018. На виконання чинного рішення Ради (РНБОУ 2018) зміни до Морської доктрини України на період до 2035 року (Мордок 2009) було нарешті затверджено відповідною постановою КМУ (далі – ПКМ 2018/1108) [11], яка набула чинності 28.12.2018 та якою було затверджено Морську доктрину України на період до 2035 року у редакції від 18.12.2018 (далі – Мордок 2018).

Наведене дає підстави згадати про «правотворчі похибки» – упущення суб'єктів правотворчої діяльності, які мали наслідком прийняття неякісного (або за формою, або за змістом) правового акту. Так, С. Кравченко виділяє «правотворческие ошибки юридического характера (формально-юридические)», тобто похибки, що не стосуються змісту правового акту, зокрема – «формационные», що означають невірне обрання форми акту, та «процедурные», які пов'язані з порушенням процедур підготовки і прийняття актів [4, с. 205]. Саме із діяльністю Ради і появою відповідних правових актів пов'язана підзаконна діяльність КМУ з формування правової (морської) доктрини.

Слід зазначити, що дослідженню питань щодо функцій та компетенції Ради було присвячено численні наукові розвідки. Наше попереднє дослідження було присвячено аналізу організаційного (процесуально-процедурного) аспекту діяльності Ради, зокрема дослідженню процесів правотворення і доктринотворення в їх поєднанні на прикладі Морської доктрини України (Мордок 2009) [12]. Свого часу ми дійшли висновку про те, що процес формування Морської доктрини України на період до 2035 року (Мордок 2009, Мордок 2015, Мордок 2018) слід визначати як соціальний процес розвитку, що має циклічний характер [13].

Отже, об'єктом дослідження визначено процес правотворення у сфері реалізації законодавчо визначених функцій і компетенції Ради національної безпеки і оборони України. Предметом дослідження обрано організаційний (процесуально-процедурний) аспект процесу доктринотворення у сфері реалізації законодавчо визначених функцій і компетенції Ради національної безпеки і оборони України та Кабінету Міністрів України на прикладі процесу формування Морської доктрини України на період до 2035 року (Мордок 2009, Мордок 2015, Мордок 2018) як соціального процесу розвитку, що має циклічний характер.

Практика «соціалізації права» дозволяє оцінити ефективність, «якість» правових норм, отже «представляет тот эмпирический материал, который должны отслеживать соответствующие структуры (законодательные, научные, социологические и другие), чтобы постоянно совершенствовать законодательство». Важлива роль у цьому належить правовій науці. За твердженням С. Кравченко від того, наскільки глибоко та всеохоплююче реалізуються висновки досліджень у правотворчій діяльності її суб'єктами, «во многом зависит успех проводимых в стране реформ и, в конечном итоге, – построение правового государства» [4, с. 194, 198]. Саме це визначає теоретичну і практичну актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для досягнення мети дослідження враховано наукові здобутки вчених-юристів В. Авер'янова, С. Ківалова, С. Кравченко, Ю. Оборотова, К. Тарасенко, Ю. Тодика, Ф. Федоренко, М. Цвіка, В. Цоклана та інших, а також результати попередніх особистих досліджень автора, що становлять емпіричну базу дослідження.

Мета статті – дослідити організаційний (процесуально-процедурний) аспект процесу доктринотворення у сфері реалізації законодавчо визначених функцій і компетенції Ради національної безпеки і оборони України та Кабінету Міністрів України на прикладі процесу формування Морської доктрини України на період до 2015 року (Мордок 2009, Мордок 2015, Мордок 2018) як соціального процесу розвитку, що має циклічний характер.

Виклад основного матеріалу. Мордок 2009 (Морська доктрина України на період до 2035 року в редакції від 07.10.2009)

Процес підготовки та прийняття Мордок 2009 насамперед слід пов'язувати із процесуально-процедурною діяльністю Ради національ-

ної безпеки і оборони України (далі – Рада). Правовий статус Ради як координаційного органу з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, що координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони визначено статтею 107 Конституції України [14]. Зокрема, у вказаній статті визначено, що компетенція та функції цього конституційного органу визначаються законом, а саме Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» (далі – ЗУ РНБО 98) [15], у редакції, що була чинною на період підготовки та прийняття Мордок 2009. Це стосується усіх правових актів, які будуть аналізуватися у цій статті. Функції і компетенція Ради визначені у Розділі II «Функції і компетенція Ради національної безпеки і оборони України» цього закону.

Наше попереднє дослідження було присвячено аналізу організаційного (процесуально-процедурного) аспекту діяльності Ради, зокрема, дослідженню процесів правотворення і доктринотворення у їх поєднанні на прикладі Морської доктрини України (Мордок 2009) [12]. Під час дослідження було здійснено аналіз змісту правових актів, які містять положення, що регулюють процесуально-процедурну діяльність Ради, зокрема, повноваження членів та посадових осіб Ради щодо планування роботи, підготовки та проведення засідань, прийняття, введення в дію та контролю за виконанням чинних рішень: Конституції України, Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України», Закону України «Про основи національної безпеки України» [16], Стратегії національної безпеки України [17], Положення про Апарат Ради національної безпеки і оборони [18] – правові засади (основи) діяльності державних органів і посадових осіб у сфері питань національної безпеки і оборони (з цього питання можна зазначити, наприклад, наукові розвідки В. Авер'янова [19], С. Ківалова [20], К. Тарасенка [21], В. Федоренка [22], В. Цоклана [23]).

Вказане насамперед стосується конституційно-правового статусу Президента України (наприклад, наукова праця Ю. Тодика [24]), який зобов'язаний у межах своїх повноважень забезпечувати національну безпеку держави та здійснювати керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави (п.п. 1 і 17 ч. 1 ст. 106 Конституції України). За результатами зазначеного дослідження було зроблено відповідні висновки та пропозиції [12].

Мордок 2015 (Морська доктрина України на період до 2035 року в редакції чинного рішення Ради від 06.05.2015)

Правові засади (основи) діяльності Ради на час прийняття рішення від 06.05.2015 (РНБОУ 2015) – чинні правові акти: Конституція України, Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» (у редакції від 31.12.2014 р.), Указ Президента України «Питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України» (у редакції від 20.04.2012) [25], положеннями яких визначено порядок (процеси і процедури) функціонування (діяльності) Ради.

Перспективне і поточне планування. Чинні в редакції на час прийняття рішення Ради (РНБОУ 2015) правові акти містять перелік осіб, які мають певні повноваження щодо участі в плануванні (перспективному і поточному) роботи Ради. Але, за відсутності інформації з цього приводу, ми не можемо визначити осіб (Президента України, Секретаря Ради, членів Ради, Апарату Ради), які скористалися своїми повноваженнями, та за участі яких було включено до розгляду на засіданні Ради питання «Про Стратегію національної безпеки України». При цьому, певні кроки на шляху планування роботи Ради можна проаналізувати. Так, 28.04.2014 Радою було прийнято рішення про доручення КМУ організації проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони (далі – КОСБО) у місячний термін (далі – РНБОУ 2014, 28.04) [26].

Рішення підписали Голова Ради – виконуючий обов'язки Президента України О. Турчинов і Секретар Ради – А. Парубій [27]. Рішення було введено у дію відповідним Указом Президента України (далі – Указ 2014/468) [28] і набуло чинності 16.05.2014. Контроль за виконанням цього указу було покладено на Секретаря Ради. 04.11.2014 «з метою упередження ескалації напруженості у східних та південних регіонах держави» Радою було прийняте рішення «Про невідкладні заходи із забезпечення державної безпеки» (далі – РНБОУ 2014, 04.11) [29]. Рішення підписав Голова Ради П. Порошенко. Воно було введено у дію відповідним Указом Президента України (далі – Указ 2014/880) [30] і набуло чинності 18.11.2014.

Незадовільне виконання чинного рішення Ради (РНБОУ 2014, 28.04) упродовж майже півроку стало підставою звернення до КМУ з вимогою «невідкладно проаналізувати стан організації проведення» КОСБО, передбаченого вказаним рішенням, та «вжити заходів

щодо притягнення в установленому порядку до відповідальності посадових осіб за неналежне виконання службових обов'язків стосовно організації проведення» цього огляду (п.п. «д», ч. 1, п. 1 РНБОУ 2014, 04.11).

Слід зазначити, що вже 05.12.2014 («невідкладно» – майже через місяць) набула чинності Постанова КМУ «Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони України» (далі – ПКМУ 2014/640) [31], якою утворено зазначену групу у складі згідно з додатком (до складу групи було включено, зокрема, заступника Міністра інфраструктури – керівника апарату) та затверджено Положення про неї, яким визначено, що вона (Робоча група) є консультативно-дорадчим органом КМУ. Тільки 05.03.2015 (майже через три місяці) набуло чинності Розпорядження КМУ, яким було затверджено План заходів з проведення КОСБО та Методичні рекомендації щодо проведення КОСБО (далі – ПКМУ 2015/139-р) [32] (зауважимо, що лише План і Рекомендації!).

А. Герасимов з цього приводу цілком доречно підкреслює, що «де-юре» початком КОСБО можна вважати 05.03.2015 – «фактично через рік після ухвалення» відповідного рішення Ради (РНБОУ 2014, 28.04). При цьому «за відсутності прецеденту залучення до відповідальності» відповідно до чинного рішення Ради (див. п.п. «д», ч. 1, п. 1 РНБОУ 2014, 04.11) «подальші дії знову загальмувалися» [33, с. 3].

Підготовка засідання Ради. Вказане вище стосується законодавчого визначення повноважень посадових осіб щодо підготовки засідань Ради. При цьому, слід зауважити, що матеріали для розгляду визначеного питання, включали «попередні результати проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони України». До речі, нормативне визначення та зміст поняття «комплексний огляд сектору безпеки і оборони» було отримано із набуттям чинності 07.07.2018 Закону України «Про національну безпеку України» – (далі – ЗУ НацБезпеки).

Згідно з положеннями ст. 27 ЗУ НацБезпеки: КОСБО проводиться за рішенням Ради, яке вводиться в дію указом Президента України (ч. 1); порядок проведення КОСБО визначає КМУ, який організовує, контролює та попередньо схвалює результати його проведення (ч. 3); звіти про результати проведення КОСБО надаються органами, зазначеними в п.п. 1-4 ч. 3, частинах 4 і 5 цієї статті у встановленому порядку на розгляд і затвердження Радою (ч. 7) [34].

Щодо діяльності Секретаря, членів і Апарату Ради з підготовки питань до розгляду на засіданні Ради (РНБОУ 2015), то, «судячи з того», що роботу Міністерства оборони України з організації проведення КОСБО було визнано «недостатньо ефективною», а КМУ було передписано «завершити до 10 травня 2015 року» виконання заходів КОСБО, А. Герасимов робить висновок про те, що «представлені документи розроблялися без належної орієнтації на результати КОСБО і, отже, не відповідають необхідним вимогам» [33, с. 4].

З цього приводу доречно згадати деякі положення «Методичних рекомендацій» щодо проведення КОСБО, які було затверджено відповідним Розпорядженням КМУ, зокрема в частині, що стосується: проведення громадського обговорення результатів огляду під час його заключного (підсумкового) етапу з метою врахування у відповідних проектах документів; здійснення погодження проектів відповідних актів Президента України, КМУ із заінтересованими органами виконавчої влади та забезпечення їх прийняття (схвалення); залучення вітчизняних та іноземних експертів і радників для забезпечення здійснення заходів з КОСБО (на взаємоузгодженій плановій основі); проведення у процесі КОСБО нарад, конференцій, семінарів, брифінгів.

Цілком зрозуміло, що наведене, на жаль, не стосується розробки нової редакції Морської доктрини України. Звідси постає питання щодо визначення осіб, які здійснювали попередню підготовку цього питання та внесення його на розгляд, зокрема: матеріали, аналіз результатів реалізації Мордок 2009 та відповідні пропозиції з цього питання та чи скористувався Апарат Ради своїм правом залучати спеціалістів органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для розгляду питань, що належать до його компетенції, чи утворювалися тимчасові міжвідомчі комісії, робочі та консультативні органи для опрацювання і комплексного вирішення проблем міжгалузевих характеру і забезпечення науково-аналітичного та прогнозного супроводження діяльності Ради. Відповідей на ці питання ми не маємо.

Прийняття та введення в дію прийнятих на засіданні Ради рішень.

Ще раз звернемо увагу на те, що до розгляду на засіданні Ради було надано проект Стратегії національної безпеки України (далі – Стратегія НацБезпеки) та результати (попередні) проведення КОСБО. За результатами розгляду

наданих матеріалів Рада прийняла відповідні рішення. Зокрема, схвалити запропонований проект Стратегії НацБезпеки та запропонувати її Президентові України на затвердження (ч. 1 РНБОУ 2015), а також зобов'язати КМУ затвердити (у тримісячний строк) нову редакцію Морської доктрини (п. 5 ч. 3 РНБОУ 2015). Рішення Ради (РНБОУ 2015) було введено у дію відповідним указом Президента України і набрало чинності 29.05.2015. Цим указом було затверджено Стратегію національної безпеки України (далі – Стратегія НацБезпеки 2015) і визнано такими, що втратили чинність Указ Президента України від 12.02.2007 № 105 «Про Стратегію національної безпеки України» та ст. 2 Указу Президента України від 08.06.2012 № 389 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [35].

Звернемо увагу на те, що чинне рішення Ради (РНБОУ 2015) у частині, яка стосувалася КМУ, зобов'язувало: забезпечувати залучення громадськості до підготовки проектів стратегічних документів (п. 3 ч. 3); забезпечити підготовку «проекту концепції» Державної цільової оборонної програми розвитку (п. 4 ч. 3); підготувати разом із Національним інститутом стратегічних досліджень і подати у встановленому порядку пропозиції (п. 7 ч. 3).

При цьому Стратегія НацБезпеки 2015 визначала, що цей документ є обов'язковим для виконання та є основою для розроблення інших документів стратегічного планування у сфері забезпечення національної безпеки, зокрема «інших галузевих стратегій» (Розділ 5 «Прикінцеві положення»). У п. 4.9 «Забезпечення економічної безпеки» Розділу 4 «Основні напрями державної політики національної безпеки України» згадується про «ключові галузі економіки», зокрема «транспортний сектор». Зазначено також, що науково-експертне забезпечення координації та контролю діяльності у сфері національної безпеки і оборони здійснює Національний інститут стратегічних досліджень (далі – НІСД) «із залученням провідних наукових, аналітичних і експертних установ України та інститутів громадянського суспільства» (НІСД було утворено відповідним указом Президента України [36; 37], яким завдання двох самостійних науково-дослідних інститутів, які входили до складу Ради: Інституту проблем національної безпеки та Національного інституту проблем міжнародної безпеки), у тому

числі за напрямками фундаментальних і прикладних наукових досліджень, було передано НІСД.

В. Цоклан оцінює цей крок Президента України як «логічний» з огляду на необхідність створення єдиного «мозкового центру», який би продукував стратегії, доктрини, концепції та інші документи, необхідні для забезпечення належної реалізації функцій і повноважень глави держави, насамперед програмних функцій, у сфері національної безпеки і оборони [23, с. 91]. Можливо, що саме з цим пов'язане чергове звернення у 2015 році Ради до питання розробки та затвердження нової редакції Морської доктрини України.

Зазначимо, що це чинне рішення Ради (йдеться про РНБОУ 2015) виконане не було, тобто нова редакція Мордок 2009 – Мордок 2015 не розроблялася і не затверджувалася, але досягнення мети дослідження (організаційний (процесуально-процедурний) аспект процесу доктринотворення) потребувало відповідного врахування і цієї спроби Ради. До речі, і у цьому випадку юридичної оцінки таких дій КМУ надано не було.

Прикладом іншого ставлення до подібних фактів є те, що у 2014 році незадовільне виконання чинного рішення Ради (РНБОУ 2014, 28.04) стало підставою звернення Ради до КМУ з вимогою «невідкладно проаналізувати стан організації» та «вжити заходів щодо притягнення в установленому порядку до відповідальності посадових осіб за неналежного виконання службових обов'язків» [п.п. «д», ч. 1, п. 1 РНБОУ 2014, 04.11].

Мордок 2018 (Морська доктрина України на період до 2035 року в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 18.12.2018

Правові засади (основи) діяльності Ради на час прийняття рішення від 12.10.2018 (РНБОУ 2018) – чинні правові акти, положеннями яких визначено порядок (процеси і процедури) функціонування (діяльності) Ради: Конституція України, Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» (у редакції від 08.07.2018), Указ Президента України «Питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України» (в редакції від 25.10.2017).

Перспективне і поточне планування. Підготовка засідання Ради.

12 жовтня 2018 року на своєму засіданні (РНБОУ 2018) Рада розглядає питання «Про невідкладні заходи щодо захисту національних інтересів на Півдні та заході України, у Чорному

та Азовському морях і Керченській протоці». Розглянувши загрози національній безпеці, «що зумовлені агресивними діями Російської Федерації» у зазначених районах України, Рада «констатувала наявність умов, що можуть привести до критичної дестабілізації економічної та суспільно-політичної ситуації, морської блокади узбережжя України».

Отже, йдеться про «національну безпеку» – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз; «національні інтереси України» – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян; «загрози національній безпеці України» – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [п.п. 6, 9, 10 ч. 1 ст. 1 ЗУ НацБезпеки].

Як загрози національній безпеці України було, зокрема, звернено увагу на «зловживання Російської Федерації» положеннями міжнародних договорів щодо співробітництва в акваторії Азовського моря і Керченській протоці, нав'язування власних умов розподілу морської акваторії та обмеження портової діяльності та рибного промислу, а також незаконну господарську діяльність з розвідки та видобутку корисних копалин на тимчасово окупованих територіях України, у тому числі на шельфах Чорного і Азовського морів, браконьєрський вилов морепродуктів у територіальному морі та у виключній (морській) економічній зоні України.

Прийняття та введення в дію прийнятих на засіданні Ради рішень.

З метою захисту національних інтересів, відсічі збройної агресії, стабілізації соціально-економічної ситуації Радою було прийнято низку рішень. Відповідно до ст. 14 ЗУ РНБОУ Рада мала створити «робочу ситуативну групу» щодо захисту національних інтересів України у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці з метою моніторингу загроз національній безпеці та підготовки відповідних пропозицій, а Секретар Ради мав подати у місячний строк на затвердження Президентіві України проект Положення про зазначену групу (п. 10 РНБОУ 2018).

КМУ повинен був розробити «механізм взаємодії» між органами державної влади і суб'єктами господарювання, які здійснюють рибогосподарську діяльність (невідкладно – п.п. д) п. 1 ч. 1 РНБОУ 2018); ухвалити рішення щодо внесення до Верховної Ради України проекти законів про внутрішні води, територіальне море та прилеглу зону України, та змін до законів щодо захисту державного кордону і суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні (у місячний строк – п.п. а) п. 3 ч. 1 РНБОУ 2018); забезпечувати виконання Україною обов'язків «прибережної держави», визначених Конвенцією ООН з морського права 1982 року (строк не визначено – п. 6 РНБОУ 2018); проаналізувати наслідки створення РФ умов, що ускладнили провадження Україною економічної діяльності в Чорному і Азовському морях і Керченській протоці і за результатами проведеного аналізу вжити заходів щодо стабілізації соціально-економічної ситуації, активізації господарської діяльності та сприяння залученню інвестицій (у місячний строк – п. 6 РНБОУ 2018).

Міністерству інфраструктури України було доручено підготувати план заходів щодо розвитку спроможностей морських портів України в Азовському морі, передбачивши, зокрема, здійснення робіт із днопоглиблення (у місячний строк – п. 1 ч. 8 РНБОУ 2018) та план реагування на проблеми у лоцманському обслуговуванні українських та інших суден під час їх проходження через Керченську протоку до/з морських портів України в Азовському морі (у місячний строк – п. 2 ч. 8 РНБОУ 2018). Окремі доручення було надано Міністерству закордонних справ України (ч. 2 РНБОУ 2018) та Міністерству екології та природних ресурсів України (п. 9 РНБОУ 2018).

І, нарешті, більш ніж через три роки Рада «помічає», що її чинне рішення (РНБОУ 2015) в частині затвердження Морської доктрини України не виконане та приймає рішення щодо забезпечення його «безумовного виконання». При цьому Рада доручає КМУ передбачити у доктрині, зокрема, заходи щодо формування інтегрованої морської політики на основі відповідних положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом; заходи щодо розвитку торговельного судноплавства, портової інфраструктури, суднобудування та судноремонтну, приморської рекреаційної діяльності; заходи щодо освоєння природних ресурсів Чорного та Азовського морів, охорони та відтворення їх екосистеми (строк не вказано – ч. 7 РНБОУ 2018).

Виконання чинного рішення Ради в частині, що стосується затвердження нової редакції Морської доктрини України. Рішення Ради (РНБОУ 2018) було введено в дію відповідним указом Президента України і набрало чинності 13.10.2018. На виконання чинного рішення Ради Морську доктрину України на період до 2035 року у редакції від 18.12.2018 (Мордок 2018) було затверджено постановою КМУ «Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року», яка набула чинності 28.12.2018. До речі, чинне рішення Ради РНБОУ 2015 зобов'язувало КМУ затвердити не зміни, а «нову редакцію Морської доктрини» (п. 5 ч. 3 РНБОУ 2015). До того ж, слід розуміти, якщо йдеться про зміст саме правової (морської) доктрини, то необхідним і розумним у діях КМУ мало б стати додержання як еволюційних, так і організаційних (процесуально-процедурних) аспектів процесу доктринотворення.

Висновки і пропозиції. Зазначене вище дало підстави зробити такі висновки:

1. Морська доктрина України на період до 2035 року є результатом соціального процесу розвитку, який має циклічний характер. Отже, може бути досліджений організаційний (процесуально-процедурний) аспект цього процесу в послідовності проходження його циклів (Мордок 2009, Мордок 2015, Мордок 2018).

2. Чинне рішення Ради РНБОУ 2015 виконане не було, тобто нова редакція Мордок 2009 не розроблялася і не затверджувалася, але досягнення мети дослідження потребувало відповідного врахування і цієї спроби Ради, яку ми позначили як Мордок 2015.

3. Мордок 2009, як і Мордок 2018, слід розглядати як результат процесу правотворення і як результат процесу доктринотворення – факультативної стадії правотворення, а точніше як результат «етапу державної доктриналізації» – етапу надання правовій (морській) доктрині статусу джерела права у формі правового акту – етапу санкціонування (юрідизації) визнання на державному (владно-вольовому) рівні. Цей етап однаково притаманний як процесу правотворення, так і процесу доктринотворення.

4. Рада включала до планів роботи розгляд питань щодо Морської доктрини України, не здійснюючи (на виконання її законодавчо визначених повноважень) попередній аналіз стану справ у сфері морської діяльності після впровадження Мордок 2009 для Мордок 2015 (період дії майже 6 років) та Мордок 2009 для Мордок 2018 (період дії майже 9 років).

5. Відсутність офіційної інформації щодо розгляду питань про невиконання чинних рішень Ради (ні за строками, ні за змістом приписів) дає підстави стверджувати, що Радою (посадовими особами Ради) не реалізовано їх законодавчо визначених функціональних повноважень та компетенції у частині, що стосується оцінки юридичної відповідальності КМУ за невиконання чинного рішення Ради, отже йдеться про протиправне самоусунення Ради, звідси постає питання виконавчої дисципліни та юридичної відповідальності як КМУ, так і Ради.

6. Якщо йдеться про Морську доктрину України саме правову (морську) доктрину, то необхідним і розумним у діях КМУ мало б стати додержання як еволюційних, так і організаційних (процесуально-процедурних) аспектів процесу її розроблення. Зокрема, звернення до «стадії наукового пізнання» – стадії, що пов'язана з пізнавальною діяльністю суб'єктів, які долучаються самостійно (як суб'єкти професійної та/або наукової діяльності), за планами наукової діяльності або на запит компетентних державних органів (як суб'єкти наукової діяльності у певній сфері) до пізнання явищ суспільного буття у певній сфері та «стадії суспільної доктриналізації» – стадії визнання (легітимації) результатів дослідження суспільством і науковою спільнотою.

Список використаної літератури:

1. Про затвердження Морської доктрини України на період до 2035 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 № 1307 (у ред. від 14.12.2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF/ed20091007#Text>.
2. Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16.15.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0015525-08#Text>.
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 травня 2008 року «Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави» : Указ Президента України від 20.05.2008 № 463/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463/2008#Text>.
4. Кравченко С.П. Нормотворчество (правотворчество). *Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс* / под ред. Ю.Н. Оборотова. О. : Фенікс, 2011. С. 192–206.
5. Цвік М.В. Проблеми сучасного праворозуміння. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. X. : Право, 2008. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми

формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. С. 66–68.

6. Оборотов Ю.Н. *Современное право: принципы, свойства, постулаты. Общеуниверситетская юриспруденция : учебный курс* / под ред. Ю.Н. Оборотова. О. : Фенікс, 2011. С. 45–58.
7. Про Стратегію національної безпеки України : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-15#Text>.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n2>.
9. Про невідкладні заходи щодо захисту національних інтересів на Півдні та Сході України, у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12.10.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0011525-18#Text>.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 12 жовтня 2018 року «Про невідкладні заходи щодо захисту національних інтересів на Півдні та Сході України, у Чорному та Азовському морях і Керченській протоці» : Указ Президента України від 12.10.2018 № 320/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320/2018#n2>.
11. Про внесення змін до Морської доктрини України на період до 2035 року : постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1108. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1108-2018-%D0%BF#Text>.
12. Кузнецов С.С. Морська доктрина України 2009 року – організаційний (процесуально-процедурний) аспект правотворення і доктринотворення. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 16. С. 50–60.
13. Кузнецов С.С. Морська доктрина України: еволюційний аспект процесу формування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 50–59.
14. Конституція України, 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
15. Про Раді національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР (у ред. від 01.06.2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80/ed19980305#Text>.
16. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV (у ред. від 14.01.2006). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15/ed20060114#Text>.

17. Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007/ed20070212#Text>.
18. Положення про Апарат Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 14.10.2005 № 1446/2005 (у ред. від 18.02.2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1446/2005/ed20090218#Text>.
19. Авер'янов В.Б. Проблема удосконалення правової регламентації статусу Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади. *Правова система України: історія, стан та перспективи*: у 5 т. Х. : Право, 2008. Т. 2: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / за ред. Ю.П. Битяка. С. 284–305.
20. Ківалов С.В. Контроль як напрям діяльності суб'єктів публічної адміністрації. *Правове життя сучасної України*: у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 року) / відп. ред. М.Р. Аракелян. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 2. С. 3–6.
21. Тарасенко К.В. Компетенція, форми і методи діяльності та відповідальність Ради національної безпеки України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 679–692. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12tkviou.pdf>.
22. Федоренко В.Л. Конституційно-правовий статус Ради національної безпеки і оборони України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 12. С. 32–39.
23. Цоклан В.В. Структура Ради національної безпеки і оборони України як важливий елемент її конституційно-правового статусу. *Конституційне право та конституційний процес в Україні*. 2011. № 2(5). С. 90–92. URL: kul.riev.ua/images/chasop/2011_2/90.pdf.
24. Тодыка Ю.Н., Яворский В.Д. Президент Украины: конституционно-правовой статус. Х. : Факт, 1999. 256 с.
25. Питання Апарату Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 14.10.2005 р. № 1446/2005 (у ред. від 20.04.2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1446/2005/ed20141231#n29>.
26. Про заходи щодо підвищення ефективності планування в секторі безпеки і оборони: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007525-14/ed20140428#Text>.
27. Про призначення А. Парубія Секретарем Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 27.02.2014 № 165/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/165/2014#Text>.
28. Про рішення Ради національної безпеки і оборони від 28 квітня 2014 року «Про заходи щодо підвищення ефективності планування в секторі безпеки і оборони» : Указ Президента України від 13.05.2014 № 486/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486/2014/ed20140513#Text>.
29. Про невідкладні заходи із забезпечення державної безпеки: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18.11.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0014525-14#Text>.
30. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04 листопада 2014 року «Про невідкладні заходи із забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 14.11.2014 № 880/2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/880/2014#Text>.
31. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.11.2014 № 640. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/640-2014-%D0%BF/ed20141119#Text>.
32. Про затвердження плану заходів з проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони України та методичних рекомендацій щодо його проведення: Рішення Кабінету Міністрів України від 25.02.2015 № 139-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139-2015-%D1%80#Text>.
33. Герасимов А.П. Комплексний огляд сектору безпеки і оборони. Уроки минулого і сьогодення. 2016. № 29 15 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-01/sekto_rbezpeki-ea34b.pdf.
34. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 (у ред. від 15.08.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
35. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» : Указ Президента України від 8.06.2012 № 389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/2012#n6>.
36. Про деякі питання Національного інституту стратегічних досліджень : Указ Президента України від 02.06.2010 № 662/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/662/2010/ed20100602#Text>.
37. Про деякі питання Національного інституту стратегічних досліджень : Указ Президента України від 02.06.2010 № 662/2010 (у ред. від 03.06.2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/662/2010/ed20150306#Text>.

Kuznietsov S. S. Maritime doctrine of Ukraine for the period up to 2035 (2009-2015-2018): organizational (adjective and procedural) aspect of doctrine formation

The article studies the organizational (adjective and procedural) aspect of law-making and doctrine formation processes in their combination by way of the example of the Maritime Doctrine of Ukraine for the period up to 2035 as revised in 2009, efforts to make its new revision in 2015 and last revised in 2018. The author proceeds from the fact that the Maritime Doctrine of Ukraine for the period up to 2035 results from the social development process, which has a cyclical nature. Thus, it is possible to study the organizational (adjective and procedural) aspect of the process in the sequence of passing through its cycles (Doctrines 2009, 2015 and 2018).

Based on the study findings the author draws certain conclusions. In particular, the author argues that the Doctrine 2009, as well as the Doctrine 2018, should be considered both as a result of the law-making process and as a result of the doctrine formation process (the non-binding stage of the law-making process), to be more precise, as a result of “the state doctrinalization stage” and that is the stage of giving to legal (maritime) doctrine the status of the source of law in the form of legal act, and more specifically, the stage of authorization (juridification). This stage is equally inherent for both processes of law and doctrine formation.

When it comes to the activities (functioning) of the National Security and Defense Council of Ukraine (NSDCU), the investigation of the issues regarding the Maritime Doctrine of Ukraine was added to the agenda of its activities, but there was a failure to carry out (to fulfill its statutory powers) the preliminary status analysis in the field of the development of Ukraine as a maritime state after the Doctrine 2009 was implemented for the Doctrine 2015 (for the period of almost 6 years) and the Doctrine 2009 was implemented for the Doctrine 2018 (for the period of almost 9 years). Furthermore, when it comes to the Maritime Doctrine of Ukraine exactly as legal (maritime) doctrine, then, in the author’s opinion, adherence to both evolutionary and organizational (adjective and procedural) aspects of its development would be necessary and reasonable activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine (CMU).

The lack of the official information on the investigation of the issues on non-fulfillment of the current NSDCU decisions (neither by time limits nor in the content of the orders) gives the author reasons to claim that the NSDCU (by its officials) haven’t exercised their functional statutory powers and the competence in regards to the assessment of the CMU legal liability for non-fulfillment of the current NSDCU decisions, consequently this refers to the illegal self-withdrawal of this authority, from where the issue of administrative discipline and legal liability for both the CMU and the NSDCU comes from.

Key words: law-making, “socialization of law”, law-making mistakes, Maritime Doctrine of Ukraine, doctrine formation, doctrinalization, organizational (adjective and procedural) aspect of social development process, National Security and Defense Council of Ukraine.

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.4>**А. М. Кучук**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та методики викладання правознавства
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

В. М. Пекарчук

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права
Академії Державної пенітенціарної служби України

МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОГО ПРАВОЗНАВСТВА: СПРОБА КРИТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ

Актуальність дослідження зумовлюється бінарним характером методології сучасного правознавства: по-перше, спостерігається єдність вчених щодо розуміння важливості методології для наукового пізнання правових явищ і процесів; по-друге, нині відсутня єдність у розумінні сутності та змісту методології сучасного правознавства. Вказується, що загальною вадою існуючих досліджень проблематики методології правознавства є відсутність спроб переосмислити значимість самої методології, критичного сприйняття методології правознавства як засобу об'єктивності отримуваних знань про правові явища та процеси.

Мета статті полягає в акцентуванні уваги вчених на доцільності переосмислення сутності методології сучасного правознавства через її критичне сприйняття. Додатково обґрунтовується значимість методології у науковій діяльності, фактором чого називається такий принцип наукового знання, як верифікація: визначаючи предмет дослідження і описуючи умови проведення експерименту, застосовані методи, дослідник робить можливим перевірку отриманих ним знань будь-яким іншим науковцем. Доводиться, що в межах правничої науки, з огляду на її особливості як частини гуманітарних досліджень, недоцільно застосовувати таку ж процедуру отримання знань, як і у природничих науках.

*До особливостей об'єкту пізнання правничих наук, які впливають на доцільність виокремлення більш значимих, ніж методологія, явищ, віднесено такі положення: 1) право є елементом культури, воно є явищем соціокультурним, його зміст є різним в межах різних правових культур; 2) тісний зв'язок права і моралі, сприйняття права за формулою, відображеною давньоримськими правниками: *jus est ars boni et aequi*; 3) у різних правових культурах як право сприймаються різні явища.*

Аналізуються окремі рішення Конституційного Суду України та Конституційного Суду Федеративної Республіки Німеччини.

Матеріали статті можуть бути використані для подальшого наукового дослідження методології сучасного правознавства. Основні положення роботи можуть бути орієнтирами для вироблення усталеного розуміння методологічного інструментарію пізнання правових явищ і процесів.

Ключові слова: культура, метод, методологія правознавства, мораль, право.

Постановка проблеми. У вітчизняній правничій науці перманентно піднімається проблематика методології. Іntenція вчених зосереджується на системі принципів, підходів і методів до пізнання правових явищ (здебільшого вказується на державно-правові явища, що пов'язано зі збереженням і навчальної дисципліни теорії держави і права, предмет якої має дво-

єдиний характер: держава і право; натомість західна правова культура не сприймає такого підходу, вивчаючи окремо загальну теорію права та політологію).

Попри те, що вітчизняні науковці вказують, що методологія є надзвичайно важливим засобом у науковому пізнанні права, наразі окреслена проблематика залишається нерозв'я-

заною, відсутній єдиний підхід до розуміння структури методології, її змісту і самої методології правознавства. Хоча при цьому зазначається тенденція до збільшення кількості кандидатських і докторських дисертацій на здобуття наукового ступеня з правничих спеціальностей.

Саме з методологією правознавства пов'язується реалізація принципу об'єктивності наукового пізнання. Розділ «методи дослідження» є складником вступної частини дисертаційних досліджень та авторефератів дисертацій. Нині методології правознавства іманентні такі протилежні характеристики: значимість методології як фактору об'єктивності отримуваних завдяки використанню її інструментарію наукових знань, необхідність оволодіння методологією наукового пізнання як критерію становлення науковця; відсутність єдності щодо інтерпретації методології правознавства, її сутності та змісту.

Наразі відбувається зміна вітчизняної правової доктрини через відмову від превалювання нормативістського розуміння права та імплементацію положень природно-правової школи права, що є чинником необхідності переосмислення значної кількості правових явищ в аспекті нової парадигми, що актуалізує проблематику методології сучасного правознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематиці методології правознавства іманентна перманентність, що зумовлює звернення до неї значної кількості вітчизняних науковців, хоча при цьому майже відсутні її комплексні дослідження. Окремі аспекти методології правознавства досліджували науковці Є. Білозьоров, С. Гусарев, О. Мінченко, П. Рабінович, О. Тихомиров, М. Цвік. Найбільш комплексно питання методології правознавства у контексті процесів глобалізації та епохи постмодерну досліджували вітчизняні вчені Є. Білозьоров, М. Кельман, М. Козюбра, А. Кучук, О. Мінченко.

Так, Є. Білозьоров одним із перших у вітчизняній правничій науці зазначає про важливість дослідження правових явищ і процесів діяльницького підходу (саме на такому підході акцентує увагу і соціологічна школа права, з огляду на динамічний характер права, його конкретний, а не абстрактний, зміст). Використання діяльницького підходу у сфері права, на думку Є. Білозьорова, дозволяє побачити нерозривну єдність державно-правових явищ і людської діяльності. «При цьому правове явище може бути об'єктом впливу, засобом діяльності, метою або результатом, чинником зовнішнього впливу, але у всіх

випадках виявляється певне співвідношення людини і явища, зумовлене включенням особистості у складну систему соціальних взаємодій, побудованих на правових стандартах поведінки особи» [1, с. 29].

На окрему увагу заслуговує і спроба О. Мінченко суттєво переосмислити методологію права та право загалом, застосувавши до їх пізнання юридично-лінгвістичний підхід. На думку вітчизняної вченої, право можна адекватно сприйняти через його інтерпретацію як мовленнєвого явища, як тексту (у постмодерному розумінні); саме право розглядається авторкою як мовленнєва комунікація: «право, зокрема, *soft law*, є формалізованим мовленнєвим актом і символічним закріпленням «намірів про правила поведінки», мова виступає епістемологічним підґрунтям пізнання права» [2, с. 4].

На думку М. Козюбри, слід розмежовувати методологію права та методологію правознавства. При цьому вчений зазначає, що «зауважуючи помітний прогрес у дослідженні методологічних проблем правознавства, який відбувся в роки української незалежності, не можна не помітити, що у цій проблематиці продовжують існувати прогалини, застарілі, спрощені, а часом і просто хибні уявлення» [3, с. 22].

Варто наголосити, що вітчизняне видання «Право України» у 2014 році окремий номер присвятило саме проблематиці методології, назвавши тему номера так: «Методологія сучасної юридичної науки: загально- та спеціально-правові проблеми» [4, с. 3]. Хоча загальною вадою існуючих досліджень проблематики методології правознавства є відсутність спроб переосмислити значимість самої методології, відсутність критичного сприйняття методології правознавства як засобу об'єктивності отримуваних знань про правові явища та процеси.

Мета статті. З огляду на те, що у роботі такого виду не можливо здійснити детальну дескрипцію проблематики методології правознавства, **метою дослідження** є акцентування уваги науковців на доцільності переосмислення сутності методології сучасного правознавства через її критичне сприйняття.

Виклад основного матеріалу. Важко заперечити значимість методології для отримання наукових знань про явища і процеси. Досить чітко це положення продемонстрував відомий філософ Іван Ільїн, описуючи гіпотетичні ситуації зі сприйняттям картин незрячою людиною, музики – глухою людиною та роблячи висновки про необхідність застосування адекватних

способів для пізнання відповідних предметів [5, с. 344].

На нашу думку, значимість методології у науковій діяльності пов'язана з таким принципом наукового знання, як верифікація. Описуючи детально умови проведення експерименту, визначаючи предмет дослідження та проводячи дескрипцію застосованих методів, дослідник таким чином робить можливою перевірку отриманих ним знань будь-яким іншим науковцем, який, відтворюючи описані умови та використовуючи описані засоби, має дійти тих же самих висновків, що і перший дослідник. Саме це і зумовлює необхідність визначення методів пізнання: використання одним науковцем одних гносеологічних засобів, а іншим – інших, навіть за одних і тих же умов призведе до отримання різних результатів.

Це дозволяє зробити висновок про необхідність експериментальної форми досліджень, що вказує на важливість методології у сфері природничих наук. Навряд чи можливо отримати наукові знання в галузі хімії, фізики, астрономії без експериментів. Зауважимо, що ми не маємо на меті применшити значення інсайту для наукових відкриттів, однак гіпотеза дослідника усе одно має бути підтверджена через проведення експериментів з метою перевірки вірогідності інформації та надання їй якості наукового знання. Водночас для правової науки як частини гуманітарної сфери знань властиві особливості, які дозволяють поставити під сумнів доцільність використання описаного вище процесу отримання наукових знань. Серед іншого вкажемо на таке.

По-перше, право є явищем соціальним, більш того, соціокультурним: його зміст є різним в межах різних правових культур; право нерозривно пов'язане з цінностями суспільства; право є елементом культури відповідного соціуму. Тому виникає питання: а чи можна логічними засобами пізнати всебічно явища культури? Відповідь на нього нині є однозначною: звісно, що культуру не можна пізнати логічними засобами: культура – це насамперед не форма (епістемологія якої може бути здійснена за допомогою логічних методів), а зміст (який не можна пізнати за допомогою логічних методів).

Так, досить показовою у цьому сенсі може бути, наприклад, оцінка картини Казимира Малевича «Чорний квадрат». Або іншого полотна цього абстракціоніста **«Супрематична композиція»**, яка була продана на аукціоні у 2018 році за 85,8 млн доларів, або **«Містич-**

ний супрематизм (Чорний хрест на червоному овалі)», який було куплено у 2015 році за 37,77 млн доларів [6].

Додамо, що при встановленні наявності чи відсутності стану крайньої необхідності при заподіянні смерті особі математичний розрахунок (краще врятувати сто осіб, позбавивши життя одну особу) не застосовується: людське життя є унікальним і не може вимірюватися кількісно. Або, наприклад, сума моральної шкоди: наскільки логічними методами її можна виміряти для визначення розміру матеріальної компенсації, адже кожен випадок унікальний і те саме діяння одна особа може взагалі не сприйняти як таке, що заподіює моральне страждання, для іншої особи – навпаки зазнає значних моральних страждань.

По-друге, право тісно пов'язане з мораллю. Понад те, не може бути аморального права. Чітко це положення простежується в межах школи природного права, яка превалює в західній правничій культурі (нагадаємо, Україна обрала для себе євроінтеграцію як вектор розвитку), що стало фактором імплементації теорії правової держави, принципу верховенства права, визнання людської гідності, людських прав. Системно й аргументовано взаємозв'язок права і моралі висвітлив відомий філософ права Л. Фуллер, зокрема, у праці «Мораль права». Філософ, виокремлюючи мораль, обов'язок та мораль прагнення, пов'язує право з першим різновидом моралі [7].

У вказаному контексті варто згадати рішення Конституційного Суду України у справі про призначення більш м'якого покарання, в якому ще в 2004 році орган конституційного контролю зазначив, що «право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї... Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин» [8]. Моральні явища не можуть бути пізнані суто логічними засобами. Цей висновок був зроблений ще відомим французьким фізиком, математиком, філософом науки А. Пуанкаре [9], що пов'язано з особливістю законів класичної логіки. Саме тому останнім часом окремі вітчизняні вчені, зокрема, Є. Білозьоров, О. Мінченко, вказують на необхідність застосування в царині права модальної логіки.

Показовим у контексті аналізованого постулату є рішення органу конституційного контролю Федеративної Республіки Німеччини, прийняте ще у 2006 році, яке стосувалося інтерпретації окремих положень закону «Про авіаційну безпеку», що дозволяли органам публічної влади знищувати захоплений терористами літак, який міг бути спрямований на важливі об'єкти життєзабезпечення суспільства або місця масового скупчення людей (закон було прийнято внаслідок подій 11 вересня 2001 року у Сполучених Штатах Америки). Конституційний Суд Федеративної Республіки Німеччини зазначив, що Конституція не дозволяє федеральній владі використовувати збройні сили у боротьбі зі стихійними лихами, серйозними аваріями зі спеціальною військовою зброєю. Дозвіл збройних сил відповідно до розділу 14 (3) Закону «Про авіаційну безпеку» збивати літак, який може бути використаний проти життя людей шляхом прямої дії збройною силою, пов'язаний із правом на життя відповідно до статті 2 (2) речення 1 Конституції. Він несумісний із гарантією людської гідності згідно п. 1 ст. 1 Конституції, оскільки зачіпає людей, які не причетні до вчинення дій на борту повітряного судна [10]. При цьому судді бачать можливість збиття літака (за вказаних умов) у випадку наявності на борту такого літака лише терористів.

Як бачимо, в обґрунтування свого висновку Конституційний Суд Федеративної Республіки Німеччини поклав розуміння людської гідності (ключова категорія моралі), якому навряд чи можливо дати чітке та однозначне визначення, особливо, використовуючи логічний інструментарій класичної логіки. У цьому аспекті зазначимо, що «більшість німецьких політиків визнають, що рішення Конституційного Суду поставило державу у скрутне становище. Адже, окрім застосування зброї, дієвих механізмів захисту від повітряних атак терористів немає» [11]. Зазначимо, що ще давньоримські правники стверджували: «*Jus est ars boni et aequi*» (право є мистецтвом добра і справедливості).

По-третє, як впливає з попередніх двох постулатів, у межах різних правових цивілізацій як право сприймаються різні явища. Тому використання одного і того ж методологічного інструментарію науковцями в різних правових культурах призведе до інших результатів. Так, дослідження джерел права в межах західної правової культури та в межах сім'ї мусульманського права одними і тими ж методами не дозволить отримати одні й ті ж результати. Можна

стверджувати, що коли вчений із правовим менталітетом, заснованим на сприйнятті релігійно-правового тексту як джерела права, буде досліджувати право, наприклад, в Англії, він отримає дещо інші результати, аніж правник із західним правовим менталітетом (хоча методологічні засоби будуть одні й ті ж).

Наведене дозволяє зробити висновок про невиконання методами, які означаються вітчизняними юристами-науковцями при проведенні наукових розвідок в царині права, функції забезпечення верифікації отриманих знань. У правових дослідженнях важливе значення насамперед має ментальний (ідеологічний) складник, який є фактором отримання вченим відповідних результатів. Тому не можна не згадати у цьому контексті слова вітчизняного вченого М. Козюбри про те, що «духовно-практичне освоєння соціальної дійсності через її багатоманітність не зводиться до наукового пізнання з його орієнтацією на такі критерії, як раціональність, об'єктивність, нейтральність, верифікованість» [3, с. 24].

Висновки і пропозиції. Таким чином, нині, враховуючи специфіку права як явища соціокультурного, існує необхідність у переосмисленні сутності та ролі методології у вивченні правових явищ і процесів.

Матеріали статті можуть бути використані для подальшого наукового дослідження методології сучасного правознавства. Основні положення роботи можуть бути орієнтирами для вироблення усталеного розуміння методологічного інструментарію пізнання правових явищ і процесів.

Список використаної літератури:

1. Білозьоров Є.В. Методологічні аспекти використання діяльнісного підходу в дослідженнях правових систем сучасності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*, 2019. Вип. 34. С. 25–30.
2. Мінченко О.В. Юридико-лінгвістична теорія правознавства : дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 452 с.
3. Козюбра М.І. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22–32.
4. *Право України*. 2014. № 1. С. 1–384.
5. Ильин И.А. Кризис Безбожия. Собрание починений. Москва : «Русская книга», 1996. Т. 1. С. 332–358.
6. Топ-10 найдорожчих робіт Казимира Малевича. URL: <https://artslooker.com/top-10-naidorozhchikh-robot-kazimira-malevicha/>.

7. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 232 с.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v015p710-04>.
9. Пуанкаре А. Последние мысли. Главы из книги. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/POINT.HTM>.
10. Leitsätze zum Urteil des Ersten Senats vom 15. Februar 2006. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2006/02/rs20060215_1bvr035705.html.
11. Політика й суспільство. Права людини дорожче безпеки. URL: <https://www.dw.com/uk права-людини-дорожче-безпеки/a-2476322>.

Kuchuk A. M., Pekarchuk V. M. Modern jurisprudence methodology: an attempt of critical thinking

The relevance of the study is stipulated by the binary nature of the methodology of modern jurisprudence: first, there is a unity of scientists to understand the importance of methodology for scientific knowledge of legal phenomena and processes; secondly, today there is no unity in understanding the essence and content of the methodology of modern jurisprudence. It is pointed out that a common flaw of existing research on the methodology of jurisprudence is the lack of attempts to rethink the importance of the methodology itself, the lack of critical perception of the methodology of jurisprudence as a means of objectivity of obtained knowledge about legal phenomena and processes.

The purpose of the article is to focus the attention of scientists on the feasibility of rethinking the essence of the methodology of modern jurisprudence through its critical perception. Additionally, the importance of methodology in scientific activity is substantiated, the factor of which is called the following principle of scientific knowledge as verification: defining the subject of research and describing the conditions of the experiment, methods applied, the researcher makes it possible to verify his knowledge by any other scientist. It is argued that within the legal science, given its features as part of the humanities, it is impractical to apply the same procedure for obtaining knowledge as in the natural sciences.

*The features of the legal sciences object knowledge, affecting the feasibility of identifying more significant phenomena than the methodology, include the following provisions: 1) law is an element of culture, it is a social and cultural phenomenon, its content is different within various legal cultures; 2) the close connection between law and morality, the perception of law according to the formula reflected by ancient Roman jurists: *jus est ars boni et aequi*; 3) in various legal cultures, various phenomena are perceived as law.*

Some decisions of the Constitutional Court of Ukraine and the Constitutional Court of the Federal Republic of Germany are analyzed.

The materials of the article can be used for further research of the modern jurisprudence methodology. The main provisions of the paper could be guidelines for developing a well-established understanding of the methodological tools of legal phenomena and processes knowledge.

Key words: culture, method, methodology of jurisprudence, morality, law.

А. В. Мельник

аспірант кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена висвітленню актуального питання розвитку інституту дізнання у національній правовій системі України. Розглянуто основні етапи впровадження в законодавство України інституту дізнання, проаналізовано правову регламентацію дізнання. Наведені основні нормативно-правові акти минулих років, що регулювали проведення дізнання. Визначено, що однією з особливостей впровадження інституту дізнання є спрощення процесу досудового розслідування. Однак подальше впровадження інституту дізнання видається не прийнятним після аналізу особливостей його історичного розвитку.

Можна стверджувати, що у кожного історичного періоду держави є власний, притаманний тільки їй порядок регулювання проведення дізнання. Історія показує, що потрібно не лише рухатися в ногу з часом, а й враховувати правові, соціальні та економічні аспекти розвитку інституту дізнання в правовій системі. Варто зауважити, що метою впровадження інституту дізнання у кожний історичний період розвитку було покращення ефективності роботи органів досудового розслідування з тим, щоб зменшити навантаження на органи досудового розслідування та збільшити ефективність роботи відповідних органів. Вказане спрощення могло вимагати і визначення особливого статусу осіб, які проводять дізнання, їх прав та обов'язків, координації з іншими службовими особами органів досудового розслідування.

Розуміння особливостей функціонування органів дізнання у минулому має значення для визначення, закріплення та реалізації статусу дізнавачів у майбутньому. Цілісний погляд на історичний розвиток інституту дізнання дає уявлення про еволюцію та майбутнє відповідного інституту. Саме тому загальний екскурс у минуле інституту дізнання та огляд нормативно-правових актів минулих років є доцільним і навіть необхідним для подальшого ґрунтовного дослідження статусу дізнавача як суб'єкта кримінальних процесуальних відносин.

Так, у статті розглядається питання історичного розвитку та сучасного становлення інституту дізнання в Україні. Визначаються особливості різних етапів визначення та нормативно-правового закріплення статусу дізнавача. Проаналізовано законодавство минулих років, що регулювало статус і діяльність дізнавача, зроблено ґрунтовні висновки щодо окреслених питань.

Ключові слова: досудове розслідування, дізнавач, учасники кримінального провадження, кримінальний проступок, кримінальний процес.

Постановка проблеми. Інститут дізнання і закріплення статусу дізнавача як повноправного суб'єкта кримінальних процесуальних відносин мали послідовні етапи становлення та розвитку. Особливості діяльності дізнавача в конкретний історичний етап зумовлювалися специфікою загальної правової системи, реаліями, в яких діяли дізнавачі, та рівнем нормативно-правового регулювання їх статусу. Диференціювання повноважень слідчих і дізнавачів під час досудового розслідування значною мірою впливало на діяльність органів досудового розслідування загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку інституту дізнання

у різні часи займалися І.В. Скуляк, Т.В. Омельченко, С.С. Чернявський, Р.М. Дударець, Ю.І. Кицан та інші.

Мета статті – дослідити становлення та розвиток інституту дізнання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Зародження інституту дізнання в Україні, точніше окремі його ознаки, можна спостерігати ще в Київській Русі. Хоча навіть за часів общинного устрою з'являються елементи так званого общинного дізнання, коли особу, яка не зізнавалася у проступку, що досліджувався, допитували колеги старійшин або священників.

Так, інститут дізнання в кримінально-процесуальному законодавстві України має давню

історію. За часів «Руської правди» кримінальний процес був засада на змагальності, ініціатором процесу здебільшого виступав потерпілий, на якого і покладався тягар доказування. Інститутів дізнання і досудового слідства в класичному вигляді правова система тих часів ще не знала, хоча певні його елементи мали місце. Наприклад, ще в короткій редакції «Руської правди» йдеться про допити та очні ставки. Окремі риси дізнання вбачаються і в такій формі здобуття доказів, як гоніння по сліду.

У 1649 році приймається Судебник Івана III, відповідно до норм якого, нарівні зі змагальним процесом, що виникав за позовом потерпілого, широко запроваджується розшукова форма процесу з притаманною їй стадією досудового розслідування. Соборне укладення 1649 року для свого часу було фундаментальним законодавчим актом, у якому втілювалися норми існуючих до цього правових актів Московії, здобутки правових систем Візантії та інших держав.

У 1731 році за часів царювання Петра I було створено Канцелярію таємних розшукових справ, яка займалася боротьбою з політичними злочинами. Взагалі в Російській імперії процесуальні повноваження були невід'ємною частиною компетенції регулярної поліції, створеної за Петра I. Повноваження поліції на проведення слідчих дій і дізнання були закріплені в Статуті благочинності, або поліцейському 1782 року, Статуті кримінального судочинства 1864 року, Законі «Про порядок» [1, с. 12].

Судова реформа 1864 року вперше встановила три послідовні стадії слідства: «дізнання, попереднє слідство і судове слідство». Дізнання проводилося здебільшого поліцією, попереднє слідство – судовими слідчими, судове слідство – суддями. Характерні риси дізнання по Статутах кримінального судочинства полягали у тому, що воно мало публічний характер; не передбачало участі сторін; було діяльністю не обвинувача, а урядових органів, на які було покладено обов'язок щодо припинення і попередження злочинів; закінчувалося тією миттю, коли справа переходила в стадію попереднього слідства; від розшуку відрізнялося тим, що під час дізнання виконувалися дії, які входили до компетенції слідчого; провадилося у двох випадках: 1) коли поліція застала злочин, який було тільки-но скоєно, і є надія, що по гарячих слідах можна багато чого з'ясувати; 2) коли до прибуття слідчого сліди злочину могли зникнути.

З утворенням Української Радянської Соціалістичної Республіки було прийнято і новий Кри-

мінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) 1922 року. Дізнання по цьому кодексу втратило принципову відмінність від попереднього слідства. Дізнання провадилося в тих же формах, що й попереднє слідство. Розрізняли два види дізнання: у справах, по яких попереднє слідство обов'язкове, і дізнання у справах, по яких попереднє слідство не обов'язкове. Матеріали дізнання мали доказове значення для суду. До завдання дізнання входило не тільки встановлення факту злочину, а й встановлення вини особи, яка його вчинила. Критерієм, за яким попереднє слідство визнавалося не обов'язковим, була санкція статті: якщо санкція передбачала покарання за вчинений злочин менше одного року позбавлення волі, то матеріали дізнання передавалися безпосередньо для розгляду в суд [2, с. 54].

Кримінально-процесуальний кодекс 1961 року загалом зберіг тенденцію щодо стирання принципових відмінностей між дізнанням і попереднім слідством. Дізнання провадилося за правилами, встановленими для попереднього слідства. Аналогічно КПК 1922 року відрізняли два види дізнання. Вперше на органи дізнання покладалося прийняття необхідних оперативно-розшукових заходів для виявлення ознак злочину та осіб, які його вчинили. Компетенція органів дізнання і попереднього слідства була розмежована залежно від суспільної небезпечності вчиненого злочину та складності розгляду справ. У справах, щодо яких попереднє слідство не було обов'язковим, органи дізнання провадили розслідування за правилами, встановленими для попереднього (досудового) слідства, за деякими винятками, а саме: під час проведення дізнання не передбачалося участі захисника; потерпілому, цивільному позивачеві, цивільному відповідачеві та їхнім представникам матеріали кримінальної справи не пред'являлися для ознайомлення, їх лише повідомляли про закінчення розслідування; існували деякі обмеження процесуальної самостійності осіб, які провадили дізнання [3, с. 78].

Слідчий апарат у системі органів внутрішніх справ був створений Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 квітня 1963 року. 13 червня 1963 року Президія Верховної Ради Української УРСР прийняла Указ, згідно з яким вносилися відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу УРСР щодо доручення розслідування кримінальних справ певних категорій злочинів слідчим органів охорони громадського порядку. За міліцією збереглося право прово-

дити дізнання. По тяжких злочинах розслідування проводили слідчі прокуратури. Слідчі підрозділи функціонували в КДБ, а за роки незалежності України – в СБУ та Податковій міліції. Слідчі відповідно до КПК України 1960 року не мали повноважень проводити негласні заходи.

У 1993 році до Кримінально-процесуального кодексу України були внесені зміни, відповідно до яких дізнання обмежується моментом встановлення особи, яка вчинила злочин, і має два різновиди: 1) дізнання у справах про тяжкі злочини; 2) дізнання у справах про злочини, які не є тяжкими. Проект кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України станом на 1 березня 2000 року, передбачає повернення до схеми, яка існувала в КПК до 1993 року.

У період існування СРСР була розроблена теоретична модель Кримінально-процесуального кодексу. Автори теоретичної моделі конструювали дізнання «як початковий етап, на якому виконуються лише невідкладні слідчі дії». Дізнавач не мав права виконувати такі процесуальні дії, як пред'явлення обвинувачення, обрання запобіжних заходів, а також приймати процесуальні рішення про закриття справи, складати обвинувальний висновок.

Таким чином, у законодавстві України дізнання регламентувалося і як початковий етап розслідування злочинів, і як форма досудового розслідування кримінальних справ. Необхідність удосконалення законодавчої регламентації дізнання викликана відсутністю в кримінально-процесуальній науці єдиної думки про сутність дізнання. В літературі висловлені різні точки зору щодо сутності дізнання і його місця в системі кримінального процесу. Так, одні автори під дізнанням насамперед розуміють початковий ступінь кримінального процесу (І.Я. Фойницький); діяльність, спрямовану на перевірку заяв і повідомлень про злочини на предмет вирішення питання про порушення кримінальної справи (А.М. Донцов); первинну діяльність по розслідуванню злочинів, метою якої є передача справи органам попереднього слідства (В.М. Савицький).

Інші вважають дізнання самостійною формою досудового розслідування (І.В. Павлухін, В.П. Круглік), аргументуючи це необхідністю звільнення слідчих від розслідування нескладних, скоєних в умовах очевидності, злочинів і концентрації зусиль слідчого на розслідуванні більш складних кримінальних справ. Третя група авторів висловлюється за повну ліквіда-

цію інституту дізнання як форми попереднього розслідування, яка обмежує права учасників процесу (А.А. Чувильов) [4, с. 84].

Відповідно до Закону України № 3351-XII (3351-12) від 30.06.1993 «Про внесення в деякі законодавчі акти України змін та доповнень по вдосконаленню попереднього розслідування» було внесено зміни до КПК України 1960 року, зокрема ч. 3 ст. 103 КПК України 1960 року була виключена. Вказаний закон визначав дізнання як процесуальну діяльність, яка проводилася лише на початковому етапі досудового розслідування суб'єктами, передбаченими у ст. 101 КПК України 1960 року. У ч. 1 ст. 103 КПК України 1960 року зазначалося, що на органи дізнання покладається вживання необхідних оперативних заходів із метою виявлення ознак злочину й осіб, які його вчинили [5, с. 81]. Дізнання проводилося впродовж 10 днів, після чого кримінальне провадження передавалося до слідчого підрозділу, який розпочинав досудове слідство. Зазначеним законом не передбачалося дізнання, що проводилося з винесенням кінцевого рішення для стадії досудового розслідування. Проведення дізнання за КПК України 1960 року після змін, внесених у 1993 році, закінчувалося складанням постанови про передання справи слідчому, яка затверджувалася прокурором [6, с. 25].

З урахуванням змін законодавства у 1993 році, визначення поняття дізнання змінилося. Так, В.В. Вапнярчук зазначив, що під дізнанням слід розуміти початкову форму попереднього розслідування кримінальних справ, яка є врегульованою кримінально-процесуальним законом діяльністю органів дізнання й осіб, які проводять дізнання, з проведення слідчих дій для встановлення особи, яка вчинила злочин, що не є тяжким, та провадження невідкладних слідчих дій під час розслідування тяжких злочинів, метою якої є забезпечення всебічності, повноти, об'єктивності попереднього слідства, а також попередження, припинення і розкриття злочинів [7, с. 21].

Вчені розуміли дізнання як одну з форм попереднього розслідування, яка полягає у проведенні органом дізнання та уповноваженими ним службовими особами (дізнавачами) процесуальних дій зі встановлення обставин злочину і винних у його вчиненні осіб, а також ухваленні відповідних рішень у кримінальній справі з метою досягнення загальних завдань кримінального судочинства [8, с. 21].

Втім поєднання процесуальної діяльності під час проведення дізнання та виконання органами

дiзнання своєї безпосередньої функції викликала багато труднощiв. Так, в МВС України було видано низку наказiв, якими передбачався такий суб'єкт здiйснення дiзнання, як штатний дiзнавач. До обов'язкiв штатних дiзнавачiв було вiднесено здiйснення лише процесуальної дiяльностi, тобто проведення розслiдування у формi дiзнання. Вище зазначалося, що в КПК України 1960 року, починаючи з 1993 року, не передбачалося можливостi проведення дiзнання в повному обсязi з ухваленням кiнцевого рiшення для стадiї досудового розслiдування. Однак штатнi дiзнавачi ухвалювали такі рiшення, перебуваючи в статусi в.о. слiдчого, що було передбачено згаданими вiдомчими наказами. Значне навантаження на слiдчi пiдроздiли спонукало керiвництво до залучення штатних дiзнавачiв до розслiдування кримiнальних проваджень (на той час – кримiнальних справ) у повному обсязi.

З власного досвiду роботи слiд зазначити, що всi штатнi дiзнавачi за наказом керiвника слiдчого управлiння обласного рiвня призначалися в.о. слiдчого i фактично здiйснювали досудове слiдство у повному обсязi, ухвалюючи кiнцевi процесуальнi рiшення для стадiї досудового розслiдування. Усi штатнi дiзнавачi, перебуваючи в статусi в.о. слiдчого, здiйснювали розслiдування нетяжких злочинiв, що продовжувалося до 2012 року. Таким чином, практика залучення штатних дiзнавачiв до здiйснення досудового слiдства показала свою ефективностi. Дiзнання як дiяльностi на початковому етапi досудового розслiдування, що проводилася посадовими особами, для яких процесуальна дiяльностi не була основною, показала себе з негативної сторони. Таке дiзнання не проводилося, а якщо i проводилося, то лише з метою проведення основних процесуальних дiй за вiдсутностi слiдчого [9, с. 78].

На сучасному етапi в Україні окремим суб'єктом кримiнального провадження визнано процесуальну фiгуру дiзнавача, який за скороченою процедурою (до одного мiсяця з дня вручення особi повiдомлення про пiдозру) здiйснюватиме розслiдування неквалiфiкованих крадiжок, шахрайств та iнших кримiнальних проступкiв. Так, з 1 липня 2020 року в Україні почав дiяти закон щодо кримiнальних проступкiв – виду кримiнальних правопорушень поряд зi злочинами. Розслiдування проступкiв вiдрiзняється вiд звичних алгоритмiв. Такими розслiдуваннями займатимуться дiзнавачi – аналог слiдчих для розслiдування злочинiв. З 1 липня 2020 року у кримiнальному процесуальному законодав-

ствi почав дiяти новий для Кримiнального процесуального кодексу в редакцiї 2012 року iнститут – «дiзнання кримiнальних проступкiв».

Потреба в дiзнаннi як формi досудового розслiдування викликана великою завантаженiстю слiдчих (особливо Нацiональної полiцiї) справами щодо злочинiв невеликої тяжкостi, якi нинi називаються кримiнальними проступками. Для розвантаження слiдчих та ефективної органiзацiї досудового розслiдування саме злочинiв невеликої тяжкостi й було запроваджено iнститут «дiзнання» та кримiнального проступку.

Кримiнальним проступком згiдно зi ст. 12 ККУ є дiяння (дiя чи бездiяльностi), за вчинення якого передбачене основне покарання – штраф у розмiрi не бiльш нiж три тисячi неоподатковуваних мiнiмумiв доходiв громадян або iнше покарання, не пов'язане з позбавленням волi. За вчинення проступку також можуть бути призначенi покарання у виглядi громадських робiт, виправних робiт, арешту, обмеження волi, позбавлення права обiймати певнi посади або займатися певною дiяльностiю (без урахування спеціальних видiв покарань для вiйськових).

Кримiнальнi проступки розслiдують шляхом проведення дiзнання (п. 4 ч. 1 ст. 3 та ст. 215 КПК України), яке можуть здiйснювати лише спiвробiтники Нацiональної полiцiї, СБУ, податкової полiцiї та ДБР (п. 41 ч. 1 ст. 3 КПК) [10, с. 45]. Повноваження дiзнавачiв визначено окремими статтями КПК (ст.ст. 401, 214, 298-1). На вiдмiну вiд слiдчих, якi до внесення вiдомостей до ЄРДР можуть провести лише огляд мiсця подiї, дiзнавачi мають право вiдiбрати пояснення; провести медичне освiдування; отримати висновок спецiалiста i зняти показання засобiв фото- i кiнозйомки, вiдеозапису або з технiчних приладiв iз такими функцiями; вилучити знаряддя й засоби вчинення кримiнального проступку, речi та документи, що є безпосереднiм предметом кримiнального проступку або якi виявленi пiд час затримання особи, особистого огляду чи огляду речей.

Висновки i пропозицiї. Таким чином, законодавство України пройшло довгий шлях до становлення статусу дiзнавача в сучасному виглядi, кожного разу вдосконалюючи вказаний iнститут. Має мiсце поступове покращення розумiння ролi дiзнавача, його повноважень i функцiй як учасника кримiнального провадження. Реалiї сьогодення вимагають подальшого вдосконалення дiяльностi дiзнавачiв, що буде предметом майбутнiх дослiджень.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року №4651-VI. *Верховна Рада України*: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 15.01.2021).
2. Уголовно-процесуальний кодекс Української ССР. Научно-практический комментарий под редакцией первого заместителя Прокурора Украинской ССР М.Г. Самаева. Рецензент – Ф.А. Лопушанский. Киев, 1974. 544 с.
3. Дознание в органах милиции. Коврига З.Ф. Под ред.: Чугунова В.Е. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1964. 59 с.
4. Иванов В.А. Дознание в советском уголовном процессе. Ленинград : ЛГУ, 1966. 37 с.
5. Вапнярчук В.В. Процесуальне становище особи, яка проводить дізнання : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 199 с.
6. Баулін О.В. Провадження дізнання в Україні : навч. посібник / Джига М.В., Баулін О.В., Лук'янець С.І., Стахівський С.М. Київ : Тип. МВС України, 1999. 156 с.
7. Бандурка С.О. Процесуальні повноваження органу дізнання. *Форум права*. 2011. № 1. С. 50–53. URL: <http://nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bcorod.pdf> (дата звернення: 16.01.2021).
8. Русанова О. Визначення поняття і процесуального статусу особи, яка провадить дізнання. *Юридична Україна*. 2011. № 4. С. 94–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2011_4_19 (дата звернення: 16.01.2021).
9. Слінько С.В. Розвиток функцій органу дізнання – шляхи і перспективи. *Право і Безпека*. 2003. Т. 2, № 1. С. 120–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2003_2_1_31 (дата звернення: 17.07.2021).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : проект Закону України від 20.04.2018 №7279-д. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63928 (дата звернення: 17.01.2021).

Melnyk A. V. Development of the institute of interrogation in Ukraine

The article is devoted to the topical issue of the development of the institute of inquiry in the national legal system of Ukraine. The main stages of introduction of the institute of inquiry into the legislation of Ukraine are considered, the legal regulation of inquiry is analyzed. The main normative legal acts of the past years regulating the inquiry are given. It is determined that one of the features of the introduction of the institute of inquiry is the simplification of the pre-trial investigation process. However, the further introduction of the institute of inquiry does not seem acceptable, except after analyzing the features of its historical development.

It is safe to say that each historical period of the state has its own, unique procedure for regulating the inquiry. History shows that it is necessary not only to keep up with the times, but also to take into account the legal, social and economic aspects of the development of the institution of inquiry in the legal system. It should be noted that the purpose of introducing the institute of inquiry in each historical period of development was to improve the efficiency of pre-trial investigation bodies in order to reduce the burden on pre-trial investigation bodies and increase the efficiency of the relevant bodies. This simplification could also require the determination of the special status of persons conducting inquiries, their rights and responsibilities, coordination with other officials of the pre-trial investigation bodies.

Understanding the peculiarities of the functioning of inquiry bodies in the past is important for determining, consolidating and realizing the status of investigators in the future. A holistic view of the historical development of the institute of knowledge gives an idea of the evolution and future of the institute. A holistic view of the historical development of the institute of knowledge gives an idea of the evolution and future of the institute. That is why a general digression into the past of the institute of inquiry and review of regulations of past years is appropriate and even necessary and further thorough study of the status of the coroner as a subject of criminal proceedings.

So the article considers the issues of historical development and modern formation of the institute of inquiry in Ukraine. The peculiarities of different stages of definition and normative-legal consolidation of the status of the interrogator are determined. The legislation of the previous years, which regulated the status and activity of the researcher is analyzed, thorough conclusions are made on the outlined issues.

Key words: *pre-trial investigation, interrogator, participants of criminal proceedings, criminal offense, criminal proceeding.*

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.6>**О. В. Мінченко**доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ VERSUS РЕЛЯТИВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ СУТНОСТІ ПРАВА

У статті аналізується сутнісна характеристика права – універсальність. Наголошується на важливості інтерпретації права не тільки через універсальний контекст, але і через регіональний, що є фактором такої властивості права, як релятивізм. Зазначається, що проблематика універсальності права як регулятора суспільних відносин актуалізується у транзитивні періоди розвитку суспільства, коли усталена правнича парадигма уже не може задовольнити потреби соціуму в забезпеченні стабільності та порядку, не дає відповідей на актуальні проблеми.

Тематика універсальності та регіональності права є предметом порівняльного правознавства, однак в її межах не вирішується її теоретико-методологічний аспект. Обґрунтовується, що факторами релятивізму права є, зокрема, те що: 1) у різних національних системах права як право сприймаються не різні аспекти одного і того ж явища, а зовсім різні явища (в англо-американській правовій системі – судовий прецедент, у звичайній правовій системі – звичай, у релігійній – релігійний текст. Аргументується висновок, що універсальність права слід інтерпретувати таким чином, що у межах національних систем права використовуються як основні регулятори соціальної поведінки людей різні явища, які позначаються одним і тим же терміном «право». Спільність використовуваного терміну не свідчить про єдність розуміння змісту позначуваного цим терміном явища в межах різних правових культур; 2) право доцільно розглядати крізь призму іманентності йому соціокультурного характеру. Його необхідно сприймати як культурне явище, яке має свої особливості в певному соціумі. Право – це не набір текстів; це цілісне, динамічне, соціокультурне явище. Його зміст може відрізнятися не тільки в межах різних сучасних систем права, а й у межах окремої правової системи.

Аналізується практика Європейського суду з прав людини на предмет різного сприйняття державами-членами Ради Європи окремих правових інститутів. Доводиться, що відмінності у правовому регулюванні у державах, які входять до єдиного правового простору, здебільшого стосуються тих відносин, більшість яких регулюється моральними нормами. Резюмується, що праву властивий бінарний характер: універсальність виявляється через використання саме права як основного регулятора суспільних відносин, однак зміст права має регіональний характер.

Ключові слова: право, релятивізм у праві, розуміння права, соціокультурність права, сутність права.

Постановка проблеми. Тематикою, яка завжди перебуває в центрі уваги вчених-правознавців, є сутність і зміст права. Нині відсутнє єдине розуміння цього соціального регулятора (на нашу думку, однакове сприйняття права навряд чи можливе). Водночас чи не найбільша увага до питання інтерпретації права виникає у транзитивні періоди розвитку суспільства. У цей час усталена правнича парадигма уже не може задовольнити потреби соціуму в забезпеченні стабільності та порядку, не даючи відповідей на актуальні проблеми того періоду. Тому

починаються активні пошуки з'ясування напрямів удосконалення юридичних засобів забезпечення правопорядку, а інтенція вчених направляється на сутнісні характеристики права. Вкотре піднімається питання щодо універсальності права, його національних особливостей, сутності та змісту права загалом і в межах окремої національної системи права зокрема.

Наразі стан України також можна описати як транзитивний: у чинному законодавстві закріплено значну кількість явищ і цінностей, властивих західній правовій культурі (цивілі-

зації). Маємо на увазі, зокрема, принцип верховенства права, правову державу, людську гідність і конституційну демократію, людські права. Однак у юриспруденції й досі сьогодні багато у чому превалює нормативістське розуміння права. Органи судової влади здебільшого послуговуються останнім. Тому значна частина нормативних приписів залишається «мертвим» правом, не реалізується у фактичних суспільних відносинах. Саме ця частина і складає фундаментальну сутність демократичного устрою, оскільки стосується людських прав.

Численні рейтинги, індекси (на кшталт верховенства права, демократії), а також статистичні дані про стан реалізації прав людини у державах світу, рівень корупції підтверджують низький рівень правової захищеності населення України, забезпечення реалізації людських прав та основоположних свобод. Ситуація погіршується недотриманням державою у багатьох випадках вимог, закріплених ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, які передбачають право на справедливий судовий захист, на доступ до суду. Таким чином, для української правничої науки проблема сутності права, його змісту, права як універсального регулятора суспільних відносин набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед вітчизняних вчених, які присвятили свої роботи висвітленню проблематики розуміння права, у тому числі через його соціокультурну природу та в аспекті універсальності / регіональності, варто згадати С. Алаїс, Х. Бехруза, К. Гавриловську, О. Дашковську, М. Козюбру, А. Кучука, С. Максимова, Ю. Оборотова, Н. Онищенко, М. Савчина, О. Тихомирова.

Особливо слід виокремити монографічну роботу А. Кучука «Теоретичні основи правового поліцентризму», у якій вченим висвітлюються загальнотеоретичні положення правового поліцентризму, зосереджується увага на його онтологічному та гносеологічному вимірах. Автором здійснена інтерпретація правового поліцентризму в умовах правової інтеграції і глобалізації. На думку автора, неуніверсальність права є чинником існування різних правових культур (цивілізацій), тому основним принципом міжнародної комунікації має бути толерантність, а не сентенція західного світу [1, с. 2].

О. Дашковська, досліджуючи природу людських прав, також вказує на наявність дискусії щодо їх універсального / регіонального характеру: «Одна з дискусійних проблем сучасної

юридичної науки в контексті прав людини – їх належність до універсальних або відносних» [2, с. 5].

На цій же проблематиці акцентував увагу і А. Кучук: «Загалом не заперечуючи іманентності прав, кожній людині необхідно зважати на існування різних ідеологічних підходів до їх обґрунтування та змісту, що зумовлено особливостями світосприйняття у межах кожної з правових культур, адже права людини (як і право загалом) є явищем соціокультурним» [3, с. 128–129]. Водночас слід вказати, що ця тематика більш системно, але без акцентування уваги на самій проблематиці універсальності та регіональності висвітлюється в межах юридичної компаративістики.

Мета статті полягає у приверненні уваги науковців до проблеми універсальності права та релятивізму у праві, необхідності усвідомлення соціокультурної природи права.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукової та навчальної літератури з права дозволяє зробити висновок про універсальний характер людських прав і права загалом. Так, щодо першого наводяться посилання на низку міжнародно-правових документів, зокрема Загальну декларацію прав людини, Міжнародні пакти про громадянські і політичні права, а також про економічні, соціальні та культурні права, що були прийняті в 1966 році, та інші міжнародні договори (як *soft law*, так і *hard law*). Щодо другого, то вказується, що право використовується усіма суспільствами для врегулювання суспільних відносин. Загалом погоджуючись із можливістю такого розуміння права, а також людських прав, їх сутності, слід зазначити про такі їх положення.

По-перше, дійсно, усі існуючі нині держави визнають значимість права для регулювання суспільних відносин, забезпечення порядку та сталого розвитку соціуму. На це вказують положення юридичної компаративістики (порівняльного правознавства), які характеризують соціальні регулятори у різних типах правових систем (правових родинах), визначають їх особливості та виявляють спільні риси. Відмінності між «правовими системами багатьох країн може стати набагато меншими, якщо виходити не з конкретних правових норм, а з більш-менш постійних елементів, які використовуються для створення, тлумачення, оцінки норм. Самі норми можуть бути різноманітними до нескінченності, але засоби їх створення, систематизації, тлумачення показують наявність деяких

типів, яких не так вже і багато» [4], – зазначає Ю. Кравцова.

Вона наголошує і на тому, що «якщо зробити порівняльний аналіз правових систем, то різниця між ними стає очевидною» [4]. Цей висновок підтверджує тезу про те, що у різних національних системах права як право сприймаються не різні аспекти одного і того ж явища, а зовсім різні явища. Так, в англо-американській правовій родині як право насамперед називається судовий прецедент (рішення судового органу), а у родині звичаєвого (традиційного) права – звичай (традиція); при цьому в останній звернення до суду не сприймається суспільством як позитивний соціальний акт. «Конфуціанство не сприймало звернення до суду за захистом своїх прав. Відповідно до етичних уявлень вважалося, що коли будь-який інтерес людини й було порушено, то це не дає їй морального права звертатися до суду. Звернення до суду тлумачилося як зневага правил «правильної» поведінки» [5].

В межах держав, які складають релігійну правову родину, як основний регулятор соціальної поведінки людини використовується релігійний текст. Саме йому надається перевага, навіть порівняно з прескриптивним текстом. Отже, універсальність права слід інтерпретувати таким чином, що у межах національних систем права використовуються як основні регулятори соціальної поведінки людей різні явища, які позначаються одним і тим же терміном «право». Водночас спільність цього терміну не свідчить про єдність розуміння змісту позначуваного ним явища в межах різних правових культур (цивілізацій).

Доречно зазначити, що така ж ситуація спостерігається і з людськими правами. Так, називаючи Загальну декларацію прав людини як приклад універсального міжнародного акту, зазвичай не вказується історія його прийняття. Зокрема, йдеться про те, що не всі держави підтримали прийняття цієї декларації. Маємо на увазі окремі з них, які мають релігійно-традиційну правову родину, а також Союз Радянських Соціалістичних Республік та його сателітів. Причиною цього було несприйняття концепції людських прав як невід'ємних природних фундаментальних рівних можливостей людини, що покладають обов'язки на державу, є вимогою до неї та існують незалежно від волевиявлення органів державної влади.

Показовим у цьому контексті також є той факт, що в межах правової доктрини прак-

тично не згадується про Декларацію АСЕАН про права людини, Каїрську декларацію людських прав, у яких закріплено дещо інше сприйняття прав людини, ніж властиве класичному їх розумінню західною правовою традицією. Так, згідно з п. 6 ст. 6 Каїрської декларації про права людини в ісламі «чоловік відповідає за достаток і благополуччя сім'ї», а відповідно до ст. 25 «ісламський шариат є єдиним джерелом для тлумачення або пояснення будь-яких статей цієї Декларації» [6].

Крім цього, варто згадати, що Сполучені Штати Америки не ратифікували Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, а підписали лише Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Пов'язано це з тим, що в межах американської системи права як права людини сприймається лише так зване перше покоління людських прав. Ані економічні, ані соціальні, ані культурні права не розглядаються як людські права, їх забезпечення залежить від волевиявлення публічної влади, а тому їм не властивий природний і невідчужуваний характер.

По-друге, право доцільно розглядати крізь призму іманентності йому соціокультурного характеру. Право необхідно сприймати як культурне явище, яке має свої особливості в певному соціумі. Право – це не набір текстів; це цілісне, динамічне, соціокультурне явище. Його зміст може відрізнятись не тільки в межах різних сучасних систем права, а й у межах окремої правової родини. Це пов'язано з ідеологічними, культурними, ментальними особливостями становлення та функціонування національного права.

Показовою у цьому аспекті є практика Європейського суду з прав людини. Так, Європейський суд з прав людини у одній зі справ зазначив, що «шлюб має укорінені соціальний і культурний зміст, який може відрізнятись у різних державах. Суд нагадує, що він не повинен підміняти власним рішенням рішення внутрішньодержавної влади, яка знаходиться в кращому положенні для оцінки та реагування на потреби суспільства у цій сфері» [7]. Як бачимо, правозахисний інститут Ради Європи вказує на наявність різних інтерпретацій одного з інститутів сімейного права у європейських державах. При цьому судовий орган вказує і на фактори такого різного тлумачення: культурні та соціальні особливості соціальних утворень.

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Б. проти Франції» (B. v. France)

прямо вказується на відмінності в царині права конкретних держав: «Суд зазначає, що між Францією і Англією існують значні відмінності в їх системах права і судовій практиці у сфері цивільного стану, зміни імен, використання документів, що посвідчують особу» [8].

Це лише незначна частина рішень Європейського суду з прав людини у справах, в яких йдеться про відмінності, однак і вона дозволяє побачити, що відмінності у правовому регулюванні у державах, які входять до єдиного правового простору (маємо на увазі держав-учасниць Ради Європи), здебільшого стосуються тих відносин, прерогатива регулювання яких надається моральним нормам. Мораль є культурним надбанням конкретного суспільства, елементом його світогляду, а це знову вказує на правильність висловленого нами твердження про соціокультурний характер права, що так чи інакше є фактором його релятивізму.

У цьому контексті варто згадати слова індійського філософа права С. Пракаша щодо того, що недоцільно та помилково вважати наявність єдиного розуміння моралі, як і будь-яких інших цінностей. Позиція щодо існування монізму в цьому питанні, на думку вченого, «ігнорує той факт, що існує низка різних цінностей, які можуть не співпадати. Ця система небезпечна тим, що спотворює дійсність, переконуючи нас в уявленні про наявність певної всезагальної сутності, яка містить у собі всі можливі рішення, і тим, що, передбачаючи лише одну правильну відповідь, вона являє собою зручне виправдання для тиранії» [9, с. 278–279]. З наведеним важко не погодитися, з огляду на дані юридичної компаративістики, на загальновідомі факти про плюралізм культур, релігій, систем права.

У цьому контексті варто вказати і на те, що глобалізаційні процеси не заперечують тези про плюралізм світоглядів різних народів, їх ментальні особливості. Навпаки, саме завдяки глобалізації ці відмінності стали очевидними, виявилися, сприяючи процесу, який у соціологічній науці названий глокалізацією. «Однак більшість дослідників обґрунтовують існування та розвиток нового, сучасного процесу – глокалізації таким висловом: «Мислити глобально, але діяти локально». Такий підхід вимагає від країн розробки і впровадження стратегій управління державним розвитком, спрямованих як на захист національних інтересів, так і на розвиток у єдиній родині – світовому співтоваристві, що і повинно бути предметом подальших наукових розвідок» [10, с. 201], – зазначає С. Жуков.

Багато у чому тематика толерантності викликана саме виявленими у процесі глобалізації глокалізаційними особливостями. Сутністю толерантності і є сприйняття плюралізму, можливості існування іншого (іншого світогляду, іншого сприйняття окремих явищ, інших цінностей, інших соціальних регуляторів), визнання рівності різних культур і недопущення сентенції однієї з них.

Висновки і пропозиції. Таким чином, праву іманентний бінарний характер. З одного боку, йому властивий універсальний характер: саме праву віддається перевага сучасними суспільствами як основному регулятору соціальних відносин; з іншого боку, у різних правових культурах (національних системах права) здебільшого визначаються не різні аспекти одного і того ж явища, а різні явища: звичай, судовий прецедент, релігійний текст. Фактором неможливості існування єдиного розуміння права є соціокультурний характер права. Право є культурним надбанням відповідного соціального утворення. Саме такий контекст інтерпретації сутності та змісту права має стати підґрунтям для подальших наукових досліджень царини права.

Список використаної літератури:

1. Кучук А.М. Теоретичні основи правового поліцентризму : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.
2. Дашковська О. Права людини в глобалізованому світі: універсалізм чи релятивізм? *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 5–13.
3. Кучук А. Універсальність / регіональність прав людини: правовий дискурс. *Visegrad journal on human rights*. 2016. № 1/1. С. 127–131.
4. Кравцова Ю.О. Правові системи. Світовий досвід. URL https://minjust.gov.ua/m/str_2694.
5. Юридична компаративістика. Мультимедійний навчальний посібник. URL: https://arm.naiou.kiev.ua/books/legal_comparativistics/nm/lec4.html.
6. Каирская декларация о правах человека в исламе. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_882.
7. Case of Schalk and Kopf v. Austria, Application no 30141/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 22 June 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99605>.
8. Case of B. v. France, Application № 13343/87, Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 March 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57770>.
9. Синха С.П. Юриспруденция. Философия права. Краткий курс / Пер. с англ. М. : Издательский центр «Академия», 1996. 304 с.

10. Жуков С.А. Глокалізація як сучасний і перспективний процес розвитку світового господарства та міжнародних економіч-

них відносин. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2014. Вип. 3(44). С. 199–201.

Minchenko O. V. Universality versus relativity in the context of the essence of law

The essential characteristic of law – universality is analyzed in the article. The importance of interpreting law not only through the universal context, but also through the regional one, which is a factor in such a property of law as relativism is emphasized. It is noted that the issue of universality of law as a regulator of social relations is relevant in the transitional periods of society, when the established legal paradigm can no longer meet the needs of society to ensure stability and order and does not provide answers to pressing problems.

Thematics of universality and regionality of law is a subject of comparative jurisprudence, however, its theoretical and methodological aspect is not solved within its limits. It is substantiated that the factors of relativism of law are, in particular, that: 1) within various national systems of law as law are perceived not different aspects of the same phenomenon, but completely different phenomena (in the Anglo-American legal system it is a judicial precedent, in a common law system it is a custom, within the religious one it is a religious text The conclusion is that the universality of law should be interpreted in such a way that within national systems of law various phenomena are used as the main regulators of social behavior of people, denoted by the same term “law”. The term used does not indicate a unity of understanding of the meaning of the phenomenon denoted by this term within various law cultures, 2) law should be considered through the prism of social and cultural nature immanent to it. Law should be perceived as a cultural phenomenon that has its own characteristics within a particular society. Law is not a set of texts; it is an integral, dynamic and social and cultural phenomenon. And its content may differ not only within various modern law systems, but also within a separate law system.

The European Court of Human Rights practice concerning diverse perception of individual legal institutions by the member states of the Council of Europe is analyzed. It is proved that the differences in legal regulation in the states that are part of the single legal space mainly relate to those relations, most of which are governed by moral norms. It is concluded that binary nature is inherent to law: universality is manifested through the use of law as the main regulator of social relations, however, the content of law is regional in nature.

Key words: law, relativism in law, understanding of law, social culture of law, essence of law.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.7>

Р. С. Шелудяков

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

О. Ю. Білошенко

старший викладач кафедри конституційного, міжнародного та приватного права
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

Ю. С. Чабаненко

асистент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР ЯК ФОРМА ПРАВОВОГО КОМПРОМІСУ

Стаття присвячена комплексному дослідженню індивідуально-правового договору як форми правового компромісу. Зазначено, що правовий компроміс характеризується наявністю зовнішніх форм його вияву, за допомогою яких упорядковуються різні правові конфлікти. Серед компромісних актів як форм правового компромісу в сучасній державі перевага надається договору, контракту, угоді, згоді, конкурсу та іншим. Особливу увагу звернено на особливості правового компромісу, підкреслюється важлива роль і значення компромісу як однієї з найбільш вдалих форм взаємодії суб'єктів, орієнтира, який використовується людьми при формуванні власного варіанту поведінки, результатом функціонування демократичного режиму.

Встановлено, що в сучасних умовах під формою правового компромісу слід вважати певний спосіб його зовнішнього вираження, призначенням якого є впорядкування змісту правових відносин, надання їм властивості загальнообов'язкового характеру. З'ясовано, що за допомогою юридичної форми можна побачити, як втілюється і реалізується правовий компроміс у сучасній державі.

Акцентовано увагу на обґрунтуванні поняття «індивідуально-правового договору» як право-компромісної форми упорядкування правових конфліктів, проаналізовано особливості індивідуально-правового договору. Підкреслюється, що, на відміну від нормативно-правового договору, індивідуальний договір має персоніфікований характер, не містить загальних правил поведінки, є зручним і простим способом регулювання, який дозволяє враховувати взаємні інтереси суб'єктів і забезпечувати відносно безконфліктне існування громадянського суспільства.

Виділено характерні особливості окремих видів індивідуально-правових угод, для яких притаманна наявність домовленостей, згоди, свободи, рівності та взаємних поступок. Проаналізовано цивільно-правовий договір як форму правового компромісу, трудовий договір, колективний договір і шлюбний договір.

Автори доходять висновку, що серед множинності форм правового компромісу індивідуально-правовий договір займає особливе місце в сучасній державі і представляє собою компромісну угоду (компромісний акт), що може бути укладена між суб'єктами суспільних відносин з метою регулювання конкретних, індивідуальних відносин на підставі взаємних поступок, згоди та домовленостей.

Ключові слова: правовий компроміс, форма правового компромісу, індивідуально-правовий договір, цивільно-правовий договір, трудовий договір, колективний договір, шлюбний договір.

Постановка проблеми. Існування сучасної держави не можливо уявити без популярності феномена правового компромісу. Будь-який феномен може мати як позитивні, так і негативні аспекти. Прагнення посилити роль компромісу в державі супроводжується появою низки нових складних питань. Якщо раніше в більшості випадків він розглядався як ідея, принцип права, то в сучасних умовах правовий компроміс сприймається як специфічний правовий інструмент, за допомогою якого регулюються суспільні відносини. Компроміс продовжує залишатися однією з найбільш вдалих форм взаємодії суб'єктів, орієнтиром, який використовується людьми при формуванні власного варіанту поведінки, результатом функціонування демократичного режиму.

Правовий компроміс як правовий інститут може використовуватися у різних сферах взаємодії суб'єктів і має значення у різних галузях права. Він характеризується наявністю зовнішніх форм його вияву, за допомогою яких упорядковуються різні правові конфлікти. Серед компромісних актів як форм правового компромісу в сучасній державі перевага надається договору, контракту, угоді, згоді, конкурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження питання індивідуально-правового договору як компромісної угоди здійснили вітчизняні та зарубіжні вчені С.В. Бобровник, А.В. Бухалов, Н.Я. Заболотна, М.М. Новікова, Н.М. Пархоменко, Т.І. Стрибко, З.М. Юдин.

Мета статті – здійснення комплексного аналізу наявних поглядів щодо характеристики індивідуально-правового договору як форми правового компромісу та дослідження особливостей його застосування в сучасній державі.

Виклад основного матеріалу. Як зазначає С.В. Бобровник, правовий компроміс – це опосередкований правовими формами, ціннісно-орієнтований засіб упорядкування конфлікту (в тому числі й правового), який заснований на взаємопоступках учасників суспільних відносин, метою і результатом функціонування якого є стан суспільної згоди і закріплення демократичних цінностей у суспільстві. Серед характерних ознак, які притаманні саме правовому компромісу, вона виділяє такі: правовий компроміс опосередковується правовою формою (нормами права, правовими принципами, правовими процедурами); правовий компроміс тягне юридичні наслідки для учасників суспільних відносин, в тому числі й у вигляді застосування до них

заходів примусу для забезпечення його реалізації; правовий компроміс є однією з визначальних засад функціонування демократичного режиму, адже він є основою легітимації влади; правовий компроміс є ефективним засобом упорядкування правових конфліктів; правовий компроміс є невід'ємною умовою будь-якої двосторонньої угоди у державах з демократичним ладом [1].

С.М. Некіга зазначає, що правовий компроміс своєю головною метою бачить вирішення юридично-складної ситуації між сторонами (згода двох або кількох сторін на певну поведінку у спірній або сумнівній ситуації, яка не підлягає в цей момент вирішенню), збереження етичного складового змісту, цінностей, охорону та захист прав і свобод, законних інтересів людини, громадянина [2].

М.С. Сиромятнікова стверджує, що правовий компроміс притаманний різним галузям права спосіб узгодження інтересів сторін або вирішення конфліктів, для задоволення взаємних законних інтересів та забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Змістом правового компромісу є взаємні поступки сторін у процесі переговорів для прийняття рішення, яке б задовольняло обох суб'єктів [3, с. 99].

Є.О. Курта виділяє такі ознаки правового компромісу: опосередковується певною правовою формою (нормами права, правовими принципами, правовими процедурами); тягне за собою юридичні наслідки для учасників суспільних відносин, у тому числі у вигляді застосування до них заходів примусу для забезпечення його реалізації; є однією з визначальних засад функціонування демократичного режиму, адже він є основою легітимації влади; є ефективним засобом упорядкування правових конфліктів; є невід'ємним елементом будь-якої двосторонньої угоди у державах із демократичним ладом [4, с. 54].

Поняття компромісу у західному суспільстві втратив абстрактно-теоретичний характер і набув інструментального змісту як засобу досягнення практичних цілей, які сприяють втіленню основних завдань кримінально-правової боротьби зі злочинністю. Це стає дійсно можливим лише після досягнення певних домовленостей між суб'єктами-учасниками компромісної угоди. Така форма компромісу зосереджує увагу на суб'єктивних вольових аспектах, свідомому й цілеспрямованому зближенні позицій сторін, а також регулює суперечні погляди [5, с. 27]. Вважаємо, що правовий компроміс – це компромісна двостороння угода, яка існує

в сучасній демократичній державі і змістом якої є взаємні поступки та згода сторін

Під формою правового компромісу розуміють типізовані зовнішні прояви правового компромісу (компромісні акти). Більшість правових систем передбачають наявність широкого спектра компромісних актів [6, с. 195]. На думку В.А. Вдовічена, юридична форма податково-правового компромісу – це визнання та нормативне закріплення державою зовнішнього прояву узгодження інтересів суб'єктів податкових правовідносин. Вона характеризується низкою особливостей: 1) виступає способом зовнішнього виразу податково-правового компромісу; 2) її призначення у впорядкуванні змісту податкових відносин та наданні йому загальнообов'язкового характеру; 3) є засобом реалізації податково-правового компромісу у фінансовій політиці держави, зокрема у сфері мобілізації коштів до публічних фондів для задоволення публічних потреб [7].

Таким чином, під формою правового компромісу слід вважати певний спосіб його зовнішнього вираження. Призначення цієї форми – впорядкувати зміст правових відносин, надати їм властивостей загальнообов'язкового характеру. За допомогою юридичної форми можна побачити, як втілюється і реалізується правовий компроміс у сучасній державі.

Сучасний індивідуально-правовий договір є яскравим прикладом право-компромісної форми упорядкування правових конфліктів. На відміну від нормативно-правового договору, він має персоніфікований характер і не містить загальних правил поведінки. Роль індивідуально-правових договорів у сучасній державі зростає. Це пов'язано з тим, що вони є зручним і простим способом регулювання, який дозволяє враховувати взаємні інтереси суб'єктів і забезпечувати відносно безконфліктне існування громадянського суспільства.

На думку А.В. Бухалова, індивідуальний договір – це один із різновидів договору як загальногалузевої категорії, який насамперед характеризується наявністю індивідуально-конкретних суб'єктів, які визначають свої права й обов'язки самостійно, «знизу», з мінімальною участю держави [8, с. 17]. Як зазначає Н.М. Пархоменко, індивідуально-правовий договір – це угода, що може бути укладеною між суб'єктами суспільних відносин з метою регулювання конкретних, індивідуальних відносин [9, с. 14].

Т.І. Стрибко вважає, що індивідуально-правовий договір не розрахований на багатора-

зове застосування, не укладається суб'єктами правотворчості, тому не містить норм права, хоча і має укладатися на підставі та в межах закону, тобто норм права. Слід зазначити, що індивідуальний договір є підставою (юридичний факт) для виникнення, зміни або припинення правовідносин, тобто він є певним інструментом індивідуального регулювання таких відносин, а також самостійно, у межах, визначених законом, формує права й обов'язки учасників [10, с. 76].

Авторка вдало наводить основні ознаки індивідуально-правового договору, які характеризують його як форму правового компромісу. До таких ознак належать: 1) договір має бути укладений у межах закону для того, щоб бути правовим і чинним, а також мати юридичну силу; 2) добровільна, взаємна угода сторін; 3) домовленість має певний термін дії, тобто угода є строковою; 4) рівність сторін у договірних відносинах; 5) згода сторін по всіх істотних аспектах договору; 6) чітко визначені мета та ціль договору; 7) наявність двох або більше сторін, які є індивідуальними суб'єктами договору; 8) орган влади не є суб'єктом договору; 9) форма договору – усна або письмова; и) наявність взаємних прав та обов'язків сторін договору щодо конкретно-індивідуального об'єкта; 10) взаємна відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань [10, с. 76–77].

З.М. Юдін у своєму дисертаційному дослідженні «Тлумачення договору» визначає, що інституціональною основою виникнення договору є волевиявлення суб'єктів права у специфічних процедурах. Договірна форма відносин виступає як форма спільного волевиявлення сторін, за якої має місце узгодження волевиявлення. В основі глибинних процесів волевиявлення, які фактично приводять до інституціоналізації договірної форми відносин, знаходиться інтерес, тобто усвідомлена і зовні виявлена соціальним суб'єктом потреба [11, с. 11].

До суттєвих якостей договору Н.М. Пархоменко зараховує: 1) укладення договору призводить до встановлення юридичного зв'язку між його учасниками; 2) змістом договірного зв'язку є виконання дій, що призводять до досягнення мети учасників договору, задоволення їхніх інтересів; 3) договір передбачає правовий режим поведінки осіб в рамках зв'язку, що виник, визначає вимоги до порядку і послідовності здійснення необхідних дій його суб'єктами; 4) договір виникає в результаті згоди між його

учасниками з усіх суттєвих його умов, добровільної за характером, тобто заснованої на вільному волевиявленні; 5) формальна рівність сторін договору як у виборі партнерів за критерієм загального або взаємного інтересу або потреб різного роду, так і рівність сторін як партнерів; 6) еквівалентний характер взаємовідносин між учасниками договору здійснення дій однією особою передбачає зустрічну компенсацію, рівноцінну для того, хто її отримує; 7) змістом договору є умови, на яких він укладається, та взаємні вимоги партнерів (права та обов'язки); 8) відносна автономність регулювання взаємовідносин між сторонами, що домовляються, в рамках закону; 9) універсальність; 10) законодавче забезпечення договорів, що надає їм юридичної сили; 11) взаємна відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання прийнятих зобов'язань [9, с. 15–16]. Отже, проаналізувавши різні погляди науковців на сутність індивідуально-правових договорів, вважаємо, що індивідуально-правові договори – це угода, для яких притаманна наявність домовленостей, згоди, свободи, рівності та взаємних поступок.

Як зазначає С.В. Бобровник, галузева класифікація правового компромісу є однією з найвагоміших у рамках пізнання цього правового явища. Вона дає змогу окреслити формалізований інструментар для вирішення правових конфліктів за допомогою правових засобів [6, с. 191]. Тому спробуємо проаналізувати найбільш актуальні приклади індивідуально-правових договорів, які характеризують його як форму правового компромісу.

Цивільно-правовий договір як форма правового компромісу – це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [12]. Основними ознаками договору є:

- 1) наявність компромісу як обов'язкової умови цивільно-правового договору;
- 2) домовленість сторін договору;
- 3) виражає взаємну узгоджену волю двох і більше сторін;
- 4) спрямованість на встановлення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків [13];
- 5) змістом договору є умови, на яких він укладається та взаємні вимоги сторін.

Ще одним прикладом форми правового компромісу є трудовий договір, який розглядається як угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою

працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою з підпорядкуванням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін [14].

Зазначене свідчить про наявність компромісної природи договору, а саме:

1) сутністю трудового договору є укладення двосторонньої угоди як добровільного вираження намірів про здійснення трудової діяльності працівником щодо виконання ним визначених завдань у сфері праці за спеціальністю, кваліфікацією чи посадою, визначеною та погодженою сторонами;

2) договірною формою встановлення регуляції здійснення трудових функцій означає взаємозгодженість дій сторін трудового договору;

3) трудовий договір як юридичний механізм гуманізації відносин у сфері найманої праці забезпечує обов'язковість дотримання взаємних домовленостей між сторонами, конструктивну взаємодію у вирішенні проблемних питань, стимулює інтерес до якісного виконання трудових обов'язків;

4) реалізація трудових прав заснована на правовому компромісі працівника і роботодавця;

5) є правовою формою погодження інтересів між працівником і роботодавцем, у якій юридично закріплюються (фіксуються) їх права та обов'язки, що дисциплінує сторони договору, а в разі виникнення розбіжностей є гарантією їх об'єктивного усунення.

Крім трудового договору, у трудовому праві існує ще одна форма правового компромісу – колективний договір. Колективний договір – це угода, яка укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин та узгодження інтересів працівників і роботодавців [15].

На думку Н.Я. Заболотної, роль колективного договору та колективних угод важко переоцінити. За допомогою цих правових домовленостей можуть бути узгоджені необхідні умови соціальної підтримки працівників з урахуванням конкретної галузі виробництва, виду виробництва чи конкретних особливостей діяльності певної організації [16].

Особливості колективного договору як форми правового компромісу можна простежити в тому, що:

1) це форма і метод розв'язання соціально-економічних проблем і регулювання трудових відносин між найманими працівниками та роботодавцями, забезпечення співпраці і узгодження взаємних інтересів способом переговорів, взаємних поступок і компромісів;

2) це основний інструмент захисту та забезпечення прав та інтересів працівників;

3) укладається на основі чинного законодавства, прийнятих сторонами зобов'язань з метою регулювання виробничих, трудових і соціально-економічних відносин і узгодження інтересів найманих працівників і роботодавців;

4) необхідність в укладенні колективного договору насамперед зумовлена тим, що метою його укладення є запобіганням конфліктам і спорам, які можуть виникнути у трудовому колективі, та їх урегулюванням;

5) колективний договір, укладений з урахуванням реальних можливостей підприємства, сприяє стабільній, високопродуктивній роботі, створенню надійних засад для соціального захисту працівників, значно зменшує ризик виникнення трудових конфліктів і соціальної напруженості у колективі.

Шлюбний договір як форма правового компромісу – це правочин, сторонами якого є особи, що подали заяву до органів РАЦС про реєстрацію шлюбу чи подружжя, в якому закріплюється їх майнові права та обов'язки на час шлюбу та(або) на випадок його припинення» [17]. Отже, шлюбний договір як форма правового компромісу характеризується такими ознаками:

1) є угодою, яка пов'язана з вирішенням сімейних конфліктів;

2) є одним з правових інструментів, за допомогою яких вирішуються майнові питання між подружжям;

3) є згодою чоловіка і жінки щодо встановлення майнових прав та обов'язків подружжя;

4) за своєю природою покликаний вирішити майнові відносини подружжя та попередити можливі майбутні суперечки між подружжям щодо поділу майна;

5) укладання шлюбного договору на основі компромісу в подальшому гарантує уникнення багатьох непорозумінь.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведений аналіз дає змогу визначити, що індивідуально-правовий договір як форма правового

компромісу – це компромісний акт, який представляє собою компромісну угоду, що може бути укладена між суб'єктами суспільних відносин з метою урегулювання конкретних, індивідуальних відносин на підставі взаємних поступок, згоди та домовленостей.

Серед характерних ознак, які притаманні індивідуально-правовому договору як формі правового компромісу, необхідно зазначити такі:

1) є угодою, яка пов'язана з вирішенням правових конфліктів;

2) є добровільною, взаємною угодою сторін;

3) наявність компромісу як обов'язкової умови індивідуально-правового договору;

4) наявність домовленості між сторонами договору;

5) є правовою формою погодження інтересів між суб'єктами;

6) слугує виконанню основного призначення держави як інструмента досягнення правового компромісу.

Список використаної літератури:

1. Бобровник С.В. Правовий компроміс і правовий конфлікт як ціннісні виміри права. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63891/21-Bobrovnyk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 04.02.2021).
2. Негіга С.М. Правовий і політичний компроміс. URL: <http://dSPACE.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1489/Nekiga.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 04.02.2021).
3. Сиромятнікова М.С. Сутність і зміст правового компромісу та податкової амністії. Право і безпека. 2020. № 1(76). С. 95–100.
4. Курта Є.О. Класифікація компромісу на досудовому слідстві. Актуальні проблеми кримінального судочинства : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 21 листопада 2013 року). Донецьк, 2004. С. 43–53.
5. Усатий Г.О. Кримінально-правовий компроміс. К. : Атіка, 2001. 128 с.
6. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу. Монографія. К. : «Юридична думка», 2011. 384 с.
7. Вдовічен В.А. Податково-правовий компроміс інтересів платника податків і держави : автореф. кандидата юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2011. 20 с.
8. Бухалов А.В. Договір как источник частного права : дис. кандидата юрид. наук: 12.00.01; Гос. ун-т экономики и финансов. С.-Пб, 2011. 188 с.

9. Пархоменко Н.М. Договір у системі права України : дис. кандидата юрид. наук: 12.00.01; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К., 1998. 196 с.
10. Стрибко Т.І. Нормативно-правовий договір та договірний процес у суверенній Україні : дис. кандидата юрид. наук: 12.00.01; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2016. 256 с.
11. Юдін З.М. Тлумачення договорів : автореф. кандидата юрид. наук: 12.00.01; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса 2004. 20 с.
12. Цивільний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 04.02.2021).
13. Луценко О., Руденко М. Щодо принципів договірного регулювання суспільних відносин. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2869> (дата звернення: 04.02.2021).
14. Кодекс законів про працю України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 10.12.1971 року № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 05.02.2021).
15. Про колективні договори і угоди : Закон України від 01.07.1993 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12#Text> (дата звернення: 05.02.2021).
16. Заболотна Н. Колективний договір: деякі проблеми юридичної техніки та тлумачення. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5682/vnulpurn201685564.pdf> (дата звернення: 05.02.2021).
17. Сімейний кодекс України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 10.01.2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 05.02.2021).

Sheludiakov R. S., Biloshenko O. Yu., Chabanenko Yu. S. Individual legal agreement as a form of legal compromise

The article is devoted to a comprehensive study of the individual legal contract as a form of legal compromise. It is noted that the legal compromise is characterized by the presence of external forms of its manifestation, through which various legal conflicts are regulated. Among the compromise acts as forms of legal compromise in the modern state, preference is given to the contract, contract, agreement, consent, competition, etc.

Particular attention is paid to the peculiarities of legal compromise, emphasizing the important role and importance of compromise as one of the most successful forms of interaction of subjects, a guideline used by people in shaping their own behavior, the result of a democratic regime. It is established that in modern conditions in the form of a legal compromise should be considered a certain way of its external expression, the purpose of which is to streamline the content of legal relations, giving them the properties of a mandatory nature. It was found that with the help of the legal form it is possible to see how the legal compromise is implemented and realized in the modern state.

The article focuses on the substantiation of the concept of individual legal agreement as a compromise form of legal conflicts, analyzes the features of individual legal agreement, emphasizes that in contrast to the legal agreement, the individual agreement has a personalized nature, does not contain general rules of conduct, is convenient and a simple way of regulation, which allows to take into account the mutual interests of the subjects and to ensure the relatively conflict-free existence of civil society.

The characteristic features of certain types of individual legal agreements, which are characterized by the presence of agreements, consent, freedom, equality and mutual concessions, are highlighted. The civil law agreement as a form of legal compromise, employment agreement, collective agreement and marriage agreement are analyzed.

The authors conclude that among the many forms of legal compromise, the individual legal contract occupies a special place in the modern state and is a compromise agreement (compromise act) that can be concluded between the subjects of public relations to regulate specific, individual relations on the basis mutual concessions, agreements and arrangements.

Key words: *legal compromise, form of legal compromise, individual legal agreement, civil law agreement, employment agreement, collective agreement, marriage agreement.*

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

UDC 342

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.8>

Hasanov Elshad Eldar oğlu

ORCID ID: 0000-0001-5211-8359

Ph.D. in Law,

Doctoral Student for the degree of Doctor of Sciences

Institute of Law and Human Rights of the National Academy of Sciences of Azerbaijan

THE ROLE OF THE LEGISLATURE IN THE FORMATION OF A DEMOCRATIC AND LEGAL STATE

The main purpose of the research study is to analyze the historical stages of the formation of the legislative branch in Azerbaijan. The author substantiates the need to use the historical approach in the study of the national parliamentary institution, emphasizes the exceptional role of the Milli Majlis, the legislative body of our independent state in the successful solution of the task of building a democratic state governed by the rule of law in Azerbaijan. Representative norm-setting distinguishes the stages of development of legislative institutions.

The systematic analysis, historical approach to the generalization of normative scientific and practical materials and other methods has been used while writing the research. With the help of general and specific scientific methods the author coherently analyzed the data.

Parliamentarism of Azerbaijan is not limited to one constitutional norm. The history of parliamentarism in Azerbaijan is broader than parliamentarism, which determines constitutional norms. In 1918–1920, the history of parliamentarism in the modern sense begins in Azerbaijan, which is associated with the formation and activities of the Azerbaijan Democratic Republic. On November 20, 1918, the National Council adopted the Law “On the Parliament of the Republic of Azerbaijan”, according to which representatives of political parties and all national minorities living in Azerbaijan were to be represented in a unicameral parliament of 120 deputies.

*The researcher defines in the **conclusions** that study of the history of the development of the Milli Mejlis ensures the effective use of the historical approach in the research of this institution; allows the national parliament to examine the historical necessity that justifies the emergence and emergence of our traditions; leads to the formation of a clear understanding of the subsequent history of the development of the national parliament; creates a theoretical basis for a clear understanding of the place and role of this parliamentary institution in modern society and for the advancement of scientific ideas about the prospects for its further development.*

Key words: *democracy, democratic state, legal state, formation of a democratic state based on the rule of law, power of the people, people’s sovereignty, legislative power, parliamentary functions.*

Introduction. It is known from the history and theory of state and law that, in general, each specific legal institution has a certain history of formation and development. This can be attributed to the institution of parliament, which is one of the most important institutions of law and has passed a unique path of historical development. When studying the Milli Majlis of the Azerbaijan Republic as a legislative institution, it is important to use the method of the historical approach.

The main purpose of the research is to study the history of the formation and development of parliamentarism in Azerbaijan.

Methods. When writing the study, a systematic analysis, a historical approach to the generalization of normative scientific and practical materials and other methods were used. Using general scientific and specific scientific methods, the author consistently analyzed the data.

Review of recent publications. Considering the research conducted by a number of research-

ers on this topic, the following can be noted. S.A. Mirzaev notes that, although the activities of the parliament in the state structure of Azerbaijan are assessed from various historical, legal and political aspects, in general it is assigned a special role in the process of state building. To fully understand the place of the Azerbaijani parliament in society and its role in public administration, it is necessary to consider the development of parliamentarism in the country. According to T. Islamov, the traditions of parliamentarism in Azerbaijan are rooted in the development of this institution in Russia, correspond to the same historical chronicle when the first parliament in tsarist Russia, the State Duma, was created. Despite the fact that the history of parliamentarism in Azerbaijan is not as centuries old as in a number of European countries, during this century it has been enriched with its national characteristics and political diversity.

Presentation of the main text. Democracy means rule by the people, in which the people are the only source of power. Speaking about the essence of democracy – people’s power, it should be noted that democracy (demos – people, kratos – rule) is a Greek word meaning “power of the people” or “rule of the people”. “The will of the people is the only basis of a democratic state, and the mandate for state power and the change in its form comes from it” [3].

A.I. Asadov points out that in Athens, “democracy” meant “the rule of the common people”. Thus, the word “demos” in ancient Greek meant not “people”, “the entire population”, but “non-aristocratic”, “ignoble people” and separated the children of noble fathers – the Eupadrides – from the rest of the population. It is interesting that in ancient Greece the same event was originally called both “democracy” and “demagoguery”, and approximately the same people were called “democrats” and “demagogues” [2].

Most people take part in running a democratic state. The main factors of democratic governance are: the rule of law, separation of powers, freedom of choice, election of key state bodies, equality of rights and opportunities of citizens in government, multiparty system, pluralism of opinions, establishment of the rule of law and civil society, decision-making by the majority, freedom of speech and press [8, p. 21].

Aristotle argued that there are different types of democracy: “The first type of democracy is equality. Equality is the basic law for this type of democracy and does not give any advantage to the poor or the rich; the supreme power is not

concentrated in either one or the other, both sides are equal. If freedom and equality are important factors in democracy, this is manifested in the fact that everyone should participate in the government. Such a state structure is democratic, because in a democracy the people remain in the majority, and their decisions are final. This is a kind of democracy <...> Another type of democracy is the establishment of a small property qualification for wealth in order to maintain a position. Those who receive such qualifications can take up the position, and those who have lost it are dismissed. The third type of democracy implies that all citizens have the right to hold a position, but only the law rules. The fourth type of democracy still provides for the right of the citizen to hold a position and provides the rule of law. The fifth type of democracy presupposes the supreme power of the common people, not the law” [8, p. 22].

It is clear that democracy presupposes the supremacy of the will of the people, the power of government to enact laws, including laws of a higher nature, and the ability of people to exercise this power directly and on an equal basis in a representative manner. Democracy is a government in which the power of the people is ruled by the people, where the supreme power is entrusted to the people and is governed independently by the people or by representatives elected by the people on the basis of a free electoral system. According to US President Abraham Lincoln: “Democracy is direct self-government, over all the people, for all the people, by all the people” [18, p. 49].

The transformation of democracy into a fundamental direction in the development of society led to the development of democratic institutions in the political sphere and the formation of democratic political regimes. A number of principles underlie the development of democracy and a democratic political regime. One of these principles is the principle of the sovereignty of the people. The idea behind this principle was formed during the bourgeois revolutions in European countries. According to the idea of the sovereignty of the people, the source of political power is the people, and in this sense people do not depend on the will of individual and group subjects of political relations, are independent in expressing their will, and there is no higher will that could prevail. The implementation of this principle is connecting with the following:

- powers of establishment and constitutional power belong to the people;

- people regularly elect their representatives and replace them with others;
- direct participation of the people in the adoption of laws through referendums;
- recognition by the people of the power of the government and, consequently, its legitimacy [6, p. 300–301].

Another principle associated with the idea of people's sovereignty is the principle of representation. The principle of representation presupposes the formation of a representative democracy. In large societies, it is almost impossible for every member of society to directly participate in the solution of political and social issues, so making decisions on relevant issues remains at the discretion of the competent authorities. As a result, people's participation in the exercise of power through elected representatives has become one of the important requirements of democracy. Thus, a mechanism has been formed to express the will and common interests of people through representative political institutions. The use of the principle of representation extends to other elements of representative democracy – a whole complex of parties, elections and other institutions was created. The implementation of the principle of representation in a democratic spirit depends on the observance of the principle of equality [6, p. 301]. The principle of equality includes equal participation of all citizens in political processes.

The main requirement of the feature on the participation of citizens in government on the basis of equality is expressed in the fairness of the electoral right. In a democratic society, all citizens are guaranteed equal rights and opportunities both in voting and in elections. The equality of rights to citizens' participation in government is manifested in their participation in the struggle for power by creating political parties, various public organizations, expressing their views, and influence in one or another form on the government. Thus, the principle of equality of citizens in the government is enshrined by the state in Articles 25, 54, 55 and others of the Constitution of the Republic of Azerbaijan. The provisions of Article 25 include the right of citizens to equality, Article 54 – the right to participate in the political life of society and the state, and Article 55 – the right to participate in ruling the state. Decisions are made by the majority, regardless of the form in which the people's power is manifested. Although the concept of the majority, required in democratic procedures, especially in the formation of the structure of state power, in some cases is relative, in a democracy the gov-

ernment is the expression of the will of the majority [9, p. 68–73].

The inclusion of provisions on popular sovereignty and the forms of its implementation directly into the text of the constitution provides the basis for characterizing the principle of popular sovereignty and the institutions that serve to implement this principle in practice, as signs of the democratic legal state. Most modern theorists of our time ascribe to the principles of a democratic state: the rule of the people, the division of power into legislative, executive and judicial, political diversity, local self-government. As statehood develops, democracy is increasingly seen in the context of its representative forms. A state structure in which power belongs to elected representatives and all people have equal electoral right is characterized as a democratic state structure [15, p. 101; 10, p. 18]. Of course, a democratic state is a state based on law and the rule of law. From this point of view, a democratic state is a legal state.

It is known from the theory of law that the term "legal state" was first used by Robert von Mohl, the former Minister of Justice of the German Empire [12, p. 335].

In a state governed by the rule of law, the methods of activity of state bodies are based on the rule of law and justice, and the order of relations between them and citizens is determined by law. The law provides that persons whose interests are violated by the adoption of administrative acts should be able to influence them. In the conditions of democratization of society, special attention should be paid to measures to strengthen internal control and responsibility of people in management, administrative methods of management should be replaced by democratic collegial methods and public control [4, p. 43].

Along with the idea of the legal state, mankind also thought about its democratic form of government. The discovery of democracy and the republican form of government that arose in ancient times is the result of these searches. The basis of the rule of law of the state in the world is the Greco-Roman tradition of statehood, consisting of the unity of freedom and the rule of law. This tradition is based on the protection and equal distribution of freedoms regulated by law. In the form of a democratic republic, state power protects, regulates and develops freedom through the law, and the executive, legislative and judicial power is based on the constitution and law, people actively participate in this government, and the dignity, rights and freedoms of citizens are ensured. The

basic principles of democracy – the sovereignty of the people, majority rule, representation, pluralism – form the basis of parliamentarism. Parliament is elected by the people and rules on behalf of the people. In its turn, the people realize control over their representatives through elections as a sovereign. The powers of the elected deputies are determined and limited by the constitution, which reflects the national consensus [7, p. 10]. Parliament represents the majority of all socially significant segments of the population; at the same time, the decision-making mechanism is based on the principle of “majority” (with respect for the opinion of the “minority”); and opposition is a necessary institution of parliamentarism.

The concept of “democracy” (rule of the people) is important for characterizing the form of the state, its political regime. This concept determines the structure of the state, therefore, government is carried out by the will of the majority, and the people are the only source of power. In conditions of democracy, the legislative power is exercised by a representative body (national assembly, parliament) elected by the people [5]. Thus, in a democracy, people freely participate in the elections of their ruling elite, their representatives, as well as parliamentarians representing the legislature of the people, and manifest their political will.

The legislative power plays an important role in the realization of political pluralism, one of the important characteristics of a democratic legal state. This government is one of the main mechanisms for the comprehensive and coordinated expression of various political views in society.

Legislative power becomes a necessary element of state power bodies in a democratic legal state, but does not change its content: it expresses existing political views in society as a whole, performs a legislative function in the interests of the people. Therefore, we can agree with the following opinion: everything that is done in a democratic state is done with the consent of the people through its representatives.

As democratic political regimes and democratic political institutions (including, of course, popular representation) develop, the tendency of citizens to control the governing powers of the state to meet the interests and needs of the population becomes more pronounced. Such control can be carried out both directly (through the institution of a referendum, legislative initiatives of the people, etc.) and by delegating powers to its representatives. Consequently, the strengthening

of popular representation as the institutional basis of statehood means the creation of the necessary conditions (including the necessary legislative base) for the activities of representative bodies in the country and, as a result, the approval of its democratic character. The legislative power systematizes the mechanism of interaction between government bodies and citizens, and achieves this by creating a model for ensuring the interests of citizens in the adoption of laws necessary in a truly democratic political regime. The legislative branch becomes a mechanism of interaction between the state and its citizens: people become an integral part of state power from the subject to the government, and the legislative power becomes a link between the state and the citizen, regulating the process of interaction [17, p. 38; 13, p. 35–36].

It follows from the above that legislation is an important tool for building a democratic state based on the rule of law, and a necessary attribute of such a state.

By electing their representatives to the legislative body, people get the opportunity to realize their right to participate in government and influence reforms in the country through the adopted laws.

Legislation plays an important role in further developing dialogue between government and civil society in the context of regular meetings of MPs with their constituents. At these meetings, citizens' appeals are considered, their problems are clarified, and questions are raised before the relevant officials.

The institution of the legislative power is one of the necessary conditions for strengthening civil society. In the modern sense, civil society is a collection of politically active citizens who express their position regarding decisions and actions taken by the state authorities. The participation of citizens in elections to the legislative body creates conditions for the activation of their political positions. And this directly effects on the development of civil society [13, p. 43].

A legislative body empowered to pass laws in the interests of the people must coordinate its activities not only with the interests of the state, but also with the opinion of citizens. This is due to the ambivalent nature of the institution of parliament. Thus, its core is the people's representation (deputies, as a rule, are elected directly by the people), and the external side is the status of the legislative body of state power [16, p. 13]. This point also touches on the essence of the main functions of the parliament and finds its expression here. So, for example, modern German authors [14, p. 155;

11, p. 172–175] distinguish five functions inhering to parliament:

- legislation;
- composition of other organs;
- formation of political will;
- control over the government;
- representation of the nation.

As you can see, parliamentarism is one of the essential foundations of modern democracy, being a system of expressing the interests of the people at the state level. In many cases, representative (legislative) power is characterized as an integral principle (attribute) of democratically organized power. For example, V.U. Chirkin specially distinguishes the category of “representative democracy”. The author names the most important characteristics of representative democracy [18, p. 249–251]:

- representative bodies in their composition and nature of actions represent the interests of the people;
- representative democratic bodies play a key role in the system of state bodies;
- representative bodies discuss and resolve issues on the basis of real collegiality;
- the elected representatives use the support of the people who elected them and the respect of other government bodies.

The function of parliamentarism is the true implementation of the principle of pluralism in political practice. Elections of parliamentarians on party lists, activities of party factions, including opposition ones, comparison of programmatic views and concepts, political views and positions of various political groups expressing the spectrum of interests and ideas of voters, open competition of factions are specific forms of realizing political pluralism in parliamentary democracy. Parliamentarism is a system of democracy in which, besides the official opposition, there are also groups of civil pressure (lobbies). These pressure groups can represent corporate, national, regional and other interests. Pressure groups create opposition outside parliament. Lobbying for the adoption of important government documents is widespread in the practice of foreign parliaments [7, p. 10].

In our time, parliament has become the main political body operating in the socio-political life of society. Democratization of society, the formation of civil society and legal state are increasingly dependent on the activities of parliament [1, p. 139–140].

Thus, the generalization of the above allows us to draw the following conclusions.

1. Legislative power is an important tool for formation a democratic legal state and a necessary attribute of this state. The legislature plays an important role in the realization of political pluralism, one of the important characteristics of a democratic state based on the rule of law. This government is one of the main mechanisms of the comprehensive and coordinated expression of various political views in society.

Electing their representatives to the legislative body, people get the opportunity to exercise their right to participate in ruling the state and influence reforms in the country through the adopted laws.

2. The legislature plays an important role in further developing the dialogue between government and civil society in the context of regular meetings of MPs with their constituents.

3. In general, the following factors can be noted that determine the role of the legislature in formation a democratic state based on the rule of law:

- the collegial and selective nature of the legislative power;
- to act as an institution of representative democracy;
- operate as a mechanism for ensuring the participation of citizens in the management of society and the state, the implementation of their respective rights in this area;
- adopted laws are aimed at meeting the real needs of people;
- expression of public opinion on the main directions of development of society and the state;
- act as a favorable platform for open expression and harmonization of various interests and political views that exist in society;
- further development of the dialogue between the authorities and civil society in the context of regular meetings of deputies with voters.

References:

1. Abasova G. The essence of the parliamentary institution. *History and its problems*. 2012. № 1. P. 139–141
2. Asadov A.İ. Philosophy of politics: the state and its stages of development in the light of the evolutionary dynamics of political aristocracy. Baku : Nafta-Press, 2001. 307 p.
3. Askarov Z.A., Nasirov E.H., İsmailov M.İ. Fundamentals of the Constitution and Law of the Republic of Azerbaijan : Textbook. Baku : Qapp-Polygraph, 2005. 376 p.
4. Hagverdiyev B.Y. Management psychology. Textbook. Baku : Elm, 2008. 304 p.

5. Constitutional bases of the legal system. URL: <http://unec.edu.az/application/uploads/2015/07/H-QUQ-S-STEM-N-N-KONST-TUS-YA-SASLARI.pdf>.
6. Mammadov İ. State and Law Theory. Baku : Chirag, 2005. 624 p.
7. Omarov V. Rule of law and parliamentary democracy. "Voice" newspaper. November 11, 2011.
8. Shabanov Z. On democratic, authoritarian and totalitarian governance. *Actual problems of state and law formation in the Republic of Azerbaijan*. Collection of scientific articles. 6th edition. Baku : Adiloglu, 2003. P. 19–25.
9. Shukurov N.H. The people in the Republic of Azerbaijan are the source of power. *Actual problems of state and law formation in the Republic of Azerbaijan*. Collection of scientific articles. 6th edition. Baku : Adiloglu, 2003. P. 68–73.
10. Bogoraz-Tan V.G. People's representation. Moscow : Typo-lithography P.K. Pryannikova, 1905, 48 p.
11. Gabidullin B.I. Fundamentals of constitutional law in Germany. *International Journal of Humanities and Natural Sciences*. 2019. № 5. P. 172–175.
12. Gneist R. Legal state and administrative courts of Germany, St. Petersburg : Typo. "V. Bezobrazova and Co", 1896. 379 p.
13. Grudin N.S. State Duma of the Federal Assembly of the Russian Federation as a body of people's representation: theory and practice issues : PhD Dissertation. Moscow, 2015, 240 p.
14. Klain G., Tses V. Bundestag. *State law of Germany*. Vol. 1. M.: Institute of State and Law RAN, 1994, 312 p.
15. Kozlova E.I., Kutafin O.E. Constitutional law of Russia. Textbook. Moscow : TK Welby, Prospect Publishing House, 2006, 608 p.
16. Lukyanov A.I. Parliamentarism in Russia (questions of history, theory and practice). Lecture course. Moscow : Norma: INFRA-M, 2010. 304 p.
17. Ustinov V.M. The doctrine of people representation. Volume I. The idea of popular representation in England and France before the beginning of the 19th century. Moscow : Typo. "Printing business", 1912. 653 p.
18. Chirkin V.E. State science. Textbook. Moscow : Jurist, 1999. 543 p.

Гасанов Ельшад Ельдар огли. Роль законодавства у формуванні демократично-правової держави

Основна мета дослідження полягає в аналізі історичних етапів становлення законодавчої влади в Азербайджані. Автор обґрунтовує необхідність використання історичного підходу у дослідженні інституту національного парламенту, підкреслює виняткову роль Міллі Меджлісу – законодавчого органу нашої незалежної держави в успішному вирішенні завдання побудови в Азербайджані демократичної держави, заснованої на верховенстві закону. Розрізняє етапи розвитку представницького законодавства, законодавчих інститутів.

У дослідженні використовувалися системний аналіз, історичний підхід до узагальнення нормативних науково-практичних матеріалів та інші методи. За допомогою загальнонаукових і спеціальнонаукових методів автор послідовно проаналізував дані.

Парламентаризм Азербайджану не обмежується однією конституційною нормою. Історія парламентаризму в Азербайджані ширша, ніж парламентаризм, який визначає конституційні норми. У 1918–1920 рр. в Азербайджані починається історія парламентаризму в сучасному розумінні, пов'язана з утворенням і діяльністю Азербайджанської Демократичної Республіки. 20 листопада 1918 р. Національна рада ухвалила Закон «Про Парламенті Азербайджанської Республіки», згідно з яким представники політичних партій і всіх проживаючих в Азербайджані національних меншин повинні були бути представлені в однопалатному парламенті зі 120 депутатів.

У висновку дослідник визначає, що вивчення історії розвитку Міллі Меджлісу забезпечує ефективне використання історичного підходу в дослідженні цієї установи; дозволяє національному парламенту вивчити історичну необхідність, що виправдовує виникнення і появу наших традицій; призводить до формування чіткого уявлення про подальшу історію розвитку національного парламенту; створює теоретичну основу для чіткого розуміння місця і ролі цього парламентського інституту в сучасному суспільстві та для просування наукових уявлень про перспективи його подальшого розвитку.

Ключові слова: демократія, демократична держава, правова держава, формування демократичної держави на основі верховенства права, влада народу, народний суверенітет, законодавча влада, парламентські функції.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

UDC 347.91

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.9>

D. V. Afanasyev

ORCID ID: 0000-0002-7760-596X

Student at the Faculty of Sociology and Law

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

S. V. Lankin

ORCID ID: 0000-0002-3513-5971

Student at the Faculty of Sociology and Law

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

D. A. Maritz

Doctor of Law,

Associate Professor at the Department of the Public Law

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

SCIENTIFIC AND LEGAL ASPECT OF THE PRINCIPLES OF CIVIL PROCEDURAL LAW

In the current development of society, there is a need to study and review the improvement of some significant volume of views on legal and scientific categories. This issue is very relevant in the context of building a democratic, legal and social Ukraine, which, in turn, requires a thorough theoretical calculations and analysis of legal science in Ukraine and its further development on a better basis of methodology.

The article is devoted to the study of the principles of civil procedural law and the diversity of approaches to their classification. The study also covers the diversity of positions on the understanding and qualification of the principles of civil procedural law. In addition, the article examines the basic principles of civil procedural law and their impact on the administration of justice in Ukraine. In particular, the authors note that the improvement of the system of principles of civil procedural law in today's conditions is the foundation for building an effective model of a democratic and legal state. This issue is especially relevant in the current conditions of instability in the country in connection with the global pandemic COVID-19 and in connection with other problematic issues, which may result in violations of human rights and freedoms, including citizens of Ukraine. The necessity of optimization, qualitative and effective reforming of the principles of civil procedural law, justice and justice in the conditions of modern problematic questions which have arisen before the state and a society is considered.

The procedure for forming the principles of civil procedural law, which is quite understandable, is based on the general principles of the legal system of the state. But the problematic issue of the principles of procedural law is still relevant and controversial. Such a problematic issue as the principles of civil procedural law has been discussed for 10 years. Given the urgency of the problem, it is not surprising that the question of the principles of civil procedural law is still of constant interest to scholars-practitioners who have been or are engaged in their study. This question and some other questions determine the subject of the article.

Key words: *principles of civil procedural law, civil proceedings, tendencies of development of principles of civil procedural law.*

Formulation of the problem. The question of the principles of law has always accumulated a high scientific interest of legal scholars. The first studies, which were devoted to the principles of law, were conducted in the 40's of the twentieth century. The results of these studies are relevant today. The process of reforming Ukraine and its formation as an independent state, entering the international arena requires the improvement of provisions in national legislation to the level of international legal standards.

Improving the system of principles of civil procedural law is the foundation for building an effective model of a democratic and legal state in Ukraine. This issue is especially relevant in today's conditions, in conditions of instability in the country with the assistance of the global pandemic COVID-19 and in connection with other problematic issues, which, unfortunately, results in violations of human rights and freedoms, including citizens of Ukraine.

A special influence on the normative content of the principles of civil procedural law is observed during the rule-making activity of the state and society. The principles of civil procedural law are characterized by a special property, in particular, the ability to promote a clear and unambiguous, correct interpretation of civil procedural law and the effective functioning of civil justice.

Today, the system of principles of civil procedural law needs some improvements, which can be described as systemic reform. The purpose of this reform is to strengthen the system of ensuring human rights and freedoms, especially socio-economic rights, in particular, civil rights, freedoms and interests.

In this context, the position of A.P. Zaits seems appropriate, emphasizing that the essential and central in the understanding of the rule of law are the principles of the state's rights and freedoms of man and citizen, based on the fact that the rule of law is a state in which there is a regime of connection of power with the rights and freedoms of man and citizen, which is obliged to legally protect and guarantee the rights and freedoms of people, in particular its citizens. The connection of the state with rights and freedoms means nothing more than the restriction of the state by these rights and freedoms and legal determinism [3, p. 14].

As a rule, reforms give the most effective results in terms of their implementation in legal states, with a democratic society, because modern mechanisms for the protection of fundamental human and civil rights and freedoms are developed. The

most effective and widespread defense mechanism is judicial protection.

Civil procedural law of Ukraine as a branch of law occupies a leading place in the system of national law, the purpose of which is to ensure the implementation of the mechanism for the protection of civil rights. Reforming the principles of civil procedural law, in modern conditions, is associated with further improvement of the functions of civil justice.

Analysis of recent research and publications. In the legal literature, the issues of the principles of civil procedural law, justice and judicial proceedings have been studied in the works of such Ukrainian lawyers-scientists as: S.N. Abramova, S.S. Alekseev, A.S. Dovgert, A.I. Drishlyuk, A.P. Zayets, I.M. Ilyinska, P.M. Rabinovych, A.M. Kolodiy, V.V. Komarov, Y.D. Prityka, Y.O. Kharitonov, and others.

Forming the goals of the article. The purpose of the article is to study scientific views and approaches to the principles of civil procedural law, justice, their qualifications and system in the context of the legal system of Ukraine. Inventing ways to improve the system of principles of civil procedure law and eliminate identified shortcomings

Presenting main material. The question of the principles of law (principles of international law, certain branches of law, in particular the principles of civil procedural law) is currently given considerable attention, but in science there are still different views on their interpretation. The term "principle" (Latin – principium) is what underlies a certain theory, doctrine, science, worldview, etc. [4].

As a rule, the principles of law are a certain basis, a set of guiding ideas, provisions that determine the nature, content and purpose of legal regulation of relations in society.

The principles of law are the basis for the origin, formation, functioning and development of law in general and individual legal systems, in particular in the state of Ukraine. Principles are important provisions on which the law is based in all its manifestations (law-making, law enforcement and law enforcement) [5, p. 252].

The scientific literature is characterized by the lack of common theoretical views on the issue of reforming the principles of civil procedure law, and therefore there are different views on the role and place of principles within their system. The issues of shortcomings in the implementation of the requirements of the system of principles

at different stages of the civil process remain unresolved.

Investigating the principles of civil procedural law, scholar-lawyer S.P. Pogrebnyak emphasizes such features as:

- concentrated reflection of the result of the development of law and determination of the directions of its further development; the most general character;
- self-sufficient character (from the point of view of formal certainty);
- embodiment of the most important values inherent in a certain system of law;
- increased stability [6].

The principles of civil procedural law are objective, they are determined by the circumstances that exist in society. This pattern causes the variability of some basic provisions of civil procedural law over time, but does not mean instability or unreliability of these provisions, in particular due to the development of the scientific and technical process of ensuring the principle of publicity, openness of civil proceedings or access to justice can change its form, such as filing a claim in electronic form, holding a court hearing in the form of videoconferencing, broadcasting court hearings on the Internet, etc.

Based on the above, we can conclude that the form of expression of some principles of civil proceedings may change over time, but their content or nature is unacceptable to change. It is also inadmissible to deviate from the principles on which the law in general is based. The rule of law, legality, dispositiveness and adversarial nature, which determine the content of civil procedural law are indispensable elements for the existence of this branch of law and protection of human, civil and civil rights, freedoms and interests, and the influence of time in our opinion, cannot be changed.

The principles of civil procedural law can be considered from two points of view. First, as historical categories developed over the long development of the process itself, as an element of human culture. Secondly, as concepts or ideas that are enshrined in the rules of civil procedural law and have a normative nature. Based on the above, we can conclude that the principles of civil justice are the defining ideas, principles according to which the regulation of relations arising in the field of justice, and which express the tasks of justice in civil cases, characterize the methods of their implementation [10].

However, there are other views on the legal nature of the principles of law, the essence of which

is that the principles of civil procedural law are defined as a generalized rule of law and are more stable than ordinary rules of law. S.S. Alekseev interprets the principles of law as expressed in the law of the original legal principles that characterize its content, the foundations enshrined in the foundations of public life [8]. O.S. Komarov by the principles of law means the basic ideas, organizational characteristics of lawmaking [9].

G.A. Sverdlyk notes that all the principles “are closely related and the exclusion of one of them leads to the dysfunction of the entire legal system as a whole” (this is correct), that all the principles in one way or another reflect the existing social relations (rather wrong than right), the author immediately argues that “the subjective beginning is the ability to choose the principles that will form the basis of certain legal institutions and norms” (completely wrong) [7].

A wide range of legal scholars pay attention to the study of the issue of understanding the concept of the principles of civil procedural law, which is due to the complex nature of the issues raised. The correct solution of this problem is possible after taking into account the relationship of this branch of law with other common law processes and their development, which takes place in society and the state.

Based on national and foreign experience, it can be argued that the system of civil rights of man and citizen is the basis of effective democratic and socio-economic development of law, state and society.

The principles of civil procedural law, as well as the principles of other branches of law, find their legal manifestation in cases of their normative enshrinement in Ukrainian law. A very important fact is that the normative-legal aspect of the principles of civil procedural law shows that in the objective sense, the principles are general rules of law, observance and implementation of which is mandatory, the principles are provided by the state. However, to identify the rules of law and principles of law is unacceptable and incorrect in terms of their social and legal significance.

The task of the rule of law is to reveal the objective conditions of public life, in other words, the rules are a form of expression of the essence of law. The principles, in turn, are intended to reflect the state will of the people, their views on the administration of justice, the expression of the content and essence of civil procedural law of Ukraine and the establishment of democracy in civil proceedings.

Based on the legal nature of the principles of law, in particular civil procedural law, they must meet such characteristics as: generality and effectiveness, democracy, systemicity, source of origin, ideological orientation, regulation, and so on.

The principles of civil procedural law need qualitative reform, which covers a wide range of conceptual ideas, provisions and trends, which, in turn, reflect and consolidate the directions of development of the civil procedural branch of law. It is from this essence of the principles follows the fact that they are the basis for the whole system of rules of civil procedural law. The principles of civil procedural law are a concentrated expression of the essence of the civil procedural branch of law, as these principles operate in the system of norms of this branch of law.

As already mentioned, the principles find their legal expression in the legislation of Ukraine, in particular, the system of principles of civil procedural law follows precisely from the content of the Civil Procedure Code of Ukraine (hereinafter – CPC). Part 1 of Art. 2 GIC of Ukraine emphasizes the fact that the task of civil proceedings is a fair, impartial and timely consideration and resolution of civil cases in order to effectively protect violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests of individuals, rights and interests of legal entities, state interests [1]. Based on this provision, it is safe to say that certain principles of civil proceedings are a full guarantee of the integrity and systemic nature of the proceedings, as well as ensuring the protection of rights, freedoms or interests. In particular, it is important to understand that the construction of the judiciary should take into account the availability and simplicity of protection of violated, unrecognized or disputed civil rights, freedoms or interests, because unreasonable complication of judicial protection leads to violation of civil procedural law.

Based on the provisions of Chapter I of the CPC of Ukraine, we can note a list of basic principles of civil procedural law:

- the principle of judicial protection;
- the principle of publicity and openness of court proceedings;
- the principle of adversarial proceedings of the parties to civil proceedings;
- the principle of administration of justice on the basis of respect for honor and dignity, equality before the law and the courts;
- the principle of ensuring the right to legal aid;
- principle of dispositiveness [1].

The system of principles of civil procedural law needs significant reforms and improvements that would affect the effectiveness of civil proceedings on the basis of efficiency and accessibility of the mechanism of protection of rights, freedoms and interests of man and citizen in today's conditions.

Taking into account the state of development of law, state and society, the principles of civil procedural law should be aimed at the development of law, state and society; strengthening the effectiveness and efficiency of the mechanism of protection of human and civil rights, freedoms and interests, etc.

The problems that hinder the proper implementation of the principles of civil procedural law as noted by A.I. Drishlyuk. becomes the lack of a high level of legal awareness and legal awareness of citizens of Ukraine, which may result in violation of the adversarial principle due to unequal level of ownership [2, p. 18], violation of procedural obligations due to lack of awareness of their existence by the party, a consequence of low level of legal awareness result in inadequate qualifications of trained law enforcers, which causes a lack of proper legal aid and significantly limits the constitutional principle to the right to receive qualified legal aid.

Restrictions on the implementation of civil procedural principles in the judiciary and socio-economic factors, the main obstacle to access to justice given the economic level and average earnings of Ukrainian citizens is the payment of court fees, in particular the question of real reform of the approach to such an obligation to pay court services, because as noted due to financial difficulties, not every person can afford to pay in addition to the trial also the services of a representative, possibly the services of an expert or specialist, etc.

Due to a significant violation of the principle of reasonableness of procedural terms, the value of the proceedings increases.

So, the systemic principles of civil procedural law and the need for a systematic approach to their reform are confirmed. After all, even the established adequate legal restriction in justice, in order to deter from unjustified protection procedures, given the economic condition of society, in fact significantly restricts access to justice. And due to the low level of legal awareness and inaccessibility of justice, there is a lack of effective judicial protection as such, and which not only violates access to justice, but also encroaches on the rule of law and the priority of human rights in general.

As outlined above, the principles of civil procedural law may change under the influence of changes in public relations in the state, and this implies the obligation of the state to create legal grounds for effective protection of rights, freedoms and interests of any person in civil proceedings and providing access to it.

The state's neglect of its own society and the lack of mutual communication for effective communication for cooperation creates, in addition to disrespect for the state and its bodies, the most important thing is a lack of respect for the law and faith in the right to be protected by the state.

Addressing the lack of trust in the state, the difficulty of access to justice, and the return of law to Ukrainian society is the main problem in implementing the principles of civil procedural law today, because until the practical shortcomings are eliminated, legislative expression and scientific interpretation of these provisions will remain unrealized and neglected.

Conclusions. Based on all the above, we can conclude that the essence of the principles of civil procedural law is that the principles are a system of guiding ideas, provisions and concepts that reflect the essence of civil procedural law as a branch of law, due to the development of law, state and society.

Scientific and legal analysis of this issue gives us to understand that the study of the system of principles of civil procedural law is an indispensable process in modern conditions and requires considerable and constant attention. This activity must be substantively and conceptually consistent with the general rules, ideas and morals.

The study of the principles of civil procedural law is a necessary process and requires constant attention. At the same time, this activity must be conceptually, substantively and terminologically consistent with general legal ideas, conclusions and legal forecasts, as well as morality.

The main problem that necessitates a detailed study and reform of the system of principles of civil procedure law is the lack of dialogue between Ukrainian society and the state, and given that the main essence of legal principles is to reflect public approaches to legal issues in the state, there is a contradiction social norms and processes and actions of the state and its bodies.

Finding the right means of communication, raising the level of legal awareness of those to whom the state directs its influence and whose rights should be exercised, as well as ensuring access to protection of these rights in case of violation are

the main task of the state, court and all persons with appropriate legal qualifications. for a rapid process of state reform.

References:

1. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 13.08.2020 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/conv#n6037> (дата звернення: 10.12.2020 р.).
2. Дрішлюк А.І. Проблеми реалізації окремих принципів цивільного процесу на сучасному етапі розвитку цивільно-процесуальної форми в Україні та шляхи їх подолання. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю.С. Червоного (Одеса, 18 груд. 2015 р.). URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3528/Drichlyk%20Problemi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.12.2020 р.).
3. Заєць А.П., Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1999. 36 с.
4. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40–43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_2_11 (дата звернення: 04.12.2020 р.).
5. Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю.Л. Бошицького. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2010. 366 с.
6. Погребняк С.П. Роль основоположних принципів у застосуванні права: *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Т. VI–VII. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/13637> (дата звернення: 07.12.2020 р.).
7. Коновалов А.В. Понятие принципов права в современной российской цивилистической науке: *Научная электронная библиотека «КиберЛенинка»*. 2017. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-principov-prava-v-sovremennoy-rossiyskoj-tsivilisticheskoy-nauke> (дата звернення: 05.12.2020 р.).
8. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. Т. I. Москва : Юрид. лит. 1981. 361 с. URL: http://telecomlaw.ru/young_res/Aleks_toery_law.pdf (дата звернення 06.12.2020 р.).
9. Фігель М.В. Поняття принципів правотворчості та основні підходи до їх класифікації: *Electronic Kyiv-Mohyla Academy Institutional Repository*. 2006. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7104/Fihel_Poniattia_pryntsypiv_pravotvorchosti.pdf (дата звернення 06.12.2020 р.).

Ю. Є. Зінкевич

аспірантка кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ НОТАРІАЛЬНОГО ОФОРМЛЕННЯ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ У РОЗПОДІЛІ СПАДЩИНИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей нотаріального оформлення прав спадкоємців у розподілі спадщини.

Здійснено аналіз норм вітчизняного законодавства, що регулюють питання нотаріального оформлення прав спадкоємців у розподілі спадщини.

Встановлено, що договірне зобов'язання щодо розподілу спадщини є динамічним. Динаміка може мати як позитивний, так і аномальний характер.

За позитивного розвитку зобов'язання щодо розподілу спадщини реалізується у повній відповідності до умов договору та закону на стадії його виконання. У разі аномального розвитку відбувається відхилення від умов договору та закону, тобто на стадії виконання договір про розподіл спадщини може зазнавати змін у змісті чи суб'єктному складі на підставі додаткових договорів чи вимог закону до моменту його припинення.

Зроблено висновок, що виконання договору про розподіл спадщини відбувається поетапно шляхом нотаріального оформлення спадкоємцями своїх прав.

Визначено 6 етапів нотаріального оформлення прав спадкоємців у розподілі спадщини. Такими етапами є: подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину; перевірка нотаріусом справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину, та перевірка наявності всіх необхідних для цього документів; здійснення нотаріусом обов'язкових і факультативних перевірок; видача свідоцтва про право на спадщину за договором про розподіл спадщини; державна реєстрація свідоцтва про право на спадщину у Спадковому реєстрі; державна реєстрація права власності на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (факультативний етап).

З'ясовано особливості кожного етапу нотаріального оформлення прав спадкоємців у розподілі спадщини.

Ключові слова: *спадкування, права спадкоємців, договори про розподіл спадщини, динаміка договорів про розподіл спадщини, виконання договору про розподіл спадщини, нотаріальне оформлення прав спадкоємців.*

Постановка проблеми. Правові відносини у сфері оформлення спадкових прав в Україні регулюються Конституцією України, Цивільним кодексом України (далі – ЦК України), Законом України «Про нотаріат», Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, який затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5, Правилами ведення нотаріального діловодства, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 р. № 3253/5, та іншими нормативними актами.

Нотаріальне оформлення прав спадкоємців у розподілі спадщини має свої особливості. З метою встановлення єдиної нотаріальної практики при оформленні спадкових прав

фізичних і юридичних осіб необхідне якісне дослідження особливостей кожного етапу нотаріального оформлення прав спадкоємців у розподілі спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нотаріального оформлення прав спадкоємців за договорами про розподіл спадщини досі не було предметом вітчизняних наукових розвідок, однак загальні аспекти оформлення прав спадкоємців розглядалися в роботах О. Дзери, І. Жилінкової, Ю. Заїки, О. Кухарева, О. Печеного, З. Ромовської, І. Спасибо-Фатєєвої, Є. Фурси, С. Фурси, Є. Харитонова та ін.

Мета статті – дослідження особливостей нотаріального оформлення прав спадкоємців у розподілі спадщини.

Виклад основного матеріалу. Договір про розподіл спадщини є правовою підставою виникнення відповідного договірної зобов'язання. Таке зобов'язання не є абсолютно однорідним і незмінним, воно є динамічним. Динаміка може мати як позитивний, так і аномальний характер. За позитивного розвитку зобов'язання щодо розподілу спадщини виявляє активну динаміку (подеколи – пасивну й активну динаміку), яка реалізується у стадії його виконання, що припиняється в момент досягнення правового результату, оговореного договором або законом. У разі ж аномального розвитку зобов'язання щодо розподілу спадщини, яке виникло з моменту укладення договору, його динаміка на стадії виконання договору може зазнавати змін у змісті чи суб'єктному складі договору на підставі додаткових договорів чи вимог закону до моменту його припинення.

Особливий науковий інтерес становить позитивний розвиток динаміки договору про розподіл спадщини, який завершується внаслідок його виконання. Виконання ж договору про розподіл спадщини відбувається поетапно шляхом нотаріального оформлення спадкоємцями своїх прав. Розглянемо кожен етап окремо.

1 етап. Подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину.

Видача свідоцтва про право на спадщину здійснюється нотаріусом на підставі заяви спадкоємців, котрі прийняли спадщину, після закінчення шести місяців із дня відкриття спадщини, а у випадках, передбачених ч. 2 ст. 1270, ст. 1276 ЦК України, – не раніше зазначених у цих статтях строків.

Заява про видачу свідоцтва про право на спадщину подається нотаріусу в письмовій формі особисто спадкоємцями, які прийняли спадщину, або уповноваженими ними представниками. Така заява може бути подана спадкоємцями (або їхніми представниками) безпосередньо в нотаріальній конторі або надіслана поштою. Якщо спадкоємець (або його представник) особисто прибув до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, нотаріальне засвідчення справжності його підпису на заяві про видачу свідоцтва про право на спадщину не вимагається. У цьому разі нотаріус встановлює особу заявника, про що на заяві робиться відповідна службова відмітка. Ця відмітка скріплюється підписом нотаріуса. Справжність підпису спадкоємця (або його представника) на заяві про видачу свідоцтва про право на спад-

щину, що надсилається поштою, має бути нотаріально засвідченою.

Заява про видачу свідоцтва про право на спадщину підлягає реєстрації у Книзі обліку і реєстрації спадкових справ та у Журналі реєстрації вхідних документів (п. 8.9, п. 11.1 Правил ведення нотаріального діловодства). На заяві зазначаються дата, час її надходження та номер спадкової справи [1].

2 етап. Перевірка нотаріусом справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину, та перевірка наявності всіх необхідних для цього документів.

Відповідно до пп. 4.12–4.13 п. 4 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України свідоцтво про право на спадщину видається за наявності у спадковій справі всіх необхідних документів. Видача свідоцтва про право на спадщину може бути відкладена у разі: витребування нотаріусом відомостей або документів від фізичних або юридичних осіб; строк, на який може бути відкладено видачу свідоцтва про право на спадщину, не може перевищувати одного місяця; необхідності отримання нотаріусом від заінтересованих осіб згоди на подачу спадкоємцем, котрий пропустив строк для прийняття спадщини, заяви про прийняття спадщини згідно з вимогами ч. 2 ст. 1272 Цивільного кодексу України. За обґрунтованою письмовою заявою заінтересованої особи, що звернулася до суду, та на підставі отриманого від суду повідомлення про надходження позовної заяви заінтересованої особи, яка оспорує право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії зупиняється до вирішення справи судом.

За відсутності у спадкоємця необхідних для видачі свідоцтва про право на спадщину документів нотаріус роз'яснює йому процедуру вирішення зазначеного питання в судовому порядку (пп. 4.18 п. 4 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [2].

Під час видачі свідоцтва про право на спадщину за законом нотаріус перевіряє справжність таких юридичних фактів, як: факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини; наявність спадкового майна, на яке видається свідоцтво про право на спадщину, його склад і місцезнаходження; наявність підстав для закликання до спадкування; прийняття спадкоємцем спадщини у встановлений законом спосіб; наявність (відсутність) і чинність заповіту

на момент смерті заповідача; наявність (відсутність) і чинність спадкового договору; наявність і чинність відповідного договору про розподіл спадщини.

Оформлення права на спадщину за заповітом також вимагає від нотаріуса перевірки перелічених вище фактів, однак, крім цього, він повинен встановити і коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.

3 етап. Здійснення нотаріусом обов'язкових і факультативних перевірок.

До обов'язкових перевірок належать: перевірка фізичних або юридичних осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії на предмет застосування до них санкцій, передбачених ст. 4 Закону України «Про санкції», рішення про застосування яких прийняте Радою національної безпеки і оборони України та введено в дію указом Президента України, до фізичних або юридичних осіб, котрі звернулися за вчиненням нотаріальної дії; перевірка відомостей у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань; перевірка відомостей у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян; перевірка дійсності довіреності у разі звернення представника; перевірка справжності бланків нотаріальних документів; перевірка у Спадковому реєстрі; перевірка відомостей щодо об'єктів нерухомого майна у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно; перевірка відсутності обтяжень рухомого майна у Державному реєстрі обтяжень рухомого майна, якщо спадкується рухоме майно, що підлягає державній реєстрації (транспортні засоби, акції тощо); перевірка відомостей у Державному земельному кадастрі (у разі програмного доступу до Державного земельного кадастру).

З метою якісного виконання своїх професійних обов'язків, крім вищевказаних обов'язкових перевірок, нотаріус здійснює і низку факультативних. Зокрема, в оформленні спадкових прав нотаріус додатково проводить: перевірку відсутності/наявності податкової застави у спадкодавця за даними Державного реєстру обтяжень рухомого майна (пп. 2.1, 2.2 п. 2 Гл. 2 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України); перевірку відсутності/наявності спадкодавця у Реєстрі боржників (ч. 3 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження»); перевірку, чи не є спадкодавець або спадкоємець стороною по судовій справі – на сайті Судової влади України у розділі «Стан розгляду справ» за ПІБ власника або в Єдиному дер-

жавному реєстрі судових рішень за назвою суду, номером справи, періодом винесення рішення; перевірку податкового номера за сервісами <http://ind-kod.org.ua> або <http://ur.biz.ua/ua>; перевірку паспорта старого зразка у сервісах Міністерства внутрішніх справ України <http://wanted.mvs.gov.ua/passport>; перевірку ID-паспорта громадянина України за допомогою програми ID-READER; перевірку, чи не змінено назву вулиці внаслідок декомунізації за розпорядженнями сільських, селищних, міських рад або сільських, селищних, міських голів населених пунктів; перевірку, чи не є об'єкт нерухомоті, що спадкується проблемним (за переліками таких об'єктів, які формуються відділеннями Нотаріальної палати України або головними територіальними управліннями юстиції); перевірку, чи не є нерухомість об'єктом культурної спадщини в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України на сайті Міністерства культури України (ст. 13, 18, 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини»); перевірку дійсності Звіту за Єдиною базою даних звітів про оцінку (п. 6 Розд. II Порядку ведення єдиної бази даних звітів про оцінку, затвердженого наказом Фонду державного майна України від 17 травня 2018 р. № 658); перевірку дійсності сертифіката суб'єкта оціночної діяльності у Реєстрі суб'єктів оціночної діяльності на сайті Фонду державного майна України тощо.

4 етап. Видача свідоцтва про право на спадщину за договором про розподіл спадщини.

Спадкоємці, які прийняли спадщину, можуть оформити свої спадкові права шляхом одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину. Свідоцтво про право на спадщину – це процесуальний нотаріальний акт, що засвідчує перехід права власності на майно від спадкодавця до спадкоємців.

Видача свідоцтва про право на спадщину спадкоємцям, які прийняли спадщину, ніяким строком не обмежена.

Одержання свідоцтва про право на спадщину є правом, а не обов'язком спадкоємців. Згідно з ч. 3 ст. 1296 ЦК України відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Факт неоформлення спадкових прав не тягне за собою втрату спадкоємцем прав на спадкове майно, якщо воно було прийняте у встановлений законом строк і встановленим законом способом [3].

Однак законодавець встановлює один випадок, коли отримання свідоцтва про право на

спадщину є обов'язком спадкоємця. Відповідно до ст. 1297 ЦК України спадкоємець, котрий прийняв спадщину, у складі якої є майно та/або майнові права, які обтяжені, та/або нерухоме майно та інше майно, щодо якого здійснюється державна реєстрація, зобов'язаний звернутися до нотаріуса або в сільських населених пунктах – до уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на таке майно [3]. Проте внаслідок того, що строки виконання цього обов'язку законом не визначені, спадкоємець може умисно зволікати з цією дією, що негативно відбивається на можливості задоволення своїх вимог за рахунок спадщини інших суб'єктів (кредиторів, відказо-одержувачів спадщини). У зв'язку з цим корисною слід визнати вказівку постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» щодо права кредитора звернутися до спадкоємця, який зволікає з оформленням свідоцтва, з позовом про погашення заборгованості спадкодавця (абз. 2 п. 27 Постанови) [4, с. 271].

Свідоцтво про право на спадщину видається **за місцем відкриття спадщини**.

Видача свідоцтва про право на спадщину здійснюється нотаріусом за формами відповідно до Правил ведення нотаріального діловодства, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 р. № 3253/5. Так, додатком № 25 до Правил ведення нотаріального діловодства передбачено форми свідоцтв про право на спадщину, яке видається спадкоємцям із урахуванням укладеного ними договору про зміну розміру частки (Форма № 15), договору про зміну черговості одержання права на спадкування (Форма № 15-1), договору про поділ спадщини (Форма № 15-2).

Свідоцтво про право на спадщину викладається на спеціальних бланках нотаріальних документів із лицьового та зворотного боку цих бланків (п. 1 Гл. 9 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [2].

Аналіз пп. 2.1 п. 2 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України дозволяє зробити висновок, що свідоцтво про право на спадщину, видане з урахуванням домовленості про розподіл спадщини, виготовляється нотаріусом не менше ніж у трьох примірниках, один із яких залишається у матеріалах нотаріальної справи, а інші видаються сторонам-спадкоємцям. Усі примірники свідоцтва про право на спадщину мають силу оригі-

налу, у т. ч. примірник, який зберігається у справах нотаріуса.

На всіх примірниках свідоцтва про право на спадщину вчиняється посвідчувальний напис за формами відповідно до Правил ведення нотаріального діловодства, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 р. № 3253/5, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 23 грудня 2010 р. за № 1318/18613 (пп. 1, 3 Гл. 10 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України).

Оформлення свідоцтва про право на спадщину включає також його підписання. Свій підпис на свідоцтві нотаріус скріплює печаткою. Відбиток печатки проставляється так, щоб він охоплював останні кілька літер найменування посади особи, яка підписала документ, або на окремо виділеному для цього місці (п. 6.7 Розд. VI Правил ведення нотаріального діловодства) [1].

У разі, якщо свідоцтво про право на спадщину викладене на двох і більше окремих аркушах, вони повинні бути з'єднані у спосіб, що унеможлиблює їх роз'єднання без порушення їх цілісності, із зазначенням кількості прошитих (прошнурованих), пронумерованих і скріплених аркушів, з проставлянням підпису та печатки нотаріуса (п. 7 Гл. 8 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [2].

Нотаріальна дія вважається вчиненою з моменту внесення про це запису до реєстру для реєстрації нотаріальних дій. Запис у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій є доказом вчинення нотаріальної дії (п. 2.3 Гл. 11 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [2].

Після внесення запису про видачу свідоцтва про право на спадщину до реєстру для реєстрації нотаріальних дій нотаріус проставляє відповідні відмітки про видачу свідоцтва у Книзі обліку і реєстрації спадкових справ та Алфавітній книзі обліку спадкових справ.

5 етап. Державна реєстрація свідоцтва про право на спадщину у Спадковому реєстрі. Відомості про видачу свідоцтва про право на спадщину підлягають обов'язковій реєстрації у Спадковому реєстрі. Державна реєстрація у Спадковому реєстрі – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення спадкових прав шляхом внесення відповідних відомостей до Спадкового реєстру.

До Спадкового реєстру вносяться відомості щодо: спадкодавця (прізвище та ім'я

(імена), по батькові (за наявності); реєстраційний номер облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків або причина його відсутності; дата та місце (у разі коли воно невідоме – назва країни) народження; дата смерті); номери спадкової справи, дати та місця її заведення, місця зберігання; видачі свідоцтва про право на спадщину (відомості про спадкоємця (спадкоємців) для: 1) фізичних осіб – прізвище, ім'я та по батькові (за наявності); резидент (нерезидент), реєстраційний номер облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб-платників податків або причина його відсутності, черга спадкоємця за законом, ступінь споріднення, місце проживання або місцеперебування; 2) юридичних осіб – найменування, резидент (нерезидент), код за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України (податковий номер) (за наявності), місцезнаходження; відомості про отримане у спадщину майно (його найменування, опис, вартість, частка тощо); серії та номери спеціальних бланків нотаріальних документів, на яких викладено текст свідоцтва (для консульських установ України – за наявності); номер у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій; дата видачі та відомості про особу, котра видала свідоцтво про право на спадщину (видавець); відомості про видачу дублікату свідоцтва про право на спадщину (серії та номери спеціальних бланків нотаріальних документів, на яких викладено текст дублікату (за наявності), номер у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, дата видачі дублікату, відомості про особу, яка видала дублікат, місце його видачі); визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним (вид, дата та номер документа, на підставі якого свідоцтво про право на спадщину визнане недійсним, найменування суду (видавець)); додаткових відомостей; реєстратора (п. 2.2 Розд. II Положення про Спадковий реєстр, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 07 липня 2011 р. № 1810/5) [5].

Для підтвердження факту внесення відомостей щодо видачі свідоцтва про право на спадщину до Спадкового реєстру нотаріус готує витяг про реєстрацію у Спадковому реєстрі у двох примірниках, один із яких залишається у справах нотаріуса, а другий видається спадкоємцеві (п. 2.10 Розд. II Положення про Спадковий реєстр, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 07 липня 2011 р. № 1810/5) [5].

6 етап. Державна реєстрація права власності на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (факультативний етап).

Наступним етапом оформлення прав спадкоємців за договором про розподіл спадщини є державна реєстрація права власності на нерухоме майно. Державна реєстрація права власності на нерухоме майно здійснюється лише у разі, якщо до складу спадкового майна входить нерухомість. У разі, якщо свідоцтво про право на спадщину видається на рухоме майно, оформлення прав спадкоємців завершується на етапі реєстрації спадкових прав у Спадковому реєстрі з видачею відповідного витягу.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [6].

Однією із засад державної реєстрації прав згідно ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» є одночасність вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва та державної реєстрації прав. Це означає, що державна реєстрація права власності на нерухоме майно проводиться нотаріусом одночасно з видачею свідоцтва про право на спадщину.

Державна реєстрація речових прав внаслідок видачі свідоцтва про право на спадщину одночасно із вчиненням такої нотаріальної дії проводиться нотаріусом, яким вчинено відповідну нотаріальну дію згідно зі ст. 31² Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

Якщо вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва має наслідком набуття, зміну чи припинення речових прав, їх обтяжень одночасно із вчиненням такої нотаріальної дії, необхідно проводити декілька реєстраційних дій або реєстраційні дії щодо декількох об'єктів, державна реєстрація прав проводиться поступово в міру завершення попередньої реєстраційної дії.

У разі, якщо в межах однієї спадкової справи здійснюється одночасна видача декількох свідоцтв про право на спадщину, що має наслідком

проведення декількох реєстраційних дій щодо різних суб'єктів речового права або реєстраційних дій щодо декількох об'єктів, державна реєстрація прав проводиться після видачі таких свідоцтв про право на спадщину.

За наявності поважних причин (надзвичайної або невідвотної за певних умов події (непереборної сили)) державна реєстрація права власності внаслідок вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, що має наслідком набуття, зміну чи припинення права власності, одночасно з видачею свідоцтва про право на спадщину може бути проведена іншим нотаріусом за домовленістю із ним і за попереднім письмовим повідомленням відповідного територіального органу Міністерства юстиції України із зазначенням поважних причин, відомостей про нотаріуса, котрий проводитиме державну реєстрацію права власності, та строку відсутності.

Передача заяв на проведення державної реєстрації прав до іншого нотаріуса здійснюється за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав відповідним територіальним органом Міністерства юстиції України.

У разі смерті нотаріуса, оголошення його померлим чи безвісно відсутнім у порядку, встановленому законом, або якщо нотаріус за станом здоров'я не може здійснити державну реєстрацію права власності, припинення або зупинення діяльності такого нотаріуса, передача заяв на проведення державної реєстрації прав до іншого нотаріуса здійснюється за рішенням відповідного територіального органу Міністерства юстиції України (ч. 1, 2, 7, 8 ст. 31² Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень») [6].

Результатом проведення державної реєстрації права власності є Витяг із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію права власності.

Висновки і пропозиції. Договірне зобов'язання щодо розподілу спадщини є динамічним. Динамічність зобов'язання може бути як позитивною, так і аномальною залежно від особливостей його розвитку. Позитивний розвиток зобов'язання про розподіл спадщини реалізується на стадії його припинення внаслідок виконання договору. Виконання договору про розподіл спадщини відбувається поетапно шляхом нотаріального оформлення спадкоємцями своїх прав. Нотаріальне оформлення прав спадкоємців за договором про розподіл спадщини починається з подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину і завершується залежно від складу спадщини державною реєстрацією свідоцтва про право на спадщину у Спадковому реєстрі або державною реєстрацією права власності на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Список використаної літератури:

1. Правила ведення нотаріального діловодства : Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 р. № 3253/5 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10>.
2. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40. С. 356.
4. Заїка Ю.О., Рябоконт Є.О. Спадкове право : навчальний посібник. Київ, 2009. 352 с.
5. Положення про Спадковий реєстр : Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 р. № 1810/5 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11>.
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.

Zinkevych Yu. Ye. The peculiarities of notarization of the heirs' rights in the section of inheritance

The article is devoted to the investigation of the peculiarities of notarization of the heirs' rights in the section of inheritance.

The analysis of the norms of the domestic legislation regulating questions of notarization of the heirs' rights at distribution of inheritance has been performed.

It has been established that the contractual obligation of the section of inheritance is dynamic. The dynamics can be both positive and abnormal.

With a positive development, the obligation of the section of inheritance is realized in full compliance with the terms of the contract and the law at the stage of its implementation. In case of abnormal development of the obligation there is a deviation from the terms of the contract and the law, ie at the stage of execution the inheritance agreement may be subject to changes in content or subject composition on the basis of additional agreements or legal requirements until its termination.

It has been concluded that the execution of the agreement on the section of inheritance takes place in stages by notarization of the heirs' rights.

6 stages of notarization of the heirs' rights in the section of inheritance has been determined. Such stages are: submission by the heirs of an application for the issuance of a certificate of inheritance; notary verification of the authenticity of legal facts that are the basis for inheritance from persons who have applied for a certificate of inheritance and verification of all necessary documents; notarization of obligatory and optional inspections; issuance of a certificate of the right to inheritance under the agreement on the division of inheritance; state registration of the certificate of the right to inheritance in the Inheritance Register; state registration of ownership of real estate in the State Register of Real Property Rights (optional stage).

The peculiarities of each stage of notarization of the heirs' rights in the distribution of inheritance has been clarified and covered.

Key words: *inheritance, heirs' rights, agreements on section of inheritance, dynamics of agreements on section of inheritance, execution of agreements on section of inheritance, notarization of heirs' rights.*

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.11>**Ю. В. Кривенко**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19

У статті проаналізовані теоретичні та практичні питання щодо свободи совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19. При досить широкому висвітленні права на свободу совісті і свободу віросповідання в Основному Законі нашої країни та інших нормативно-правових актах розуміння його суті і змісту залишається дискусійним і неоднозначним.

Як зазначено у дослідженні, в системі релігійних прав і свобод центральне місце займають свобода совісті і свобода віросповідання, які відносяться до основних об'єктів забезпечення релігійної безпеки особи. У зв'язку з цим важливо визначити співвідношення зазначених свобод, особливості їх взаємозв'язку і на цій основі – межі правового регулювання, а також можливості їх реалізації в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Предметом дослідження є питання теорії і практики правового регулювання права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Об'єктом дослідження є право на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Був проведений аналіз юридичної літератури, яка визначає різні аспекти, пов'язані із правом на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Методологічну основу дослідження становлять сучасні методи теорії пізнання, включно з такими приватно-правовими методами: системно-структурний, логіко-юридичний, порівняльного правознавства, формально-логічний.

Мета дослідження – дослідити права особи на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Складність розуміння термінів «свобода совісті» і «свобода віросповідання» обтяжено пандемією коронавірусу COVID-19. Законодавець, встановлюючи прийнятні способи і межі здійснення права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу Covid-19, розраховує на їх дотримання та виконання. Релігійні організації ж не завжди дотримуються чинного законодавства, посилаючись на необґрунтовані вимоги, на відміну від інших організацій, щодо проведення зібрань. Значна частина релігійних організацій відгукнулася на заклик держави у протидії поширенню вірусу та проводить роз'яснювальну роботу, надає підтримку вірянам.

Ключові слова: релігійні права, релігійні свободи, свобода совісті, свобода віросповідання, релігійні організації, релігійні заходи.

Постановка проблеми. Право на свободу совісті і свободу віросповідання є одним із найважливіших особистих прав людини і громадянина в демократичному суспільстві. Свобода совісті та віросповідання означає невтручання держави в релігійне життя громадян і діяльність релігійних організацій. Однак пандемія коронавірусу Covid-19 внесла певні корективи.

Релігійні організації під час пандемії коронавірусу Covid-19 виявили себе активною частиною громадянського суспільства. Вони жваво і оперативно відреагували на критичну ситуа-

цію, яка склалася в низці європейських країн (насамперед в Італії, Німеччині, Іспанії, Великобританії), чого не можна сказати однозначно щодо релігійних організацій України.

У цій непростій ситуації деякі релігійні організації спромоглися пожертвувати найважливішим – публічними богослужіннями, які складають основу життя віруючих у будь-яких конфесіях і релігіях. Для більшості ця відмова стала випробуванням на міцність, оскільки відсутність спільних молитов наживо – це роз'єднання членів релігійних громад, припинення

діяльності окремих парафій, а також позбавлення частини доходів. Однак були й такі, які продовжували здійснювати богослужіння.

Як відомо, не всі сфери життя людини можуть і повинні бути врегульовані законом. Правовий досвід показав, що такі сфери, як мораль, духовність, не можливо врегулювати на державному рівні. Право може тільки стимулювати мораль, але не в змозі домагатися її силою, оскільки моральний вчинок за своєю природою є завжди актом свободи [1].

Законодавець у таких умовах повинен забезпечити ефективне функціонування інститутів у галузі забезпечення свободи совісті та віросповідання [2]. Зокрема, у ст. 18. Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 зазначається, що кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних і ритуальних обрядів [3].

За своїм змістом право на свободу совісті та віросповідання відноситься до особистих прав і свобод, оскільки воно багато в чому полягає в гарантованій можливості людини незалежно думати і діяти відповідно до своїх внутрішніх переконань (включно з можливістю сповідувати будь-яку релігію, висловлювати свої думки, ідеї та переконання і поширювати їх будь-якими законними способами) про обов'язки поважати права і свободи інших осіб, закони держави, вимоги моралі і громадського духовного порядку. Право на свободу совісті та віросповідань сприймається багатьма особами як абсолютне і необмежене.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання щодо права на свободу совісті та віросповідання є багатоаспектними. Вони досліджувалися видатними науковцями у галузях конституційного права, теорії та історії права, релігієзнавства. Зокрема, їх вивченням займалися Ю.В. Александров, С.С. Алексєєв, В.М. Баранов, М.Ю. Бабій, В.В. Волошин, М.Г. Кириченко, А.М. Колодний, І.М. Компанієць, С.Я. Лихова, Е. Мартинюк, П.П. Мінка, М.І. Одинцов, П.М. Рабинович.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи вплив пандемії на відносини в суспільстві, слід зазначити низку проблемних питань, які виникають у релігійній сфері, а саме питань щодо дотри-

мання права на свободу совісті та віросповідання, можливості реалізації права на свободу совісті та віросповідання; забезпечення гарантій дотримання права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу Covid-19. Вони потребують поглибленого аналізу та вивчення з урахуванням матеріалів практики.

Мета статті – визначити особливості права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу Covid-19. На початку дослідження ми сформулювали гіпотези, які були підтверджені у процесі роботи, а саме щодо гарантій і захисту права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу Covid-19.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж звернутися до дефініції «свободи совісті та віросповідання», їх співвідношення та існуючих обмежень, що дозволяє цим правам людини не завдати шкоди суспільству, необхідно розібратися з найбільш фундаментальним родовим поняттям цих прав – поняттям свободи. Остання є одним із основних релігійних, філософських і суспільних понять, що поєднує в собі як негативне (незалежність від інших осіб), так і позитивне (свобода як можливість для досягнення, здійснення чого-небудь) значення [4]. Поняття «свободи совісті» широко використовується в міжнародному масштабі. У найзагальнішому сенсі її дефініція зводиться до здатності вибирати будь-яку релігію і висловлювати своє ставлення до віри загалом.

Сукупність права особи на свободу совісті та пов'язаних із цими правами обов'язків складають правовий статус особи. Він визначається двояко: особа як людина і особа як громадянин. Свобода віросповідання включає в себе можливість самостійно і без примусу вибирати свої внутрішні духовні переконання, а також зовні виявляти їх. Свобода віросповідання є не тільки правом людини вільно слідувати своїм релігійним переконанням, але й здійснювати пов'язану з ними обрядовість, що також відноситься до зовнішнього вияву віри. Свобода совісті, свобода віросповідання є універсальними і фундаментальними правами людини, які закріплені у міжнародних нормах [5].

Правові основи свободи совісті і свободи віросповідання встановлюють такі міжнародні акти: Загальна декларація прав людини, прийнята Асамблеєю ООН (1948 рік), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 рік), Міжнародний пакт про гро-

мадянські і політичні права (1966 рік), Заключений акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 рік), Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 рік), Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини (1995 рік), Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань (прийнята Асамблеєю ООН у 1981 році), Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі та інші. Міжнародно-правові акти відповідають Статуту ООН, що встановлює рівноправність для всіх, і підкреслюють чотири підстави, за якими неприпустима дискримінація. Одна з них – релігія. Найважливіше положення Статуту ООН закріплено у ст. 55, де вказується, що міжнародно-правовий обов'язок держав-членів ООН полягає в сприянні загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх.

Таким чином, обмеження прав людини завжди базується на пошуку розумного балансу між кордонами інтересів окремої особистості й інших людей, соціуму загалом. Вибір найбільш раціонального рішення щодо обмеження зазначених домагань є однією з основних задач ефективного правового регулювання.

Тому межі законодавчого регулювання прав і свобод людини і громадянина можуть розглядатися одночасно в кількох аспектах. З одного боку, вони визначають ступінь втручання держави у справи суспільства, а також у сферу приватних інтересів. Крім того, накладають низку обмежень на можливі сценарії поведінки особистості і прописують необхідні суспільству зразки таких сценаріїв, що включають як дії, так і бездіяльності суб'єктів. У зв'язку з цим особливо гостро постають питання державного регулювання та саморегулювання свободи віросповідання. Це пояснюється тим, що обмеження державного регулювання окремих сфер людського життя, в цьому випадку – релігійної сфери, не можливе поза обмежень прав громадян і їх об'єднань з метою охорони та реалізації публічних інтересів.

Впродовж тривалого часу правозахисники наголошували на невідповідності Конституції України окремих застарілих норм Закону України про свободу совісті та нормативних актів СРСР, які фундаментальне право людини на свободу мирних зібрань ставили у залеж-

ність від дозволу чиновника. У деяких областях посадові особи навіть вимагали від релігійних громад отримувати у них дозволи, щоб орендувати приміщення для церковних заходів, або свавільно, без суду забороняли віруючим проводити публічні зібрання: святкові заходи, хресні ходи, вуличні молитви.

Конституційний Суд розтлумачив статтю 39 Конституції та чітко заявив, що в демократичній країні не може бути дискримінації віруючих у реалізації їх права на мирні зібрання. У своєму рішенні суд зауважив, що Конституція України «зобов'язує державу створити єдиний правовий механізм, який регулює проведення громадянами, громадськими або релігійними організаціями, іншими суб'єктами права публічних мирних зібрань релігійного та нерелігійного характеру». Суд наголосив, що відповідно до статті 39 Конституції України єдиною вимогою для проведення публічних мирних зібрань, як релігійних, так і нерелігійних, є їх мирний характер і завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування [6].

Однак в рамках обмежень, які накладаються з боку держави, зокрема на свободу віросповідання, на практиці виникають певні складнощі. За своїм змістом це право відноситься до особистих прав і свобод, оскільки воно багато в чому полягає в гарантованій можливості людини незалежно думати і діяти відповідно до своїх внутрішніх переконань (включно з можливістю сповідувати будь-яку релігію, висловлювати свої думки, ідеї та судження, поширювати їх будь-якими законними способами) про обов'язки поважати права і свободи інших осіб, закони держави, вимоги моралі і громадського духовного порядку.

Право на свободу совісті та віросповідання передбачає наявність відповідних йому обов'язків, відповідальності за їх невиконання. Таким чином, державою спочатку встановлюється певний масштаб свободи, правовий простір, в межах якого можлива законна реалізація права. У разі порушень суб'єктом встановлених державою умов реалізації воно може застосувати засоби захисту. Дотримання цих прав людини і громадянина відображає основні тенденції часу, а саме необхідність захисту прав і свобод інших осіб, що пов'язано з небезпекою розповсюдження пандемії коронавірусу Covid-19 і носить вимушений характер. Більшість конфесій, щоб убезпечити своїх вірян від загрози зараження коронавірусом, з початком карантину почали відправляти літургії онлайн.

17 березня після засідання Священного синоду Православної Церкви України (далі – ПЦУ) оприлюднила практичні настанови для єпископату, духовенства і вірних Православної Церкви України у зв'язку з оголошеною пандемією особливо небезпечної коронавірусної хвороби COVID-19. Однак низка релігійних організацій порушувала чинне законодавство. Так, монастирі УПЦ Московського патріархату демонстративно порушували законодавство і демонстративно уникали відповідальності за це. Вони вважають, що оскільки відділені від держави, то державні закони на них не розповсюджуються. Втім поліція фіксувала і випадки порушення обмежувальних заходів, про такі, серед інших, повідомляли в Києво-Печерській лаврі у Києві, у Почаївській на Тернопільщині, у Святогірській на Донеччині.

Також слід зауважити, що для релігійних організацій були встановлені більш жорсткі заходи, аніж для закладів культури, оскільки проведення масових заходів у закладах культури допускається за умови перебування не більше однієї особи на 5 квадратних метрах площі приміщення, де проводиться захід, а для релігійних заходів ця вимога вдвічі суворіша – не більше однієї особи на 10 на таку площу [7]. Таке ставлення змусило Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій сформувані власні пропозиції щодо адаптивного карантину та передати їх на розгляд Уряду. Європейська комісія також випустила рекомендації по боротьбі з вірусом від 18 березня 2020 року. Зокрема, пропонувалося закрити релігійні об'єкти, включно з церквами, і припинити всі публічні релігійні заходи.

З 5 червня Кабмін дозволив проведення релігійних заходів у приміщенні за умови перебування в храмі не більше однієї людини на 1,5 квадратних метра [8]. У розпал пандемії найвпливовіші церкви України за участю керівництва Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) та представників Міністерства культури, молоді та спорту України озвучили свої рекомендації щодо заходів, які необхідно вжити під час організації богослужінь і поточної релігійної діяльності:

- 1) обмеження богослужінь, які передбачають присутність людей (більше 10), за можливості проводити їх в онлайн-режимі;
- 2) рекомендувати віруючим не прикладатися до ікон на період карантину;
- 3) дотримання дистанції мінімум 1,5-2 метри між віруючим і священниками;

- 4) наявність у храмах антисептичних засобів;
- 5) закликати віруючих на час карантину особливо пильно стежити за власним здоров'ям і за появи перших симптомів респіраторних захворювань відразу звертатися до лікаря.

Оскільки служіння проводяться в спеціальних місцях, обмежених для присутності незначеної кількості публіки, то і заходи щодо дотримання громадського порядку і безпеки людей покладаються на організаторів публічного заходу (в деяких випадках за домовленістю вони можуть бути покладені на власників (орендарів) приміщень (територій). Передбачається, що організатори повинні і можуть передбачити всі ризики, всі можливі негативні наслідки проведення заходу та у разі їх настання нести відповідальність відповідно до чинного законодавства.

Запроваджений по всій Україні карантин вихідного дня у період з 00:00 суботи і до 00:00 понеділка, коли не повинні працювати заклади культури і розваг, непродовольчі магазини і заклади громадського харчування. При цьому дія карантину вихідного дня не поширюється на церкви та інші релігійні організації. Влада не може обмежувати роботу церков без запровадження правового режиму надзвичайного стану [9].

Деякі громадяни вирішили створити власні релігійні організації, щоб не припинити свою підприємницьку діяльність. Наприклад, О. К., який володіє велосипедним магазином, заявив про створення «Велосипедної церкви України». «Наша місія нести світле велосипедне майбутнє в голови та серця людей. Просвітлювати їх і наставляти на велосипедний шлях», – заявив він. До створення релігійної організації киянин поставився украї відповідально. У «Велосипедної церкви України» навіть прописані свої «заповіді», однак поки що невідомо, чи зареєструє Міністерство юстиції таку релігійну організацію.

У грудні 2020 року Уряд затвердив нові карантинні обмеження, спрямовані на боротьбу з пандемією COVID-19 в Україні. Деякі з них стосуються і діяльності релігійних організацій. Згідно підpunkту 7 п. 2 постанови Кабміну на території України на період дії карантину забороняється діяльність культових споруд і приміщень, облаштованих для молитовних потреб, які не забезпечують можливість обмежити кількість відвідувачів з розрахунку одна особа на 5 квадратних метрів споруди чи приміщення; проведення релігійних заходів на відкритому

повітрі, під час яких не забезпечено дотримання дистанції 1,5 метра між присутніми [10].

Митрополит Київський і всієї України Епіфаній зазначив, що пандемія ще не завершилася, за кілька місяців прогноують новий її пік, тому слід надалі пильнувати, щоб запроваджені Священним Синодом норми були дотримані: «Прошу нікого не легковажити загрозами, але і не піддаватися панічним чи істеричним настроям. Слід бути готовими і до того, що із поширенням вакцинації відбудеться загострення дискусії щодо цього профілактичного засобу. Адже відомо, що і в суспільстві, і серед наших вірних є противники будь-якої вакцинації. Нам слід терпеливо роз'яснювати, що вакцинація не має релігійного складника і не суперечить вченню Церкви» [11].

Висновки і пропозиції. Реалізація свободи совісті і свободи віросповідання є одним з індикаторів ліберальності державної політики, показником реального втілення в повсякденне життя принципів правової демократичної держави. Подальший розвиток держави нерозривно пов'язаний із визнанням, гарантуванням і дієвою реалізацією загальноновизнаних прав і свобод людини і громадянина, найважливішими серед яких є свобода совісті та віросповідання. Законодавче регулювання, встановлюючи прийнятні способи і межі здійснення названої волі, покликане забезпечити соціальний мир і стабільність при розумному балансі інтересів громадян, їх об'єднань, суспільства і держави.

Слід зазначити, що участь релігійних організацій у протидії поширенню вірусу продемонструвала, що вони аж ніяк не архаїчні і відповідають на соціальні виклики. Частково існують обмеження свободи віросповідання в умовах пандемії, що не завжди пов'язано з необхідністю стримування протизаконних дій, які здатні створити загрозу життю та здоров'ю значної кількості осіб.

Список використаної літератури:

1. Лукашева Е.А. Право, мораль, личность / Е.А. Лукашева; отв. ред. В.М. Чхиквадзе. М. : Наука, 1986. 263 с.
2. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.

3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Большой российский энциклопедический словарь. М. : Большая российская энциклопедия, 2003. 1888 с.
5. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія / Д.О. Вовк. Х. : Право, 2009. 186 с.
6. Васін М. Свобода думки, совісті та релігії: права релігійних громад. // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/svoboda-dumky-sovisti-ta-relihiji-prava-relihijnyh-hromad-m-vasin/>.
7. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова КМ від 11 березня 2020 року № 211 // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п>.
8. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМ від 20 травня 2020 року № 392 // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-п#Text>.
9. Нові правила загального карантину і карантину «вихідного дня»: Уряд оприлюднив постанову // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://medoc.ua/blog/novi-pravila-zagalnogo-karantinu-i-karantinu-vihidnogo-dnja-urjad-opriljudniv-postanovu>.
10. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМ від 9 грудня 2020 року № 1236 // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-п#n5>.
11. Доповідь Митрополита Київського і всієї України Епіфанія на засіданні Архієрейського Собору Української Православної Церкви (Православної Церкви України) 15 грудня 2020 року. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dopovid-predstoyatelya-na-arhiyerejskomu-sobori-15-grudnya-2020-roku/>.

Kryvenko Yu. V. The right to freedom of conscience and creed in the context of the COVID-19 coronary virus pandemic

The article analyzes the theoretical and practical issues of freedom of conscience and creed in the context of the COVID-19 corona virus pandemic. With a fairly broad coverage of the right to freedom of conscience and freedom of creed in the basic law of our country and other regulations, understanding of its essence and content remains debatable and ambiguous.

According to the research, in the system of religious rights and freedoms the central place is occupied by freedom of conscience and freedom of creed, which are among the main objects of religious security. In this regard, it is important to determine the ratio of these freedoms, the peculiarities of their relationship and on this basis – the limits of legal regulation, as well as the possibility of their implementation in a pandemic coronary virus COVID-19.

The subject of the research are the theory and practice of legal regulation of the right to freedom of conscience and creed in a pandemic of the Covid-19 coronavirus.

The object of the research is the right to freedom of conscience and creed in a coronary pandemic of COVID-19 virus.

An analysis of the legal literature has been carried out, which identifies various aspects of the right to freedom of conscience and religion in the context of the COVID-19 coronavirus pandemic.

The methodological basis of the study are modern methods of the theory of cognition, including private-legal methods: system-structural, logical-legal, comparative law, formal-logical and others.

The aim of the research is to investigate the rights of individuals to freedom of conscience and creed in the context of the COVID-19 corona virus pandemic.

The difficulty of understanding the terms “freedom of conscience” and “freedom of creed” is exacerbated by the Covid-19 coronary pandemic. The legislator, establishing acceptable ways and limits of exercising the right to freedom of conscience and creed in the context of the COVID-19 corona virus pandemic, counts on their observance and implementation. Religious organizations, in turn do not always comply with current legislation, citing unreasonable requirements, unlike other organizations, to hold meetings. Many religious organizations have responded to the state’s call to counter the spread of the virus, carry out explanatory work and support to the religious.

Key words: *religious rights, religious freedoms, freedom of conscience, freedom of creed, religious organizations, religious events.*

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.12>**В. О. Гаврилюк**

кандидат юридичних наук

ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

У статті проаналізовано специфіку завдань соціального захисту працівників публічної служби, запропоновано їхню класифікацію. Автор наводить своє розуміння завдань соціального захисту працівників публічної служби, що теж є предметом наукової дискусії та залежатиме від обраного науковцем підходу до тлумачення соціального захисту та від обраної мети. У контексті соціального захисту майнові інтереси працівника публічної служби є другорядними порівняно із негативними змінами порядку та можливості реалізації його соціальних прав. Тобто використання формулювання «порушення» не зовсім відповідає сутності соціального захисту, адже передбачає спеціальне вчинення дії, забороненої законом, яка впливає на майновий стан працівника публічної служби. Як завдання соціального захисту можливо виділити повернення та підтримання соціально-матеріального становища працівника публічної служби. Автор вважає, що соціальний захист працівників пов'язаний із процесами децентралізації, адже фінансування окремих видів соціальної допомоги здійснюється із місцевих бюджетів, наприклад, надання медичної допомоги чи освітніх послуг. Крім того, рівень соціального благополуччя працівника публічної служби значною мірою залежить від регіону проживання, адже це визначає кількість і розмір витрат на транспорт, харчування, оренду чи придбання житла. Завдання врівноваження обмеження трудових прав матеріальним забезпеченням є дещо застарілим підходом, адже передбачає участь держави у визначенні, які саме трудові права можуть реалізувати державні службовці. Водночас обсяг реалізації, правомірність підстав не контролювалися, що призвело до частих зловживань. Так, соціальний захист в окремих випадках здійснюється за допомогою надання права на безкоштовне користування, наприклад, транспортом чи житлом, однак лише до окремих категорій працівників публічної служби та не на постійній основі. Автор констатує, що завдання соціального захисту щодо усунення потреби в неправомірній (корупційній) діяльності працівників публічної служби полягає у гарантуванні невідворотності й автоматизації надання соціальної допомоги чи безперешкодної реалізації соціальних прав, що зменшуватиме потребу працівників публічної служби в пошуках позаправових способів забезпечити свої життєві потреби.

Ключові слова: завдання, соціальний захист, працівник, публічна служба, соціальне законодавство.

Постановка проблеми. Економічна нестабільність у державі й обраний напрям на євроінтеграцію свідчать про потребу реформування соціальної політики держави та державного управління загалом, що пов'язано із правовим регулюванням соціального захисту працівників публічної служби. Проблемними аспектами такого реформування є потреба

дотримання соціальної справедливості, а отже, скасування застарілих соціальних гарантій і надання такого рівня соціального захисту для працівників публічної служби, який би гарантував якісне виконання посадових обов'язків та унеможливував би зловживання соціальними правами та владними повноваженнями.

З'ясування завдань соціального захисту працівників публічної служби висвітлюватиме його зв'язок із соціальною, економічною, управлінською та політичною сферами життя. Важливо, щоб соціальний захист дозволяв працівникам публічної служби виконувати свої посадові обов'язки без шкоди для особистого життя та приватних інтересів, а тому завдання ілюструватимуть напрями збалансованої взаємодії. Крім того, завдання соціального захисту працівників публічної служби вказуватимуть на ті напрями правового регулювання, що мають бути вдосконалені для досягнення поставленої попередньо мети.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Варто зазначити, що мета, завдання та функції соціального захисту працівників публічної служби були вивчені частково щодо державних службовців, суддів чи прокурорів, однак комплексні наукові роботи є малочисельними. Так, окремі аспекти цього питання були висвітлені такими вченими, як Н.Ф. Артеменко, В.В. Безусий, Н.Н. Британська, Ю.В. Дмитрієв, О.М. Домбровська, М.І. Іншин, З.Д. Калініченко, М.І. Карпа, А.Л. Клименко, П.В. Коломоєць, А.Б. Коцур, О.В. Марценюк, Н.С. Мякушко, В.І. Надрага, О.В. Насібова, А.Ю. Огінська, А.В. Стойка, М.І. Тімофєєва.

Мета статті – проаналізувати завдання соціального захисту працівників публічної служби.

Виклад основного матеріалу. Розуміння завдань соціального захисту працівників публічної служби є предметом наукової дискусії та залежатиме від обраного науковцем підходу до тлумачення соціального захисту та від обраної мети. До прикладу, А.Б. Коцур, розглядаючи соціальний захист у контексті соціальної політики держави, вважає, що його завдання полягає у захисті майнових інтересів осіб згідно з їхніми трудовими доходами та забезпеченні гідного рівня життя [1, с. 147]. Порушення майнових інтересів є підставою для їх відновлення лише за наявності винного суб'єкта. Водночас звільнення у зв'язку з ліквідацією суду або вихід на пенсію є юридичними фактами, що відбуваються поза волею конкретного суб'єкта та мають правомірний характер. У контексті соціального захисту майнові інтереси працівника публічної служби є другорядними порівняно з негативними змінами порядку та можливості реалізації його соціальних прав, тобто використання формулювання «порушення» не зовсім відповідає сутності соціального захисту, адже передбачає спеціальне вчинення дії, забороненої зако-

ном, яка впливає на майновий стан працівника публічної служби. Як завдання соціального захисту можливо виділити повернення та підтримання соціально-матеріального становища працівника публічної служби. Завдання щодо підтримання реалізується як шляхом надання постійної соціальної допомоги у разі втрати працездатності, народження дитини, так і спеціальним шляхом оплати відряджень, доступу до державної таємниці, надання охорони, що є особливостями публічної служби.

Більш деталізований перелік напрямів реалізації соціального захисту наводить О.В. Марценюк, включаючи до нього: виконання різноманітних державних соціальних програм (проблеми регіонів, збалансування регіональних програм між собою), організацію контролю за втіленням соціальних програм, вирішення соціальних проблем і проблем сталості розвитку регіону, моніторинг діяльності дії органів публічної влади, підтримання територіальних громад у впливі на соціальну політику [2, с. 170]. Дійсно, соціальний захист працівників пов'язаний із процесами децентралізації, адже фінансування окремих видів соціальної допомоги здійснюється із місцевих бюджетів, наприклад, надання медичної допомоги чи освітніх послуг. Крім того, рівень соціального благополуччя працівника публічної служби значною мірою залежить від регіону проживання, адже це визначає кількість і розмір витрат на транспорт, харчування, оренду чи придбання житла. Тобто завдання соціального захисту працівників публічної служби можуть розкривати його економічну сутність і полягати у наданні економічної підтримки, соціального забезпечення з боку держави. Також саме встановлення змісту економічних завдань визначатиме можливість реального втілення соціального захисту та його достатність за сучасних умов. Наприклад, оплата праці має відповідати рівню бюджету України та бути достатньою для працівників публічної служби незалежно від регіону проживання, в іншому разі настання соціального ризику є гарантованим.

З.Д. Калініченко зауважує, що завдання соціального захисту державних службовців є такими: збалансування законодавчих обмежень трудових прав за допомогою додаткових заходів матеріального забезпечення; стимулювання здійснення важливої для держави трудової діяльності; компенсація витрачених засобів для існування у встановлених законом випадках; забезпечення стабільності кадрового забезпечення державної служби [3, с. 243].

Завдання врівноваження обмеження трудових прав матеріальним забезпеченням є дещо застарілим підходом, адже передбачає участь держави у визначенні, які саме трудові права можуть реалізувати державні службовці. Водночас обсяг реалізації, правомірність підстав не контролювалися, що призвело до частих зловживань. Так, соціальний захист в окремих випадках здійснюється за допомогою надання права на безкоштовне користування, наприклад, транспортом чи житлом, однак лише до окремих категорій працівників публічної служби та не на постійній основі. Погоджуємося з автором щодо встановлення як завдання соціального захисту працівників публічної служби підтримання кадрового забезпечення публічної служби, адже держава та суспільство зацікавлені у виконанні посадових обов'язків висококваліфікованими працівниками, а отже, мають бути створені такі умови праці, які були б конкурентоспроможні та цікаві для відповідних осіб. Надання соціального захисту працівникам публічної служби, що охоплює усі ситуації зміни матеріального стану й нестабільності, є інструментом заохочення та переконання залишатися на державній службі.

В.В. Безусий тлумачить завдання соціального захисту державних службовців як систему, яка складається із заходів і дій вповноважених на соціальний захист органів і їхніх посадових осіб. Автор до загальних завдань відносить: гарантування стабільності, забезпечення прожиткового мінімуму; надання матеріальної допомоги; встановлення стандартів соціальних послуг для державних службовців; зменшення негативного впливу соціальних ризиків. Спеціальними завданнями автор вважає: забезпечення демократичності управління державними службовцями, сприятливого режиму праці; захист від негативних особливостей державної роботи; створення сприятливого психологічного клімату; виплату високого та регулярного грошового забезпечення; підвищення престижності державної служби шляхом створення службових перспектив кар'єрного розвитку; державне страхування [4, с. 27]. Тобто завдання відображають основні прояви соціального захисту працівників публічної служби. Вони об'єднують окремі процедури реалізації соціальних справ працівника публічної служби єдиною ціллю, що дозволяє оцінювати ефективність соціального захисту. Водночас розподіл завдань соціального захисту працівників публічної служби на загальні та спеціальні є дещо суперечливим,

оскільки кожне загальне завдання має специфіку реалізації саме в контексті публічної служби. Вказівка на нові завдання поза змістом загального соціального захисту означає правове встановлення уже надмірних соціальних гарантій і забезпечення працівників публічної служби.

Можливо резюмувати, що завдання соціального захисту працівників публічної служби відповідають його меті та мають спеціальний порядок реалізації, зумовлений перебуванням у трудових відносинах зі спеціальним владним суб'єктом. Так, до завдань соціального захисту працівників публічної служби варто зарахувати:

1) мінімізацію негативних наслідків від настання соціального ризику для працівників публічної служби;

2) забезпечення стабільності соціального, матеріального та правового становища працівника публічної служби;

3) усунення потреби в неправомірній (корупційній) діяльності працівників публічної служби.

До завдань соціального захисту працівників публічної служби можливо віднести мінімізацію негативних наслідків настання соціального ризику. Соціальні ризики можуть мати різне походження, що впливає на зміст заходів із мінімізації. Так, В.І. Надрага розподіляє їх на особисті, тобто хвороби, вагітність і пологи, тимчасову непрацездатність; професійні, які усуваються поліпшенням умов праці, та суспільні, такі як техногенні та природні катастрофи або ж війни [5, с. 487]. У цьому разі держава як суб'єкт надання загального та спеціального соціального захисту має допомагати працівникам публічної служби у кожному із соціальних ризиків, тоді як для інших працівників відповідальність за соціальний захист покладається і на роботодавця, і на державу залежно від характеру соціального ризику. Варто зауважити, що не кожен соціальний ризик є негативним за своєю природою, наприклад, вихід на пенсію або ж народження дитини є значними та бажаними подіями у житті, однак їх настання може суттєво вплинути на здатність працівників публічної служби забезпечувати власні життєві потреби та підтримувати звичний спосіб життя. Тому й завдання соціального захисту полягає у мінімізації саме негативних наслідків від соціального ризику шляхом надання відпустки чи матеріальної допомоги. Критерієм достатності є відомості про попередній матеріальний стан працівника публічної служби, що дозволяє не перевищувати заходи із соціального захисту.

Таким чином, завдання соціального захисту щодо мінімізації негативних наслідків від настання соціального ризику полягає у наданні соціальної допомоги в розмірі, достатньому для відновлення попереднього майнового стану для працівників публічної служби. Мінімізація може полягати як у нівелюванні негативних наслідків, коли вони мають виключно матеріальний характер (вихід на пенсію), або ж у їх зменшенні, коли матеріальні витрати є похідними (хвороба, отримання травми).

Наступним завданням соціального захисту працівників публічної служби є забезпечення стабільності соціального, матеріального та правового становища працівників публічної служби. Забезпечення відбувається шляхом створення умов, за яких настання соціальних ризиків є малоімовірним. Це стосується отримання травм під час виконання посадових обов'язків, пошкодження майна працівника публічної служби. Водночас окремі соціальні ризики є невідворотними, а тому єдиним способом соціального захисту є підготовка до його настання шляхом соціального страхування із наступним отриманням уже страхових виплат. Соціальне положення працівника публічної служби залежить від того, чи існує повага та довіра до нього як посадової особи серед населення, а також від дотримання ним правил етики та дисципліни праці. Відповідно, завдяки соціальному захисту створюються комфортні умови праці для працівника публічної служби, через які зменшується рівень стресу та психологічного навантаження. Впевненість у наданні соціального захисту для працівника публічної служби відобразатиметься й на спілкуванні та позиціонуванні в соціумі як виключно компетентного та незалежного працівника.

Забезпечення стабільності матеріального положення працівників публічної служби завдяки соціальному захисту може відбуватися як через виплати соціальної допомоги, так і через оплату праці, що відповідає економічним умовам і є достатньою для покриття усіх життєвих потреб, наприклад, купівлю транспорту, житла, отримання якісного медичного обслуговування. Аналізуючи соціальне законодавство, можливо помітити, що забезпечення відбувається двома шляхами. Перший відповідає практиці соціального забезпечення ще за СРСР і передбачає безкоштовне отримання будь-яких послуг для працівників публічної служби. Його досі використовують для надання медичної допомоги працівникам національної поліції або ж

для дипломатичних службовців. Проблемним аспектом цього шляху є складність контролю за цільовим використанням коштів. Саме тому дедалі більше застосовується шлях підвищення грошової винагороди для працівників публічної служби, як у випадку із суддями чи державними службовцями, прокурорами. Поєднання цих шляхів є досить проблематичним, адже можливе створення дублюючих заходів соціального захисту, як у випадку із народними депутатами.

Окремо слід розглянути забезпечення стабільності правового статусу працівника публічної служби. М.І. Карпа включає до його правового статусу права, обов'язки, а також гарантії, обмеження й відповідальність, що у сукупності впливають на професійний та особистий розвиток і розкриття потенціалу [6, с. 11]. У цьому контексті соціальний захист працівників публічної служби гарантує законодавче закріплення та незмінність вимог до працівників публічної служби, тобто захист від суб'єктивного впливу на їхню роботу. Також саме соціальний захист є інструментом заохочення до підвищення свого професійного рівня та кваліфікації, а отже, й отримання вищих посад і відповідних винагород.

Тож сутністю завдання соціального захисту щодо забезпечення стабільності соціального, матеріального та правового становища працівників публічної служби є створення умов, за яких імовірність настання соціального ризику є щонайменшою або ж передбачуваною та захищеною наперед. Важливо наголосити, що соціальний захист працівників публічної служби здійснює забезпечення в усіх напрямках одночасно, а не діє різновекторно, і допомагає охопити професійну й особисту сферу життя.

Ще одним завданням соціального захисту працівників публічної служби є усунення потреби у неправомірній (корупційній) діяльності працівників публічної служби. Наявність корупції у публічній службі негативно впливає як на довіру населення до держави чи здійснення державного управління, так і на можливість комфортно та безпечно працювати, реалізувати соціальні права самими працівниками публічної служби. Ю.В. Дмитрієв серед факторів виникнення корупційного ризику наводить зовнішні, тобто пов'язані із проблемами державного управління (правові, економічні, соціальні чинники), та внутрішні, які діють у конкретному владному органі (неформальність відносин, безконтрольність дій підлеглих, наявність дискреційних повноважень) [7, с. 129].

Належне правове регулювання соціального захисту та правильне його проведення дозволяє попередити виникнення чи ефективність дії більшості з таких соціальних ризиків. Так, гарантованість отримання соціальної допомоги усуває потребу в налагодженні корупційних зв'язків для отримання соціального забезпечення, спеціальних пільг, достатнього розміру компенсації у відрядженні або ж коштів на оздоровлення. Крім того, заходи соціального захисту мають стосуватися і прозорості умов праці й отримання посади, що усуватиме прояви корупції під час просування по службі. Таким чином, роль корупції у вирішенні питань побутового характеру для працівника публічної служби зменшуватиметься. Правомірність його діяльності надалі зменшуватиме ймовірність політичного тиску, а отже, дії зовнішніх корупційних ризиків.

Слід констатувати, що завдання соціального захисту щодо усунення потреби в неправомірній (корупційній) діяльності працівників публічної служби полягає у гарантуванні невідворотності й автоматизації надання соціальної допомоги чи безперешкодної реалізації соціальних прав. Це зменшуватиме потребу працівників публічної служби в пошуках позаправових способів забезпечити свої життєві потреби.

Висновки і пропозиції. Отже, на основі проведеного дослідження можливо дійти висновку, що соціальний захист працівників публічної служби різниться за обсягом і методами правового регулювання залежно від виду служби. Така ситуація вказує на відсутність спільного розуміння як у законодавця, так і у суб'єктів застосування мети соціального захисту працівників публічної служби. Поєднання мети та завдань соціального захисту працівників публічної служби надало можливість встановити основні вектори вдосконалення правового регулювання. Це особливо стосується скорочення надмірного соціального захисту та дета-

лізації порядку реалізації соціальних гарантій безоплатного медичного обслуговування. Проведене дослідження свідчить про те, що соціальний захист працівників публічної служби регулюється як загальним соціальним законодавством, так і спеціальним адміністративним, що призводить до частих прогалин, особливо в аспектах рівного соціального захисту для жінок і чоловіків. Доречним буде створення єдиного нормативно-правового акта, котрий містив би тлумачення термінів соціального захисту та забезпечення, які часто вживаються як тотожні в адміністративному законодавстві, й основи спільного соціального захисту для працівників публічної служби в контексті премій, відпусток, пенсійного забезпечення та житла.

Список використаної літератури:

1. Коцур А.Б. Розвиток системи соціального захисту в Україні. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2016. Вип. 21. С. 146–151.
2. Марценюк О.В. Соціальний захист населення України. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Вип. 2 (3). С. 166–170.
3. Калініченко З.Д. Основні засади правового забезпечення соціального захисту державних службовців. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. 2018. С. 242–244.
4. Безусий В.В. Завдання соціального захисту державних службовців. 2019. № 2. С. 21–27.
5. Надрага В.І. Соціальний захист в системі мінімізації соціальних ризиків. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 2. С. 486–490.
6. Карпа М.І. Визначення основних аспектів статусу службовця у сфері державної служби. *Демократичне врядування*. 2014. № 13. С. 1–13.
7. Дмитрієв Ю.В. Корупційні ризики у системі державного управління: поняття та види. *Менеджер*. 2015. № 1. С. 126–131.

Havrylyuk V. O. Tasks of social protection of public service employees

In the article the specifics of the tasks of social protection of public service employees are analyzed. The classification of tasks of social protection of public service employees is singled out. The author gives his understanding of the tasks of social protection of public service employees, which is also the subject of scientific discussion and will depend on the approach chosen by the scientist to the interpretation of social protection and the chosen goal. In the context of social protection, the property interests of a public service employee are secondary in comparison with the state of negative change in the order and possibility of exercising his social rights. That is, the use of the wording "violation" does not quite correspond to the essence of social protection, because it involves a special act prohibited by law, which also affects the property status of a public service employee. As a task of social protection it is possible to allocate return and maintenance of social and financial position of the employee of public service. The author believes that social protection

of workers is inextricably linked with decentralization processes, as funding for certain types of social assistance is provided from local budgets, such as medical care or educational services. In addition, depending on the level of social well-being of a public service employee, it largely depends on the region of residence, as this determines the amount and amount of expenses for transport, food, rent or purchase of housing. The task of balancing the restriction of labor rights with material support is a somewhat outdated approach, as it involves the participation of the state in determining which labor rights can be exercised by civil servants. At the same time, the volume of sales, the legitimacy of the grounds were not controlled, which led to frequent abuses. Thus, although social protection in some cases is provided by granting the right to free use, such as transport or housing, but only to certain categories of public service employees and not on a permanent basis. The author states that the task of social protection to eliminate the need for illegal (corrupt) activities of public service employees is to ensure the inevitability and automation of social assistance or unimpeded realization of social rights, which will reduce the need for public service employees to seek legal means to meet their needs.

Key words: *tasks, social protection, employee, public service, social legislation.*

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.13>**К. Б. Мух**

ORCID ID: 0000-0001-7661-3629

аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені О. І. Процевського

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Юридична відповідальність є різновидом державного примусу і не може функціонувати поза його межами. У міру посилення якісних характеристик демократичної правової держави і громадянського суспільства на основі зміцнення принципів законності, верховенства права державний примус поступово трансформується у державний примус, все виразніше набуваючи характерних рис подібного інституту в демократичній правовій державі. Таким чином, будучи різновидом державного примусу, юридична відповідальність тісно з ним взаємопов'язана, але не вичерпується ним. В умовах формування правової держави відбувається еволюційне зближення мети юридичної відповідальності з принципом невідворотності покарання, що посилює юридичну природу феномена, який розглядається.

Юридична відповідальність в умовах побудови в Україні демократичної правової держави і громадянського суспільства продовжує відігравати домінуючу роль у системі заходів державного примусу, консолідує їх собі за мету. Будучи виявом зв'язку і взаємної відповідальності особистості і держави, юридична відповідальність – це один із суттєвих гарантів правопорядку, важлива міра захисту інтересів особистості, суспільства і держави. Держава бере на себе обов'язок захистити громадян, громадські організації і себе від протиправних винних діянь, що посягають на цінності, які захищаються правом.

Стан правопорушень у країні нині викликає обґрунтоване занепокоєння, ускладнює хід демократичного розвитку держави. Наразі суспільство зіткнулося зі значним зростанням правопорушень з боку як держави, її органів і посадових осіб, так і інших учасників правовідносин.

У статті досліджуються види юридичної відповідальності як правової категорії. Розглядаються проблеми змісту та сутності видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції України. Види юридичної відповідальності аналізуються як системне складне явище, як специфічний вияв соціальної відповідальності. Розкривається обов'язок і готовність поліцейських відповідати за свою діяльність та її наслідки. Аналізується сутність і зміст видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції України.

Ключові слова: юридична відповідальність, види юридичної відповідальності, працівник, поліцейський, Національна поліція України, стягнення.

Постановка проблеми. Працівники Національної поліції України є посадовими особами, на яких покладені службові обов'язки, що є частиною державно-владної компетенції. Їх виконання має важливе правоохоронне та правозахисне значення. На законодавчому рівні за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків поліцейським передбачається застосування юридичної відповідальності. Спеціальним Законом України «Про Національну поліцію» закріплюється особливий порядок притягнення поліцейського до юридичної відповідальності, а також здійснення службового розслідування та дисциплінарного провадження щодо нього.

Науковці неодноразово досліджували юридичну відповідальність, однак особливості видів юридичної відповідальності поліцейських на загальнотеоретичному рівні не були в центрі уваги наукових досліджень.

Наша стаття присвячена дослідженню чинного законодавства України, яке регулює юридичну відповідальність, видів працівників Національної поліції України. Враховуючи специфіку виконання службових функцій поліцейськими, види юридичної відповідальності працівників Національної поліції, вказана тема посідає важливе місце для їх дослідження та аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних

і практичних аспектів юридичної відповідальності працівників зробили В.К. Грищук, А.В. Агеєва, Ю.Г. Барабаш, Ю.В. Баулін, Р.Л. Хачатуров, Л.М. Баранова, Н.А. Берлач, В.І. Борисова, І.Л. Бородін, В.А. Гуменюк, О.В. Іваненко, В.А. Кожухар, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Д.А. Ліпінський, М.Б. Мироненко, С.С. Алексєєв, М.О. Краснов, О.Е. Лейст, М.С. Малєїн, В.М. Хомич, А.С. Шабуров та інші. Однак питання щодо видів юридичної відповідальності поліцейських не досить добре розглянуто. Нині у трудовій літературі фактично відсутнє спеціальне дослідження видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції в умовах, що склалися в Україні. На усунення цієї прогалини й спрямована стаття.

Мета і завдання дослідження. Спираючись на точки зору окремих авторів, мета полягає у тому, щоб розкрити особливості видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції України.

Завдання дослідження присвячене вивченню сутності та змісту видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції України, а також їхньому аналізу.

Наукова новизна дослідження. В Україні ще не було досліджено сутності та змісту видів юридичної відповідальності працівників поліції на монографічному рівні. У статті на основі положень теорії трудового права досліджуються сутність і зміст видів юридичної відповідальності, які застосовуються до поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Притягнення працівника поліції до юридичної відповідальності з підстав, визначених законодавством, є своєрідною гарантією забезпечення законності його діяльності та належного виконання покладених на нього обов'язків. Частина 1 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» передбачає такі види юридичної відповідальності: у разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, матеріальну та дисциплінарну відповідальність відповідно до Закону [1]. Крім того, ч. 2 ст. 19 цього Закону закріплює підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до них заохочень, що визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, затвердженим Законом [1]. Кожен із зазначених на законодавчому рівні видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції України має низку особливостей.

Серед найбільш тяжких наслідків невиконання або неналежного виконання службових обов'язків є притягнення поліцейського до кримінальної відповідальності. Підставою для цього може бути лише таке невиконання або неналежне виконання обов'язків, що містить ознаки кримінального правопорушення. Тобто це діяння (дія або бездіяльність) з найбільш тяжкими наслідками.

Кримінальна відповідальність поліцейських має такі ознаки: 1) специфічність підстав притягнення до відповідальності; 2) підвищена суспільна небезпека такого роду злочинів; 3) підвищена відповідальність працівників Національної поліції України за вчинення злочинів у сфері службової діяльності та специфічні склади злочинів у сфері правосуддя.

М.І. Панов вважає, що кримінальна відповідальність має наскрізний характер, «пронизує» майже всі інститути як Загальної, так і Особливої частин Кримінального кодексу України або тісно пов'язана з ними, тому є універсальною категорією кримінального права [2, с. 45]. За словами С.М. Братуся, відповідальність вже є виконанням під примусом обов'язку. Обов'язок, на думку автора, може бути виконаним чи ні, але коли настає відповідальність, тобто приводиться в дію апарат примусу, вибору у відповідальності особи немає – вона не може не виконати дій, які складають зміст обов'язку, що реалізується [3, с. 103].

Ми поділяємо позицію А.С. Головіна, який вважає, що зміст кримінальної відповідальності полягає не тільки в тому, що особа, яка визнана судом такою, що вчинила заборонене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, повинна нести відповідальність за це шляхом застосування до неї заходів морального, матеріального та фізичного характеру, а й ще й у тому, щоб була відновлена справедливість, у тому числі шляхом відшкодування в повному обсязі моральної та матеріальної шкоди, завданої фізичним та юридичним особам діями або бездіяльністю, визнаними судом злочинними [4, с. 19].

Отже, кримінальна відповідальність поліцейського – це різновид юридичної відповідальності, обов'язок особи, яка вчинила кримінальне правопорушення з підвищеною суспільною небезпекою (специфічні склади кримінальних правопорушень), зазнати державного осуду у формі кримінального покарання. Вона має специфічність підстав до її притягнення та підвищену відповідальність.

До функцій кримінальної відповідальності поліцейських можна віднести такі: регулятивна функція передбачає фіксацію у кримінально-правових нормах підстав реалізації кримінальної відповідальності, визначення кримінально-правового статусу особи, яка підлягає кримінальній відповідальності, складів правомірної поведінки, що виключають кримінальну відповідальність, підстав застосування заходів кримінально-правового впливу, прав та обов'язків правозастосовних органів щодо їх застосування; превентивна функція кримінальної відповідальності складається з двох взаємозв'язаних складників: спеціально-превентивного впливу, що полягає в утриманні від вчинення нового кримінального правопорушення особою, щодо якої реалізована кримінальна відповідальність, і загально-превентивного впливу, який передбачає попередження скоєння кримінальних правопорушень іншими особами; каральна функція кримінальної відповідальності позбавляє особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, найрізноманітніших благ, прав, свобод і знаходить свій вияв у застосуванні кожного елементу кримінальної відповідальності (засудження – покарання – судимості); відновлювальна функція кримінальної відповідальності реалізується шляхом приведення у первинний стан порушених суспільних відносин, соціальних зв'язків, правовідносин; у загальному вигляді – утвердження соціальної справедливості; виховна функція кримінальної відповідальності реалізується за рахунок успішного виконання усіх інших функцій, впливаючи на внутрішній світ особи винного, його моральну сферу, цінності орієнтації, правосвідомість.

Кримінальну відповідальність можна класифікувати за такими підставами:

А) за критерієм суб'єкта, що реалізує кримінальну відповідальність у законодавчій або правозастосовній діяльності, виокремлюють:

- 1) законодавчо встановлену кримінальну відповідальність;
- 2) судову кримінальну відповідальність;
- 3) кримінальну відповідальність, яка реалізується спеціальними органами виконавчої влади держави.

Б) за родовим об'єктом можна говорити про таку кримінальну відповідальність:

- 1) за злочини проти основ національної безпеки;
- 2) за злочини проти життя та здоров'я особи;
- 3) злочини проти власності.

В) За безпосереднім об'єктом – кримінальна відповідальність за:

- 1) шпигунство;
- 2) умисне вбивство;
- 3) крадіжку;
- 4) грабіж;
- 5) розбій тощо.

Г) За способом вчинення злочинів виділяється кримінальна відповідальність:

- 1) за насильницькі злочини;
- 2) за ненасильницькі злочини;
- 3) за злочини, вчинені шляхом обману.

Д) За суб'єктом злочину: 1) відповідальність за злочини, що вчиняються загальним суб'єктом; 2) відповідальність за злочини, що вчиняються спеціальним суб'єктом.

Г) За формою вини:

- 1) відповідальність за умисні злочини;
- 2) відповідальність за злочини, вчинені через необережність [5, с. 132].

Проаналізувавши чинний Кримінальний кодекс України, можна констатувати, що до кримінальних правопорушень, пов'язаних із невиконанням або неналежним виконанням посадових обов'язків поліцейським, може відноситися розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України); незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України); декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України); службова недбалість (ст. 367 КК України); примушування давати показання (ст. 373 КК України) тощо [6].

Притягнення працівника поліції до кримінальної відповідальності здійснюється в загальному порядку, визначеному КПК України. При цьому у ч. 8 ст. 62 Закону України «Про Національну поліцію» зазначається, що в разі затримання поліцейського за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення або обрання щодо нього тримання під вартою як запобіжного заходу його тримають у призначених для цього установах окремо від інших категорій осіб. А в ч. 3 ст. 70 цього ж Закону визначено, що поліцейський, щодо якого здійснюється кримінальне провадження, може бути відсторонений від посади в порядку, визначеному КПК України [1].

Також необхідно врахувати, що згідно з п.п. 2-4 ч. 2 ст. 61 Закону України «Про Наці-

ональну поліцію» не може бути поліцейським особою, засуджена за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, у тому числі судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку, та особа, яка має непогашену або не зняту судимість за вчинення злочину, крім реабілітованої; особа, щодо якої було припинено кримінальне провадження з нереабілітуючих підстав [1]. Тому якщо поліцейського визнають винним у вчиненні кримінального правопорушення, він підлягає негайному звільненню із займаної посади.

Ще одним видом юридичної відповідальності за невиконання або неналежне виконання своїх службових обов'язків є адміністративна відповідальність. За своєю сутністю адміністративна відповідальність схожа з кримінальною, однак вона застосовується тільки за правопорушення з низьким рівнем суспільної небезпеки. Вона відрізняється менш суворими санкціями, вид і міра яких визначаються Кодексом України про адміністративні правопорушення. Як і у випадку із кримінальною відповідальністю, адміністративна відповідальність поліцейського як до виконавця державних функцій застосовується тільки в тому випадку, якщо вчинене ним правопорушення пов'язано з його посадовим становищем.

Адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних виявів (насамперед адміністративних проступків), згідно з якою особи, що скоїли ці правопорушення, повинні відповідати перед повноважним державним органом за свої неправомірні дії та понести за це адміністративні стягнення в установлених Законом формою та порядком [7, с. 19].

В.В. Мозоль виокремлює правопорушення, які безпосередньо пов'язані з невиконанням або неналежним виконанням посадовою особою обов'язків, що входять до її адміністративно-правового статусу (порушення встановлених правил; невжиття заходів для забезпечення дотримання правил підлеглими їй особами) [8, с. 154]. Отже, фактично будь-яке адміністративне правопорушення, внаслідок якого здійснено посягання на встановлений порядок несення служби в органах поліції, слід вважати таким, що вчинене шляхом невиконання або неналежного виконання своїх службових (посадових) обов'язків поліцейським.

На думку І.А. Галагана, адміністративна відповідальність – це застосування до вин-

них у скоєнні адміністративних проступків у встановленому порядку уповноваженими на те органами та посадовими особами адміністративних стягнень, закріплених у санкціях адміністративно-правових норм, що містять державне та суспільне їх засудження, осуд їх особистості та протиправного діяння, що виражається у негативних для них наслідках, які вони зобов'язані виконати та які мають на меті їх покарання, виправлення і перевиховання, а також охорону суспільних відносин у сфері державного управління [9, с. 10].

Для кращого розуміння сутності та природи адміністративної відповідальності слід виокремити такі її ознаки:

- 1) спеціальний суб'єктний склад;
- 2) спеціальний порядок притягнення до адміністративної відповідальності;
- 3) специфічний перелік фактичних і нормативно-правових підстав притягнення поліцейського до адміністративної відповідальності;
- 4) специфічний перелік заходів адміністративного покарання, які застосовуються до поліцейських.

На підставі викладеного вище можна виокремити такі підстави застосування адміністративної відповідальності: нормативна (система норм, що регулює адміністративну відповідальність); фактична (діяльність конкретного суб'єкта, що порушує чинні адміністративно-правові норми); процесуальна (акт, рішення уповноваженої особи щодо визначення конкретного заходу впливу за вчинене адміністративне правопорушення).

Згідно з чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення, а саме ст. 24, визначаються такі заходи впливу: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого такому громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; громадські роботи; виправні роботи; суспільно корисні роботи; адміністративний арешт; арешт з утриманням на гауптвахті [10].

Згідно ст. 15 КУпАП поліцейські несуть відповідальність за адміністративні правопору-

шення відповідно до Дисциплінарного статуту. Зокрема, за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних із корупцією, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію ці особи несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах. До зазначених осіб не може бути застосовано громадських робіт, виправних робіт і адміністративного арешту [10].

Невиконання або неналежне виконання поліцейським своїх посадових обов'язків може бути підставою його притягнення до адміністративної відповідальності, якщо в його діях (бездіяльності) є ознаки правопорушень, передбачених главою 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 172-4 КУпАП «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності», ст. 172-6 КУпАП «Порушення вимог фінансового контролю» тощо) або главою 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління» Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 185-8 КУпАП «Ухилення від виконання законних вимог прокурора», ст. 185-11 КУпАП «Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист») або інших [10].

Якщо поліцейський не виконав або неналежним чином виконав свій посадовий обов'язок, але при цьому відсутній склад адміністративного правопорушення, то це може бути підставою для його притягнення до дисциплінарної відповідальності. В такому разі фактично поліцейським допускається порушення службової дисципліни.

Частина 1 ст. 1 Дисциплінарного статуту Національної поліції України закріплює поняття «службової дисципліни» – дотримання поліцейським Конституції і законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, актів Пре-

зидента України і Кабінету Міністрів України, наказів Національної поліції України, нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України, Присяги поліцейського, наказів керівників [11]. Дисциплінарна відповідальність характеризується наявністю власної підстави (дисциплінарного проступку); особливих санкцій – дисциплінарних стягнень; суб'єкта дисциплінарного проступку; суб'єкта дисциплінарної влади (особи, уповноваженої застосовувати дисциплінарні стягнення).

К.Ю. Мельник вказує, що дисциплінарна відповідальність – це один із видів юридичної відповідальності, який полягає в обов'язку працівника, який порушив трудову дисципліну, понести покарання, передбачене нормами трудового законодавства. Вчений підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності вважає дисциплінарний проступок, під яким розуміє протиправне, винне невиконання або неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків, передбачених трудовим законодавством, колективними угодами, локальними нормативно-правовими актами і трудовим договором [12, с. 321].

В юридичній літературі суб'єктом дисциплінарного проступку вважають працівника [13, с. 343]. Як зазначає К.Ю. Мельник, національне законодавство, крім загального суб'єкта дисциплінарного проступку, тобто працівника, який підлягає дисциплінарній відповідальності за невиконання трудових обов'язків на підставі норм КЗпП України, виділяє і спеціальне, на якого поширюються заходи дисциплінарної відповідальності, передбачені спеціальними нормативно-правовими актами. До спеціальних суб'єктів вчений відносить прокурорсько-слідчих працівників, осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, посадових осіб митної служби [14, с. 227].

Поліцейські в Україні також є спеціальним суб'єктом дисциплінарної відповідальності. Відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України. Таким чином, дисциплінарна відповідальність за вчинення проступку, зарахованого до цієї категорії, може настати незалежно від часу доби та місця його вчинення, якщо порушуються обмеження, обов'язки та заборони, пов'язані зі службою в органах Національної поліції, а також вста-

новлені законодавством про протидію корупції. Відмінною особливістю цієї категорії порушень є те, що всі вони за законом зараховані до категорії дисциплінарних проступків.

Відповідно до ст. 12 Дисциплінарного статуту Національної поліції України дисциплінарним проступком визнається протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, яка полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їх межі, порушенні обмежень і заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції [11].

Стаття 13 Статуту закріплює такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) попередження про неповну службову відповідність; 5) пониження у спеціальному званні на один ступінь; 6) звільнення з посади; 7) звільнення зі служби в поліції.

До курсантів (слухачів), які проходять навчання у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, крім видів дисциплінарних стягнень, визначених цією статтею, застосовується дисциплінарне стягнення у виді призначення поза чергою в наряд – до п'яти нарядів.

Застосування до поліцейського інших видів дисциплінарних стягнень, не передбачених цим Статутом, забороняється [11]. Крім того, дисциплінарне стягнення є засобом підтримання службової дисципліни, що застосовується за вчинення дисциплінарного проступку з метою виховання поліцейського, який його вчинив, для безумовного дотримання службової дисципліни, а також з метою запобігання вчиненню нових дисциплінарних проступків.

Дисциплінарне стягнення має індивідуальний характер і не застосовується до поліцейського, вина якого у вчиненні дисциплінарного проступку не встановлена у визначеному порядку або який діяв у стані крайньої необхідності чи необхідної оборони [11]. Дисциплінарне провадження в органах Національної поліції – це вид адміністративно-юрисдикційної діяльності, що здійснюється в порядку, встановленому законодавством для вирішення дисциплінарної справи і застосування до винної особи дисциплінарних заходів з метою зміцнення та забезпечення службової дисципліни.

Дисциплінарний статут містить і положення, які слід оцінити як гарантії поліцейського використання дисциплінарного провадження як інструменту неправомірного тиску на поліцей-

ського з боку керівництва. У Статуті вказано, що підставою для призначення службового розслідування є заяви, скарги та повідомлення громадян, посадових осіб, інших поліцейських, засобів масової інформації, рапорти про вчинення поліцейським порушення, що має ознаки дисциплінарного проступку, або безпосереднє виявлення ознак такого проступку посадовою особою поліції за наявності достатніх даних, що вказують на ознаки дисциплінарного проступку.

Проведення службових розслідувань за фактом порушення поліцейським службової дисципліни здійснюють дисциплінарні комісії. Ці комісії за наслідком службового розслідування складають висновок щодо наявності або відсутності у діянні поліцейського дисциплінарного проступку, а також стосовно його юридичної кваліфікації з посиланням на положення Закону. Крім того, у висновку вказується вид стягнення, який пропонується застосувати до поліцейського у разі наявності в його діянні дисциплінарного проступку. Після цього уповноважений керівник особи, яка вчинила правопорушення, застосовує санкцію.

Щодо матеріальної відповідальності працівників поліції, то ч. 3 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» свідчить про те, що держава відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень відповідно до Закону [1]. Згідно з ч. 1 ст. 3 Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців і прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» підставою для притягнення до матеріальної відповідальності є шкода, завдана неправомірним рішенням, невиконанням чи неналежним виконанням особою обов'язків військової служби або службових обов'язків [15]. Зазначені особи можуть бути притягнуті до матеріальної відповідальності протягом трьох року з дня виявлення заподіяної шкоди (ст. 4 цього Закону), видами якої, відповідно до розділу II цього Закону, є обмежена матеріальна відповідальність, повна та підвищена матеріальна відповідальність.

Стаття 8 Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців і прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» встановлює, що з моменту виявлення фактів завдання шкоди посадові (службові) особи зобов'язані письмово доповісти командирі (начальнику) протягом доби. У разі виявлення

факту завдання шкоди командир (начальник) протягом трьох днів після отримання відповідної письмової доповіді посадових (службових) осіб письмовим наказом призначає розслідування для встановлення причин завдання шкоди, її розміру та винних осіб [15].

Відшкодування шкоди, завданої особою, здійснюється на підставі наказу командира (начальника) шляхом стягнення сум завданої шкоди з місячного грошового забезпечення винної особи. Особа, яка завдала шкоду, за згодою командира (начальника) може добровільно відшкодувати її розмір повністю або частково, передати для відшкодування завданої шкоди рівноцінне майно або відремонтувати чи відновити пошкоджене, про що видається відповідний наказ (ст. 10 цього Закону).

Відповідно до ст. 13 цього Закону стягнення сум завданої шкоди у разі притягнення винної особи до матеріальної відповідальності здійснюється щомісяця із грошового забезпечення особи в розмірі до 20% її місячного грошового забезпечення. Якщо із грошового забезпечення особи проводяться інші передбачені законодавством стягнення (утримання). Загальний розмір усіх відрахувань не може перевищувати 50% від місячного грошового забезпечення.

Нещодавно внесені зміни до ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» та ст. 7 Закону України «Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту», згідно з якими у разі вчинення службовцями правопорушень вони нестимуть не лише дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну та кримінальну відповідальність, а й матеріальну – згідно із Законом «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та деяких інших осіб».

Останнім видом відповідальності є цивільно-правова. Цивільно-правова відповідальність – це додатковий або новий щодо невиконаного обов'язку боржника-правопорушника за рахунок власного майна відновити порушений внаслідок невиконання чи неналежного виконання зобов'язання майновий стан кредитора (потерпілого) або компенсувати немайнові (моральні) втрати останнього [16, с. 47]. Ця відповідальність зобов'язує працівника поліції відшкодувати шкоду, завдану внаслідок порушення ним своїх службових обов'язків відповідному органу, службі чи підрозділу, з якими він перебуває у службово-трудова відносинах.

Фактичною підставою матеріальної відповідальності працівників поліції є майнове правопорушення – винне і протиправне невиконання

або недбале виконання працівником поліції його службово-трудова обов'язків за трудовим договором (контрактом), що призвело до завдання прямої, дійсної шкоди органу, службі чи підрозділу поліції [16, с. 189].

Виділимо умови, за яких настає цивільно-правова відповідальність поліцейських: протиправна поведінка працівника поліції; наявність прямої, дійсної шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою поліцейського та настанням шкоди; наявність вини. Серед способів відшкодування шкоди, заподіяної працівником поліції, виділяють добровільну (за заявою працівника), адміністративну (за розпорядженням начальника), судову (за рішенням суду) [16, с. 191].

Висновки і пропозиції. Таким чином, невиконання або неналежне виконання службових обов'язків поліцейським є підставою для притягнення останнього до юридичної відповідальності. Зауважимо, що відповідальність поліцейських слід розуміти як їхній обов'язок зазнати для собі визначених законодавством негативних наслідків певного виду та міри за порушення чинного законодавства під час виконання своїх завдань і функцій. Але не слід забувати про те, що якщо поліцейський вчинить порушення не під час несення служби, то він буде притягнутий до відповідальності на загальних підставах.

Загальними видами юридичної відповідальності працівників Національної поліції України як спеціальних суб'єктів права є кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна, матеріальна відповідальність. Кожен із зазначених видів має специфічні риси. Загалом юридична відповідальність працівників Національної поліції України має такі особливості: 1) підвищений рівень порівняно з відповідальністю загальних суб'єктів права; 2) специфічне коло підстав настання; 3) склад правопорушення працівника Національної поліції України завжди тісно пов'язаний із його державно-владними повноваженнями.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про Національну поліцію». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 40-41, ст. 379.
2. Панов М.І. Кримінальна відповідальність та її підстава / М.І. Панов // *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 45–52.
3. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. К., 2005.

4. Головін А.С. Кримінальна відповідальність в контексті сучасних тенденцій відправлення правосуддя / А.С. Головін // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 11-12 жовтня 2012 року) / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Х. : Право, 2012. С. 14–25.
5. Грищук В.К. Питання розуміння поняття кримінальної відповідальності в доктрині кримінального права / В.К. Грищук // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (м. Луганськ, 19-20 квітня 2012 року) / упорядн.: Є.О. Письменський, Ю.Г. Старовойтова; Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка, 2012. С. 129–132.
6. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131.
7. Гончарук С.Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України / С.Т. Гончарук. К. : КМУЦА, 1995. 78 с.
8. Публічна адміністрація та адміністративне право в сучасних умовах : матеріали круглого столу (23 квітня 2014 року) [Текст]. К. : Нац. акад. внутр. справ. 2014. 292 с.
9. Галаган І.А. Теоретические проблемы административной ответственности по советскому праву : автореф. дис. д-ра юр. наук // И.А. Галаган. К., 1971. 21 с.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984, додаток до № 51, ст. 1122.
11. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 29, ст. 233).
12. Мельник К.Ю. Трудове право України : підручник / К.Ю. Мельник. Харків : Діса плюс, 2014. 480 с.
13. Трудове право : підручник / В.В. Жернаков, С.М. Прилипка, О.М. Ярошенко та ін.; за ред. В.В. Жернакова. Х. : Право, 2012. 496 с.
14. Мельник К.Ю. Дисциплінарна відповідальність і дисциплінарний проступок: питання теорії / К.Ю. Мельник // *Право і безпека*. 2012. № 1. С. 226–230.
15. Закон України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців і прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» (*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 47, ст. 313).
16. Адміністративне право : підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Х. : Право, 2010. 624 с.

Mukh K. B. Types of legal liability of police officers

Legal liability is a type of state coercion and cannot function outside it. As the qualitative characteristics of a democratic state governed by the rule of law and civil society strengthen based on the strengthening of the principles of law, the rule of law and a number of others, state coercion is gradually transformed into state coercion, increasingly acquiring the characteristics of such an institution in a democratic state. Thus, being a kind of state coercion, legal responsibility is closely interrelated with it, but is not fully exhausted by it. In the conditions of formation of the rule of law there is an evolutionary convergence of the purpose of legal responsibility with the principle of inevitability of punishment that strengthens the legal nature of the considered phenomenon.

Legal responsibility in the context of building a democratic state governed by the rule of law and civil society in Ukraine continues to play a dominant role in the system of measures of state coercion, consolidating them as a goal. As a manifestation of the connection and mutual responsibility of the individual and the state, legal responsibility is one of the essential guarantors of law and order, an important measure to protect the interests of the individual, society and the state. The state undertakes to protect citizens, public organizations and themselves from unlawful acts of encroachment on the protected values.

The state of crime in the country at this time is a cause for concern, complicates the course of democratic development of the state. Today, society has faced a significant increase in offenses by the state, its bodies and officials, and other participants in legal relations.

The article examines the types of legal liability as a legal category. Problems of the content and essence of types of legal responsibility of employees of the National Police of Ukraine are considered. Types of legal responsibility are analyzed as a systemic complex phenomenon, as a specific manifestation of social responsibility. The duty and readiness of the police to be responsible for their activities and their consequences is revealed. The essence and content of types of legal liability of employees of the National Police of Ukraine are analyzed.

Key words: *legal responsibility, types of legal responsibility, employee, policeman, National Police of Ukraine, penalties.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.14>

А. В. Боровик

кандидат юридичних наук, доцент,
академік Академії адміністративно-правових наук,
професор кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

А. В. Томчук

суддя
Вінницького окружного адміністративного суду

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

В умовах побудови демократичної соціальної правової держави актуальним стає питання відповідальності органів влади. Громадянське суспільство не може існувати там, де відсутня відповідальність суб'єктів державно-владних відносин, які повноважні ухвалювати найважливіші рішення. Сфера відповідальності в органах влади включає сукупність видів діяльності, в якій орган влади виконує свої функції і має право на здійснення певних повноважень. Згідно зі ст. 19 Конституції України, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Для розвитку демократичного та правового суспільства є негативним фактором ситуація, коли представники органів державної влади чи місцевого самоврядування не дотримуються вимог чинного законодавства, тобто особи, які за своїми повноваженнями повинні забезпечувати законність та правопорядок у суспільстві. Відповідно, високий рівень виконавської дисципліни в органах державної влади і місцевого самоврядування є важливим індикатором для суспільства, де діє принцип верховенства права. Тому особливістю норм, які регламентують відповідальність органів влади, повинна бути їхня невідворотність для посадовців усіх рівнів. Лише персональна відповідальність посадових осіб органів влади і перспектива бути дискваліфікованим на деякий час (неможливість обіймати відповідні посади) сприятиме прозору і зрозумілому для суспільства результату та меті, для чого існують органи влади і їхня цінність у забезпеченні принципу верховенства права. Така модель сприйматиметься суб'єктами адміністративних правовідносин як закріплення реальних можливостей, що забезпечує держава. А невідворотність відповідальності за скоєні правопорушення стимулюватиме представників органів державної влади і місцевого самоврядування до правомірних дій [1, с.187].

У статті проаналізовані підходи до визначення поняття «відповідальність», з урахуванням яких надано власне визначення відповідальності суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству як негативної реакції держави на вчинення посадовою особою чи групою посадових осіб правопорушення, що полягає у застосуванні до

таких осіб заходів впливу. Узагальнено та виділено ознаки та принципи відповідальності суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству. Визначено, що посадові та службові особи у разі недотримання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству можуть бути притягнуті до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної чи матеріальної відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, домашнє насильство, суб'єкти реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству, принципи, дисциплінарна, кримінальна, адміністративна та матеріальна відповідальність.

Постановка проблеми. Детальний аналіз сутності та елементів механізму реалізації функцій та завдань, які ставляться перед органами державної влади та місцевого самоврядування в процесі реалізації ними державної політики в тій чи іншій галузі суспільних відносин, сприяє встановленню змістового складника такої політики, визначення співмірності між поставленою метою та завданнями, а також заходами, що вживаються з метою їх втілення. Вказаний аналіз допомагає виявити штучність або навпаки необхідність таких закріплених функцій. Таким чином, зважаючи на пріоритетність для органів державної влади та місцевого самоврядування реалізації заходів, спрямованих на запобігання домашньому насильству, надзвичайно важливим є дослідження поняття та змісту відповідальності суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показало, що певним аспектам у питаннях запобігання домашньому насильству приділялась увага у наукових дослідженнях Н. Аніщук, О. Бандурки, Ю. Битяк, А. Боровика, Б. Головікіна, І. Горшкова, О.М. Іляшенко, Н. Лесак, А. Ноур, Л. Сукмановської, Ю. Петрушенка, Д. Попова, О. Ткаленка, Г. Хрислової, І. Шуригіна та інших.

Поряд з цим на сьогодні ще неповною мірою з'ясовані ті питання, що стосуються поняття та змісту відповідальності суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству, що й стало вирішальним під час вибору предмета дослідження у цій науковій статті.

Мета статті – дослідити поняття та зміст відповідальності суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству.

Виклад основного матеріалу. Аналіз теоретичних джерел, в яких розглядається проблема відповідальності, засвідчує, що немає єдиного підходу до визначення цього поняття. Як філософсько-соціологічна категорія, зазна-

чає П. Мінкіна, «відповідальність репрезентує об'єктивно необхідні взаємини між особистістю, колективом, суспільством, а також враховує історично-конкретний характер їхніх взаємних обов'язків, котрі реалізуються у свідомій вольовій поведінці та діяльності» [2, с. 58]. Необхідно зазначити, що відповідальність органічно пов'язана зі свободою прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів її досягнення. Так, С. К'еркегор вважав, що лише право вибору дає можливість індивіду робити своє життя справді прекрасним, врятувати себе і свою душу, знайти мир і спокій [3, с. 283]. Зміст поняття «відповідальність» у тлумачному словнику розкрито як покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, учинки, слова [4, с. 317]. Не вдаючись до детального аналізу змісту та ознак такої загальної категорії, як відповідальність, досліджуючи наукові праці, можна стверджувати, що найбільш суттєві риси та ознаки, які притаманні відповідальності, властиві і юридичній відповідальності, адже вона здійснюється у суспільстві, забезпечує громадський порядок, гарантує захист суспільних інтересів. Тобто юридична відповідальність – це соціальна відповідальність, регламентована правовими нормами. На відміну від соціальної відповідальності, юридична відповідальність устанавлюється компетентними органами державної влади і пов'язана зі здійсненням державного примусу. М. Матузов визначає юридичну відповідальність як один із видів соціальної відповідальності індивіда, головною особливістю якої є те, що вона пов'язана з порушенням юридичних норм, за якими стоїть апарат примусу держави [5, с. 443]. О. Мелехін розуміє юридичну відповідальність як обов'язок правопорушника нести покарання, зазнавати санкцій, що передбачені правовими нормами і застосовуються компетентними органами за вчинення ним протиправного діяння [6, с. 407]. О. Скакун вважає, що юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зізнання особою

втратам благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [7, с. 464]. Н. Іванчук вказує, що відповідальність безпосередньо пов'язана з правами та обов'язками громадян, із виконанням взаємно прийнятих зобов'язань різними суб'єктами, із рівнем розвитку правосвідомості, правової культури громадян у суспільстві, тобто це «певна міра свободи» [8, с. 10].

Наведений аналіз визначень є підтвердженням того, що сучасна юридична наука не дає єдиної дефініції юридичної відповідальності, оскільки вона розглядається не комплексно, всебічно, а виходячи з різних підходів до її розуміння. Водночас сучасний розвиток правової науки вимагає універсалізації положень та дефініцій державно-правових явищ, зокрема і юридичної відповідальності. Тому, переходячи до безпосереднього визначення поняття «юридична відповідальність суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству», необхідно брати до уваги те, що юридична відповідальність являє собою особливу реакцію суспільно-правового характеру, яка має на меті захист публічних інтересів. Така відповідальність має свій прояв в обов'язку суб'єкта правопорушення понести негативні наслідки у зв'язку із вчиненням ним правопорушення. Таким чином, підсумовуючи вказане, визначаємо, що відповідальність суб'єкта реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству – це негативна реакція держави на вчинення посадовою особою чи групою посадових осіб правопорушення, що полягає у застосуванні до таких осіб заходів впливу.

Здійснюючи характеристику юридичної відповідальності суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству, необхідно звернути увагу на її ознаки. У сучасній літературі немає єдиного розуміння класифікації ознак юридичної відповідальності, оскільки саме вони формують її поняття. Зокрема, М. Малєїн характеризує юридичну відповідальність трьома ознаками: державний примус, засудження правопорушення та його суб'єкта, наявність негативних наслідків для правопорушника [9, с. 130]. Його думку підтримує К. Волинка, яка зазначає, що юридична відповідальність і державний примус тісно пов'язані між собою, але їх не можна повністю отожднювати, оскільки юридична відповідальність завжди заснована на примусових санкціях, а державний примус може здійснюватися

і поза юридичною відповідальністю [10, с. 182]. Водночас О. Зайчук та Н. Оніщенко відзначають, що юридична відповідальність є одним із примусових засобів, що застосовуються від імені держави. Особливістю відповідальності як примусового засобу впливу є те, що вона застосовується від імені держави, державними органами, має правовий характер, здійснюється у визначених законом формах та на законних підставах [11, с. 490].

Проаналізувавши наукові підходи до визначення ознак юридичної відповідальності, можемо узагальнити та виділити такі її ознаки: 1) юридична відповідальність є одним з видів соціальної відповідальності як явища, суть якого полягає в охороні суспільних відносин та реакції з боку суспільства на порушення правових норм, які встановлені державою, та стимулюванні правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин, а також у сприянні формуванню в населення поваги до закону і права; 2) юридична відповідальність спирається на державний примус та пов'язується з досягненням певної мети – перевиховання, покарання правопорушника та поновлення порушених прав; 3) юридична відповідальність, на відміну від інших видів соціальної відповідальності, встановлюється лише нормативно-правовими актами, які видаються органами державної влади і управління, а також посадовими особами [12, с. 35]; 4) юридична відповідальність виражається в обов'язку особи зазнавати певних втрат – позбавлення конкретних благ особистого (позбавлення волі, посади та ін.), організаційного і майнового характеру (конфіскація майна, штраф) за свою вину, тобто нести кару, яка є новим, додатковим юридичним обов'язком, що не існував до правопорушення; 5) юридична відповідальність настає лише за вчинені або вчинювані правопорушення в разі встановлення складу правопорушення. Ця вимога є обов'язковою у разі покладання кримінальної або адміністративної відповідальності. Суб'єктом юридичної відповідальності може бути лише особа (фізична або юридична), винна в порушенні правових розпоряджень [7, с. 431–432]; 6) юридична відповідальність здійснюється виключно уповноваженими державою компетентними органами відповідно до приписів матеріальних і процесуальних правових норм [13, с. 18].

Досліджуючи юридичну відповідальність, не можна не зупинитись на аналізі її основоположних принципів. Необхідно звернути увагу на те,

що юридична відповідальність є правовою категорією та складником системи права, а тому її принципи є невід'ємними від загальних принципів, притаманним усій системі права. Проте з огляду на те, що юридичну відповідальність розглядають як відносно відокремлене та самостійне правове явище, останній притаманній власні принципи. Таким чином, принципи юридичної відповідальності, з одного боку, є частиною принципів права й у своєму змісті мають їх характерні ознаки та прояви. А з іншого боку, принципи юридичної відповідальності являють собою відносно якісне нове утворення у праві, якому притаманні власні особливості [14, с. 25].

Переходячи до безпосереднього визначення принципів юридичної відповідальності суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству, відзначаємо, що всі принципи юридичної відповідальності спрямовані на досягнення загального результату, оскільки кожен із них відіграє свою роль у забезпеченні законності, правопорядку та верховенства права. Тому з урахуванням наведених наукових позицій пропонуємо до основних принципів юридичної відповідальності суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству віднести принципи невідворотності юридичної відповідальності, справедливості, законності, обґрунтованості, гуманізму. Зазначене пояснюється тим, що визначені принципи відповідають наведеному поняттю «юридична відповідальність суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству», звертають нашу увагу на основоположні (керівні) засади, на яких така відповідальність повинна здійснюватися, виражають її сутність і призначення, а також вектор розвитку, відповідно до якого юридична відповідальність суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству повинна вдосконалюватися та оновлюватися.

У науковій доктрині не розроблено єдиних критеріїв класифікації видів юридичної відповідальності та не розроблено якісної системи, в яку б вміщувались усі види відповідальності, що так чи інакше існують у правовій системі. Відсутність такої системи, ключових критеріїв, необхідних для запровадження та скасування видів юридичної відповідальності, призводить до виникнення таких видів юридичної відповідальності, які інколи відрізняються один від одного лише незначними ознаками. Більшість нових видів юридичної відповідальності не

мають достатнього термінологічного апарату, а їх правова природа викликає часом цілком обґрунтовані критичні зауваження з боку науковців та практиків. Загальні засади нормативного регулювання юридичної відповідальності та поділ її на види, на думку І. Шмелинеця, доцільно аналізувати, виходячи насамперед зі змісту положень Конституції України. Так, ст. 61 Основного Закону встановлює, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, а п. 22 ст. 92 визначає, що виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями та відповідальність за них [15, с. 37–38]. Досліджуючи сутність юридичної відповідальності, Д. Лук'янець стверджує, що найбільш логічним буде трактувати останню як правовідносини, а класифікацію її видів проводити через структуру правовідносин. На підставі цього автор виділяє вичерпний перелік видів юридичної відповідальності, а саме: конституційну, адміністративну, кримінальну, цивільно-правову, дисциплінарну та матеріальну відповідальність, які, своєю чергою, також можуть класифікуватися на підвиди. Цікаво, що інші види юридичної відповідальності, зокрема фінансову, транспортну, господарську та інші, Д. Лук'янець відносить до адміністративної відповідальності, маючи швидше за все на увазі саме спосіб притягнення до відповідальності [16, с. 9]. Тому вважаємо, що відповідальність суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству може бути класифікована на: кримінальну, адміністративну, дисциплінарну чи матеріальну.

Аналізуючи норми основного нормативно-правового акта, який визначає організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству та основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству, бачимо, що останній не деталізує види відповідальності та перелік діянь, які у контексті досліджуваної проблематики можна вважати правопорушеннями. Лише у ст. 31 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» вказано, що посадові та службові особи, визнані винними у порушенні вимог законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, несуть відповідальність відповідно до закону [17]. Досліджуючи відповідальність

суб'єктів реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству, зазначаємо, що посадові та службові особи у разі недотримання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству можуть бути притягнуті до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної чи матеріальної відповідальності. Зокрема, відповідно до Кримінального кодексу України (далі – КК України) кримінальна відповідальність для посадових чи службових осіб може настати за ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», ст. 367 «Службова недбалість» [18]. Відповідно до ст. ст. 64 та 65 Закону України «Про державну службу» за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення правил службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому цим Законом. Підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов'язків та інших вимог, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення [19]. Аналогічно у Дисциплінарному статуті Національної поліції України, затвердженому Законом України від 15.03.2018 № 2337-VIII, вказано, що за порушення службової дисципліни поліцейські незалежно від обійманої посади та спеціального звання несуть дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом. Поліцейські, яких в установленому порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або цивільно-правової відповідальності, одночасно може бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності згідно з цим Статутом [20]. У ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» вказано, що прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності, що не виключає можливості притягнення його до адміністративної чи кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом [21]. Положеннями ст. 80 Закону України «Про

державну службу» визначено, що матеріальна та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок держави. Відповідно до ст. 77 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» шкода, заподіяна юридичним і фізичним особам у результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовується за рахунок коштів місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб місцевого самоврядування – за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законом [23]. Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» визначено, що підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянину внаслідок процесуальних дій, що обмежують права громадян [23].

З огляду на те, що під час застосування суб'єктами реалізації державної політики щодо запобігання домашньому насильству своїх повноважень, виникають суспільні відносини, які врегульовані нормами адміністративного права, необхідно звернути увагу й на адміністративну відповідальність. Так, серед порушень, що завдають шкоди правам фізичних та юридичних осіб, своє місце посідає й адміністративно каране самоуправство, відповідальність за яке передбачена ст. 186 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Звертаючись до диспозиції вказаної статті, бачимо, що самоуправство – це самовільне, тобто всупереч встановленому законом порядку, здійснення свого дійсного або гаданого права, що не завдало істотної шкоди громадянам або державним чи громадським організаціям. Об'єктивна сторона вказаного правопорушення полягає у самовільному, всупереч встановленому законом порядку, здійсненні свого дійсного або гаданого права, що не завдало істотної шкоди громадянам або державним чи громадським організаціям. Під дійсним правом розуміємо право, яке особа набуває на підставі закону або іншого нормативно-правового акта, а під гаданим – право, якого особа не має, але, добросовісно помиляючись, вважає таким, що в неї є. Оскільки Конституція України встановлює, що закріплені нею права і свободи людини і громадянина не є вичерпними, невід'ємною ознакою

самоуправства є порушення законних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, яке, однак, не завдало їм істотної шкоди. Поняття істотної шкоди є оціночним, а встановлення визначеної шкоди повинне здійснюватися з урахуванням наслідків, які мали дії винної особи. Суб'єктивна сторона правопорушення характеризується наявністю вини у формі прямого або непрямого умислу. Суб'єктом правопорушення можуть бути як посадові особи, так і громадяни.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що розвиток демократичного суспільства невід'ємно пов'язаний із системою засобів впливу на суб'єктів суспільних відносин з метою забезпечення стабільності його розвитку та справедливості у відносинах між громадянами. Поява та функціонування будь-якої держави та права безпосередньо пов'язані з трансформацією соціальних засобів примусу, у тому числі й різновидів соціальної відповідальності, що виявляється в появі юридичної відповідальності, яка є особливою формою державно-владного примусового впливу на розвиток суспільства. Таким чином, особливо нині інститут відповідальності як соціальне явище потребує глибокого філософського осмислення, цілісного правового тлумачення та системного нормативного вдосконалення.

Список використаної літератури:

1. Никитченко Н.В. До питання відповідальності органів влади. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 1 (5) 2017. С. 186–190.
2. Минкина Н.А. Воспитание ответственностью : учебное пособие. Москва : Высш. школа. 1990. 144 с.
3. Кьеркегор С. Страх и трепет. / Пер. с дат. Москва : Республика, 1993. 383 с.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Т. 1 : А–К. Київ : Аконт, 2007. 926 с.
5. Матузов Н.И. Теория государства и права : учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько. Москва : Юристъ, 2004. 512 с.
6. Мелехин А.В. Теория государства и права : учебник. Москва : Маркет ДС, 2007. 640 с.
7. Скаун О.Ф. Теория держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
8. Іванчук Н.В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної української держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ : КНУВС, 2007. 21 с.
9. Малейн Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность. Москва : Юрид. лит, 1985. 192 с.
10. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2003. 240 с.
11. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О.В. Зайчук та ін. ; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ : ЮрінкомІнтер, 2008. 688 с.
12. Зелена О.В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні : дисертація ... к.ю.н. за спеціальністю : 12.00.01. Київ, 2007. 216
13. Заяць Р.Я. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzclub_2012_8_6.pdf (дата звернення: 26.04.2021).
14. Каленіченко Л.І. Поняття та види принципів юридичної відповідальності. *Право і безпека*. 2017. № 1 (64). С. 24–31.
15. Шемелинець І.І. До питання класифікації видів юридичної відповідальності. *Закарпатські правові читання*. Том 1. С. 36–41.
16. Лук'янець Д.М. Типологія юридичної відповідальності. *Юридична Україна*. 2004. № 3. С. 4–10.
17. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 26.04.2021).
18. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2001, № 25–26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n2577> (дата звернення: 26.04.2021).
19. Закон України «Про державну службу». *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2016, № 4, ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#n697> (дата звернення: 26.04.2021).
20. Закон України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2018, № 29, ст. 233. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення: 26.04.2021).
21. Закон України «Про прокуратуру». *Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015, № 2-3, ст. 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#n415> (дата звернення: 26.04.2021).
22. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1997, № 24, ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#n1036> (дата звернення: 20.04.2021).

23. Закон України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, про-

катури і суду». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 1, ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.05.2021).

Borovyk A. V., Tomchuk A. V. Responsibility of subjects of state policy implementation in the field of prevention of domestic violence

The issue of the responsibility of the authorities becomes relevant in the context of building a democratic social state governed by the rule of law. Civil society cannot exist where there is no responsibility of the subjects of state-power relations, who are empowered to make the most important decisions. The sphere of responsibility in government bodies includes a set of activities in which the body performs its functions and has the right to exercise certain powers. According to Art. 19 of the Constitution of Ukraine, the legal order in Ukraine is based on the principles according to which no one can be forced to do what is not provided by the law. Bodies of state power and bodies of local self-government, their officials are obliged to act only on the basis, within the powers and in the manner prescribed by the Constitution and Laws of Ukraine.

A negative factor for the development of a democratic and legal society is the situation when bodies of state power or local self-government do not comply with current legislation, i.e. persons who must ensure law and order in society by virtue of their powers. Accordingly, the high level of executive discipline in bodies of state power or local self-government is an important indicator for a society where the principle of the rule of law operates. Therefore, a feature of the norms governing the responsibility of authorities should be their inevitability for officials at all levels. Only the personal responsibility of government officials and the prospect of being disqualified for some time (inability to hold the relevant positions) will contribute to a transparent and understandable result and purpose for society, for which there are government bodies and their value in ensuring the rule of law. Such a model will be perceived by the subjects of administrative legal relations as the consolidation of real opportunities, provided by the state. The inevitability of liability for offenses will stimulate representatives of state authorities and local self-government to take lawful actions [1, p. 187].

The article analyzes the approaches to the definition of the concept of "responsibility", taking into account the definition of the responsibility of the subjects of state policy implementation in the field of prevention of domestic violence as a negative reaction of the state to the commission of an offense by an official (or a group of officials) which requires the application of measures of influence to such persons. The features and principles of responsibility of the subjects of implementation of the state policy in the field of prevention of domestic violence are generalized and singled out. It is determined that officials, in case of non-compliance with the requirements of the legislation in the field of prevention and counteraction to domestic violence, can be brought to criminal, administrative, disciplinary or material liability.

Key words: *responsibility, domestic violence, subjects of state policy implementation in the field of domestic violence prevention, principles, disciplinary, criminal, administrative and material liability.*

А. В. Замригакандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємницького та корпоративного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19 НА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Досліджено стан і тенденції впливу COVID-19 на агробізнес в Україні, а також визначено соціально-економічні втрати, яких зазнає Україна від пандемії цієї хвороби. Виявлені проблеми, які перешкоджають реалізації норм чинного спеціального законодавства, запропоновано шляхи щодо їх розв'язання. Проведено аналіз деяких законодавчих та інших нормативно-правових актів, що були прийняті задля запобігання стрімкому поширенню коронавірусної хвороби в Україні. Акцентовано увагу на дослідженнях заходів щодо подолання коронавірусу. Якщо розглядати агробізнес із правової позиції, то в узагальненому вигляді її можна визначити як діяльність, яка здійснюється регулярно з метою отримання прибутку у процесі виробництва, зміни, зберігання, транспортування та реалізації сільськогосподарської продукції та матеріалів.

Основними наслідками пандемії є: порушення ланцюгів поставок, негативний вплив на міжнародну торгівлю та керування робочою силою – це лише деякі проблеми, з якими цьому сектору доведеться зустрітися в найближчий час у середній і довгостроковій перспективі. У короткостроковій перспективі попит на продукцію сільського господарства скорочуватиметься, оскільки обмеження на подорожі по всьому світу й обмеження, пов'язані із карантинном, у найбільших країнах – торгових партнерах України впливають на споживання та витрати. З обмеженням кордонів і падінням світового попиту на імпортовану продукцію сільськогосподарська торгівля таки відчуває вплив коронавірусу. Обсяг експорту до Китаю та країн ЄС, ймовірно, зазнає найбільшого негативного впливу.

Водночас слід розуміти, що інформується не про діяльність як таку, а лише про ту, що набула суспільного характеру і націлена на отримання прибутку. Необхідно на законодавчому рівні вдосконалити законодавство в галузі агропромислового комплексу, зокрема врегулювати функціонування галузі овочівництва, створити стратегію розвитку та підтримки з боку державного бюджету цієї галузі.

Варто приділити більше уваги та збільшити роль структурних підрозділів Національної академії аграрних наук, збільшити підтримку навчальних закладів Міністерства освіти і науки України сільськогосподарського спрямування. Задля ефективного росту цієї галузі збільшити обсяг бюджетної підтримки з боку держави та створити умови, які призведуть до встановлення сприятливого інвестиційного клімату в державі.

Ключові слова: пандемія, COVID-19, міжнародна фінансова допомога, агробізнес, безробіття, ВВП, економічна криза.

Постановка проблеми. На початку 2020 р. Україна, як і весь світ, зіштовхнулася з новими викликами, зумовленими наслідками пандемії COVID-19 – глобальним карантинном і соціально-економічною кризою. Навіть сьогодні ми не бачимо хоча б малих кроків відступу хвороби, немає уяви щодо змін на найближчий час у жодній галузі економіки. Водночас більшість прогнозів та експертних досліджень повідомляють про неминучість змін у системі

організації виробництва, сфері послуг, на ринку праці й у сфері економічних відносин загалом. В Україні «за умов падіння промисловості» основною рушійною силою став агрокомплекс. Отже, розуміючи важливість агропромислового комплексу за сучасних умов і роблячи на нього значну ставку в позиціях поповнення державного бюджету і підтримання ВВП як один із пріоритетних напрямів діяльності уряду, дуже важливо проаналізувати вплив пандемії коро-

навірусу COVID-19 на адміністративно-правове забезпечення агробізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливе обговорення проблеми поширення вірусу COVID-19 відбувається у засобах масової інформації, а також різноманітних наукових журналах, де свої погляди висловлюють міністри, представники владних структур, провідні економічні експерти, соціологи та політологи, інші провідні фахівці з цього питання, зокрема Г.С. Корнієнко, Д.В. Долбнева, О.П. Гаврилюк та ін.

Метою статті є дослідження стану і тенденцій впливу COVID-19 на адміністративно-правове забезпечення в Україні, зокрема визначення соціально-економічних втрат, яких зазнає Україна від пандемії цієї хвороби. Ведення за нових умов сільськогосподарської діяльності зумовило виникнення багатьох правових відносин, що потребували правового унормування, та й саме явище, яке виражене словом «агробізнес», слід ще всебічно осмислити як правове, з'ясувати його сутність і спробувати дати йому визначення, враховуючи вплив пандемії. Таке завдання ми ставимо для того, щоб проаналізувати основні проблеми ведення агробізнесу та постаратися знайти найефективніші шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати агробізнес із правової позиції, то в узагальненому вигляді її можна визначити як діяльність, котра здійснюється регулярно з метою отримання прибутку у процесі виробництва, зміни, зберігання, транспортування й реалізації сільськогосподарської продукції та матеріалів. Водночас слід розуміти, що інформується не про діяльність як таку, а лише про ту, яка набула суспільного характеру і націлена на отримання прибутку. Зрозуміло, що такий вид діяльності характеризується у вигляді відносин. Надаючи відносинам між суб'єктами агробізнесу форми правових, держава наділяє цих суб'єктів правами та покладає на них обов'язки, забезпечуючи їх належним виконанням законів держави [8, с. 154–158].

Основний зміст аграрного підприємництва – одержання доходу від інституційної структури господарювання й економії за рахунок системи сільськогосподарського виробництва, який ця структура забезпечує. Його основними умовами є: потенційна роль та обов'язки власника, наявність робочої сили та початкового капіталу, матеріальні ресурси, продуктивність сільськогосподарської техніки, реалізація функцій планування, обліку й аналізу руху коштів.

В аграрному секторі України для розвитку підприємництва існують деякі важливі нюанси:

- 1) підвищення рівня безробіття в державному секторі економіки;
- 2) не повністю заповнені ніші на ринку з надання послуг населенню;
- 3) потреба національної економіки в нових діях і підходах щодо виходу її із кризи;
- 4) необхідність розробки та впровадження новацій в аграрне виробництво [1].

Необхідно зазначити, що агробізнес є одним із найперспективніших видів бізнесу в Україні. Галузь сільського господарства у нашій країні характеризується значними площами сільськогосподарських земель, високою якістю ґрунтів, значними обсягами виробництва сільськогосподарських культур. За сучасних умов надлишку продовольчих товарів, що виробляється у країнах Європейського Союзу та частково надходить на внутрішній ринок, важливого значення набувають такі риси державної аграрної продукції, як її якість, смак і рівень екологічної безпеки.

Аграрний бізнес має перспективи для подальшого успішного розвитку, які пов'язані з:

- 1) удосконаленням зовнішнього та внутрішнього середовища галузі;
- 2) інноваційно-інвестиційним забезпеченням агробізнесу;
- 3) формуванням позитивного іміджу аграрного сектору країни;
- 4) удосконаленням ціноутворення;
- 5) збільшенням експорту сільськогосподарської продукції;
- 6) завершенням земельної реформи;
- 7) вступом у різноманітні міжнародні організації, що покращать рівень розвитку агробізнесу;
- 8) удосконаленням міжгалузевих і внутрішньогалузевих економічних відносин;
- 9) збільшенням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції;
- 10) удосконаленням інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку галузі;
- 11) техніко-технологічною модернізацією агропромислового виробництва [9, с. 32–34].

Проте, враховуючи й аналізуючи всі перспективи розвитку агробізнесу в Україні, можна стверджувати, що ніхто з нас не застрахований від певних непередбачуваних обставин. Саме такою обставиною стала пандемія коронавірусу COVID-19. Всесвітня організація охорони здоров'я офіційно проголосила поширення коронавірусної хвороби пандемією на початку березня

2020 р., хоча спалах захворювання розпочався у середині грудня 2019 р. в місті Ухань у центральному Китаї. За цей час пандемія суттєво вплинула на тенденції розвитку світової економіки, не залишивши осторонь жодної країни. Насамперед це пов'язано із жорсткими карантинними заходами, які ввели уряди багатьох країн: закриттям торгово-розважальних центрів, заборонаю відвідування усіх масових заходів, обмеженням у пересуванні як у межах країни, так і при перетині її кордонів, скороченням виробництва (через встановлення лімітів одночасного перебування працівників в одному приміщенні) тощо. Окремі компанії перевели своїх працівників на режим роботи «на дому», інші були змушені відправляти своїх працівників у відпустку. Є випадки зловживань і порушень деякими роботодавцями умов трудового договору, які вимагають від працівників писати заяви на звільнення за власним бажанням або ж брати відпустку за свій рахунок. Все це негативно позначається на добробуті населення, його фінансовому становищі й у недалекому майбутньому призведе до скорочення попиту на низку товарів і послуг.

Економіка України загалом залежна від попиту на експортну продукцію, який за умов світової кризи падає. Це призводить до недоотримання необхідного обсягу іноземної валюти, скорочення робочих місць, а отже, цілковитого зниження рівня економіки. За умов подальшого поширення COVID-19 в Україні, як і у світі загалом, спостерігатиметься і сповільнення обсягів будівництва, скорочення автодорожніх ремонтів тощо. На нашу думку, пандемія внесла зміни у кожен галузь економіки [9, с. 32–34].

Серед галузей економіки, які зазнали найбільш негативного впливу пандемії, є індустрія, побудовані на соціальній взаємодії, насамперед туристична галузь і супровідні з нею (пасажи́рські перевезення, готелі, ресторани, заклади культури, парки, атракціони тощо). Це важлива проблема у масштабах України, адже загалом сектор послуг становить понад 60% економіки України [2, с. 54–56].

Виробники сільськогосподарської продукції також можуть зазнати збитків, враховуючи сильну залежність сектору від імпортного обладнання та засобів захисту рослин.

Нестабільні ринкові умови спричинили певний негативний вплив на ланцюги постачання у сфері експорту сільськогосподарської продукції. Можна визначити низку особливостей:

1) Зменшення доступності робочої сили – це

залишається проблемою для харчової промисловості й агробізнесу, особливо в галузі садівництва, сільського господарства та харчової промисловості.

2) Знижений попит на експорт – як зазначено вище, пандемія спричинила прямий негативний вплив.

3) Більш тривалі терміни постачання через зменшення транспортних і логістичних послуг та обмеження подорожей (зменшення обсягів перевезення вантажів за допомогою повітряного та морського транспорту) – цей аспект відстежується, оскільки він стосується імпортих товарів як для виробництва харчової продукції, так і для виробничих потреб, наприклад, упаковки. Також відстежується вплив на доступність сільськогосподарських хімікатів і сировини.

4) Посилення заходів із біозахисту – це потенційно може призвести до збільшення витрат через більш жорсткі заходи перевірки та інші протоколи біобезпеки.

Підприємствам слід якісно готуватися до наслідків, спричинених COVID-19. Можна виділити ряд кроків для максимального пом'якшення впливу порушених ланцюгів поставок, зокрема:

1) Насамперед необхідно захистити працівників, контролюючи контакти між працівниками всередині компанії та з іншими учасниками по всьому ланцюгу поставок – це особливо важливо для виробництв із переробки, тим, хто займається скотарством і сільським господарством, де активно використовується велика кількість робочої сили.

2) Оцінити ризики постачальників, створивши внутрішню групу реагування, щоб забезпечити відкритий і послідовний обмін точною інформацією з основними учасниками ланцюжка поставок – це стосується і партнерів із дистрибуції, роздрібною торгівлі, продовольчої служби.

3) Проінформуйте клієнтів про зміни у ваших ланцюжках поставок і про те, як це може вплинути на них і реалізацію продукції.

4) Оцініть зміни в попиті на продукцію й узгодьте це із плануванням виробництва.

5) Перегляньте грошовий потік, управління оборотними коштами та прогнози запасів разом із прогнозами попиту та пропозиції, де це можливо, щоб підприємства залишалися платоспроможними.

Крім того, враховуючи невизначеність часових рамок, пов'язаних із тривалістю пандемії

коронавірусу, підприємства харчової галузі й агробізнесу повинні почати планування на наступні 3–12 місяців, а саме:

1) Використовувати прогнози ланцюги поставок для моніторингу інших важливих сфер (ринків попиту).

2) Визначати альтернативні джерела постачання (за допомогою оцінки ризику постачальника / джерела постачання) та в разі виявлення нових постачальників «прогнати» зміни в мережі через симулятор, щоб зрозуміти їхній вплив на оборотний капітал, вартість обслуговування, ризику, загальний час виконання та доставки, ще до прийняття змін та оновлення переліку матеріалів, що замовляються, систем обліку запасів тощо.

3) Розробити сценарії дій для випадків значного дисбалансу попиту та пропозиції (наприклад, що трапиться, якщо пандемія триватиме ще 6–12 місяців? Що робити, якщо Європа чи Азія закриють кордони?). Прийняти предикативне рішення щодо управління ризиками в ланцюзі постачань.

4) Підготувати нові та / або оновити плани забезпечення безперервності бізнесу.

5) Постійно здійснювати моніторинг ризиків і моделювання мережі (стратегічна та тактична консультативна підтримка).

Загальна кількість робочих днів, втрачених через захворювання на коронавірус, може призвести до зменшення рівня продуктивності. Скупчення працівників у закритому приміщенні створює підвищений ризик для безпеки персоналу.

Короткострокове зниження попиту на українську продукцію, що прямує на експорт, може призвести до скорочення робочих змін, тимчасового припинення діяльності та розірвання трудових договорів.

Сільськогосподарська галузь є дуже важливою для забезпечення продовольчої безпеки України. Торгівля сільськогосподарською продукцією є одним із двох основних джерел (інше – металургійна продукція) валютних надходжень у країну. Загалом аграрний експорт, передусім зерно, дає Україні до 40% валютних надходжень. За 2019 рік аграрний експорт приніс державі понад 20 млрд доларів [6].

Сільське господарство як бізнес «на відкритому повітрі» з мінімальною кількістю людського ресурсу відчуває карантинні обмеження найменше. Найкраще почуваються представники великих агрохолдингів, що мають політичний протекціонізм і надлишкову фінансову

спроможність. Карантинні заходи, пов'язані з поширенням коронавірусу, втратили явно виражений вплив на капіталізацію українських публічних агрокомпаній – акції «Астарта», «Кернел», МХП на біржі піднялися до рівня лютого 2020 р. Натомість найбільших втрат зазнають малі та середні фермерські господарства [10].

Серед адміністративних заходів, які мали місце під час карантину та безпосередньо вплинули на розвиток сільського господарства, слід назвати закриття ринків у березні-травні 2020 р. Унаслідок таких дій дрібні товаровиробники, котрі власне й мають становити основу сільського господарства, були позбавлені можливості реалізувати вирощену продукцію, не отримали коштів для задоволення інших потреб, крім продукції харчування. Враховуючи, що, за експертними оцінками, саме на продовольчих ринках зазвичай реалізується до 85% ранніх овочів і ягід [13], це зумовило проблеми зі збутом виготовленої продукції, позбавило споживачів джерел постачання продовольчими товарами та поставила у скрутне фінансове становище дрібних фермерів і селян. Також наслідком цього процесу стала бартеризація відносин у сільській місцевості, а це є однією з ознак кризи галузі [4, с. 21–24].

Великі торговельні мережі та крупні закупівельні фірми протягом карантину підвищили ціни на сільськогосподарську продукцію (незважаючи на спроби державного регулювання цін на окремі групи продовольчої продукції). Це стало наслідком зменшення попиту зі сторони населення, а також поступової зміни структури галузі через зменшення суб'єктів виробництва сільськогосподарської продукції й, особливо, її реалізації. Саме цим зумовлене перевищення цін на продукти сільського господарства в Україні у квітні-травні на 20–40% (за різними продовольчими групами) порівняно із країнами ЄС [14].

Ситуація, що склалася внаслідок карантинних обмежень (а також у разі їх повторного застосування для протидії другій хвилі пандемії), містить загрози, пов'язані з погіршенням рівня продовольчої безпеки України, руйнуванням дрібного аграрного бізнесу, загостренням соціальної напруженості, тінізацією ринку агропродукції, а це погіршує можливості протиепідемічного контролю цього процесу, провокує зростання цін на агропродукцію у торговельних мережах, стимулює її імпорт [4, с. 21–24].

Обмеження можливості закупівлі саджанців плодовоовочевих культур матиме наслідком суттєве скорочення обсягів збору та реалізації

врожаю в цьому секторі влітку-восени 2020 р. та неможливість заготівлі плодово-овочевої продукції на наступний сезон, що відтворюватиме ситуацію дефіциту. Відсутність коштів у селян суттєво ускладнить посівну кампанію, це зменшить пропозицію сільськогосподарських товарів у наступному агропромисловому періоді, яка й без цього буде набагато меншою, враховуючи суху зиму [4, с. 21–24].

Відсутність у селян обігових коштів вже негативно позначилося на супутній галузі – продажі сільськогосподарської техніки. За даними Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу», за ключовими позиціями у I кварталі цього року частково відбулося скорочення продажів порівняно з показниками аналогічного періоду 2019 р. Так, тракторів було продано на 19% менше, комбайнів – на 60%, самохідних обприскувачів – на 17% [3].

За нинішніх обставин стає зрозуміло, що подальший розвиток отримають лізингові схеми купівлі-продажу сільськогосподарської техніки. Ті аграрії, які раніше купували техніку за готівку, частіше обиратимуть різноманітні лізингові схеми.

Враховуючи зазначені чинники, фермери, позбавлені можливості реалізації власних продуктів та обігових коштів, будуть набагато поступливішими у процесі відчуження власної землі, нерухомості та засобів сільськогосподарського виробництва. Наслідком цього може стати подальше посилення монополістичних тенденцій у сільському господарстві. Альтернативою є об'єднання малих фермерських господарств для спільного пошуку рішень і протидії монополії великих агрохолдингів [7].

Серед позитивних чинників розвитку галузі, пов'язаних із коронавірусом, варто відзначити повернення в Україну заробітчанин – як кваліфікованих, так і некваліфікованих робітників, котрі можуть бути залучені до сезонних сільськогосподарських робіт і компенсувати традиційний кадровий дефіцит фермерських господарств, зокрема тих, що розташовані в Центральній і Західній Україні. Водночас у довгостроковій перспективі внаслідок кризи, спричиненої пандемією, аграрний бізнес втратить багато робочих місць через тенденції максимальної механізації й автоматизації процесів [4, с. 21–24].

Існує також проблема «закриття» багатьох країн у плані експорту сільськогосподарської продукції через піклування про рівень особистої продовольчої безпеки. Через скорочення пропозиції на глобальному харчовому ринку це

призвело до загальносвітового зростання цін на певні групи товарів, у т. ч. пшеницю й борошно. Україна (Державне агентство резерву України) офіційно та неофіційно (справа про «з'їдене мишами зерно») продає зернові за кордон, користуючись нагодою ринкової кон'юнктури, ігноруючи національні інтереси України [11].

Водночас дешева нафта та COVID-19 вдарять по цінах на фуражне (непродовольче) зерно, бо вони напряму пов'язані з цінами на енергоносії через біоетанол, сировиною для якого є цукрова тростина та кукурудза. Наприклад, більшість заводів із виробництва біоетанолу в США зупинилася, бо не витримують конкуренції за таких низьких цін на нафту. Щоб їх запустити знову, потрібно знизити ціну на кукурудзу. Відповідно, більше кукурудзи потраплятиме на ринки кормів, які вже й так перенасичені, оскільки попит на м'ясо також впав. Разом із прогнозами падіння попиту на червоне м'ясо зменшення цін на кукурудзу може бути найбільшим, а це якраз і є основною зерновою культурою України [15].

Простеживши вплив пандемії та карантинних обмежень, можна зробити висновок, що теперішній стан пандемії матиме наслідком збільшення значення агробізнесу для України, яке власне стане відображенням технологічної відсталості держави.

Вивчивши та зробивши аналіз впливу пандемії на агробізнес, провідні експерти розробили певні рекомендації для покращення сучасного стану цієї сфери. Загроза пандемії коронавірусу та її тиск на сферу бізнесу змушує його вдаватися до жвавої реакції на зміни, які відбуваються за сучасних мінливих умов. Отже, експерти надають рекомендації представникам бізнесу вжити запобіжних заходів, щоб забезпечити готовність агробізнесу до ефективного та продуктивного управління можливими наслідками пандемії:

- встановити чіткий розподіл ролей та обов'язків керівництва та забезпечити зовнішню підтримку;
- встановити пріоритетність персоналу та клієнтів відповідно до цінностей підприємства;
- віднайти вразливі місця та визначити, як негативний вплив може проявитися у вашій організації, скласти план дій;
- спланувати можливість зв'язатися зі своїм персоналом швидко та через декілька каналів;
- забезпечити гнучкі робочі умови, за яких персонал матиме можливість за потреби працювати віддалено, якщо це можливо;

– протестувати мобільні мережі у віддалених робочих місцях, щоб впевнитися у безпроблемному зв'язку;

– підготувати та ввести в дію план дій і бути спроможним оновити його в разі потреби залежно від міри розвитку ситуації;

– випробувати створений план дій якомога швидше [12].

Висновки і пропозиції. На загальнонаціональному рівні необхідно зійтися з усвідомленням того, що між теорією «невидимої руки ринку», міцною державницькою позицією, економічним патріотизмом і «пильним оком державного керманіча» повинен бути чіткий розподіл. У період кризи органи державної влади України повинні приділяти більше уваги регулюванню відносин, які недостатньо ефективно регулюють чи без врахування публічних інтересів регулює бізнес. Криза в агропромисловій сфері, що полягає в недостатній підтримці державою вітчизняних сільгоспвиробників, відсутність єдності в наукових колах, відсутність підтримки та злагодженої комунікації виробників овочів, логістичних структур, торговельних мереж є результатом масового імпорту свіжих овочів в Україну.

Для досягнення ефективної конкурентоспроможності вітчизняної продукції на українських і закордонних ринках виробникам овочевої продукції, особливо власникам тепличних господарств, варто активно запроваджувати у своєму виробництві нові технології, збільшувати площі виробництва, вдаватися до вирощування елітних сортів рослин.

Для забезпечення відповідного обліку над пропозицією та попитом, належних можливостей спеціальних овочесховищ, ефективного прогнозування внутрішнього попиту, кон'юнктури та місткості світового ринку, винайдення вільних позицій державі варто створити загальнодержавну електронну систему та її локальні відділення, яка буде реалізовувати зазначені вище завдання. Варто звернути увагу на те, що подібний досвід розробки таких платформ мають спеціалісти з Інституту аграрної економіки Національної академії аграрних наук України.

Список використаної літератури:

1. Абрамович І.А. Теоретичні основи та форми прояву аграрного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2011. № 12. URL: <http://aphd.ua/prykklady-oformlennia-bibliografichnoho-opysu-vidpovidno-do-dstu-83022015/>.
2. Возняк Г., Жеребило І. Мінливість економіки в умовах пандемії: фінансово-економічні

наслідки для країни та територіальних громад. *Економіка й управління національним господарством*. 2020. № 3. С. 51–57.

3. Дефіцит навіяло: ринок сільгосптехніки в карантин значно скоротився. *Бізнес*. 2020. URL: <https://business.ua/uk/defitsit-naviyalo>.
4. Денков Д., Карауц А., Щедрін Ю. Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України / Центр прикладних досліджень. Київ, 2020. С. 21–24.
5. Долбнева Д.В. Вплив COVID-19 на економіку країн світу. *Світова економіка та міжнародні відносини*. 2020. № 1 (43). С. 20–26.
6. Зануда А. Коронавірус, карантин і посуха: чи буде Україна з хлібом цього року. *BBC News Україна*. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52441162>.
7. Карантин як поштовх для об'єднання малих фермерів і спільного пошуку рішень. *Українське радіо*. 2020. URL: <https://www.prostir.ua/?news=karantyn-yak-poshtovh-dlya-objednannya-malyh-fermeriv-i-spilnoho-poshuku-rishen>.
8. Корнієнко Г.С. Агробізнес як правова категорія. *Трудове право. Аграрне право*. 2019. № 147. С. 151–162.
9. Микитюк В.М., Паламарчук Т.М., Русак О.П. Аналіз і перспективи розвитку агробізнесу: регіональний аспект. *Наукові горизонти*. 2019. № 3 (76). С. 30–37.
10. Українські агрохолдинги відновлюються після падіння через коронавірус. *Agravery.com*. 2020. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukrainski-agroholdingi-vidnovluutsa-pislapadinna-cerez-koronavirus>.
11. У Держрезерві миші з'їли зерна на 800 млн грн, – Апостол. *AGRONEWS*. 2020. URL: <https://agronews.ua/news/iz-derzhrezervu-znyklo-zerno-na-800-mln-hrn/>.
12. Харчова промисловість та агробізнес. Вплив COVID-19. Наукове дослідження KPMG. URL: <https://home.kpmg.ua/uk/home/insights/2020/03/agribusiness.html>.
13. Щодо термінових заходів з підтримки дрібних селянських і фермерських господарств / Центр економічних і соціальних досліджень Центр регіональних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень. 2020. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-04/fermerski-gospodarstva.pdf>.
14. Яковенко Р. Карантин як механізм монополізації сільського господарства. *Народне слово*. 2020. URL: <http://n-slovo.com.ua/2020/06/04/karantinyakmexanizmmoopolizatsii-s/>.
15. Яницький А. Зерно важливіше за нафту: що чекає сільське господарство після карантину. 2020. URL: <https://hromadske.ua/posts/zerno-vazhlivishe-za-naftu-sho-chekaye-silskogospodarstvo-pislya-karantinu>.

Zamryha A. V. The impact of the COVID-19 coronavirus pandemic on the administrative and legal support of agricultural business in Ukraine

The aim of the work is to study the state and trends of the impact of COVID-19 on agrobusiness in Ukraine and to determine the socio-economic losses that Ukraine suffers from the pandemic of this disease. Problems that hinder the implementation of the current special legislation have been identified, as well as suggested ways to solve them. An analysis of some legislative and other regulations adopted to prevent the rapid spread of coronavirus disease in Ukraine. Emphasis is placed on research on measures to combat the coronavirus, if we consider agricultural business from a legal point of view, in general it can be defined as activities that are carried out regularly to make a profit in the production, change, storage, transportation and sale of agricultural products and materials.

The main consequences of the pandemic are: disruption of supply chains, negative impact on international trade and labor management – these are just some of the problems that this sector will have to meet soon and medium and long perspective. In the short perspective, demand for agricultural products will decline as restrictions on travel around the world and restrictions related to quarantine in Ukraine's largest trading partners affect consumption and costs. With border restrictions and falling global demand for imported products, agricultural trade is still being affected by the coronavirus. Export to China and the EU are likely to be most negatively impact.

At the same time, it should be understood that information is not informed about the activity as such, but only about the one that has acquired a public character and is aimed at making an income. It is necessary to improve the legislation in the field of agro-industrial complex at the legislative level, in particular to regulate the functioning of the vegetable industry, to create a strategy for the development and support of the state budget of this industry.

It is worthy paying more attention and increasing the role of structural units of the National Academy of Agrarian Sciences, increasing the support of educational institutions of the Ministry of Education and Science of Ukraine in the field of agriculture. For the effective growth of this industry to increase the amount of budget support from the state and create conditions that will lead to the establishment of a favorable investment climate in the country.

Key words: *pandemic, COVID-19, international financial assistance, agribusiness, unemployment, GDP, economic crisis.*

УДК 342.9:347.77

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.16>**Н. П. Капітаненко**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту організацій та управління проектами
Інженерного навчально-наукового інституту
Запорізького національного університету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті проаналізовано адміністративно-правові засади державного внутрішнього контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності. Встановлено, що епоха демократичних перетворень в українському суспільстві передбачає чіткість, збалансованість та ефективність функціонування державної влади. Важливе місце в забезпеченні цих вимог посідає державний внутрішній контроль.

Визначено зміст державного внутрішнього контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності, який включає сукупність таких заходів, як спостереження, перевірка й аналіз, що використовують уповноважені органи виконавчої влади та посадові особи для виконання поставлених перед ними завдань.

Правова природа внутрішнього контролю полягає в тому, що здійснювати його можуть лише органи виконавчої влади та посадові особи в межах, які визначені нормами права, з чітким визначенням завдань, сфери, об'єкта, форми та строків контролю і контролюючого органу.

Виявлено завдання державного внутрішнього контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності. З'ясовано, що внутрішній контроль здійснюють органи виконавчої влади відповідно до повноважень, які визначають зміст їхньої діяльності. За сферою діяльності, що підлягає контролю, внутрішній контроль класифікують на внутрішньовідомчий, міжвідомчий і надвідомчий.

Встановлено, що внутрішньовідомчий контроль у галузі інтелектуальної власності передбачає здійснення контрольних дій Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, одним із завдань якого є забезпечення, формування та реалізація державної політики у сфері інтелектуальної власності. Здійснення безпосереднього державного внутрішньовідомчого контролю покладено на державних інспекторів із питань інтелектуальної власності. Міжвідомчий контроль у сфері інтелектуальної власності здійснюють центральні органи виконавчої влади міжгалузевої компетенції – міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції). Надвідомчий контроль здійснює Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, державний контроль, внутрішній контроль, право інтелектуальної власності, реалізація права.

Постановка проблеми. Демократичні процеси, які відбуваються в суспільстві, мають вплив на всі складові частини держави як інституції. Епоха реформування передбачає чіткість, збалансованість та ефективність функціонування державної влади. Важливе місце в забезпеченні цих вимог посідає державний контроль. Модернізаційні перетворення вплинули і на поняття контролю, його зміст, мету, форми та методи. Про важливість контролю для демократичних змін зазначав Г. Кельзен: «Від систематичного

розвитку всіх контролюючих інстанцій суттєво залежить доля сучасної демократії. Тривала демократія неможлива без контролю» [1, с. 108]. У період формування демократичної, соціальної, правової держави в Україні комплексний аналіз питань державного контролю, практики його здійснення актуалізується і викликає підвищений науковий і практичний інтерес у контексті проведених якісних змін, зокрема у сфері реалізації права інтелектуальної власності, з метою оптимізації правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Змінюючись за змістом і формами, контроль як об'єкт наукового дослідження стимулює аналізувати його правову сутність. Ця проблема відображається у творчих надбаннях українських правників – фахівців з адміністративного права. Основні засади державного контролю розглянуті у працях таких науковців, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, В. Беляєв, Ю. Битяк, О. Боровський, С. Братель, В. Гаращук, І. Голосніченко, А. Гурін, Н. Даньшина, Я. Клейменов, Т. Коломоець, Є. Кочерін, Д. Лученко, О. Макаренко, О. Маштакова, С. Ністратов, О. Ноздрачов, В.Опришко, І. Пахомов, О. Петришин, В. Писаренко, В.Сіренко, В.Шаповал, В. Шестак та ін.

Значний внесок у дослідження сфери права інтелектуальної власності зробили такі правники, як: Г. Андрощук, Ю. Бошицький, О. Бутнік-Сіверський, Е. Гаврилов, В. Дозорцев, В. Дроб'язко, Р. Еннан, В. Жаров, А. Кодинець, Л. Комзюк, Н. Мироненко, Л. Новоселова, О. Орлюк, О. Підпригора, О. Світличний, О. Святоцький, О. Харитонов, О. Харитонов, О. Чомахашвілі, О. Штефан та ін. Окремі питання проблематики контролю у сфері права інтелектуальної власності тією чи іншою мірою досліджували у дисертаційних роботах Є. Булат, Г. Довгань, В. Дмитришин, О. Кадетова, О. Коротун, М. Паладій, Н Троцюк. Утім, враховуючи пошук оптимальної моделі системи державного управління в означеній галузі, усе ж таки проблематика адміністративно-правових засад внутрішнього контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності порушується фрагментарно і потребує подальшого вирішення.

Метою статті є встановлення адміністративно-правових засад державного внутрішнього контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності, а також визначення його змісту, мети й особливостей функціонування у вказаній галузі на основі аналізу нормативно-правових актів, наукових праць і результатів правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи адміністративно-правові засади державного контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності, необхідно виходити з розуміння того, що істотні зміни відбулися в державі та суспільстві. Наділяючи владу повноваженнями для вирішення публічних завдань, суспільство надалі постійно перебуває в пошуку балансу між державною владою та врахуванням приватних інтересів. Демократія є найбільш

прийнятною основою для гармонізації відносин між публічною адміністрацією та людиною [2, с. 170]. Вибір стратегії інноваційного розвитку економіки України, позиціонування держави як захисника прав і законних інтересів приватних і публічних осіб призводить до оновлення сутності та призначення контролю загалом та у сфері реалізації права інтелектуальної власності зокрема.

Правники тією чи іншою мірою досліджували проблематику державного контролю у сфері права інтелектуальної власності. Так, Н Троцюк, досліджуючи адміністративно-правовий захист авторських прав, дійшла висновку, що державний контроль є засобом захисту авторських прав і проявляється як складова частина державної діяльності, є виявленням його функцій та обов'язку відповідного державного органу. Сьогодні, визнає науковець, контроль багато в чому є формальним із боку контролюючих органів – «проведення контролю заради контролю» [3, с. 218].

На думку А. Майданевича, котрий розглядав поняття й основні ознаки адміністративно-правової охорони прав інтелектуальної власності, «процес охорони прав інтелектуальної власності в Україні, до якого входить і контроль, є міжгалузевим явищем і включає конституційно-правову, кримінально-правову, цивільно-правову, господарсько-правову, адміністративно-правову та міжнародно-правову складові частини» [4, с. 29].

О. Коротун у процесі встановлення законодавчого регулювання адміністративно-правового забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності визнає, що «на державу покладено обов'язок шляхом ужиття правових заходів забезпечити загальні правила й обов'язки суб'єктів права інтелектуальної власності у сфері правовідносин інтелектуальної власності» [5, с. 174]. Правники розглядали проблематику державного контролю у сфері інтелектуальної власності фрагментарно, переважно щодо окремих груп об'єктів інтелектуальної власності.

Доцільно зауважити, що зміст державного контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності включає сукупність таких заходів, як спостереження, перевірка й аналіз, які використовують уповноважені органи державної влади та посадові особи для виконання поставлених перед ними завдань.

Аналіз досліджень і публікацій, присвячених висвітленню різних аспектів окресленої

тематики, надає можливість встановити види державного контролю та визначити його правові, інституційні й організаційні засади у сфері реалізації права інтелектуальної власності. В основу класифікації видів контролю можуть бути покладені різноманітні критерії. Науковці, розглядаючи види державного контролю з погляду організаційних взаємозв'язків контролюючого суб'єкта і підконтрольного об'єкта, виділяють зовнішній і внутрішній контроль. Розглянемо більш детально державний внутрішній контроль у сфері інтелектуальної власності.

Внутрішній контроль реалізується в межах організаційної підпорядкованості суб'єктів, котрі здійснюють контроль, і суб'єктів, чия діяльність перевіряється, а за зовнішнього контролю така підпорядкованість суб'єктів відсутня [6, с. 83–84; 7, с. 353; 8, с. 308; 9, с. 307]. Внутрішній контроль у сфері реалізації права інтелектуальної власності здійснюють органи виконавчої влади відповідно до повноважень, які визначають зміст їхньої діяльності. За сферою діяльності, що підлягає контролю, внутрішній контроль уявляється можливим класифікувати на внутрішньовідомчий, міжвідомчий і надвідомчий.

Правові основи здійснення державного контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності заклали Закони України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. [10] та «Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб – підприємців і юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності» від 23 лютого 2012 р. № 4448-VI [11]. Однак, на думку наукової правничої спільноти та представників суб'єктів господарювання, вказані закони не вирішили системно проблеми державного контролю [12, с. 281–282], тому важливе подальше концептуальне вдосконалення Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» з метою вироблення єдиних принципів, підходів, процедур реалізації контролю у сфері господарювання.

Особливої уваги в такій ситуації набуває встановлення мети та завдань державного внутрішнього контролю. Для досягнення мети державного внутрішнього контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності необхідно вирішити такі завдання:

– встановлення фактичного стану справ (об'єктивної інформації) щодо діяльності суб'єк-

тів права інтелектуальної власності та інших учасників правовідносин у вказаній сфері на основі спостереження та перевірки;

– застосування заходів, передбачених чинним законодавством, на основі аналізу отриманої інформації для припинення незаконного розміщення об'єктів авторського права і (або) суміжних прав в Інтернеті та незаконного обігу товарів, вироблених із порушенням прав інтелектуальної власності, зокрема вилучення з обігу контрафактних примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних, вироблених чи імпортованих із порушенням вимог законодавства, а також обладнання та сировини для вироблення лазерних систем зчитування і матриць;

– попередження правопорушень у сфері інтелектуальної власності суб'єктами права інтелектуальної власності та іншими учасниками правовідносин у сфері інтелектуальної власності шляхом перевірки наявності договорів, укладених відповідно до вимог чинного законодавства, на виробництво продуктів – результатів інтелектуальної діяльності, документів складського та бухгалтерського обліку щодо відповідного виду діяльності;

– виявлення причин правопорушень у сфері реалізації права інтелектуальної власності та визначення шляхів подолання недоліків у діяльності;

– видання обов'язкових для виконання приписів щодо усунення порушень законодавства суб'єктами права інтелектуальної власності й іншими учасниками правовідносин у сфері реалізації права інтелектуальної власності;

– застосування до правопорушників у сфері інтелектуальної власності спеціальних заходів, передбачених законодавством;

– розробку та надання пропозицій задля підвищення ефективності державного контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності шляхом удосконалення правових, організаційних, інституційних складників механізму державного управління.

На сучасному етапі формування та становлення внутрішньовідомчого контролю у галузі інтелектуальної власності загальні контрольні функції покладені на Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства (Мінекономіки), статус якого регулюють Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. [13], Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, затвер-

джене Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459 (далі – Положення) [14]. Відповідно до Положення одним із основних завдань Мінекономіки є забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері інтелектуальної власності (пп. 1 п. 3 Положення). Крім того, Мінекономіки здійснює контроль за дотриманням Національним органом інтелектуальної власності законодавства у сфері інтелектуальної власності, використанням надходжень від справляння зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності (пп. 73 п. 4 Положення), а також здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням суб'єктами господарювання незалежно від форми власності вимог Законів України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 р. [15], «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних» від 23 березня 2000 р. [16], «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування» від 17 січня 2002 р. [17] (пп. 78 п. 4 Положення).

Становлення нової інституції у сфері інтелектуальної власності передбачає її забезпечення у правовому, організаційному аспекті та потребує чіткого розмежування функцій Мінекономіки та Національного органу інтелектуальної власності (НОІВ). Відповідно до Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні [18] впроваджено дворівневу систему правової охорони інтелектуальної власності шляхом створення Національного органу інтелектуальної власності – державної організації, що входить до державної системи правової охорони інтелектуальної власності, визначеної на національному рівні Кабінетом Міністрів України як такої, що здійснює повноваження у сфері інтелектуальної власності, визначені Законом, іншими законами у сфері інтелектуальної власності, актами центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності, та статутом, і має право представляти Україну в міжнародних і регіональних організаціях [19]. З метою прискорення перетворень і вдосконалення державного управління у сфері інтелектуальної власності Кабінет Міністрів України визначив, що державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» вико-

нує функції Національного органу інтелектуальної власності на виконання пп. 1 п. 7 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності» від 16 червня 2020 р. [20]. Дискусійним є питання визначення повноважень Національного органу інтелектуальної власності у шести законах України, які регулюють правовідносини щодо права інтелектуальної власності залежно від об'єкта. На думку автора, позитивним у цій ситуації є те, що повноваження Національного органу інтелектуальної власності визначає закон, а не підзаконний нормативно-правовий акт. Водночас відсутність єдиного закону, який би узагальнив регламентацію відносини управління, в т. ч. й контролю, у сфері інтелектуальної власності не сприяє створенню ефективного механізму державного управління щодо вказаного сегменту суспільного життя.

Здійснення безпосереднього державного внутрішнього контролю за дотриманням суб'єктами господарювання вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності у процесі використання об'єктів права інтелектуальної власності покладено на державних інспекторів із питань інтелектуальної власності. Згідно з Положенням про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства державний інспектор є посадовою особою Мінекономіки, призначається на посаду та звільняється з посади державним секретарем Мінекономіки. Державний контроль здійснюється державним інспектором шляхом проведення планових, позапланових перевірок діяльності суб'єктів господарювання, огляду речей в установленому законом порядку. План проведення перевірок затверджується Мінекономіки [21]. Так, на 2020 рік було заплановано здійснити перевірку діяльності восьми суб'єктів господарювання у сфері інтелектуальної власності [22]. Позапланові перевірки проводяться без попереднього повідомлення суб'єкта господарювання (п. 12 Положення). До участі у проведенні перевірки суб'єкт господарювання може залучати консультантів, експертів та інших фахівців із метою надання роз'яснень і захисту своїх прав і законних інтересів. Акт перевірки складається у день її закінчення у двох примірниках, підписується державним інспектором та усіма особами, котрі брали участь у проведенні перевірки, відповідно один

примірник залишається у суб'єкта господарювання, а другий передається Мінекономіки. До акта перевірки додаються копії всіх документів і матеріалів перевірки, приписи державного інспектора про усунення виявлених порушень, а у разі складення протоколу про адміністративне правопорушення – копія протоколу. Приписи державного інспектора про усунення виявлених порушень можуть бути оскаржені до Мінекономіки або до суду в порядку, визначеному законодавством [21].

З метою вдосконалення інституції державного контролю взагалі й у сфері реалізації права інтелектуальної власності зокрема уряд здійснює політику уніфікації документів, необхідних для проведення контрольних дій органами державної влади та посадовими особами відповідно до встановлених повноважень. Такий підхід надає можливість контролюючим органам здійснити повну, об'єктивну перевірку діяльності підконтрольних суб'єктів із наданням матеріалів, складених за результатами проведеного заходу державного контролю. Так, були прийняті відповідні підзаконні нормативно-правові акти [23–25].

Міжвідомчий контроль у сфері реалізації права інтелектуальної власності здійснюють центральні органи виконавчої влади міжгалузевої компетенції – міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади (служби, агентства, інспекції). Цей вид внутрішнього контролю має свої особливості, які полягають у такому. По-перше, міжвідомчий контроль у сфері інтелектуальної власності здійснюють центральні органи виконавчої влади загальної компетенції іншої відомчої належності. Органи, які здійснюють загальний контроль, застосовують інформаційно-аналітичні, статистичні та соціологічні методи. По-друге, орган міжвідомчого контролю «має право перевіряти коло питань, що є вузьким, спеціальним, тобто прив'язане до завдань, які стоять перед цим органом» [26, с. 242–243]. По-третє, повноваженнями здійснювати міжвідомчий контроль наділені спеціалізовані органи державного контролю (служби, агентства, інспекції), діяльність яких регламентується спеціальними нормативно-правовими актами. Найбільш поширеними формами контролю спеціалізованих органів залишаються перевірки, інспектування, ревізії, звіти, дослідження документів за допомогою різних методів. В адміністративно-правовій літературі, визнає О. Андрійко, відсутня загально визнана класифікація форм

державного контролю і зазвичай в основу поділу кладуть непевний критерій: суб'єкт контролю, завдання контролюючого органу чи сферу повноважень підконтрольного суб'єкта [27, с. 187]. Найбільш поширеними формами контролю спеціалізованих органів залишаються перевірки, інспектування, ревізії, звіти, дослідження документів за допомогою різних методів. У процесі контролю виділяють загальні методи (переконання, примусу, координації, колегіальності тощо) та спеціальні методи (заслуховування інформації).

Систему органів державного контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності становлять органи влади, для яких контроль є основним видом діяльності, а саме: Державна податкова служба України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державна інспекція енергетичного нагляду України.

Систему міжвідомчого державного контролю у сфері реалізації права інтелектуальної власності становлять такі органи виконавчої влади: Міністерство культури України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство оборони України, Міністерство фінансів України, Національна поліція України, Служба безпеки України, Антимонопольний комітет України, Державне агентство України з питань кіно, Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Державна інспекція енергетичного нагляду України, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Надвідомчий контроль у сфері реалізації права інтелектуальної власності здійснює Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади. Відповідно до п. 9 ст. 116 Конституції України Кабінет Міністрів України «спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади» та «здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади <...> спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів» згідно із Законом України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 р. (ст. 1) [28]. Кабінет Міністрів України, здійснюючи контрольні функції, використовує такі методи, як: статистичний, інформаційно-аналітичний, соціологічний, прогнозування, експертизи, моделювання, заслуховування звітів і відповідей на запитання, виїзд на об'єкт контролю для ознайомлення з фактичним станом справ

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, визнаємо, що реалізація поставлених завдань у процесі формування демократичної та правової держави потребує якісно нових підходів до розуміння стратегії державного управління та її впровадження, контролю за здійсненням і правових механізмів регулювання суспільних відносин, зокрема у сфері реалізації права інтелектуальної власності.

Вважаємо адміністративно-правовими засадами державного контролю у сфері інтелектуальної власності сукупність адміністративно-правових норм, які регламентують відносини між публічною адміністрацією та суб'єктами правовідносин в окресленому сегменті суспільних відносин стосовно встановлення відповідності діяльності зазначених суб'єктів чинним правовим нормам.

Налагодження реального контролю за діяльністю суб'єктів права інтелектуальної власності та інших учасників правовідносин у зазначеній галузі є актуальною проблемою. Ретельного аналізу потребує чинне законодавство щодо узгодження норм права різних нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері інтелектуальної власності, для уникнення конкуренції та колізії. Проблематика державного внутрішнього контролю потребує подальшого дослідження з метою вдосконалення його правових, інституційних та організаційних засад.

Список використаної літератури:

1. Кельзен Г. Про сутність і цінність демократії / пер. з нім. О. Мокровольського. ВНТЛ-Класика, 2013. 140 с.
2. Yang Y. The Course of Democratization under Globalization. *Journal of Politics and Law*. 2011. Vol. 4. № 2. P. 170–173.
3. Троцюк Н.В. Адміністративно-правовий захист авторських прав. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 1. С. 216–219.
4. Майданевич А. Поняття й основні ознаки адміністративно-правової охорони прав інтелектуальної власності. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 10. С. 28–31.
5. Коротун О.М. Законодавче регулювання адміністративно-правового забезпечення охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 174–177.
6. Студеникин С.С. Советское административное право : учебник / под ред. С.С. Студеникин. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945. 148 с.
7. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1. Загальна частина /

- ред. кол. : В.Б. Авер'янов. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
8. Курс адміністративного права України : підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Сущенко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 872 с.
  9. Гриценко І.С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2007. 335 с.
  10. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05 квітня 2007 р. № 877-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 29. Ст. 389.
  11. Про особливості здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності щодо фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності : Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4448-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 49. Ст. 558.
  12. Андрійко О.Ф., Банчук О.А. Форми і методи адміністративного контролю в умовах децентралізації виконавчої влади. *Правова держава*. Вип. 30. 2019. 606 с.
  13. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.
  14. Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних : Закон України від 23 березня 2000 р. № 1587-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 24. Ст. 183.
  15. Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування : Закон України від 17 січня 2002 р. № 2953-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 17. Ст. 121.
  16. Про схвалення Концепції реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 червня 2016 р. № 402-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-2016-%D1%80#n8>.
  17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення національного органу інтелектуальної власності : Закон України від 16 червня 2020 р. № 703-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 45. Ст. 387.
  18. Про Національний орган інтелектуальної власності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2020 р. № 1267-р. URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1267-2020-%D1%80#Text>.
19. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 38. Ст. 385.
  20. Положення про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text>.
  21. Про затвердження Положення про державного інспектора з питань інтелектуальної власності Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2002 р. № 674. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/674-2002-%D0%BF#Text>
  22. Перелік суб'єктів господарювання, які підлягають державному нагляду (контролю) у сфері інтелектуальної власності. URL: me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c300a921-7775-47b3-ac23-11bb2a8fef26&title=DerzhavniiNagliadkontrol-USferiIntelektualnoiVlasnosti.
  23. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності у сфері інтелектуальної власності та визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю) Міністерством економічного розвитку і торгівлі» : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 912. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-2018-%D0%BF#Text>.
  24. Про затвердження уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності, та форми припису щодо усунення порушень, виявлених під час проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) щодо дотримання суб'єктом господарювання вимог законодавства у сфері інтелектуальної власності : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 29 січня 2019 р. № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0152-19#Text>.
  25. Про затвердження Інструкції з оформлення державними інспекторами з питань інтелектуальної власності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України матеріалів про адміністративні правопорушення: Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі від 13 лютого 2019 р. № 217. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-19#Text>.
  26. Адміністративне право : підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін. ; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків : Право, 2010. 624 с.
  27. Андрійко О.Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : Наукова думка, 2004. 304 с.
  28. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 13. Ст. 222.

Kapitanenko N. P. Administrative and legal principles of state internal control in the field of intellectual property right implementation

The article analyzes the administrative and legal principles of state internal control in the field of intellectual property right implementation. It is established that the epoch of democratic transformations in the Ukrainian society presupposes clarity, balance and efficiency of the state power functioning. An important place in ensuring these requirements is occupied by state internal control.

The content of state internal control in the field of intellectual property right implementation is determined, which includes a set of measures such as monitoring, verification and analysis, which are used by authorized executive bodies and officials to perform their tasks.

It is noted that the legal nature of internal control is that it can be carried out only by executive bodies and officials within the limits set by legal standards, with a clear definition of tasks, scope, object, form and timing of control and the controlling body.

The tasks of the state internal control in the field of the intellectual property right implementation are revealed. It was found that internal control is exercised by the executive bodies in accordance with the powers that determine the content of their activities. According to the sphere of activity subject to control, internal control is classified into intradepartmental, interdepartmental and supra-departmental one.

It is established that intradepartmental control in the sphere of intellectual property involves the fulfillment of control actions by the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine, one of whose tasks is to ensure the formation and implementation of state policy in the field of intellectual property. The fulfillment of direct state intradepartmental control is entrusted

to state inspectors on intellectual property issues. Interdepartmental control in the field of intellectual property is carried out by the central executive bodies of interbranch competence, which are the Ministries of Ukraine and other central executive bodies (services, agencies, inspections). Supra-departmental control is exercised by the Cabinet of Ministers of Ukraine as the highest body in the system of executive bodies.

Key words: *administrative and legal principles, state control, internal control, intellectual property right, right implementation.*

УДК 343.95

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.17>

І. О. Позігун

аспірант кафедри адміністративної діяльності поліції
Одеського державного університету внутрішніх справ

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена висвітленню принципу верховенства права через його зв'язок з іншими принципами адміністративного процесу. Обґрунтовується відсутність єдиного підходу науковців до розуміння змісту понять «принципи адміністративного процесу», «верховенство права». Зазначається про закріплення принципу верховенства права у нормативних приписах національного законодавства (з вказівкою на його зміст через практику Європейського суду з прав людини).

Факторами, що визначають актуальність дослідження, визначається значимість імплементації принципу верховенства права в адміністративному процесі та відсутність чіткого розуміння змісту цього принципу, його взаємозв'язку з іншими основоположними засадами адміністративного процесу.

Розкривається зв'язок принципу верховенства права з іншими принципами адміністративного процесу, такими як відкритість і прозорість, відповідальність органів державного управління та вільний доступ до правосуддя; законність, юридична рівність.

Аргументується, що законність є складником верховенства права (верховенство права не може бути реалізоване, якщо у суспільстві не забезпечено законності); юридична рівність і принцип відповідальності органів державного управління та вільного доступу до правосуддя є факторами дотримання людських прав і верховенства права (усі вчені доходять єдиної думки, що складником верховенства права є юридична рівність; верховенство права не може бути без доступу до суду, без відповідального ставлення державних службовців до своїх функціональних обов'язків); принцип відкритості та прозорості доповнює принцип верховенства права, встановлюючи додаткові вимоги до діяльності органів публічної влади з метою належної реалізації прав людини.

Зроблено висновок, що усі принципи адміністративного процесу є тісно пов'язаними між собою, через їх комплексне застосування забезпечується виконання повноважень органів публічної влади та імплементація людських прав. Водночас окремі з цих принципів є складниками верховенства права, а тому їх недоцільно виокремлювати та закріплювати у законодавстві одночасно із закріпленням принципу верховенства права, оскільки це нівелює зміст останнього.

Зазначається, що саме таке сприйняття принципів адміністративного процесу має стати основою для подальших наукових розвідок окресленої проблематики та слугувати підґрунтям для реалізації конституційного припису про людину та її права як основоположну цінність українського суспільства.

Ключові слова: верховенство права, відкритість і прозорість, відповідальність органів державного управління та вільний доступ до правосуддя; законність, юридична рівність.

Постановка проблеми. Протягом останніх десяти років відбулися значні зміни не тільки в адміністративному праві, але й в інших галузях національного права. Значною мірою вони пов'язані з євроінтеграційним напрямом, обраним Україною, та зумовленою цим імплементацією понять і категорій, на яких ґрунтується європейська правова традиція. Маємо на увазі, зокрема, верховенство права та людські права. При цьому слід зазначити про засадничі яко-

сті вказаних явищ. Так, верховенство права є принципом не тільки адміністративного права, але й інших галузей, загально-правовим принципом.

Принцип верховенства права було включено у нормативно-правові акти як принцип діяльності органів державної влади (ще у 1996 році у ст. 8 Конституції України було закріплено досліджуваний принцип). При цьому закріплення цієї основоположної ідеї було здійс-

нено у банкетній формі з вказівкою на практику Європейського суду з прав людини.

Дотримання принципу верховенства права є вимогою і адміністративного процесу. Його імплементація пов'язана також із визнанням практики Європейського суду з прав людини як джерела національного права. Страсбурзький суд неодноразово визнавав порушення Україною Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод через недотримання верховенства права, хоча українські суди і слідували букві закону. Водночас аналіз наукової правової літератури, рішень національних судових органів не дозволяє зробити висновок про єдність вітчизняної юриспруденції щодо змісту поняття «верховенство права». Неоднозначно сприймається і більш ширша категорія «принципи адміністративного процесу».

Таким чином, значимість імплементації принципу верховенства права в адміністративному процесі (як і в національній системі права загалом) і відсутність чіткого розуміння змісту цього принципу, його взаємозв'язку з іншими основоположними засадами адміністративного процесу і визначають актуальність обраної тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Найбільш значимими працями у вітчизняній правничій науці щодо розкриття змісту верховенства права є низка статей М. Козюбри та монографія С. Головатого. У їхніх роботах розкриваються загальні положення щодо інтерпретації досліджуваної правової категорії.

Досить важливим у методологічному сенсі є висновок, зроблений М. Козюброю щодо того, що функціонування верховенства права може відбуватися тільки в межах природно-правового типу розуміння права, оскільки саме за нього відбувається відмежування закону від права, при цьому перший є результатом волевиявлення органів державної влади, натомість право інтерпретується як складний багатогранний суспільний феномен, який включає в себе різні аспекти суспільної дійсності, в тому числі й інші феномени [1, с. 10].

М. Козюбра зазначав і про неналежну розробленість вітчизняною правовою доктриною принципів права. Йдеться про їх світоглядні основи, що є фактором негативних прикладів судових рішень в Україні. Юристи віддають перевагу не принципам права, а «конкретно сформульованим нормам законів чи інших нормативних актів навіть у тих випадках, коли такі норми не узгоджуються із принципами права, що підтверджує, зокрема, аналіз судових

рішень, здійснений Центром дослідження проблем верховенства права Національного університету «Києво-Могилянська академія» у 2013-2016 роках» [2, с. 143].

Не можна не погодитися і з висновком С. Головатого щодо того, що «серйозним недоліком є брак ґрунтовного дослідження явища верховенства права у всіх його виявах в українській науці» [3, с. 112]; «без ґрунтовного осягнення на теоретичному рівні та запровадження на практиці такого складного явища, яким є «верховенство права», завдання європеїзації новітнього українського правового порядку залишиться ще на довгий час нездійсненим» [3, с. 113]. Саме тому ним було підготовлено фундаментальне дослідження верховенства права з однойменною назвою, у якій автор відстежив виникнення ідеї верховенства права, її концептуальне оформлення як принципу та доктрини [4].

Однак ці праці, маючи фундаментальний характер, не зосереджують увагу на проблемах вузькогалузевих, зокрема принципах адміністративного процесу. У цьому контексті варто зазначити дослідження А. Пухтецької, яка проаналізувала матеріали зарубіжних дослідників верховенства права як принципу європейського адміністративного простору та дійшла висновку, що «концепції правової держави, законності та верховенства права розвивалися в різних країнах, проте, не будучи ідентичними принципу законності (*Rechtstaatlichkeit* та *rule of law*) передбачають підкорення адміністративному праву, а отже, судовому контролю». А. Пухтецька зазначає, що це було підґрунтям адміністративного права в усіх державах Західної Європи у ХХ ст. [5, с. 75]. Наведене зумовлює необхідність дослідження верховенства права як принципу адміністративного процесу та його співвідношення з іншими основоположними засадами.

Мета статті. Метою дослідження є висвітлення співвідношення принципу верховенства права з іншими принципами адміністративного процесу.

Виклад основного матеріалу. Відразу слід зауважити на таких постулатах нашого дослідження. По-перше, зміст верховенства права ми сприймаємо через його інтерпретацію Венеційською комісією. По-друге як принципи адміністративного процесу ми виокремлюємо такі:

- 1) верховенства права;
- 2) законності;
- 3) юридичної рівності;

4) відповідальності органів державного управління та вільного доступу до правосуддя;

5) відкритості та прозорості.

Саме ці принципи є узагальнюючими за різних підходів до виокремлення загальних засад діяльності органів публічного адміністрування, в тому числі й щодо розв'язання індивідуальних правових справ. Тому саме на них ми і зосереджуємо увагу.

1. *Принцип верховенства права та принцип законності.* До імплементації принципу верховенства права у вітчизняній правничій доктрині превалував принцип законності (наголосимо, що закон і право за умов нормативістського розуміння права є тотожними). Визнання першого з них призвело до його закріплення поряд з усталеним принципом законності. Так, у ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію» закріплено принцип верховенства права, а у ст. 8 – принцип законності, що створює враження про існування двох різних однойменних принципів. При цьому ст. 8 цього Закону відтворює конституційний припис, закріплений у ч. 2 ст. 19 Основного Закону, лише з конкретизацією державного органу: «Поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України» [6].

Водночас законність є складником верховенства права. Верховенство права не може бути реалізоване, якщо у суспільстві не забезпечено законності. Саме з необхідністю обмеження сваволі органів державної влади зарубіжні дослідники і пов'язували потребу формування явища правовладдя. Тому виокремлювати принцип законності одночасно з принципом верховенства права з погляду юридичної техніки неправильно. Хоча окремий наголос на принципі законності допустимий як виняток у перехідний період становлення верховенства права з метою акцентування уваги на необхідності для органів державної влади не виходити за межі повноважень, передбачених законодавством. Однак слід розуміти, що принцип законності не можна інтерпретувати суто як «чітке і суворе» дотримання закону.

2. *Принцип верховенства права та принцип юридичної рівності.* Відповідно до Загальної декларації прав людини «усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства» [7]. Нерівність властива кастовому суспільству з численними привілеями. У такому суспільстві, як вказує В. Макарчук, три групи осіб наділяються правами:

- 1) посадовці органів державної влади;
- 2) силові структури (військові та поліцейські, монополія на зброю);
- 3) ідеологічні структури (жерці, монополія на сакральні «знання») [8, с. 3–9].

Принцип юридичної рівності як принцип адміністративного процесу передбачає надання адміністративних послуг із забезпеченням однакового підходу до отримувачів цих послуг. Він «забезпечується наявністю в однойменних учасників адміністративного провадження (заявник, зацікавлена особа, адресат), в однотипних адміністративних провадженнях однакових процесуальних можливостей, які гарантують однакове ставлення до учасників адміністративного провадження, що перебувають в однаковій ситуації, та відсутності щодо них будь-якої дискримінації» [9, с. 41–42]. З наведеного випливає висновок, що юридична рівність є фактором дотримання людських прав і верховенства права. Фактично усі вчені доходять єдиної думки, що складником верховенства права є юридична рівність.

Додамо, що ст. 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод передбачає заборону дискримінації, однак Європейський суд з прав людини розглядає заяви за цією статтею лише коли стверджується порушення інших прав, закріплених у цій Конвенції. Якщо заява стосується лише стверджуваного порушення заборони дискримінації, то вона буде визнана неприйнятною.

3. *Принцип верховенства права та принцип відповідальності органів державного управління й вільного доступу до правосуддя.* Основним завданням сучасної держави є утвердження людських прав. Тому всі органи державної влади повинні діяти для реалізації цього завдання. П. Клімушин і Д. Спасібов зазначають, що «головним призначенням держави стає служіння людині, а ключовою функцією публічних установ – надання якісних послуг громадянам. Сервісний підхід у публічному управлінні насамперед передбачає впровадження методів і технологій управління, спрямованих на підвищення якості публічних послуг» [10, с. 1].

Варто наголосити, що основним органом демократичної держави, що має незалежно та неупереджено вирішувати юридичний спір, є суд. Це положення є фактором поєднання відповідальності органів державного управління та вільного доступу до правосуддя. Окремі науковці позначають цей принцип як принцип професіоналізму. Відповідно до законодавства,

останній означає «компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону» [11].

Таким чином, як і у випадку попередніх принципів, принцип відповідальності органів державного управління та вільного доступу до правосуддя є фактором забезпечення реалізації принципу верховенства права. Верховенства права не може бути без доступу до суду, без відповідального ставлення державних службовців до своїх функціональних обов'язків.

4. *Принцип верховенства права й принцип відкритості та прозорості.* Реалізація принципу прозорості та відкритості пов'язується в теорії права з пануючим у державі типом державно-політичного режиму. Так, для держави з демократичним режимом іманентною є реалізація принципів гласності, а для антидемократичного такі принципи не є властивими. В останніх превалює закритість, конспірація та відсутність громадського контролю [12, с. 72, 89].

Принцип відкритості та прозорості спрямований на досягнення таких цілей:

1) захист від неналежного урядування, в тому числі запобігання корупційним діям;

2) забезпечення людських прав через можливість оскарження дій і бездіяльності органів публічної влади та контролю за їх діяльністю.

До цього слід додати, що цей принцип, як і принцип верховенства права, зумовлює необхідність належного обґрунтування рішень, що приймаються органами публічного адміністрування. Таким чином, принцип відкритості та прозорості доповнює принцип верховенства права, встановлюючи додаткові вимоги до діяльності органів публічної влади з метою належної реалізації прав людини.

Висновки і пропозиції. Тобто, усі принципи адміністративного процесу є тісно пов'язаними між собою, через їх комплексне застосування забезпечується виконання повноважень органів публічної влади та імплементація людських прав. Водночас окремі з названих принципів є складниками верховенства права, а тому їх недоцільно виокремлювати та закріплювати у законодавстві одночасно із закріпленням принципу верховенства права, оскільки це нівелює його зміст. На нашу думку, саме таке сприйняття принципів адміністративного процесу має стати основою для подальших наукових розві-

док окресленої проблематики та слугувати підґрунтям для реалізації конституційного припису про людину та її права як основоположну цінність українського суспільства.

Список використаної літератури:

1. Козюбра М.І. Праворозуміння: поняття, типи та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.
2. Козюбра М.І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. № 11. С. 142–164.
3. Головатий С.П. «Верховенство закону» versus «верховенство права»: філологічна помилка, професійна недбалість чи науковий догматизм? *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2(33)-3(34). С. 96–113.
4. Головатий С.П. Верховенство права : монографія. У 3-х кн. Київ : Видавництво «Фенікс», 2006. 1747 с.
5. Пухтецька А.А. Верховенство права як засадничий принцип європейського адміністративного простору (за матеріалами зарубіжних дослідників). *Часопис Київського університету права*. 2006. № 3. С. 73–79.
6. Про Національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
7. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
8. Макаруч В. Рівність і нерівність у праві – учора, сьогодні, завтра: спроба осмислення. Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність : матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції / Наук. інтернет-конференції. Вип. 10 / Терлюк І.Я. (укладач) / ІППО НУ «Львівська політехніка». Львів : Ліга-Прес, 2019. С. 3–9.
9. Сорочкін О. Принцип рівності у неюрисдикційному адміністративному провадженні. Рівність у праві: історична ретроспектива і сучасність : матеріали Десятої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції / Наук. інтернет-конференції. Вип. 10 / Терлюк І.Я. (укладач) / ІППО НУ «Львівська політехніка». Львів : Ліга-Прес, 2019. С. 38–43.
10. Клімушин П.С., Спасібов Д.В. Концепція сервісно-орієнтованої держави в контексті модернізації публічного управління. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 2(57). С. 1–8.
11. Про державну службу. Закон України від 10 грудня 2015 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 4. Ст. 43.
12. Кабанець О.С. Демократія як явище правової дійсності (теоретико-правовий аналіз) : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2016. 182 с.

Pozigun I. O. Correlation of the principle of the rule of law with other principles of the administrative process

The article elucidates the rule of law through its connection with other principles of the administrative process. The lack of a unified approach of scholars to understanding the meaning of the following concepts “principles of administrative process” and “rule of law” is substantiated. It is noted that the principle of the rule of law is enshrined in the regulations of national law (with an indication of its content through the European Court of Human Rights practice).

The factors determining the relevance of the study are the importance of implementing the rule of law in the administrative process and the lack of a clear understanding of the content of this principle, its correlation with other fundamental principles of the administrative process. Interconnection of the rule of law with the other principles of the administrative process, such as openness and transparency, accountability of public administration bodies and free access to justice; legality and legal equality is revealed.

It is argued that legality is a component of the rule of law (the rule of law cannot be realized if legality is not ensured in society); legal equality and the principle of accountability of public administration bodies and free access to justice are factors for human rights compliance and, consequently, of the rule of law (all scholars agree that legal equality is an inalienable component of the rule of law; the rule of law can not be without access to justice, without a responsible attitude of civil servants to their functional responsibilities); the principle of openness and transparency complements the rule of law principle, setting additional requirements for the activities of public authorities in order to properly implement human rights.

It is concluded that all the principles of the administrative process are closely linked, by means of their comprehensive application the exercise by public authorities of their powers and the implementation of human rights are ensured. At the same time, some of these principles are components of the rule of law and therefore it is impractical to single them out and enshrine them in legislation at the same time as enshrining the principle of the rule of law, as this eliminates its content.

It is noted that such a perception of the principles of the administrative process should become the basis for further scientific research on these issues and serves as a basis for the implementation of the constitutional provision on human being and his rights as a fundamental value of the Ukrainian society.

Key words: *rule of law, openness and transparency, public administration bodies accountability and free access to justice, legality, legal equality.*

А. В. Хрідочкін

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри підприємництва, організації виробництва
та теоретичної і прикладної економіки
Українського державного хіміко-технологічного університету

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРНОЇ БАЗИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті досліджуються пріоритетні напрями формування інфраструктурної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності. Наголошено на необхідності створення сприятливих соціально-економічних, організаційних і правових умов для інтелектуальної творчої діяльності. Підкреслено значення стимулювання розвитку інтелектуального, творчого, наукового та технологічного потенціалу держави і використання об'єктів інтелектуальної власності у господарській діяльності. Вказано на важливість забезпечення ефективної охорони результатів інтелектуальної творчої діяльності та права інтелектуальної власності на них. Визначено головне завдання вдосконалення інфраструктурної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності – діяльність із навчання й поширення знань про інтелектуальну власність. Наголошено на тому, що для покращення обізнаності та розвитку високої культури широких верств населення у сфері інтелектуальної власності необхідне інформування широких кіл громадянськості та бізнесових кіл про роль і значення інтелектуальної власності з метою підвищення інтересу до створення й правомірного використання об'єктів інтелектуальної власності. Запропоновано розробити відповідну політику щодо розвитку творчої діяльності дітей, юнацтва та молоді шляхом підготовки відповідних матеріалів для підвищення обізнаності, поваги й розвитку культури суспільства у сфері інтелектуальної власності та вдосконалення навчальних програм для учнів і студентів. Визначено, що сприятиме розвитку інфраструктурної бази та вдосконаленню процесу взаємодії винахідників, науковців і бізнесу. З'ясовано, що вимагають покращення механізми набуття правової охорони інтелектуальної власності шляхом забезпечення проведення експертизи заявок на об'єкти інтелектуальної власності на рівні провідних патентних відомств світу та вдосконалення методичного забезпечення експертизи заявок на об'єкти інтелектуальної власності. Підкреслено, що особливої уваги потребує низка проблем, які пов'язані зі створенням належних умов для комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності. Зроблено висновок, що важливою умовою успішного вирішення завдань державної політики у сфері інтелектуальної власності виступає створення ефективних інфраструктурних інститутів публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: адміністративно-правові заходи, інтелектуальна власність, інтелектуальна діяльність, інфраструктура, інфраструктурний інститут, нормативна база, правозастосування, публічне адміністрування, сфера інтелектуальної власності, творча діяльність.

Постановка проблеми. Визначення пріоритетів і перспектив, а також мети, стратегічних напрямів та основних завдань подальшого розвитку публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, на наше переконання, повинне базуватися на результатах ретельного аналізу сучасного стану як самої діяльності суб'єктів публічного адміністрування щодо реалізації державної політики у сфері інтелектуаль-

ної власності, так і сфери інтелектуальної власності. Остання є визначальним та невичерпним ресурсом соціального, культурного та економічного розвитку України і являє собою середовище з внутрішньою єдністю [1, с. 157], в якому здійснюється сукупність різноманітних видів творчої, інтелектуальної діяльності людини, що охоплюють різні сфери економічного та суспільного життя, внаслідок чого створюються об'єкти

інтелектуальної власності, права на які охороняються чинним законодавством, і за своєю природою є нематеріальними.

Разом із тим економіку України вже неможливо уявити і без надійної системи правової охорони та захисту інтелектуальної власності, важливим і невід'ємним елементом якої є інститут публічного адміністрування у цій сфері. Стратегія реформування публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності передбачає застосування системного, багатогалузевого і зваженого підходу до питань, пов'язаних зі сферою інтелектуальної власності, який має базуватися на ефективному співробітництві на всіх без винятку рівнях державного управління і забезпечити зміцнення інтелектуального потенціалу держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Ефективне публічне адміністрування у сфері інтелектуальної власності виступає важливою умовою успішного вирішення завдань удосконалення відповідної вітчизняної інфраструктурної бази. Про це переконливо свідчить і досить велика кількість публікацій вітчизняних дослідників. Зокрема, загальні проблеми адміністративно-правового регулювання досліджувалися в працях В.Б. Авер'янова, Н.О. Армаш, О.М. Бандурки, Д.М. Бахраха, В.М. Бевзенка, Ю.П. Битяка, С.М. Братуся, І.А. Галагана, В.В. Галунько, І.П. Голосніченка, Є.В. Додіна, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Д.М. Лук'янця, В.П. Петкова, Д.В. Приймаченка, С.Г. Стеценка, Ю.С. Шемшученка, О.М. Якуби та багатьох інших учених. Безпосередньо ж проблемні аспекти інфраструктурної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності розглядалися в роботах Ю.Л. Бошицького, Ю.Ф. Іванова, В.В. Колесніченка, А.Г. Майданевича, О.О. Михальського, М.В. Паладія, Г.С. Римарчук, О.П. Світличного, Д.В. Смерницького, О.В. Тандир тощо. Але актуальність проблем, пов'язаних з реалізацією завдань інфраструктурного забезпечення публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, не зменшується.

Метою статті є аналіз пріоритетних напрямів формування інфраструктурної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Перспективним і значущим напрямом подальшого розвитку публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності є, на наш погляд, вдосконалення його інфраструктурної бази. Справа

в тому, що функціонування сфери інтелектуальної власності характеризується широким діапазоном різних видів діяльності [2, с. 58]. Разом із тим натеper ще не створено ефективної та збалансованої системи її моніторингу [3, с. 51]. З одного боку, наявні сучасні інструменти для здійснення детального моніторингу по окремих видах діяльності, таких як патентування об'єктів інтелектуальної власності та охорона прав на них, а з іншого боку, моніторинг про використання об'єктів інтелектуальної власності, досягнутий економічний ефект, вплив на зміцнення конкурентоспроможності, конфліктні ситуації, пов'язані з використанням об'єктів інтелектуальної власності, рівень контрафакції та піратства не має ознаки регулярних дій і носить фрагментарний характер. Часто інформація, що зібрана одними установами, не завжди доступна для користування іншим установам. Така інформація не завжди має кількісне визначення та оцінку. Методи оцінювання такої інформації не стандартизовані. Це унеможливує здійснення результативного моніторингу функціонування сфери інтелектуальної власності та вимагає пошуку управлінських рішень для оптимізації наявних способів моніторингу.

Нині основні показники функціонування сфери інтелектуальної власності відображають результати діяльності з подання заявок на об'єкти інтелектуальної власності, їх розгляду та реєстрації охоронних документів, внесення до державних реєстрів відомостей щодо розпорядження майновими правами, захисту прав інтелектуальної власності, інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності у сфері інтелектуальної власності, розвитку та впровадження інформаційних технологій, з розв'язання суперечок, пов'язаних з правами інтелектуальної власності, з поширення знань про інтелектуальну власність, а також доступні дані про використання прав інтелектуальної власності. Показники по різних об'єктах інтелектуальної власності відображають динаміку надходження та розгляду заявок за національною та міжнародною процедурами.

Узагальнені статистичні показники надходження заявок на об'єкти інтелектуальної власності за весь період існування системи моніторингу сфери інтелектуальної власності (1992–2018 рр.) є такими. Із загальної кількості поданих заявок 21,0% становлять заявки на винаходи, 13,7% – на корисні моделі, 60,7% – на знаки для товарів і послуг, 4,6% – на промислові зразки, 0,007% – на зазначення походження

товарів. Понад 70% загальної кількості заявок на винаходи подано національними заявниками, близько 30% – іноземними. Найбільша кількість заявок від іноземних заявників (майже 70%) подається зі США, Німеччини, Франції, Швейцарії, Великобританії та Російської Федерації.

Винаходи і корисні моделі залишаються основним джерелом технологічних інновацій в Україні, тому моніторинг процесів патентування зазначених об'єктів інтелектуальної власності являє особливий інтерес, оскільки виявляє галузеві пріоритети діяльності різних категорій суб'єктів підприємницької діяльності. Ця інформація може бути використана у разі проведення наукових досліджень, аналізу інноваційних процесів, інвестиційної привабливості України тощо. Кількість заявок на винаходи та корисні моделі за весь період функціонування системи моніторингу перевищила 247 тисяч [4]. Понад 80% загальної їх кількості подано національними заявниками. У період 2004–2018 рр. найбільш активними національними заявниками були заявники з галузі вищої освіти та науки, які подали понад 50% загальної кількості заявок на винаходи і корисні моделі (юридичні особи), а також заявники – фізичні особи – 37,7%.

У сучасних умовах ринкової економіки інформація щодо охорони комерційних позначень, зокрема торговельних марок (знаків для товарів і послуг), є досить актуальною для оцінки ситуації в конкурентному середовищі та являє інтерес як для національної економіки, так і для іноземних інвесторів [5, с. 216]. За статистичними даними на цей об'єкт інтелектуальної власності подається найбільша кількість заявок (60,7%). З їх загальної кількості заявки іноземних заявників становлять 47,7%, при цьому понад 70% таких заявок подано за Мадридською системою міжнародної реєстрації знаків (вона значно полегшує процес реєстрації торговельних марок (знаків для товарів і послуг)). Найбільша кількість заявок на реєстрацію знаків від іноземних заявників подається зі США, Німеччини, Швейцарії, Франції та Російської Федерації [6, с. 177].

Статистичні дані щодо реєстрації охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності фіксують таку ситуацію. До державних реєстрів внесено понад 535 тисяч охоронних документів, з яких 81% – на ім'я національних заявників. Зареєстровано 7,1% патентів на винаходи, 21,5% патентів на корисні моделі, 6,5% патентів на промислові зразки, 44,9% свідоцтв на торговельні марки (знаки для това-

рів і послуг). Із загальної кількості патентів на винаходи понад 20% видано на ім'я іноземних власників, з них 76,5% – за заявками, поданими в Україні за процедурою Договору про патентну кооперацію (РСТ). Найбільшу кількість патентів (понад 67%) зареєстровано на ім'я власників зі США, Німеччини, Франції, Швейцарії, Великої Британії та Російської Федерації. Важливим показником економічної цінності запатентованих винаходів є кількість чинних патентів. Станом на кінець 2018 р. чинними були 40,5% від загальної їх кількості. При цьому частка чинних патентів серед патентів, виданих на ім'я іноземних власників, становить 59%, а для патентів, виданих на ім'я національних власників, цей показник становить 31%.

За весь період функціонування вітчизняної сфери інтелектуальної власності до державних реєстрів було внесено відомості про більше ніж 36 тисяч договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (20,4% – договори про видачу ліцензії на використання об'єктів інтелектуальної власності, 76,1% – договори щодо передачі права власності, 5,2% «відкритих» ліцензій на використання винаходів і корисних моделей). З них: на винаходи – 15,5%, на корисні моделі – 5,3%, на промислові зразки – 5,1%, на торговельні марки – 74,1%.

Актуальною залишається проблема недобросовісного набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, коли заявки на промислові зразки та корисні моделі (охоронні документи на які видаються за результатами лише формальної експертизи), а також на торговельні марки (знаки для товарів і послуг) подаються з метою подальшого зловживання такими правами та перешкоджання здійсненню господарської діяльності дійсних виробників та доступу на ринок України оригінальної продукції.

Важко переоцінити наявність і роль творця у створенні не тільки інтелектуальної власності як такої, але й в існуванні сфери інтелектуальної власності взагалі. Розвиток національної творчості не має перспектив, якщо не існує процес підготовки фахівців, здатних до творчої праці, і автору не гарантована винагорода за його особисту творчу працю [7, с. 12]. Тому важливою задачею удосконалення інфраструктурної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності стає діяльність з навчання і поширення знань у сфері інтелектуальної власності, що організується та реалізується державою. Ця діяльність спрямована на акти-

візацію осмислення українським суспільством необхідності законного застосування прав інтелектуальної власності. На наше переконання, саме правильне застосування таких прав забезпечить розвиток економіки, буде достойно стимулювати творчу активність та інноваційний процес на благо всієї країни. Ця діяльність орієнтована на формування необхідного рівня знань і виховання поваги до інтелектуальної праці та її результатів, які втілені в об'єкти інтелектуальної власності, а також на інформування суспільства про можливі збитки та наявні загрози для добробуту та здоров'я людей, які таять у собі контрафактні та піратські товари.

На жаль, у більшості населення України, як учасників ринку інтелектуальної власності, так і звичайних користувачів відповідної продукції, сформувалося потуральницьке ставлення до порушень прав інтелектуальної власності. У масовій свідомості як ідеологічно-психологічному феномені сучасного українського суспільства натеper і досі не сформувалася повага до права інтелектуальної власності як специфічного виду продукції та панує сприйнятливє ставлення до використання та споживання контрафактних товарів.

Актуальним натеper стає вивчення психологічного аспекту інтелектуальної власності [8, с. 512], в якому концентруються індивідуально-особистісні якості людей, пов'язані з використанням у їхній діяльності інтелектуальної власності. Так, згідно з результатами дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг», ставлення українців до питання важливості захисту інтелектуальної власності є вкрай суперечливим. Майже 80% опитаних вважають, що право інтелектуальної власності повинне захищатися (у т. ч. 58% – повинне захищатися завжди, 21% – повинне, але не завжди). Лише 4% опитаних дотримуються протилежної думки. Ще 17% – не змогли визначитися з цього приводу. Водночас майже 60% опитаних українців готові порушити право інтелектуальної власності у разі придбання одягу, книжки, музики, кіно або комп'ютерної програми, виготовлених з порушенням прав інтелектуальної власності за умови їх меншої вартості. Причому, як засвідчує опитування, чим молодші респонденти, чим частіше вони користуються Інтернетом, чим вищий рівень їхньої освіти, тим частіше вони готові відмовитися від оригіналу на користь дешевої копії або безкоштовної версії: майже 50% опитаних віком 18–29 років намагалися безкоштовно скачати в Інтернеті музику,

кіно або комп'ютерну програму, ще чверть – купуватимуть дешеву копію і лише кожен десятий купуватиме оригінал [9]. Наведені факти переконливо свідчать не стільки про низьку правову культуру населення у сфері інтелектуальної власності, скільки про правовий нігілізм та психологічну неготовність або небажання поважного ставлення до інтелектуальної діяльності інших осіб. Як зазначає В.Д. Базилевич, побідне ставлення до інтелектуальної власності є результатом історичних обставин, пов'язаних з відсутністю державної та економічної незалежності, громадянського суспільства, спотвореними господарськими й культурними зв'язками, тривалим розвитком соціалістичних відносин, які за своєю сутністю виходили за рамки і можливості економічних чинників у їх ринковій формі [10, с. 411]. З іншого боку, вади сучасного суспільного устрою, пов'язані з низьким рівнем законності, соціальною нерівністю, процвітанням корупції у всіх сферах суспільства, недовірою громадян до держави, поблажливе ставлення до протиправної діяльності, також не сприяють поліпшенню суспільного ставлення до поваги та охорони інтелектуальної власності. Крім того, як правильно зазначає Ю.Л. Бошицький, важливою передумовою правової культури населення у сфері інтелектуальної власності є підвищення якості нормативної бази, посилення наукової обґрунтованості та демократизації правотворчості та правозастосування [11, с. 214].

Таким чином, можна зробити висновок, що підвищення правової культури населення безпосередньо пов'язане з підвищенням якості нормотворення у сфері охорони прав інтелектуальної власності, відповідно, зазначений запобіжний захід стоїть на стику правових та ідеологічних заходів запобігання правопорушенням у сфері інтелектуальної власності. Причому до основних ідеологічних заходів удосконалення інфраструктурної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності, вважаємо, слід віднести: підвищення правової культури населення щодо охорони інтелектуальної власності; проведення кампаній з надання базових знань про основні права інтелектуальної власності та систему їх охорони, підготовку відповідних інформаційних методичних та навчальних матеріалів [12, с. 72]; розвиток конструктивного діалогу між творцями, науковцями та бізнесом щодо проблем інтелектуальної власності, проведення публічних обговорень проблем охорони інтелектуальної власності;

публічне висвітлення в засобах масової інформації судових процесів щодо порушення прав інтелектуальної власності; інформування населення щодо адміністративних стягнень та інших правових заходів впливу за порушення прав інтелектуальної власності; підготовку інформаційних та навчальних матеріалів для підвищення обізнаності, поваги та розвитку культури суспільства у сфері інтелектуальної власності [13, с. 56]; організацію та сприяння проведенню просвітницьких заходів з питань охорони інтелектуальної власності (конференцій, семінарів, конкурсів, курсів підвищення кваліфікації, літніх шкіл тощо); застосування засобів масової інформації та порталів мережі Інтернет для формування шанобливого ставлення до об'єктів інтелектуальної власності тощо.

Крім того, для підвищення рівня освіти у сфері інтелектуальної власності необхідне уточнення змісту освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників вищих навчальних закладів з позиції формування в державі творчих особистостей, здатних до створення об'єктів інтелектуальної власності, а також підтримання високого професійного рівня працівників державної системи правової охорони інтелектуальної власності, навчання суддів, співробітників правоохоронних та контролюючих органів.

Для покращення обізнаності та розвитку високої культури широких верств населення у сфері інтелектуальної власності потрібне інформування широкої громадськості та бізнесових кіл про роль і значення інтелектуальної власності з метою підвищення інтересу до створення та правомірного використання об'єктів інтелектуальної власності, зростання конкурентоспроможності підприємств, економічного, соціального та культурного розвитку країни. Є потреба у поширенні та популяризації знань про законодавство у сфері інтелектуальної власності, важливість охорони та дотримання прав інтелектуальної власності для різноманітних категорій користувачів інтелектуальних продуктів, а також надання доступу до інформації та знань у сфері інтелектуальної власності за допомогою сучасних засобів, інформаційних і комунікаційних технологій [14, с. 222]. Актуальним завданням є здійснення заходів, спрямованих на підвищення зацікавленості та рівня усвідомлення молоддю, що навчається, значення інтелектуальної власності в розв'язанні актуальних проблем суспільства (впровадження екологічних інновацій, захисту традиційних знань і фольклору тощо) та організація заходів

з питань залучення уваги до сфери інтелектуальної власності школярів, розвиток творчої активності молодого покоління шляхом стимулювання дослідницької та інноваційної діяльності серед школярів. Потребують підтримки інститути творців об'єктів права інтелектуальної власності (авторів, винахідників, виконавців тощо), представників у справах інтелектуальної власності (патентних повірених) та оцінювачів вартості інтелектуальної власності.

З метою виховання поваги до інтелектуальної власності доцільно, на наш погляд, розробити відповідну політику щодо розвитку творчої діяльності дітей, юнацтва та молоді шляхом підготовки інформаційних та навчальних матеріалів для підвищення обізнаності, поваги та розвитку культури суспільства у сфері інтелектуальної власності та удосконалення навчальних програм для учнів і студентів та передбачення в них інформації про інтелектуальну власність та її роль у соціально-економічному розвитку суспільства [15, с. 89]. Потрібно сприяти запровадженню курсів з винахідництва як факультативів у програмах шкільної освіти та визначення дисципліни «Інтелектуальна власність» як обов'язкової для вивчення у всіх вищих навчальних закладах України. Необхідною є і підтримка проведення літніх шкіл з інтелектуальної власності на базі провідних національних університетів, у тому числі спільно із Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (далі – ВОІВ), проведення олімпіад з інтелектуальної власності та сприяння відкриттю в Україні на базі провідних національних університетів навчальних курсів з інтелектуальної власності, що організовуються в рамках діяльності академії ВОІВ [16, с. 53]. Зовсім не зайвим стане проведення спеціалізованих інформаційних кампаній, розрахованих на цільову аудиторію (учнів шкіл, студентів, викладачів закладів освіти, підприємців, споживачів, представників державного сектору, судових та правоохоронних органів), з метою інформування про негативні наслідки контрафакції, піратства та недобросовісної конкуренції у сфері інтелектуальної власності, а також про перспективи та переваги, які забезпечуються завдяки творчій діяльності, охороні та впровадженню інтелектуальної власності.

Висновки і пропозиції. Таким чином, важливим напрямом подальшого розвитку публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності є вдосконалення його

інфраструктурної бази. При цьому головним завданням удосконалення інфраструктурної бази публічного адміністрування у сфері інтелектуальної власності є діяльність з навчання і поширення знань про інтелектуальну власність. З метою виховання поваги до інтелектуальної власності доцільно розробити відповідну політику щодо розвитку творчої діяльності дітей, юнацтва та молоді шляхом підготовки інформаційних та навчальних матеріалів для підвищення обізнаності, поваги та розвитку культури суспільства у сфері інтелектуальної власності та удосконалення навчальних програм для учнів і студентів та передбачення в них інформації про інтелектуальну власність та її роль у соціально-економічному розвитку суспільства. Сприятиме розвитку інфраструктурної бази і удосконалення процесу взаємодії винахідників, науковців та бізнесу, а також розвиток інноваційної діяльності та трансферу технологій. Вимагають покращення механізми набуття правової охорони інтелектуальної власності шляхом забезпечення проведення експертизи заявок на об'єкти інтелектуальної власності на рівні провідних патентних відомств світу та удосконалення методичного забезпечення експертизи заявок на об'єкти інтелектуальної власності.

Список використаної літератури:

1. Дмитрук А. Творчість та інтелектуальна діяльність як прояв людської особистості та їх втілення в об'єкті права інтелектуальної власності. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Sv. 7, Vyd. 6. С. 155–161.
2. Бабець І.Г., Мойсеєнко І.П. Інтелектуальна власність : навчальний посібник. Львів, 2015. 158 с.
3. Косенко О.П. Моніторинг комерційного потенціалу об'єктів інтелектуальної власності з використанням тангенціальної функції економічного ефекту. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2014. Вип. 1(2). С. 49–55.
4. Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності» : офіційний сайт. URL: <http://www.uipv.org/ua/contact.html>.
5. Кірін Р.С., Хоменко В.Л., Коросташова І.М. Патентологія : монографія. Дніпропетровськ : НГУ, 2015. 424 с.
6. Мосов С.П. Місце інтелектуальної власності в інноваційному розвитку зарубіжних країн і України. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 175–179.
7. Школьнік О.О. Розвиток інноваційних процесів у контексті управління інтелектуальною власністю. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 1. С. 11–15.
8. Репка А.О. Психологічні особливості ставлення студентів вищого навчального закладу до інтелектуальної власності. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, Вип. 27. С. 511–519.
9. Проблеми захисту інтелектуальної власності в Україні. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/problemy_zaschity_intellektualnoy_sobstvennosti_v_ukraine.html.
10. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність : підручник. Київ : Знання, 2014. 671 с.
11. Бошицький Ю.Л. Удосконалення правової культури громадян як засіб оптимізації охорони інтелектуальної власності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 211–215.
12. Хаустов В.К. Інтелектуальна власність – потенціал інноваційного розвитку України. *Економіка України*. 2021. № 1. С. 69–83.
13. Зайківський О.Б., Оністрат О.А. Деякі питання щодо захисту національних інтересів стосовно інтелектуальної власності в процесі Євроатлантичної інтеграції. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 4. С. 52–64.
14. Інтелектуальне право України : підручник / за заг. ред. О.С. Яворської. Тернопіль : Підруч. і посіб., 2016. 608 с.
15. Вірченко В.В. Інституційні засади реалізації відносин інтелектуальної власності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 20(1). С. 87–91.
16. Братусь Г.А. Сучасний стан та тенденції розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2019. Вип. 28(1). С. 51–56.

Hridochkin A. V. Priority directions for the formation of an infrastructure base of public administration in the field of intellectual property

The article examines the priority directions for the formation of an infrastructure base of public administration in the field of intellectual property. It is emphasized the need to create favourable socio-economic, organizational and legal conditions for intellectual creative activity. The importance of stimulating the development of intellectual, creative, scientific and technological potential of the state and the use of intellectual property objects in economic activity is emphasized. It is

indicated on the importance of ensuring the effective protection of the results of intellectual creative activity and intellectual property rights. The main task of improving the infrastructure base of public administration in the field of intellectual property – activities for learning and disseminating knowledge about intellectual property are determined. It is emphasized that in order to improve the awareness and development of high culture of the general population in the field of intellectual property, it is necessary to inform the wide range of public and business circles on the role and importance of intellectual property in order to increase interest in the creation and legitimate use of intellectual property objects. It is proposed to develop a relevant policy on the development of creative activities of children, youth through the preparation of relevant materials for raising awareness, respect and development of society's culture in the field of intellectual property and improvement of curricula for students. It is determined that it will contribute to the development of the infrastructure base and improving the process of interaction of inventors, scholars and businesses. It is found that requires improvement of mechanisms for acquiring the legal protection of intellectual property through ensuring examination of applications for intellectual property objects at the level of leading patent departments of the world and improving the methodological support of applications for intellectual property objects. It is emphasized that special attention needs a number of problems that are related to the creation of appropriate conditions for the commercialization of intellectual property objects. It is concluded that an important condition for the successful solution to the tasks of state policy in the field of intellectual property is the creation of effective infrastructure institutions of public administration in the field of intellectual property.

Key words: *administrative-legal measures, intellectual property, intellectual activity, infrastructure, infrastructure institute, normative base, law enforcement, public administration, scope of intellectual property, creative activity.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

UDC 351.85

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.19>

O. S. Bondarenko

Ph.D. in Law,
Senior Lecturer at the Department of Criminal Law and Judiciary
Educational-Scientific Institute of Law
of the Sumy State University

WHISTLEBLOWERS OF CORRUPTION AS SUBJECTS OF ANTI-CORRUPTION ACTIVITY

The article is devoted to an important and relevant topic - the study of ways in which whistleblowers participate in the fight against corruption and the legal guarantees that apply to them. The importance of the fight against corruption determines the search for new measures, methods and techniques to combat this destructive phenomenon. One of the effective measures was the introduction of the institution of whistleblower. At present, whistleblowers are persons who, having ascertained that the information is reliable, reported possible facts of corruption or corruption-related offenses, other violations of the Law committed by another person, if such information became known to them in connection with it. labor, professional, economic, social, scientific activity, their service or training or their participation in the procedures provided by the legislation, which are obligatory for the beginning of such activity, service or training.

It is emphasized that In the context of anti-corruption, it is especially important to find out all the ways and means of reporting corruption and corruption-related offenses by the whistleblower. The legislator identifies several possible channels for reporting possible facts of corruption or corruption-related offenses, other violations of this Law, namely: internal, regular or external channels.

Whistleblowers play a leading role in uncovering offenses that threaten the interests of society and deplete public finances. Usually, those who report corruption offenses may be harassed by those against whom they testify.

The issue of monetary remuneration for whistleblowers has been studied. The author emphasizes that the amount of remuneration may not exceed three thousand minimum wages established at the time of the commission of a criminal offense. If several persons report the same corruption offense, the amount of remuneration is divided equally among such whistleblowers.

It is concluded that the anti-corruption activities of whistleblowers are implemented by notifying the competent entities of possible facts of corruption or corruption-related offenses and other violations of the Law. To implement this task, it is important not only to create, but also to ensure that the state implements special guarantees aimed at protecting whistleblowers and creating favorable conditions for their anti-corruption activities.

Key words: *corruption, anti-corruption, anti-corruption actors, whistleblowers, legal guarantees.*

Problem setting. The importance of the task of combating corruption necessitates the search for new measures, methods and techniques to combat this destructive phenomenon. One of the effective measures was the introduction of the institution of a whistleblower. At present, whistleblowers are individuals who, in the belief that the information

is reliable, have reported possible facts of corruption or corruption-related offenses, other violations of the Law committed by another person, if such information became known to them in connection with her labor, professional, economic, public, scientific activity, their service or training or their participation in the procedures provided by law, which

are mandatory for the beginning of such activity, service or training.

Analysis of recent researches and publications. Issues of legal status and the role of whistleblowers in combating corruption have been studied by such scholars as O. Kosytsia, L. Gerasysenko, I. Tolkachova, D. Kazyuta, O. Kalitenko, I. Luhovy, V. Vasylynchuk, O. Khamkhoder and others. At the same time, a comprehensive study covering the importance of whistleblowers' activities for the success of the anti-corruption task and the issue of legal guarantees for these individuals was not conducted.

The purpose of the article is to describe the ways in which whistleblowers participate in the fight against corruption and the legal guarantees that apply to them.

Summary of the main matter of research and explanation of scientific results. Over the past two decades, more than 30 countries have developed and enacted special laws to protect whistleblowers or included some measures to protect them in labor codes, anti-corruption laws, or codes of ethical conduct. Countries that have adopted relevant legislation include: Canada (Public Servants Disclosure Protection Act), Australia (The Commonwealth Public Interest Disclosure Act, 2013), New Zealand (Protection Disclosures Act, 2000), USA (The Whistleblower Protection Act, 1989, The Intelligence Community Whistleblower Protection Act of 1998, The Sarbanes Oxley Act of 2002, The Whistleblower Protection Enhancement Act of 2012), Japan (Whistleblower Protection Act (Act No. 122 of 2004)), South Africa (Protection Disclosure Act, 2000), Румунія (Romanian Whistleblower's Law, 2004), United Kingdom (Public Interest Disclosure Act, 1998) [1, p. 6]. Major public reforms that have significantly affected national anti-corruption legislation have implemented key provisions of UN and Council of Europe conventions. As well as GRECO recommendations to support whistleblowers, i.e. those who provide support in preventing and combating corruption or report violations [2, p. 37].

However, as L. Gerasimenko rightly notes, the protection of those who contribute to the fight against corruption has been guaranteed before. In particular, in the Law of Ukraine "On the Principles of Preventing and Combating Corruption" (2009) stressed that those who provide assistance in preventing and combating corruption are under state protection. In the wording of the above-mentioned normative legal act, they were considered as persons who in good faith (without selfish motives,

motives of hostile relations, revenge, other personal motives) reported violations of the requirements of the anti-corruption law by another person [3, p. 26].

In the context of anti-corruption, it is especially important to find out all the ways and means of reporting corruption and corruption-related offenses by the whistleblower. The legislator identifies several possible channels for reporting possible facts of corruption or corruption-related offenses, other violations of this Law, namely: internal, regular or external channels.

Internal channels for reporting possible facts of corruption or corruption-related offenses, other violations of the law – methods of secure and anonymous communication of information reported by the whistleblower to the head or authorized unit (person) of the body or legal entity in which the whistleblower works, serves or trains or to order which performs the work

External channels of reporting on possible facts of corruption or corruption-related offenses, other violations of the law – the way of reporting information by the whistleblower through individuals or legal entities, including through the media, journalists, public associations, trade unions, etc. [4].

On the other hand, to ensure that Transparency International Ukraine is updated to ensure the success of corruption in Ukraine, it is necessary to open accessible and secure channels for disseminating information (privacy policy, sanctions against it is important to spread information about corruption activities, reform the judiciary and law enforcement system, establish an effective policy of an independent body to investigate incidental crimes, develop real mechanisms in legislation [5].

As for the essence of regular channels, they are reports on possible facts of corruption or corruption-related offenses, other violations of the law – ways of protected and anonymous communication of information by the NAPC whistleblower, another subject of power, which is responsible for reviewing and making decisions. issues on which relevant information is disclosed. Regular channels must be created by specially authorized entities in the field of anti-corruption, pre-trial investigation bodies, bodies responsible for monitoring compliance with laws in relevant areas, other government agencies, institutions and organizations.

Whistleblowers play a leading role in uncovering offenses that threaten the interests of society and deplete public finances. Usually, those who report corruption offenses may be harassed by those against whom they testify [6]. We

believe that the constitutional and legal basis for the creation of legal guarantees for the protection of whistleblowers is Art. 60 of the Criminal Code, according to which “no one is obliged to carry out clearly criminal orders or order” Certain provisions on the protection of whistleblowers who disclose information about corruption are contained in Art. 11 of the Law of Ukraine “On Access to Public Information” and Art. 29 of the Law of Ukraine “On Information” provide for exemption from legal liability of whistleblowers for dissemination of information with limited access [1, p. 6.] And in the profile law there is a separate section devoted to the state protection of whistleblowers. In addition, it is necessary to state the lack of adequate mechanisms for the practical implementation of the relevant legislation. This is due to both the imperfection of this law and the lack of detailed regulation of the procedure for submission, consideration and decision-making on the facts contained in the whistleblower’s report, as well as inadequate theoretical development of relevant issues. [7, p. 94].

In our opinion, the guarantees can be general, which are inherent in all subjects involved in criminal proceedings, and special, which are specific only to whistleblowers. According to item 16-2 Part 4 of Art. 3 of the CPC of Ukraine, the accuser is a natural person who, in the presence of conviction that the information is reliable, filed a statement or notification of a corruption criminal offense to the pre-trial investigation [8]. That is, a whistleblower is a person who participates in criminal proceedings and proceedings, and therefore he will be subject to all the guarantees provided by the Law of Ukraine “On Ensuring the Safety of Persons Participating in Criminal Proceedings”. For example, personal security, protection of housing and property, housing and property of these persons may be equipped with fire and security alarms, their apartment telephone numbers and state license plates of vehicles belonging to them may be replaced (Article 8); individual protection and notification of danger (Article 9), the use of technical means of control and eavesdropping on telephone and other conversations (upon written request of these persons or with their written consent may be eavesdropping on telephone and other conversations, during which audio recording may be used), visual observation (Article 10), replacement of documents and change of appearance, etc. [9].

With regard to special guarantees, which are established exclusively for whistleblowers, they are: 1) guaranteeing the anonymity of persons

who report offenses in the workplace; 2) creation of secure channels through which whistleblowers can report corruption; 3) creation of a special effective pre-trial mechanism to protect the rights of whistleblowers; 4) guaranteeing protection against harassment in the workplace; 5) exemption on the grounds of outstanding legislation from legal liability for disclosure of information; 6) establishing the right to report socially necessary information in the media, public organizations, parliamentary committees or commissions, etc.; 7) establishment of social guarantees in case of dismissal; 8) material reward, etc. [1, p. 6].

Comparing the situation with the protection of whistleblowers in foreign countries, it should be noted that these issues are mostly regulated by a special law. Among the EU countries, Slovenia, Ireland and the United Kingdom deserve special attention. After all, it is these states that have managed to create not only an effective regulatory framework, but also practical ways to implement legal requirements. Countries such as the United States and South Korea also have mechanisms to protect whistleblowers. However, even good legislation is not always properly applied in practice, as in Romania and Japan. There are also countries where whistleblowers can be accused of slander (Portugal, Czech Republic), breach of confidentiality (Spain, Estonia, Lithuania, Argentina, Australia, China), persecuted by corrupt officials (Poland, Slovakia, the Netherlands, Brazil). In addition, some states have managed to develop effective mechanisms to protect whistleblowers of all criminal offenses, not just corruption (USA, Australia, Great Britain, Japan, South Africa, the Republic of Serbia) [10, p. 36].

We would like to note that the legislation of foreign countries is more aimed at encouraging people to expose corrupt officials. This incentive consists mainly in the fact that whistleblowers receive a certain percentage of the fine paid by the corrupt official or a certain percentage of the illegal benefit received. In our opinion, the state thus creates a basis for further countermeasures against corruption. We consider it necessary to note that whistleblowers are unlikely to abuse this right in their own interests, as most foreign countries have a clear verification mechanism, which in turn makes such actions impossible. Therefore, the population develops intolerance to corruption at the subconscious level [5, p. 289].

In accordance with the domestic approach set out in Art. 53-7 of the Law are entitled to remuneration only those whistleblowers who reported

a corruption offense, the amount of which or damage to the state from which five thousand and more times the subsistence level for able-bodied persons established by law at the time of commission crime. Instead, Art. 130-1 of the CPC of Ukraine stipulates that payment to the whistleblower may be made not only for notification of a criminal offense, but also stipulates the need to actively promote its disclosure. We agree with O. Hamhoder's position that the essential context of the CPC of Ukraine's provision that the whistleblower / person should "actively promote the disclosure of a criminal offense" contradicts not only the provisions of the anti-corruption law, but also other provisions of criminal procedure law. The law provides for the right only to actively facilitate the disclosure of a criminal offense for the suspect and accused, and not for the whistleblower, who may attain procedural status as a witness or applicant. Therefore, the provisions of the Law on the terms of payment of remuneration to whistleblowers, the procedure for which is determined by the CPC of Ukraine, are of paramount importance [11, p. 186].

As for the amount of remuneration for the detective of corruption, it is 10 percent of the monetary amount of the subject of the corruption criminal offense or the amount of damages caused to the state by the criminal offense after the conviction of the court. The amount of remuneration may not exceed three thousand minimum wages established at the time of the commission of a criminal offense. If several persons report the same corruption offense, the amount of remuneration is divided equally among such whistleblowers [4].

In the case of persons who are not entitled to remuneration, they include persons who have reported a corruption offense under a criminal proceeding or who are accomplices to the corruption offenses they have reported; persons who have reported corruption offenses as whistleblowers, while having the opportunity to make an official notification of the identified criminal offense within the exercise of their official powers [8].

Conclusions. In conclusion, we would like to emphasize that the anti-corruption activities of whistleblowers are implemented by notifying the competent entities of possible facts of corruption or corruption-related offenses and other violations of the Law. To implement this task, it is important not only to create, but also to ensure that the state implements special guarantees aimed

at protecting whistleblowers and creating favorable conditions for their anti-corruption activities.

References:

1. Правовий захист викривачів / за заг. ред. О.В. Нестеренко, О.Ю. Шостко. Харків : Права людини, 2016. 94 с.
2. Косиця О.О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав викривачів в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 / Сумський держ. універ. Суми, 2019. 391 с.
3. Герасисенко Л.В. Генеза правового захисту викривачів в Україні. *Роль інституту викривачів у запобіганні та протидії корупції* : матеріали круглого столу, Київ, 2 листоп. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 26–28.
4. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII; ред. станом на 31 груд. 2021 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 49. Ст. 3186.
5. Толкачова І.А., Казюта Д.А. Захист викривачів корупції: українські реалії та міжнародний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 287–291.
6. Калітенко О. Захист викривачів. Перший крок. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/zahist-vikrivachiv-pershiy-krok.html> (дата звернення: 21.01.2021).
7. Луговий І.О. Роль інституту викривачів у запобіганні та протидії корупції : матеріали круглого столу, 2 листоп. 2018 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 87–91.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9–10. Ст. 88.
9. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 11. Ст. 51.
10. Васи́лінчук В.І., Іванчик І.А. Захист викривачів: актуальні зміни в законодавстві України та міжнародний досвід. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу. Київ, 19 лют. 2020 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 32–37.
11. Хамходера О.П., Снісарчук Т.М. Право викривача на винагороду: зміст, критерії, порядок реалізації. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2020. № 1. С. 183–190. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2020/46.pdf (дата звернення: 21.01.2021).

Бондаренко О. С. Викривачі корупції як суб'єкти антикорупційної діяльності

Стаття присвячена важливій та актуальній темі – вивченню способів участі викривачів у протидії корупції та правових гарантій, які на них поширюються. Важливість протидії корупції зумовлює пошук нових заходів, методів і прийомів боротьби з цим руйнівним явищем. Одним із ефективних заходів стало запровадження інституту викривачів. Нині викривачі – це фізичні особи, котрі за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомили про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їм відома у зв'язку із трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням ними служби чи навчання або їхньою участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання. У статті підкреслюється, що в контексті боротьби з корупцією особливо важливо з'ясувати всі способи та засоби повідомлення про корупцію та пов'язані з корупцією правопорушення. Законодавець визначає декілька можливих каналів повідомлення про можливі факти корупції або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, а саме: внутрішні, регулярні або зовнішні канали.

Викривачі відіграють провідну роль у розкритті правопорушень, які загрожують інтересам суспільства та виснажують державні фінанси. Зазвичай тих, хто повідомляє про корупційні злочини, можуть переслідувати ті, проти кого вони дають свідчення.

Вивчено питання грошової винагороди викривачам. Автор наголошує, що розмір винагороди не може перевищувати трьох тисяч мінімальних зарплат, встановлених на момент вчинення кримінального правопорушення. Якщо кілька осіб повідомляють про одне і те саме корупційне правопорушення, розмір винагороди розподіляється порівну між такими викривачами.

Зроблено висновок, що антикорупційна діяльність викривачів здійснюється шляхом повідомлення компетентних органів про можливі факти корупції чи правопорушень, пов'язаних із корупцією, та інших порушень Закону. Для реалізації цього завдання важливо не лише створити, а й забезпечити виконання державою спеціальних гарантій, спрямованих на захист викривачів і створення сприятливих умов для їхньої антикорупційної діяльності.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, суб'єкти протидії корупції, викривачі корупції, правові гарантії.

В. В. Карелін

доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології
Академії Державної пенітенціарної служби

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ І ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена висвітленню особливостей прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації в Україні. Процес сутнісного реформування, зумовленого не в останню чергу регіональною і глобальною політикою трансформації сучасного соціуму в широкому сенсі слова, ставить на порядку денному чимало завдань. Визначальним вектором цього процесу є, без сумніву, подальший розвиток суспільних відносин, який, однак, неможливий без розв'язання такого ключового завдання, як всебічне забезпечення прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації, оскільки постійні порушення його призводять до негативних наслідків як у самій системі, так і в державі загалом.

Визначено, що інститут прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації недостатньо досліджений через низку причин: по-перше, значна частина науковців, котрі розглядали вказане питання, детальному розгляду піддали переважно прокурорський нагляд за виконанням кримінальних покарань в установах виконання покарань, оминаючи сферу діяльності пробації; по-друге, наукові розробки вказаних питань були здійснені ще до прийняття у 2014 р. Закону України «Про прокуратуру» та у 2015 р. Закону України «Про пробацію», а тому їхні результати вимагають переоцінки з урахуванням чинних законодавчих положень і практичних здобутків.

Встановлено, що за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації здійснюється нагляд. У звичайному розумінні нагляд – це спостереження для охорони, контролю тощо. Прокурорський нагляд у нашій державі забезпечується відповідно до Конституції України й Закону України «Про прокуратуру» та інших нормативних актів Генеральної прокуратури України.

Доведено, що прокурорський нагляд має за мету виявлення та попередження правопорушень, усунення їх наслідків і притягнення винних до відповідальності, без права втручатися в оперативну й господарську діяльність піднаглядних об'єктів, зміни чи скасування актів управління.

Проаналізувавши нормативну базу, ми зробили висновок, що прокурорський нагляд є дієвим засобом забезпечення додержання законів під час виконання кримінальних покарань і пробації в Україні й охоплює значний обсяг питань, які перевіряються. На основі цього слід зазначити, що є доцільним проведення подальших досліджень питань прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації в Україні.

Ключові слова: прокурорський нагляд, прокуратура, прокурор, кримінальні покарання, система виконання покарань, установа виконання покарань, пробація.

Постановка проблеми. Процес сутнісного реформування, зумовленого не в останню чергу регіональною і глобальною політикою трансформації сучасного соціуму в широкому сенсі слова, ставить на порядку денному чимало завдань. Визначальним вектором цього процесу є, без сумніву, подальший розвиток суспільних відносин, який, однак, неможливий без розв'я-

зання такого ключового завдання, як всебічне забезпечення прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації, оскільки постійні порушення його призводять до негативних наслідків як у самій системі, так і в державі загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання прокурорського нагляду за додер-

жанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації в Україні зверталася велика кількість науковців, зокрема: В.Б. Авер'янов, Р.В. Алієв О.Ф. Андрійко, О.В. Баклан, Є.Ю. Бараш, Ю.Ю. Басова, О.Г. Боднарчук, Л.В. Борець, С.Г. Братель, І.О. Васильєв, В.М. Гаращук, О.П. Гетьманець, С.Ф. Денисюк, В.Ю. Кобринський, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Д.В. Лученко, В.В. Новіков, П.В. Синицький, Л.П. Сушко, Д.П. Цвігун, В.В. Шемчук, О.С. Шморгун, Х.П. Ярмакі та ін. Однак інститут прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації недостатньо досліджений через низку причин: по-перше, значна частина науковців, котрі розглядали вказане питання, детальному розгляду піддавали переважно прокурорський нагляд за виконанням кримінальних покарань в установах виконання покарань, оминаючи сферу діяльності пробації; по-друге, наукові розробки вказаних питань були здійснені ще до прийняття у 2014 р. Закону України «Про прокуратуру» та у 2015 р. Закону України «Про пробацію», а тому їхні результати вимагають переоцінки з урахуванням чинних законодавчих положень і практичних здобутків.

Метою статті є вирішення завдань щодо дослідження особливостей прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи це питання, слід зазначити, що перша система виконання покарань виникла у XVIII ст. й отримала назву «пенсільванської» (від штату Пенсильванія). У її основу покладено ідеї та погляди членів тюрем, товариства секти квакерів, які вважали найкращим способом виправлення злочинця його ув'язнення наодинці із собою, Богом і Біблією. Першу тюрму такого типу (пенітенціарій) було відкрито 1786 р. у м. Філадельфії. Потім з'явилися інші тюрми, що функціонували на засадах пенсільванської (філадельфійської) системи: Вальтськимська (1786), Піттсбурзька (1817), Черрі-Гільська (1827). У цих тюрмах суворо дотримувалася система ізоляції в'язнів від впливу та спілкування їх із зовнішнім середовищем, однак вона себе не виправдала.

Згодом з'явилася прогресивна система, вперше запроваджена в середині XIX ст. в Англії. Вона передбачала одиночне ув'язнення, загальні каторжні роботи й умовну відпустку за особливими квитками. Ця система прагнула зацікавити самих в'язнів у їхньому виправленні, що досягалось: скороченням строку покарання

за старанну роботу; відрахуванням на користь засуджених частини зарплати; наданням в'язням права побачення з родинами та права листування. Чинна нині в Україні система виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі ґрунтується на прогресивній системі. Вона перебуває у процесі гуманізації та демократизації відповідно до загальносвітових тенденцій [1].

Виконання кримінальних покарань в Україні здійснюється насамперед установами виконання покарань, тобто такими організаціями, які безпосередньо і виключно здійснюють виконання конкретних видів кримінальних покарань. Установами виконання покарань є: арештні доми; кримінально-виконавчі установи; спеціальні виховні установи (виховні колонії) [2]. У місцях позбавлення волі кримінально-виконавчої системи України, що контролюються українською владою, тобто без установ Криму й окупованої частини Донецької та Луганської областей, згідно з даними, повідомленими «Донецькому Меморіалу» Адміністрацією кримінально-виконавчої служби України, станом на 01 січня 2021 р. трималися 49 823 особи [3].

Що стосується пробації, то цей інститут виник у першій половині XIX ст. у межах національного інституту англійського й у другій половині XIX ст. – у межах американського кримінального права. Згодом пробація поширилася серед держав Західної Європи, де її історія вже нараховує близько ста років. Ухвалений Верховною Радою України у 2015 р. Закон «Про пробацію» слід вважати першим суттєвим кроком із впровадження інституту пробації у правову систему України. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про пробацію» пробація – система наглядових і соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [4]. За статистичними даними Міністерства юстиції України, на обліку в уповноважених органах із питань пробації станом на 01 січня 2021 р. перебувають 63 249 осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі [5].

Служба пробації наділена значно ширшим обсягом повноважень, які спрямовані не на формальні правовідносини реєстрації, обліку, контролю, а зосереджують у собі соціально спрямовані функції. Крім того, працівники служби пробації починають діяти ще на досу-

дових стадіях, адже застосування заходів пробації здійснюватиметься судом з урахуванням рекомендацій служби пробації та даних досудової доповіді [6, с. 256].

Ч 1 ст. 13 Кримінально-виконавчого кодексу України зазначає, що уповноважений орган із питань пробації в межах своїх повноважень забезпечує здійснення нагляду за засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками та жінками, котрі мають дітей до трьох років. Організація ж роботи щодо контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, і виконанням ними обов'язків протягом іспитового строку та звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, здійснюється працівниками підрозділів кримінально-виконавчої інспекції за місцем проживання таких осіб. Навіть виходячи із функцій відповідних органів, можна зрозуміти, що поняття «контроль» і «нагляд» є різними інститутами кримінально-виконавчого права [7].

У межах, визначених законом, виконання кримінальних покарань також здійснюють Державна виконавча служба, військові частини, гауптвахти та дисциплінарний батальйон. З наведеного визначення випливає, що, оскільки виключною діяльністю виправних, виховних установ та арештних домів є виконання відповідних кримінальних покарань, то вони в повному обсязі належать до установ виконання покарань. Державна виконавча служба, військові частини, гауптвахти та дисциплінарні батальйони здійснюють різні функції та завдання, серед яких є виконання деяких видів кримінальних покарань, тому ці органи не є установами виконання покарань. Органи й установи виконання покарань утворюються Департаментом; що стосується військових частин, гауптвахт і дисциплінарних батальйонів, то вони утворюються Міністерством оборони України [2].

За додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації здійснюється нагляд. У звичайному розумінні нагляд – це спостереження для охорони, контролю тощо. Прокурорський нагляд в нашій державі забезпечується відповідно до Конституції України й Закону України «Про прокуратуру» та інших нормативних актів Генеральної прокуратури України.

Існує два основні підходи до визначення поняття «прокурорський нагляд». Перший підхід

зумовлюється тим, що нагляд розглядається як врегульована нормами права діяльність органів прокуратури, спрямована на виконання функцій і завдань прокуратури. Другий підхід обґрунтовується тим, що нагляд є формою діяльності держави [8, с. 167].

Прокурорський нагляд є самостійним, специфічним видом державної діяльності, який полягає у перевірці уповноваженим суб'єктом конкретного об'єкта, суворому дотриманні ним законів для попередження та виявлення порушень чинного законодавства, прав і свобод людини та громадянина [4, с. 168].

В.О. Глушков вважає, що термін «нагляд» означає спостереження з метою перевірки, групу осіб, орган для спостереження за ким-небудь або чим-небудь (технічний, санітарний, патентний, прокурорський) [9, с. 79].

В.В. Маркін і Д.В. Маркін розуміють під прокурорським наглядом різновид державного і соціального контролю зі здійсненням його специфічними методами і з використанням лише йому властивих повноважень [10, с. 67].

А. Столітній зазначає, що нагляд як вид державної діяльності, яку здійснюють саме органи прокуратури, можна визначити як сукупність безперервних дій зі спостереження за дотриманням законності у відповідних суспільних відносинах, що здійснюються компетентним на те органом із застосуванням наданих йому законом повноважень і спрямовуються на попередження, виявлення та припинення порушень, а також притягнення порушників до відповідальності [11, с. 81].

Прокурорський нагляд має за мету виявлення та попередження правопорушень, усунення їх наслідків і притягнення винних до відповідальності, без права втручатися в оперативну й господарську діяльність піднаглядних об'єктів, зміни чи скасування актів управління.

Предметом прокурорського нагляду за виконанням кримінальних покарань і пробації, як це випливає з п. 4 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», є додержання законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [12].

Об'єктом прокурорського нагляду за виконанням кримінальних покарань і пробації, у свою чергу, є додержання встановленого кримінально-виконавчим законодавством порядку й умов виконання й відбування покарання засудженими, їхніх прав, а також обов'язків [13].

Відповідно до ст. 2 та 26 Закону України «Про прокуратуру» в Україні забезпечується нагляд за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах [12]. Наказом Генеральної прокуратури України від 03 серпня 2020 р. № 353 «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян», до основних завдань діяльності на цьому напрямі віднесено нагляд за додержанням законодавства під час виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та пробації [14].

Суб'єктами нагляду є Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори. Безпосередній нагляд за додержанням законів у виконанні кримінальних покарань і пробації здійснюється регіональними прокуратурами. Організаційне забезпечення та координація діяльності регіональних прокуратур, надання їхнім працівникам необхідної практичної та методичної допомоги у забезпеченні здійснення нагляду за додержанням законів у відповідних органах та установах Міністерства юстиції України, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, здійснює відділ нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації, що входить до складу управління нагляду за додержанням законів у виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях та інших заходів примусового характеру в місцях несвободи Генеральної прокуратури України [13].

Слід зазначити, що об'єктами прокурорського нагляду під час виконання кримінальних покарань і пробації є не лише органи й установи Міністерства юстиції України, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань і пробації, а й особи, засуджені до такого виду покарань [13].

Незважаючи на певне попереднє реформування із виключення загального нагляду з компетенції прокуратури, наглядові повноваження прокурорів все ще залишаються значними, хоч вони й обмежені переважно сферою кримінального провадження. Також відновлюється значення наглядових функцій прокуратури і на європейському рівні. Зокрема, така тенденція пояснюється необхідністю застосування більш масштабних заходів нагляду та перехоплення

з боку органів прокуратури на міжнародній арені, оскільки наявна загроза стрімкого поширення тероризму й організованої злочинності [15].

Висновки і пропозиції. Таким чином, проаналізувавши нормативну базу, можна зробити висновок, що прокурорський нагляд є дієвим засобом забезпечення додержання законів під час виконання кримінальних покарань і пробації в Україні й охоплює значний обсяг питань, які перевіряються. На основі цього слід зазначити, що доцільне проведення подальших досліджень питань прокурорського нагляду за додержанням законів під час виконання кримінальних покарань і пробації в Україні.

Список використаної літератури:

1. Пенітенціарна система. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0.
2. Установа виконання покарань. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B2%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%8C.
3. Кримінально-виконавча система України у 2020 році. Статистичний огляд (попередній варіант). Тюремний портал. URL: <http://ukrprison.org.ua/articles/1612352140&w=%F1%F2%E0%F2%E8%F1%F2%E8%EA%E0+2020>.
4. Про пробацію : Закон України від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
5. Пробація України. URL: <https://probation.gov.ua/>.
6. Орлов Г., Панчук О. Проблемні аспекти результатів впровадження інституту пробації в Україні. *Публічне право*. 2016. № 3. (23). С. 254–260.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
8. Липівський В.В. Поняття та правова природа прокурорського нагляду вісник кримінального судочинства. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 165–169.
9. Прокурорський нагляд у процесі здійснення оперативно-розшукової профілактики злочинів / В.О. Глушков, В.І. Василичук, Л.П. Скалозуб, Л.В. Бортницька. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 3. С. 79–90.
10. Маркин В.В., Маркин Д.В. Проблемы прокурорского реагирования по результатам анти-

- коррупційної експертизи нормативних правових актів. *Законы России: опыт, анализ, практика*. 2013. № 2. С. 67–70.
11. Столітній А. Прокурорський нагляд: історія, сучасність, перспектива. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2015. С. 81–84.
  12. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
  13. Науково-практичний коментар до Закону України «Про пробацію» / за заг. ред. Копиленка О.Л., Бараша Є.Ю. Київ : ФОП Кандиба Т.П., 2019. 114 с.
  14. Про організацію діяльності прокурорів з наглядом за додержанням законів під час виконання судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян : Наказ Генерального прокурора України від 03 серпня 2020 р. № 353 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GP20075.html (дата звернення: 08.03.2021).
  15. Висновок № 11 (2016) Консультативної ради Європейських прокурорів стосовно якості та ефективності роботи прокурорів, в т. ч. у боротьбі з тероризмом та організованою злочинністю. URL: <http://napu.com.ua/wp-content/uploads/2018/08/Visnovok-11-shhodo-kriteriyiv-otsinki-robotiprokuraturi.pdf> (дата звернення: 08.03.2021).

Karelin V. V. Peculiarities of prosecutor's supervision for compliance with laws in the execution of criminal penalties and probation in Ukraine

The article is devoted to the coverage of one of the current problems as the peculiarities of prosecutorial supervision over the observance of laws in the execution of criminal punishments and probation in Ukraine. Ukraine's stay in the process of substantial reform, conditioned not least by the regional and global policy of transformation of modern society in the broadest sense of the word, poses many tasks on the agenda. The defining vector of this process is, without a doubt, the further development of public relations, which, however, is impossible without solving such a key task as comprehensive prosecution of law enforcement in the execution of criminal penalties and probation, as both in the system itself and in the state as a whole.

It is determined that the institute of prosecutorial supervision over the observance of laws in the execution of criminal punishments and probation is insufficiently researched for a number of reasons: first, a significant part of scholars scope of probation activities; secondly, the scientific development of these issues was carried out before the adoption in 2014 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" and in 2015 the Law of Ukraine "On Probation", and therefore their results require reassessment taking into account current legislation and practical achievements.

It is established that the observance of laws in the execution of criminal punishments and probation is supervised. In the usual sense, surveillance is surveillance for protection, control, and so on. Prosecutorial supervision in our country is provided in accordance with the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" and other regulations of the Prosecutor General's Office of Ukraine.

It is proved that the prosecutor's supervision aims to detect and prevent offenses, eliminate their consequences and bring the perpetrators to justice, without the right to interfere in the operational and economic activities of supervised facilities, change or cancel management acts.

After analyzing the regulatory framework, we concluded that prosecutorial oversight is an effective means of ensuring compliance with the law in the execution of criminal penalties and probation in Ukraine and covers a significant number of issues under review. Based on this, it should be noted that it is appropriate to conduct further research on prosecutorial oversight of compliance with the law in the execution of criminal penalties and probation in Ukraine.

Key words: *prosecutorial supervision, prosecutor's office, prosecutor, criminal punishments, system of execution of punishments, institutional execution of punishments, probation.*

УДК 347.211

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.21>**В. М. Савицька**аспірантка кафедри кримінального права та кримінології
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАВІДОМІСТЬ ЯК НАСКРІЗНА ОЗНАКА, ПЕРЕДБАЧЕНА ЗАГАЛЬНОЮ ЧАСТИНОЮ КК УКРАЇНИ

У статті досліджено особливості використання поняття «завідомості» у Загальній частині КК України. Констатовано, що тривалий час у теорії кримінального права не приділяли належної уваги злочинам, основним елементом яких є категорія завідомості, навіть попри те, що проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за такі злочини існували у судовій практиці. Встановлено, що у Загальній частині КК України завідомість законодавець використав двічі.

По-перше, доведено, у ст. 42 КК України завідомість характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини. Необережна форма вини у невинуватому ризику виключається. Оскільки завідомість є суб'єктивною ознакою, яка відноситься до такого обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення, як вина, характеризує інтелектуальний момент її форми та свідчить про повне усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення відповідних об'єктивних ознак, то, враховуючи викладене у ч.ч. 1-2 ст. 42 КК України, можна зробити висновок, що в ч. 3 цієї норми завідомість свідчить про високий ступінь розуміння особою, яка вчиняє ризик, того, що ці дії створюють загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

По-друге, рішення законодавця щодо невиключення до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України ознаки завідомості виглядає дещо непослідовним. Враховуючи суб'єктивну сторону вчинення такого діяння та мету покарання, проголошену у ст. 50 КК України, про те, що включення ознаки завідомості до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України було б цілком слушним і справедливим рішенням. Що ж стосується п.п. 61 та 8, то вважаємо, що, враховуючи особливості цих категорій потерпілих від злочину осіб, ознака завідомості у діяннях суб'єкта кримінального правопорушення щодо них присутня априорі, тому її згадка у вказаних пунктах де-факто не змінить їхнього змісту.

Через названі вище фактори з метою виправлення виявленого недоліку запропоновано викласти п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України у такій редакції:

«6) вчинення злочину щодо завідомо для винного особи похилого віку, з інвалідністю або особи, яка завідомо для винного перебуває у безпорадному стані чи страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо завідомо малолітньої дитини або у присутності дитини».

Ключові слова: свідомість, завідомість, злочин, покарання, кримінальне право, суб'єктивна сторона складу злочину.

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 62 проголосила, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Наведене положення Основного Закону знайшло своє відображення у ч. 2 ст. 2 Кри-

мінального кодексу (далі – КК) України, ст. 2, ст. 17 та п. 2 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, що має максимально сприяти реалізації такої конституційної норми. Своєю чергою вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, встановлення якої є завершальним етапом у констатації складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності, тому її з'ясування має важливе значення [1, с. 153].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним підґрунтям дослідження проблеми завідомості у кримінальному

праві стали роботи відомих вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, зокрема Ю.В. Бауліна, О.М. Бандурки, Р.В. Вереші, П.А. Вороб'я, В.К. Грищука, В.В. Голіни, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, Т.А. Денисової, В.П. Ємельянова, О.О. Книженко, В.А. Кирилюк, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, О.М. Костенка, О.М. Литвинова, О.М. Литвака, М.І. Мельника, П.П. Михайленка, С.С. Мірошніченка, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, М.І. Панова, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, П.Л. Фріса, В.В. Шаблістого, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценка. Окремо слід згадати докторську дисертацію Р.В. Вереші (2017 рік) «Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину». Враховуючи безперечну значущість раніше проведених досліджень, варто зазначити, що вони не вичерпують кола питань, які вимагають свого вирішення.

Мета статті – дослідити особливості використання поняття завідомості у Загальній частині КК України.

Виклад основного матеріалу. Загалом КК 2001 року суттєво відрізняється від свого попередника – КК 1960 року, адже якщо останній мав завданням насамперед охорону «суспільного ладу України, його політичної та економічної систем власності» і тільки потім – «особи, прав і свобод громадян і всього правопорядку від злочинних посягань», то КК 2001 року зробив своїм завданням «правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина», а вже потім – «власності, громадського порядку і громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам» [2, с. 8].

Вказаний факт свідчить про переорієнтацію нового законодавчого акта на демократичний лад, у якому саме людина є найвищою соціальною цінністю. Не в останню чергу цей важливий крок у КК України було проведено на виконання положень Конституції України, у ст. 3 якої зазначено, що саме людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [3].

Погоджуємось із думкою В.В. Шаблістого про те, що з проголошенням незалежності України почався наш рух у бік європейських цінностей, які є показником високого рівня життя людини вже не одне століття. Цей шлях «довжиною» у 20 років був різним, проте саме зараз ми як ніколи наблизилися до омріяного європейського

простору [4, с. 440]. Саме цей обраний проєвропейський шлях призвів до низки перетворень у законодавчій площині (торкнулися вони і КК України). Отже, порівнюючи КК 1960 року із чинним законом про кримінальну відповідальність, можна зробити висновок, що останній законодавчий акт більш прогресивний і гуманний.

Вважаємо, що доречними у цьому випадку є роздуми Ю.А. Кармазіна та Є.Л. Стрельцова щодо необхідності підкреслення відповідності КК України найважливішим положенням Конституції України, загальнолюдським цінностям, позитивного впливу цього нормативно-правового акта на формування і захист конституційних прав людини, існування цілісного професійного світогляду майбутніх юристів, на вдосконалення і підняття на більш високий рівень діяльності нашої правової системи. Враховуючи сказане, особливої актуальності набуває питання дослідження використання ознаки завідомості у змісті закону про кримінальну відповідальність.

Слушними є зауваження В.В. Сухоноса про те, що галузь кримінального законодавства утворює систему законів, які регулюють суспільні відносини, що становлять її предмет. Кримінальний закон можна визначити як прийнятий Верховною Радою України нормативно-правовий акт, що регулює охорону особи, суспільства і держави від злочинів. Прийняті закони про кримінальну відповідність систематизовані та поділяються у КК України на Загальну й Особливу частини. КК на теренах України має пряму дію [5, с. 33]. Додамо, що, крім вказаних складників, у КК України існують Прикінцеві та перехідні положення, які складаються із двох розділів.

Варто зазначити, що Загальна частина КК – це система кримінально-правових норм, які встановлюють загальні засади кримінальної відповідальності та застосування інших засобів кримінально-правового характеру в Україні, а Особлива – система кримінально-правових норм, які, зокрема, встановлюють вичерпний перелік діянь, що є злочинами, та покарання чи інші засоби кримінально-правового характеру, які можуть застосовуватися до осіб, винних у їх вчиненні або у вчиненні суспільно небезпечних діянь, які містять ознаки діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, визначають зміст окремих кримінально-правових понять, а також встановлюють спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності [6, с. 80].

Загальна частина КК України складається із 17 розділів, до складу яких входить 121 стаття. Слід розуміти, що обсяг Загальних частин засвідчує як рівень розвитку кримінально-правової доктрини, так і рівень правової освіти, правового виховання і правової свідомості населення. Якщо законодавець схильний до більш абстрактних, узагальнених формулювань, він, напевно, має підстави сподіватися на те, що не лише юристи цієї країни, а й населення загалом розумітимуть і належно сприйматимуть їх. Кількість приписів Особливих частин є непрямым свідченням демократичності держави: чим менше діянь криміналізовано, тим меншою є вірогідність того, що у цій державі першість мають репресивні методи упорядкування суспільних відносин. Крім того, надзвичайно велика кількість приписів Особливої частини КК є ознакою ймовірності того, що деякі з них дублюють одна одну, створюючи небажану конкуренцію норм, а рівень правової освіти та правосвідомості як населення цієї держави, так і представників її законодавчого корпусу є відносно низьким, що потребує надмірної деталізації і значної казуальності при формулюванні кримінально-правових приписів [7, с. 86–87].

Вперше завідомість зустрічається у ч. 3 ст. 42 розділу VIII «Обставини, що виключають злочинність діяння» (з 01.07.2020 – «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння») КК України, що має назву «Діяння, пов'язане з ризиком». У цій нормі передбачено таке:

«3. Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій» [8].

Для того, щоб розкрити зміст завідомості у цьому випадку, необхідно встановити сутність самого поняття «діяння, пов'язаного з ризиком». З метою вирішення цього завдання звернемося до ч. 1 ст. 42 КК України, в якій зазначається, що не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети [8]. З наведеного можна припустити, що ризиком є діяння, яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам для досягнення певної значної суспільно корисної мети.

При цьому зі сказаного у ч. 1 випливає, що ризик може бути виправданий і невиправданий. Наявність першого виключає злочинність

діяння та свідчить про відсутність складу кримінального правопорушення. У ч. 2 зазначеної вище норми задекларовано, що ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в цій обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам [8].

Отже, основною відмінністю невиправданого ризику від виправданого є те, що особа, яка вчиняє діяння, усвідомлює, що ним вона створює реальну загрозу переліченим соціальним цінностям, втім, цей фактор її не зупиняє.

Проаналізувавши положення ст. 42 КК України, погоджуємося із роздумами М.Й. Коржанського про те, що суб'єктивна сторона невиправданого ризику характеризується умислом, оскільки винна особа свідомо створює загрозу для життя людей і ставиться до цього байдуже, не відмовляється від ризикованих дій. Об'єктом ризику ж здебільшого є матеріальні речі, майно, матеріали. Але для деяких професій ризик є додатковою умовою їхньої праці, діяльності (пожежники, гірничорятувальники, випробувачі літаків). Ці особи дають письмову згоду на таку ризиковану роботу [9, с. 276]. Викладене підтверджує, що у ст. 42 КК України завідомість характеризує інтелектуальний момент умисної форми вини. Таким чином, необережна форма вини у невиправданому ризику виключається.

Оскільки завідомість є суб'єктивною ознакою, яка відноситься до такого обов'язкового елемента складу кримінального правопорушення, як вина, характеризує інтелектуальний момент її форми та свідчить про повне усвідомлення суб'єктом кримінального правопорушення відповідних об'єктивних ознак, то, враховуючи викладене у ч.ч. 1-2 ст. 42 КК України, можна зробити висновок, що в ч. 3 цієї норми завідомість свідчить про високий ступінь розуміння особою, яка вчиняє ризик, того, що ці дії створюють загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Вважаємо, що далим є висновок М.В. Анчукової про те, що ч. 3 ст. 42 КК забороняє вчинення ризикованого діяння за наявності завідомості, що означає достовірні знання особи про якісь факти, що виключають ризик. Якщо вона вчиняє дії, які завідомо створюють небезпеку «для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій»,

то в цьому випадку відсутній виправданий ризик і особа підлягає відповідальності за заподіяну шкоду на загальних підставах [10, с. 12–13].

Цікавою з огляду на предмет нашого дослідження є ч. 1 ст. 67 КК України «Обставини, які обтяжують покарання». В діючій редакції КК України міститься 14 обставин, які обтяжують покарання. Варто вказати, що обставини, які обтяжують покарання, – це вичерпно визначені законом України про кримінальну відповідальність чинники, які характеризують подію злочину або особу (самість) винного та підвищують суспільну небезпечність вчиненого злочину та особу винного і тому слугують підставою для призначення судом більш суворого виду і строку (розміру) покарання [6, с. 522]. Наголосимо, що наведений перелік є вичерпним, а тому жодні інші обставини не можуть бути визнані судом такими, які обтяжують покарання.

Серед названого особливої уваги заслуговує обставина, перелічена у п. 7 вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності. Погоджуємося із позицією І.М. Федорчук про те, що така специфічна ознака потерпілої значно підвищує ступінь суспільної небезпеки вчиненого щодо неї злочину, тому що, перебуваючи у стані вагітності, жінка стає більш вразливою і здебільшого не буде чинити серйозного опору. Тому наслідки злочину, якими б вони не були, можуть негативно вплинути не лише на організм самої жінки, а й на нормальний розвиток плоду [11, с. 136].

Формуючи цю ознаку, законодавець використав ознаку завідомості, яка відіграє важливе значення. Так, для визнання цієї обставини обтяжуючою у суді має бути доведено, що суб'єкт кримінального правопорушення чітко усвідомлював таку ознаку характеристики потерпілої від злочину особи. Через це майже повністю підтримуємо думку І.М. Федорчук про те, що ця обставина є у тому випадку, де судом: 1) встановлено, що потерпіла в момент вчинення щодо неї злочину перебувала у стані вагітності; 2) доведено, що винний був вірогідно обізнаний (завідомо знав, усвідомлював) про такий стан потерпілої. Якщо винний помилково припускав, що потерпіла вагітна, а насправді такий стан був відсутній, то посилання у вирок на п. 7 ч. 1 ст. 67 КК України (вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності) недопустиме, оскільки в такому разі злочин не створює реальної небезпечності заподіяння шкоди майбутній дитині, а заподіює шкоду тільки потерпілій.

У цих випадках спрямованість умислу на заподіяння шкоди вагітній жінці повинна враховуватися судом лише як обставина, яка негативно характеризує особу винного [11, с. 136].

Не зовсім погоджуємося із висновком вченої про те, що завідомість означає вірогідну обізнаність, адже завідомість характеризується не як вірогідне (тобто ймовірне), а як повне усвідомлення (тобто таке, що не викликає сумнівів).

Висновки і пропозиції. Аналізуючи ч. 1 ст. 67 КК України, не можна не помітити відсутності ознаки завідомості у п. 6, в якому також перелічені ознаки характеристик потерпілих від злочину осіб (вік, стан), які значно підвищують суспільну небезпеку вчиненого щодо них злочину. Самі ж вказані категорії осіб також вирізняються більшою вразливістю.

Рішення законодавця щодо невключення до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України ознаки завідомості виглядає дещо непослідовним. Враховуючи суб'єктивну сторону вчинення такого діяння та мету покарання, проголошену у ст. 50 КК України, переконані, що включення ознаки завідомості до п. 6 ч. 1 ст. 67 КК України було б цілком слушним і справедливим рішенням.

Що ж стосується п.п. 6¹ та 8, то вважаємо, що, враховуючи особливості цих категорій потерпілих від злочину осіб, ознака завідомості в діяннях суб'єкта кримінального правопорушення щодо них присутня априорі, тому її згадка у вказаних пунктах де-факто не змінить їхнього змісту.

Через названі вище фактори з метою виправлення виявленого недоліку пропонуємо викласти п. 6 ст. 67 КК України у такій редакції:

«6) вчинення злочину щодо завідомо для винного особи похилого віку, з інвалідністю або особи, яка завідомо для винного перебуває у безпорадному стані чи страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення злочину щодо завідомо малолітньої дитини або у присутності дитини».

Список використаної літератури:

1. Вереша Р.В. Уголовное право Украины. Общая часть : уч. пособие. 2-е изд. Киев : Центр учебной литературы, 2012. 320 с.
2. Кармазін Ю.А., Стрельцов Є.Л. Новий Кримінальний кодекс України: перший погляд. *Права держава*. 2001. № 3. С. 7–18.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних

- «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 03.05.2019).
4. Шаблюстий В.В. Сучасний стан кримінально-правового забезпечення репродуктивної безпеки людини в Україні. *Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : тези доповідей і повідомлень учасників Міжнародного симпозиуму, 21-22 вересня 2012 року. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. С. 440–442.
  5. Сухонос В.В. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Суми : Університетська книга, 2016. 375 с.
  6. Гришук В.К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. Для студентів, курсантів, аспірантів, докторантів, наук.-пед. працівників юрид. фак. закл. вищ. освіти. Видання 2-ге, змінене та доповнене. Львів, 2019. 666 с.
  7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n31> (дата звернення: 09.04.2020).
  8. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
  9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 09.04.2020).
  10. Коржанський М.І. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій. Київ : Атіка. 432 с.
  11. Анчукова М.В. Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 19 с.
  12. Федорчук І.М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 240 с.

Savytska V. M. Awareness as a cross-sign, provided for the general part of the Criminal Code of Ukraine

The article explores the peculiarities of using the notion of awareness in the General part of the Criminal Code of Ukraine. It has been stated that for a long time in the theory of criminal law they did not pay due attention to crimes, the main element of which is the category of consciousness, even though the problems of prosecution for these crimes existed in court practice. It is established that in the General part of the Criminal Code of Ukraine the legislator used the information twice.

First, it is proved in Art. 42 of the Criminal Code of Ukraine characterizes the intellectual moment of intentional guilt. The negligent form of guilt at unjustified risk is eliminated. Consciousness is a subjective attribute that relates to such a mandatory element of a criminal offense as wine, characterizes the intellectual moment of its form, and indicates full awareness of the subject of the criminal offense of the relevant objective features, then, given in h 1-2 tbsp. 42 of the Criminal Code of Ukraine, it can be concluded that in part 3 of this provision, awareness indicates a high degree of understanding by the person who risks that these actions create a threat to the lives of others or a threat of environmental catastrophe or other emergency events.

Secondly, the legislature's decision not to include in item 6 of Part 1 of Art. 67 of the Criminal Code of Ukraine looks somewhat inconsistent. Given the subjective side of such an act and the purpose of punishment, proclaimed in Art. 50 of the Criminal Code of Ukraine that the inclusion of a sign of consciousness in paragraph 6 of Part 1 of Art. 67 of the Criminal Code of Ukraine would be a perfectly sound and fair decision. As for pp. 61 and 8, we consider that, given the peculiarities of these categories of victims of crime, a sign of awareness of the criminal offense against them is present a priori, and therefore its mention in the above paragraphs will not, in fact, change their content.

Due to the above factors, in order to correct the identified deficiency, it is proposed to set out paragraph 6 of Part 1 of Art. 67 of the Criminal Code of Ukraine in the following wording:

“6) committing a crime against a deliberate elderly person with a disability or a person deliberately guilty or suffering from a mental disorder, such as dementia, having mental disabilities and committing a crime against a deliberately minor child, or in the presence of a child”.

Key words: *consciousness, awareness, crime, punishment, criminal law, subjective side of crime.*

Е. Г. Стоматов

кандидат юридичних наук, доцент,
голова

Комунарського районного суду міста Запоріжжя

Д. О. Большакова

аспірантка

Класичного приватного університету

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД У ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлюються актуальні питання призначення узгодженого сторонами покарання в угодах про примирення та про визнання винуватості. Акцентовано увагу на тому, що істотною особливістю процесу узгодження покарання та обов'язковим складником змісту угод в угодах є наявність згоди підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. Проаналізовано підстави відмови суду у затвердженні угоди про примирення та про визнання винуватості та з'ясовано, якою саме з перерахованих умов відмови в затвердженні угоди є неправильно призначене покарання і які найбільш типові ситуації з неправильним призначенням покарання зустрічаються в судовій практиці.

Автори зазначають, що призначення покарання на підставі угод про примирення та про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності має відбуватися з урахуванням як загальних, так і спеціальних засад, визначених КК України.

Аналіз судової практики затвердження таких угод засвідчив, що загалом при визначенні видів і розмірів покарання сторони дотримуються положень закону, а суди затверджують узгоджене сторонами покарання. У разі узгодження сторонами покарання, яке за своїм видом і розміром не відповідає характеру, тяжкості вчиненого діяння та особі винного, суд відмовляє в затвердженні такої угоди як такої, що не відповідає інтересам суспільства.

Ще однією підставою відмови суду в затвердженні угоди може бути ситуація, коли узгоджене сторонами покарання судом розцінюється як таке, що явно не можливо виконати обвинуваченим. Неоднозначним є питання щодо порядку призначення в угодах покарання за сукупністю злочинів і сукупності вироків у порядку ст.ст. 70 та 71 КК України. Правильною й такою, що відповідає положенням закону, є позиція покладення вирішення цих складних правозастосовних питань саме на суд.

Ключові слова: угода про примирення, угода про визнання винуватості, покарання, узгоджене покарання, сукупність злочинів, сукупність вироків.

Постановка проблеми. За даними судової статистики простежується певна тенденція щодо розширення затвердження вироків у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності на підставі угод. Якщо ще кілька років тому щороку ухвалювалося близько третини вироків (у 2014 році – 36,1%, у 2015 – 32,1%), то починаючи з 2016 року кількість таких угод невідомо зростає¹, досягнувши

у 2019 році показників у 51%, а у 2020 – 55%². Наведені цифри свідчать про широке застосування укладення угод в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері службової діяльності, лівову частку (більше 90%) складають угоди про визнання винуватості, адже

¹ У 2016 році – 39,3%, у 2017 р. – 40%, у 2018 році – 45%.

² Найбільше випадків укладення угоди про визнання винуватості зафіксовано у кримінальних провадженнях щодо пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі (близько 69%) та за зловживання впливом (58%).

«в обмін на відшкодування шкоди та співпрацю з правоохоронними органами особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, отримує можливість узгодити умови своєї відповідальності, уникнувши невизначеності щодо покарання в суді» [6, с. 36].

Як справедливо акцентували науковці, «у зв'язку із введенням таких норм виникло багато питань прикладного характеру, вирішення яких не має єдності поглядів у доктрині так само, як і викликає труднощі у практиці застосування» [14, с.274]. Висловлювалися навіть застереження, що в таких угодах призначення покарання може відбуватися без урахування вимог матеріального кримінального законодавства. Адже в іншому випадку втрачається значення самої угоди – просто не було б про що домовлятися. Проте такі угоди фактично нівелюють значення загальних засад призначення покарання [2, с. 262].

Водночас зауважимо, що, розуміючи складну ситуацію у правозастосуванні, відповідні суб'єкти розробили узагальнені рекомендації щодо практики здійснення судами кримінальних проваджень на підставі угод, в яких містилися певні роз'яснення й щодо актуальних питань затвердження узгодженого сторонами покарання. Зокрема це Постанова Пленуму ВСУ від 11 грудня 2015 року № 13 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» (далі – постанова Пленуму № 13); Методичні рекомендації «Повноваження прокурора у кримінальному провадженні на підставі угод» (затверджено Генеральним прокурором України 30 травня 2016 року); Лист № 223-1679/0/4-12 від 05.11.2012 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукову зацікавленість вивчення проблематики призначення покарання у кримінальних провадженнях на підставі угоди про примирення та про визнання винуватості вчені виявляли фактично з моменту запровадження у правову систему України інституту угоди в кримінальному процесі. Цими питаннями займалися П.П. Андрушко, М.М. Васюк, М.І. Витязь, Р.Ш. Бабанли, О.В. Євдокимова, А.А. Музика, В.В. Навроцька, О.М. Поліщук, О.П. Рябчинська, Є.Л. Стрельцов, А. Хільченко, В.І. Тютюгін, В.О. Туляков, С.О. Яценко та інші науковці в галузі кримінального права. Водночас наукові

розвідки цих вчених спиралися на малий фактаж вироків у кримінальних провадженнях на підставі угод. Нині практика застосування відповідних норм хоча і є більш тривалою, втім і надалі в судовій практиці зустрічається відмінність підходів в окремих питаннях призначення покарання, стабільною залишається й кількість відмов суддів в укладенні через неправильно призначене покарання.

Мета статті – виокремлення серед проблем, що виникають під час укладення та затвердження угод про примирення або визнання винуватості в провадженнях щодо злочинів у сфері службової діяльності злочинів, тих, що пов'язані безпосередньо з питаннями призначення покарання та звільнення від нього як на загальних, так і спеціальних засадах та обґрунтувати пропозиції щодо вирішення проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. Визначення кола (різновидів) кримінальних правопорушень в сфері службової діяльності та специфіки заподіяної шкоди має важливе методологічне значення в аспекті визначення можливості укладення угоди про примирення та про визнання винуватості в кримінальних провадженнях цієї категорії. Так, відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається.

Відповідно до ч. 4 ст. 469 КПК угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена щодо: 1) кримінальних проступків, нетяжких злочинів, тяжких злочинів; 2) особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесеного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами; 3) особливо тяжких злочинів, вчинених за попередньою змовою групою осіб, організованою групою чи злочинною організацією або терористичною групою за умови

викриття підозрюваним, який не є організатором такої групи або організації, злочинних дій інших учасників групи чи інших, вчинених групою або організацією злочинів, якщо повідомлена інформація буде підтверджена доказами.

Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди [5].

У постанові Пленуму «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» № 13 зазначається, що в кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об'єктом виступають публічні інтереси (зокрема немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт укладення угоди про примирення не допускається. Зокрема затвердження таких угод не допускається у справах про злочини, передбачені розділом XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Згідно з п. 19 постанови Пленуму № 13 не може укладатися угода про примирення щодо злочинів, спеціальним суб'єктом яких є службова особа, але які містяться в інших розділах КК (наприклад, діяння, передбачені ч. 2 ст. 189, ч. 3 ст. 229 КК України) [9].

У контексті зазначеного звернемо увагу на непослідовність, викладену, зокрема, у методичних рекомендаціях щодо участі прокурора у судовому кримінальному провадженні про злочини у сфері службової діяльності в суді першої інстанції Генеральної прокуратури України. Так, в одному випадку в рекомендаціях зазначається на неможливість укладення угоди про примирення щодо злочинів, спеціальним суб'єктом яких є службова особа, але які містяться в інших розділах КК (наприклад, діяння, передбачені ч. 2 ст. 189, ч. 3 ст. 229 КК України) [7, с. 36], в іншому розробники вказують, що відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК України угода про примирення може бути укладена також щодо інших злочинів, спеціальним суб'єктом

яких є службова особа, які містяться в інших розділах КК України (ч. 2 ст. 189, ч. 3 ст. 229 КК України) [7, с. 37].

Загалом згідно з ч. 3 ст. 469 КПК України прямо не заборонено укладати угоду про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим у разі вчинення багатооб'єктного злочину [7]. Подібний підхід зустрічається і в судовій практиці. Так, у Постанові ВСУ від 31.03.2016, ВСУ визнав законною угоду про примирення щодо злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК, в якому основним об'єктом злочину виступають публічні немайнові інтереси. У своєму рішенні ВСУ підкреслив, що норми ст. ст. 468 і 469 КПК в поєднанні з положеннями п. 7 ст. 474 КПК є втіленням основних цінностей інституту примирення. Тому при визначенні того, чи можна укладати угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим щодо злочинів невеликої тяжкості – двооб'єктного (багатооб'єктного) злочину (ч. 1 ст. 286 КК), суд має керуватись не тільки формальними вимогами цих норм щодо видів угод про примирення і класифікації злочинів, щодо яких такі угоди можуть укладатися, а чітко дотримуватися їх засадничих принципів. Крім цього, у п. 18 свого рішення ВСУ зазначив, що навряд чи існують досить обґрунтовані підстави обмежувати дію принципу диспозитивності у цій конкретній категорії справ [8].

Водночас відповідно до ч. 3 ст. 469 КПК України у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення угода про примирення може бути укладена щодо таких злочинів у сфері службової діяльності як зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. статтею 364⁻¹ КК) та перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 365⁻¹ КК) (ст.ст. 477, 479 КПК України) [9]. Отже, у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності угода про примирення може бути укладена лише за відсутності наведених вище законодавчих заборон.

Враховуючи вимогу процесуального закону про те, що угода про визнання винуватості може укладатися у кримінальному провадженні щодо наведених вище кримінальних правопорушень за умови, що внаслідок їх вчинення шкоду завдано лише державним чи суспільним інтересам, беручи до уваги, що в Особливій частині КК ч. 1 ст. 364, ч. 1 ст. 364⁻¹, ч. 1 ст. 365, ч. 1 ст. 365⁻¹,

ч. 1 ст. 365², ч. 1 ст. 367 вжито термін «громадські інтереси», а не «суспільні інтереси», тому у контексті КПК їх слід розуміти як тотожні [9].

Оскільки угода про визнання винуватості може бути укладена й у провадженні щодо тяжких злочинів, велике значення має обґрунтування забезпечення співвідношення суспільного інтересу та приватного інтересу підозрюваного, обвинуваченого щодо пом'якшення його відповідальності. У такому випадку інтерес держави стосовно суворого покарання винного може підпорядковуватися зацікавленості у підвищенні ефективності досудового розслідування, оскільки в обмін на узгоджену міру покарання підозрюваний сприяє викриттю співучасників злочину, повідомляє схему злочинної діяльності, тощо [7].

Відповідно до практики ЄСПЛ держава та її судові органи зобов'язані забезпечити належну реалізацію права на справедливий суд під час розгляду кримінальних справ шляхом спрощеного та скороченого розгляду, і суд має перевірити, чи не був такий вибір зумовлений винятково бажанням завершити справу швидко, без участі повної судової процедури та не привертаючи уваги громадськості і засобів масової інформації чи бажанням бути обвинуваченим у вчиненні менш тяжких злочинів, заручившись підтримкою прокурора щодо отримання менш суворого покарання або взагалі звільнення від покарання за окремими епізодами (рішення у справі «Девеєр проти Бельгії» від 27 лютого 1980 року, скарга № 6903/75) [7].

Пленум ВС керувався тим, що «домовленості сторін угоди про примирення та про визнання винуватості при узгодженні покарання не мають виходити за межі загальних та спеціальних засад призначення покарання, встановлених законом України про кримінальну відповідальність (п. 12 постанови Пленуму) [9]. Втім науковці і надалі вважають, що «інститут призначення покарання за наявності угод про примирення або про визнання вини не є формалізованим» [15, с. 275].

Загальними засадами призначення покарання, здебільше визнають систему встановлених кримінальним законом і обов'язкових для суду вихідних вимог (відправних правил), із яких має виходити суд під час визначення підстав, порядку та меж призначення покарання і якими він повинен керуватися, обираючи міру покарання по кожній окремій кримінальній справі та щодо кожної конкретної особи, якій це покарання призначається [4, с. 216]. Загальні

засади призначення покарання відображують принципи кримінального права щодо призначення покарання, забезпечуючи тим самим їх головне призначення [11, с. 828].

У кримінальному законі загальні засади визначені в ст. 65 КК, відповідно п. 1 якої суди повинні призначати покарання в межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Із урахуванням ступеня тяжкості, обставин цього злочину, його наслідків і даних про особу судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву злочину, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і менш суворого - особам, які вперше вчинили злочини, неповнолітнім, жінкам, котрі на час вчинення злочину чи розгляду справи перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро розкаялись у вчиненому, активно сприяли розкриттю злочину, відшкодували завдані збитки [10].

Спеціальні засади (правила) призначення покарань доповнюють (розвивають) загальні засади призначення покарання, застосовуються у сукупності з останніми і при цьому покликані забезпечувати індивідуалізацію покарання залежно від специфіки злочинної або посткримінальної поведінки чи особливостей особи винного. До спеціальних засад належать правила призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК); призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК); призначення покарання особі, яка вчинила незакінчений злочин або злочин у співучасті (ст. 68 КК); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК); призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1 КК); призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків (ст.ст. 70, 71 КК); призначення покарання неповнолітньому (ст. 103 КК) [3, с. 122].

Істотною особливістю процесу узгодження покарання та обов'язковою складовою змісту угод в угодах є наявність згоди підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на

призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням (ст.ст. 471, 472 КК). Згідно з ч.ч. 4 та 5 ст. 474 КПК перед ухваленням рішення про затвердження угоди про визнання винуватості та про примирення суд під час судового засідання повинен з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє, серед іншого, й вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього в разі затвердження угоди судом. Існує позиція, що «додаткові елементи можуть бути включені до змісту угоди про примирення тільки за бажанням потерпілого та підозрюваного чи обвинуваченого. До таких елементів угоди про примирення пропонують відносити, наприклад, обставини, які пом'якшують або обтяжують покарання під час призначення узгодженого покарання між сторонами угоди, доцільність проходження правопорушником соціально-реабілітаційної програми» [6, с. 193].

Суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо:

- 1) умови угоди суперечать вимогам цього Кодексу та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди;
- 2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства;
- 3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб;
- 4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися;
- 5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань;
- 6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості.

Зазначимо, що відмови в затвердженні угоди про визнання винуватості не є поширеним явищем. Скажімо, у 2019 році на 635 затверджених угод припадає 30 випадків відмов, у 2020 році на 680 затверджених угод, з яких 675 угоди про визнання винуватості, припадає 14 випадків відмов у затвердженні угоди.

З'ясуємо, якою саме з перерахованих умов відмови в затвердженні угоди є неправильно призначене покарання і які найбільш типові ситуації з неправильним призначенням покарання зустрічаються в судовій практиці. Так, зокрема якщо у санкції статті, крім основного покарання (основних покарань, що є альтернативними), передбачено додаткові покарання як обов'язкові, сторони можуть прийняти рішення про їх незастосування лише за наявності підстав, передбачених ч. 2 ст. 69 КК України. Водночас вироком Березанського районного суду

Миколаївської області від 27 березня 2017 року затверджено угоду про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим Д. у кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 366 КК України з призначенням узгодженого сторонами покарання у виді штрафу в розмірі п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає 850 (вісімсот п'ятдесят) гривень. Питання щодо призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, яке згідно із санкцією ч. 1 ст. 366 КК України є обов'язковим, в угоді не обумовлене. Посилання на його незастосування на підставі ст. 69 КК України відсутнє [7]. Такі порушення у діяльності прокурорів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності є поширеними.

Зловживання сторонами угоди положеннями ст. 69 КК України, тобто узгодження ними покарання, яке за своїм видом та розміром не відповідає характеру, тяжкості вчиненого діяння та особі винного, пропонується визнавати підставою для визнання судом умов цієї угоди такими, що не відповідають інтересам суспільства, та відмови в її затвердженні. Аналогічне рішення може бути прийнято судом і у випадку неврахування прокурором при укладенні угоди про визнання винуватості наявності обставин, що обтяжують покарання, наприклад незнятої або непогашеної судимості в обвинуваченого, що утворює рецидив злочинів [7], з чим ми погоджуємося.

До випадків відмови у затвердженні угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим або про визнання винуватості в зв'язку з невідповідністю вимогам кримінального закону відносяться зокрема ситуації: непризначення додаткового обов'язкового покарання; призначення покарання нижче мінімальної межі санкції відповідної частини статті кримінального закону без застосування ст. 69 КК; призначення покарання у виді штрафу, яке за своїм розміром не передбачене ані санкцією конкретної статті, ані ст. 53 КК; узгодження звільнення від відбування узгодженого покарання у виді штрафу з випробуванням, тоді як кримінальний закон не передбачає можливості звільнення від відбування покарання у виді штрафу з випробуванням; призначення покарання, яке відповідно до загальних положень закону не могло бути призначеним конкретній особі (неповнолітньому, вагітній жінці, інваліду); не призначення остаточного покарання за сукупністю злочинів або вироків.

Неоднозначним є питання щодо порядку призначення в угодах покарання за сукупністю злочинів та сукупності вироків у порядку ст.ст. 70 та 71 КК України. У роз'ясненнях Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (лист № 223-558/0/4-13 від 05.04.2013 «Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» містяться положення щодо цього питання.

Так, у п. 7 вказаного листа зазначено, що у випадку, коли кримінальне провадження через укладання угоди попередньо було виділено в окреме провадження, потім вирок суду затверджено угоду та призначено узгоджене між сторонами покарання, при цьому щодо інших кримінальних правопорушень провадження здійснювалось у загальному порядку, то при визначенні остаточного покарання суд має керуватися ч. 4 ст. 70 та ст. 72 КК України, застосовуючи правила складання або поглинення покарань. Якщо підозрюваний чи обвинувачений у період відбування покарання за вчинене кримінальне правопорушення, у провадженні щодо якого в подальшому було укладено угоду, суд, переконавшись, що угода може бути затверджена, ухвалює вирок, яким затверджує угоду, призначає узгоджену сторонами міру покарання, а остаточне покарання визначає, керуючись правилами ст.ст. 71, 72 КК України.

Отже, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ поклав цей обов'язок саме на суд. Разом із цим, в окремих випадках суди вважають, що саме сторони угоди мають визначатись з остаточним покаранням в межах угоди. Так, Ухвалою Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 27.03.2013 було відмовлено в затвердженні угоди про примирення між потерпілим та обвинуваченим за ч. 1 ст. 190 КК України (узгоджене покарання у виді громадських робіт строком на 60 годин) на підставі того, що в угоді не містяться умови призначення остаточного покарання за сукупністю вироків. Сторони узгодили, що обвинуваченому за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України, призначається покарання у виді громадських робіт на строк 60 год.

У мотивувальній частині ухвали зазначено, що обвинувачений вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області

від 12.09.2012 за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України, був засуджений до штрафу в розмірі 850 гривень, який 25.12.2012 постановою Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області був замінений на громадські роботи строком на 60 годин. Згідно з наданою Ізмаїльським МРВ КВІ УДПтСУ в Одеській області інформацією обвинувачений відпрацював 52 години громадських робіт, тобто до відбуття покарання в повному обсязі за вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 12.09.2012 залишилося відпрацювати 8 годин [1].

У кримінально-правовій доктрині також відсутня єдність підходів з цього приводу. Так, А. Хільченко вважає, що призначення остаточного покарання із застосуванням ст. 70 КК України може бути узгоджено в угоді, окрім ситуації, встановленої ч. 4 ст. 70 КК України. Натомість призначення остаточного покарання із застосуванням ст.ст. 71 та 72 КК України є компетенцією суду та не може бути врегульовано в угоді, адже ст. 71 КК України містить імперативну норму про призначення покарання за сукупністю вироків виключно судом. У зв'язку з цим пропонує конкретизувати правила призначення покарання у разі сукупності злочинів та сукупності вироків за наявності угод про примирення або про визнання вини в кримінальному законі [15, с. 277].

Інші науковці висловлюються за те, що остаточне покарання при призначенні покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків за наявності для цього підстав повинні визначати сторони угод (крім тих випадків, коли кримінальне провадження через укладення угоди попередньо було виділено в окреме провадження при тому, що стосовно інших кримінальних правопорушень провадження здійснювалось в загальному порядку). Якщо ці вимоги не виконані сторонами угод, то суд повинен відмовити в затвердженні угоди, оскільки вчинення попереднього злочину (або засудження) може вплинути на міру призначеного покарання по наступному злочину (особливо це стосується випадків вчинення злочину в період іспитового строку при звільненні від відбування покарання з випробуванням та в період невідбутої частини покарання при застосуванні умовно-дострокового звільнення від відбування покарання), адже вчинення злочину повторно та рецидив злочинів є обставинами, які обтяжують покарання, що може вплинути й на розмір остаточного покарання [12, с. 117].

Вважаємо позицію А. Хилюк більш аргументованою й такою, яка узгоджується з правою позицією з цього питання вищої судової інстанції України, викладеною в п. 20 ППВССУ № 13 від 11.12.2015 року «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі та в вищезазначеному листі № 223-558/0/4-13 від 05.04.2013.

Неправильне (необґрунтоване) призначення покарання того чи іншого виду може бути підставою відмови в затвердженні угоди у зв'язку з явною неможливістю його виконання обвинуваченим. Так, Ухвалою Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області відмовлено в затвердженні угоди про визнання винуватості, укладеної між прокурором та підозрюваним О. у кримінальному провадженні по обвинуваченню О. у вчиненні злочину, передбаченого ст. 335 КК. Провадження надійшло до суду з укладеною угодою між прокурором та підозрюваним про визнання винуватості, згідно з умовами якої сторони дійшли згоди, що дії підозрюваного слід кваліфікувати за ст. 335 КК та узгодили покарання із застосуванням ст. 69 КК у вигляді штрафу в розмірі 120 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Суд відмовив у затвердженні угоди у зв'язку з тим, що обвинувачений О. на час укладення угоди про визнання винуватості офіційно не працює, працює неофіційно різноробочим, однак через травму руки ще певний період часу працювати не зможе, а тому суд встановив очевидну неможливість виконання О. покарання у вигляді штрафу. Інших доказів про ймовірне джерело доходів обвинуваченим та прокурором суду надано не було. З аналогічних підстав було відмовлено у затвердженні угоди про визнання винуватості Ворошиловським районним судом м. Донецька (ухвала від 1 березня 2013 року) [13].

Висновки і пропозиції. Призначення покарання на підставі угод про примирення та про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності має відбуватися з урахуванням як загальних, так і спеціальних засад, визначених КК України. Аналіз судової практики затвердження таких угод засвідчив, що в цілому при визначенні видів та розмірів покарання сторони дотримуються положень закону, а суди затверджують узгоджене сторонами покарання. У разі узгодження сторонами покарання, яке за своїм видом та розміром не відповідає характеру, тяжкості вчиненого діяння та особі вин-

ного, суд відмовляє в затвердженні такої угоди як такої, що не відповідає інтересам суспільства.

Ще однією підставою відмови суду в затвердженні угоди може бути ситуація, коли узгоджене сторонами покарання судом розцінюється як таке, що явно не можливо виконати обвинуваченим. Неоднозначним є питання щодо порядку призначення в угодах покарання за сукупністю злочинів і сукупності вироків у порядку ст.ст. 70 та 71 КК України, що зумовлено імперативною вимогою призначення покарання за сукупністю вироків виключно судом. Тому вважаємо неправильною позицію науковців, які пропонують вирішення цих питань покладати на сторони угоди, а судам пропонують відмовляти в затвердженні угод, де сторони не визначились із питання призначення покарання, наприклад, за сукупністю злочинів. Правильною й такою, що відповідає положенням закону є позиція покладення вирішення цих складних правозастосовних питань саме на суд.

Перспективними напрямками розробки проблематики призначення заходів кримінально-правового характеру на підставі угод вважаємо формалізацію порядку їх визначення на підставі загальних і спеціальних засад призначення покарання та звільнення від нього.

Список використаної літератури:

1. Архів Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області. Справа № 500/1549/13-к за 2013 рік.
2. Бурдін В.М. Вплив нового Кримінального процесуального кодексу України на інститути матеріального кримінального права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Юридична. 2012. № 4. С. 255–264.
3. Дудоров О.О. Спеціальні засади призначення покарання. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 122–135.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., допов. Харків: ТОВ «Одісей», 2008.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України.
6. Ксенія Чумак. Укладення угоди про примирення: підстави, зміст, сторони. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 186–195.
7. Методичні рекомендації щодо участі прокурора у судовому кримінальному провадженні про злочини у сфері службової діяльності в суді першої інстанції Генеральної прокуратури України.

8. Постанова Верховного суду від 31 березня 2016 року. Справа № 5-27кц16. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/58496633>.
9. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод: Постанова Пленуму вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.12.2015 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15#Text>.
10. Про практику призначення судами кримінального покарання. Постанова пленуму Верховного суду України 24.10.2003 № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text>.
11. Рябчинська О.П. Принципи призначення покарання. Велика українська енциклопедія: у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. Акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. Юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 827–830.
12. Татиринова О.В. Межі суддівського розсуду при призначенні покарання у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 4. С. 109–121.
13. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод від 22.01.2014. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html.
14. Узагальнення судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод. URL: <https://pd.ki.court.gov.ua/sud2607/inshe/zakon/uzagal>.
15. Хільченко Анастасія. Деякі питання призначення покарання на підставі угод. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 2. С. 274–279.

Stomatov E. H., Bolshakova D. O. Imposition of punishment on the basis of agreements in proceedings on criminal offenses in the field of official activities

The article outlines the relevant issues of imposition of a punishment agreed by the parties in settlement agreements and admission of guilt. It is emphasized that a significant feature of the process of agreement on punishment and the mandatory component of the agreement content in the stipulations is the existence of the acceptance of the suspected person, the accused person to its imposition or to imposition of punishment and its pardon with probation.

The basis of the court adjudication to approve the conciliation agreement and the admission of guilt is analyzed and it is determined, which of the listed conditions of adjudication to approve the agreement is an incorrectly imposed punishment and what the most typical situations with the wrong imposition of punishment are found in judicial practice. The authors note that the imposition of punishment on the basis of conciliation agreements and the admission of guilt in criminal proceedings on criminal offenses in the field of official activities should be conducted with taking into account both general and special principles specified by the Criminal Code of Ukraine.

An analysis of the judicial practice of approval of such agreements has shown that in general, in determining the types and amounts of punishment, the parties adhere to the provisions of the law, and the courts approve the punishment agreed by the parties. In case of agreement by the parties the punishment, which in its type and amount does not correspond to the nature, the gravity of the committed action and the personality of the accused, the court refuses to approve such an agreement as the one does not meet the interests of society.

Another one reason for the court adjudication in approving the agreement may be a situation where the court treats the punishment agreed by the parties as such that is clearly impossible to implement by the accused. Ambiguous is the question on the procedure of imposition of punishment in agreements by accumulative sentencing in accordance with Article 70 and Article 71 of the Criminal Code of Ukraine. The intention to leave the handling of these complex law enforcement issues for a court is correct and corresponding to the provisions of the law.

Key words: *conciliation agreement, agreement on admission of guilt, punishment, stipulated punishment, accumulative offence, accumulative sentences.*

С. В. Щербак

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та методики викладання правознавства
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

С. В. Мирославський

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та методики викладання правознавства
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних і практичних питань, які виникають при застосуванні нового поняття кримінально-правової науки – «кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством» у кримінальному праві України. На підставі існуючих наукових поглядів вчених проведено порівняльно-правовий аналіз теоретичних положень щодо змісту та сутності теоретичної конструкції кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, із трактуванням цього поняття у судовій практиці при розгляді судами кримінальних проваджень за кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з домашнім насильством, на рівні вищої судової інстанції.

На підставі аналізу судової практики з розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім насильством, прослідковано еволюцію зі впливом часу полярного розуміння Верховним Судом новітніх положень щодо поняття кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, що розглянуте у контексті закриття кримінального провадження за п. 7 ч. 1 ст. 284 Кримінально-процесуального кодексу України на підставі відмови потерпілого від обвинувачення у провадженнях приватного обвинувачення, запровадженого у зв'язку із введенням до Кримінального кодексу України вказаного терміну.

Простежено тенденцію щодо сформованого чіткого уявлення про поняття «кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством» у судовій практиці, його співвідношення зі змістом кримінально-правової норми, що встановлює кримінальну відповідальність за домашнє насильство, та наближення національного розуміння домашнього насильства до міжнародних стандартів, викладених у Стамбульській конвенції.

Запропоновано правила кваліфікації домашнього насильства як кримінального правопорушення та кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, з метою правильного застосування при проведенні досудового розслідування (дівання) кримінальних правопорушень (кримінальних проступків) слідчим (дівнавачем) та їх розмежування при наданні кримінально-правової оцінки вчиненого діяння.

Зроблено пропозиції щодо усунення складнощів у правозастосуванні шляхом удосконалення кримінально-правового регулювання домашнього насильства, а також запропоновано переглянути санкції, передбачені ст. 125 Кримінального кодексу України (як кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством), що не узгоджуються із загальними підходами законодавця щодо посилення покарання у вигляді штрафу за вчинення кримінальних проступків.

Ключові слова: домашнє насильство, кримінальнє правопорушення, пов'язане з домашнім насильством, Стамбульська конвенція, кримінальнє провадження приватного обвинувачення.

Постановка проблеми. Криміналізація домашнього насильства, яка відбулася у 2017 році шляхом конструювання нового складу кримінального правопорушення за ст. 126-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Домашнє насильство», що на практиці набуло чинності з 11 січня 2019 року, виявила низку проблемних питань як у теорії кримінально-правової науки, так і у практичному застосуванні запропонованих новацій кримінального законодавства України. Поява поняття домашнього насильства як кримінального правопорушення у КК України була спрямована на реалізацію положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (далі – Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 року [1], питання ратифікації якої Україною наразі залишається відкритим.

Запровадження до КК України терміну «домашнє насильство» супроводжувалося низкою змін і доповнень й до інших статей вказаного кодексу. Зокрема, це стосується нового поняття «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством». Водночас зазначена конструкція лише згадується у нормах загальної частини КК України без розкриття її змісту та сутності, що потребує дослідження поняття «кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством» для правильного теоретичного визначення та забезпечення єдності судової практики. З огляду на появу судової практики з цього питання, можливо здійснити аналіз еволюції застосування нових положень КК України щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади домашнього насильства у кримінальній доктрині розроблені такими вченими, як А.А. Вознюк, О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонова, Г.О. Христова.

Виклад основного матеріалу. Вперше термін «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» був застосований у кримінальному законодавстві у зв'язку з прийняттям законодавства про домашнє насильство, коли Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 № 2227-VIII загальну частину КК України було доповнено розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи, що

застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство». Попри введення поняття «злочину, пов'язаного з домашнім насильством» до КК України, кодекс не містить його формулювання, що фактично відносить це питання до судового розсуду.

У доктрині кримінального права вже наведені міркування щодо наукового бачення теоретичної конструкції «злочин, пов'язаний з домашнім насильством». При цьому, якщо вчені одноставно погоджуються з тим, що зміст поняття «злочин, пов'язаний з домашнім насильством» значно ширший, аніж суто «домашнє насильство» як склад злочину, передбачений ст. 126-1 КК України, то позиції науковців з приводу сутності цього поняття розділилися.

Як зазначають О. Харитонова та І. Тітко [2], злочин, пов'язаний з домашнім насильством, – це:

- 1) злочин, передбачений ст. 126-1 КК;
- 2) злочин, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах»;
- 3) злочин, поєднаний з обтяжуючою обставиною, передбаченою у п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» та п. 6 ч. 1 ст. 67 КК в частині «вчинення злочину... у присутності дитини».

На думку О.О. Дудорова та М.І. Хавронюка [3, с. 46], злочин, пов'язаний із домашнім насильством, це будь-який злочин, який: 1) полягає у фізичному, сексуальному, психологічному або економічному насильстві; 2) вчиняється в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа; 3) наслідками якого є фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи; 4) вчиняється систематично (ця ознака не стосується випадків вчинення злочину, який характеризується трьома попередніми ознаками, але водночас містить ознаки іншого злочину проти життя, здоров'я чи волі особи).

Зазначений погляд у контексті наслідків, як вони зазначені в диспозиції ст. 126-1 КК України (фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи), значно розширює об'єктивну сторону тих кримінальних правопорушень, які не охоплюються ст. 126-1 КК України, тому встановлення таких наслідків є актуальним скоріше для доказування моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Широке тлумачення поняття злочину, пов'язаного з домашнім насильством, надає А.А. Вознюк [4], пропонуючи визначати злочин, пов'язаним із домашнім насильством, будь-яке суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК України, що полягає у застосуванні фізичного, психічного, економічного або сексуального насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Залежно від видів усі злочини, пов'язані з домашнім насильством, автор класифікує на такі групи, 1) злочини, пов'язані з домашнім насильством фізичного характеру (наприклад, передбачені ст.ст. 121, 122, 125, 126, 135, 136, 146, 115, 120 КК України); 2) злочини, пов'язані з домашнім насильством психічного характеру (наприклад, передбачені ст.ст. 129, 134, 142, 143, 154, 300, 301, 303 КК України); 3) злочини, пов'язані з домашнім насильством економічного характеру (наприклад, передбачені ст.ст. 150, 150-1, 164, 165, 166, 167, 304 КК України); 4) злочини, пов'язані з домашнім насильством сексуального характеру (ст.ст. 152, 153, 154 КК України) [5].

Слід звернути увагу й на те, що в результаті впровадження у кримінальне законодавство інституту кримінальних проступків [6] термін «злочин, пов'язаний з домашнім насильством», вже не узгоджується з оновленою термінологією КК України щодо кримінального правопорушення та потребує уточнення з огляду на те, що під поняття «кримінального проступку» підпала низка складів, передбачених КК України, пов'язаних із домашнім насильством, в тому числі й ч.ч. 1, 2 ст. 125, ч. 1 ст. 126 КК України, застосування яких у судовій практиці є найбільш поширеним.

Відповідно до глави 36 КПК України деякі з кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, віднесено до кримінального провадження у формі приватного

обвинувачення (яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого). Серед них міститься як ст. 126-1 КК України – «Домашнє насильство», так і інші кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством (зокрема, ст.ст. 125, 126, 129).

У цьому контексті слід звернути увагу на те, що передбачене у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України положення щодо можливості потерпілої особи відмовитися від обвинувачення у провадженні приватного обвинувачення було змінено Законом України № 2227-VIII від 06.12.2017 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», який набрав чинності 11.01.2019 [7], таким чином, що воно більше не поширюється на кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством.

Викладене розуміння терміну «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством», дозволяє дійти висновку про неможливість закриття кримінального провадження з підстави відмови потерпілого від обвинувачення не лише у кримінальних провадженнях за ст. 126-1 КК України, але й в інших кримінальних провадженнях зі спеціальним суб'єктом.

Яким чином здійснюється тлумачення окресленого терміну судами з огляду на його невідомість у нормах КК України, чи існує єдність судової практики при його застосуванні та чи можливо прослідкувати наявність певної тенденції, що склалася із вказаного питання? Спробуємо надати відповіді на ці питання. Аналіз судової практики показує, що у площині правозастосування питання про те, що означає термін «кримінальне правопорушення, пов'язане з домашнім насильством», викликало значно більше питань і призвело до досить суперечливих висновків.

Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду в ухвалі від 03.10.2019 [8], відмовляючи у відкритті касаційного провадження за скаргою прокурора на ухвалу суду першої інстанції про закриття кримінального провадження за ч. 1 ст. 125 КК України на підставі відмови потерпілого від обвинувачення за п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України, що залишена без змін ухвалою апеляційного суду, дійшов висновку, що «використане у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК

України законодавче формулювання «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», яким встановлюється обмеження для закриття кримінального провадження у разі відмови потерпілого від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, є відсилочним виключно до змісту ст. 126-1 КК України. У зв'язку з цим констатовано, що кваліфікація дій особи за ч. 1 ст. 125 КК України не дає підстав для того, щоб розцінювати передбачений цією статтею злочин як такий, що пов'язаний із домашнім насильством, а тому вважати, що за таких умов є обмеження для закриття кримінального провадження у разі відмови потерпілого від обвинувачення».

Протилежного висновку дійшла колегія суддів в ухвалі Верховного Суду від 28.11.2019 [9], якою відступлено від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в ухвалі Верховного Суду від 03.10.2019 з передачею провадження на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду з наведенням такої аргументації: «Поняття «домашнє насильство» має комплексний характер, регламентується у різних сферах суспільних відносин, а тому при встановленні змісту поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» слід виходити із конкретних фактичних обставин вчиненого насильства щодо особи, а не юридичної оцінки дій винуватця. З огляду на це, а також на юридичну техніку приписів ст. 284 КПК України при визначенні підстав для закриття кримінального провадження, формулювання поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» слід визнати оціночним поняттям, а не відсилочною нормою лише до ст. 126-1 КК України».

При розгляді касаційної скарги прокурора з висновками колегії суддів Першої судової палати Верховного Суду щодо відсилочного характеру поняття «злочину, пов'язаного з домашнім насильством» не погодилася об'єднана палата Верховного Суду, зазначивши у своїй постанові від 12.02.2020 [10], що «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), перелічених у ст. 1 Закону № 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину. Встановлена у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК заборона закриття

кримінального провадження поширюється на осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, за умови, що слідчі органи пред'явили особі таке обвинувачення і вона мала можливість захищатися від нього».

Крім того, Верховний Суд роз'яснив, що «... до злочину, пов'язаного з домашнім насильством, на який поширюється заборона у п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК, слід відносити не тільки злочин, передбачений ст. 126-1 КК, та злочин, що містить кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах», але й кримінальне правопорушення з ознаками діяння (дії або бездіяльність), поняття якого визначено у ст. 1 Закону № 2229-VIII.

Нагадаємо, що у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [11] під домашнім насильством розуміється діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються у сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

З наведеної судової практики прослідковується тенденція щодо чіткого уявлення щодо тлумачення поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», його співвідношення зі змістом кримінально-правової норми, що встановлює кримінальну відповідальність за домашнє насильство, та наближенням національного розуміння домашнього насильства до міжнародних стандартів, викладених у Стамбульській конвенції.

З іншого боку, слід зважати на комплексний характер поняття домашнього насильства, визначеного у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відповідальність за вчинення якого (залежно від ступеня суспільної небезпеки та характеру скоєного) передбачена й нормами інших галузей і тягне за собою не лише покарання чи адміністративне стягнення, а й визначені законодавством про домашнє насильство заходи (видачу тимчасового заборонного припису, обмежувального припису та інші).

З урахуванням викладеного, правила кваліфікації домашнього насильства та кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, можуть виглядати таким чином:

1) кваліфікація здійснюється за відповідною статтею КК України із зазначенням на обтяжуючу обставину п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України, якщо суб'єкт спеціальний, але відсутня ознака систематичності (наприклад, ч. 1 ст. 125, п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України);

2) кваліфікація відбувається за ст. 126-1 КК України, якщо домашнє насильство полягає в діянні, яке співпадає з ознаками іншого кримінального правопорушення, носить систематичний характер, але суб'єкт – спеціальний (ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»). Наприклад, якщо домашнє насильство підпадає під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України та вчиняється втретє чи більше, то вчинене потребує кваліфікації за ст. 126-1 КК України;

3) кваліфікація відбувається за сукупністю ст. 126-1 КК України та інших статей КК України, якщо санкцією ст. 126-1 КК (за наявності ознак діяння, передбаченого у цій статті) не охоплюються інші кримінальні правопорушення, що становлять зміст насильства, а тому потребують додаткової кваліфікації за іншими статтями, що передбачають ці кримінальні правопорушення (наприклад, ст. 126-1 КК і ч. 1 ст. 121 КК України).

У цьому контексті потребують ревізії й санкції, передбачені ст. 125 КК України, що не узгоджуються як із загальними підходами законодавця щодо посилення покарання у вигляді штрафу за вчинення кримінальних проступків, запровадженими з 1 липня 2020 року (починаючи з 1 тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає 17 000 грн), з огляду на відсутність внесених змін до ст. 125 КК України, де збережено попередній розмір штрафу у 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складає 850 грн, так і з засадою верховенства права (йдеться про справедливість покарання, що є неспівмірним із характером кримінального правопорушення, що розглядається з урахуванням міжнародних стандартів в іншому вимірі, де на державу покладається підвищена відповідальність щодо запобігання та протидії домашньому насильству).

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що складнощі у правозастосуванні, які виникли у зв'язку з імплементацією положень Стамбульської конвенції у КК

України щодо домашнього насильства, мають бути належним чином проаналізовані та оцінені як на теоретичному рівні, так і у практиці застосування з метою їх врахування на майбутнє для забезпечення належного правового регулювання та забезпечення захисту прав осіб, постраждалих від домашнього насильства.

Список використаної літератури:

1. Istanbul Convention Action against violence against women and domestic violence. 11 May 2011, CETS № 210. // Council of Europe. URL: <http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home> (дата звернення: 28.01.2021).
2. Харитонова О., Тітко І. Злочин, пов'язаний із домашнім насильством: правові проблеми та практичні рекомендації. URL: [https://jurliga.ligazakon.net/ua/analitics/192450_zlochinpovyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats#:~:text=\(дата звернення: 30.01.2021\)](https://jurliga.ligazakon.net/ua/analitics/192450_zlochinpovyazaniy-z-domashnm-nasilstvom-pravov-problemi-ta-praktichn-rekomendats#:~:text=(дата звернення: 30.01.2021)).
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. К. : Ваіте, 2019. 288 с.
4. Вознюк А.А. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство: актуальні питання теорії та практики. *Форум права*. 2019. № 55(2). С. 6–14.
5. Вознюк А.А. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : тези II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 111–114.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19/ed2019-1220#Text> (дата звернення: 30.01.2021).
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України № 2227-VIII від 06.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text> (дата звернення: 03.02.2021).
8. Єдиний реєстр судових рішень. Проведення № 51-4906 ск 19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 03.02.2021).

9. Єдиний реєстр судових рішень. Справа № 453/225/19, провадження № 51-4000км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 31.01.2021).
10. Єдиний реєстр судових рішень. Справа № 453/225/19, провадження № 51-4000км19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 03.02.2021).
11. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/ed20171207#Text> (дата звернення: 05.02.2021).

Shcherbak S. V., Myroslavskiy S. V. Domestic violence crimes: issues of theory and practice

The article is devoted to the study of theoretical and practical issues arising in the application of the new concept of criminal law – crime related to domestic violence in the criminal law of Ukraine. Based on the existing scientific views of scientists, a comparative legal analysis of theoretical provisions on the content and essence crime related to domestic violence, with the interpretation of the concept in question in judicial practice in the consideration of criminal cases of criminal offenses related to domestic violence at the level of the highest court.

Based on the analysis of case law on criminal cases related to domestic violence, the evolution of a polar understanding of the concept of a crime related to domestic violence by the Supreme Court new provisions on over time has been traced, considered in the context of closing a criminal case under paragraph 7 part 1 of Article 284 of the CPC of Ukraine on the basis of the victim's refusal to prosecute in private prosecution proceedings introduced in connection with the introduction of the term in question in the Criminal Code of Ukraine.

There is a tendency towards the formed clear idea of the concept of "crime related to domestic violence" in judicial practice, its relationship with the content of the criminal law, which establishes criminal liability for domestic violence and bringing the national understanding of domestic violence closer to the international standards set out in the Istanbul Convention.

The rules of qualification of domestic violence as a crime and a crime related to domestic violence are proposed, or the purpose of correct application during the pre-trial investigation (inquiry) of criminal offenses (criminal misdemeanors) by the investigator (investigator) and their differentiation when providing a criminal-legal assessment of the committed act.

Proposals were made to eliminate difficulties in law enforcement by improving the criminal law regulation of domestic violence and it is also proposed to review the sanctions provided for in Article 125 of the Criminal Code of Ukraine (as a criminal offense related to domestic violence), which are not consistent with the general approaches of the legislator to increase punishment in the form of a fine for criminal offenses.

Key words: *domestic violence, domestic violence crime, Istanbul Convention, criminal prosecution of private prosecution.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.98.06:343.226:343.434

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.24>

І. С. Клечановський

аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

ЗНАЧЕННЯ ЕВРИСТИЧНОГО ПІДХОДУ У ПОБУДОВІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОГРОЗИ АБО НАСИЛЬНИЦТВА ЩОДО ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ У ЗВ'ЯЗКУ З ДІЯЛЬНІСТЮ, ПОВ'ЯЗАНОЮ З НАДАННЯМ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

Стаття присвячена проблемі окремих методик розслідування злочинів. Серед таких проблем досить часто зустрічаються дослідження, що стосуються різних підходів до побудови методики розслідування злочинів, зокрема евристичного. Констатується, що створення нових методик розслідування злочинів є пріоритетним завданням криміналістики. Характеризується поняття «криміналістична методика» як завершальний розділ криміналістичної науки, суть якого полягає в аналізі накопиченого досвіду в ході слідства та здійсненні пошуку необхідних методів для ведення розслідування кримінального правопорушення. Зазначається, що окремі методики розслідувань – це певний алгоритм дій слідчих, який застосовується для розслідування кримінального правопорушення. Наголошується на тому, що формування всіх криміналістичних методик розслідування злочинів має відбуватися на підставі чітко сформованих принципів.

У статті здійснено спробу обґрунтувати застосування евристичного підходу під час побудови криміналістичної методики розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги. Евристичний підхід проявляється саме тоді, коли слідчий за відсутності належної методики для розслідування самостійно відшукує методи та засоби виконання поставлених завдань, урахувавши індивідуальні особливості розслідуваної події, а також застосовує творчий хід мислення, який не збігається з типовими рекомендаціями, що призводить до пошуку іншого, нетрадиційного рішення.

Зазначається, що евристичні методи слід розглядати як спеціальні методи аналізу. Наводяться окремі евристичні методи, наявність яких є обов'язковою умовою формування криміналістичної методики розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи. Серед таких методів важливе місце займає метод моделювання, котрий застосовується слідчим на початковій стадії розслідування. Також характеризуються метод синектики та мозкового штурму. Підкреслюється, що для застосування евристичних методів у розслідуванні цього кримінального правопорушення слідчий повинен володіти значним практичним досвідом і творчим потенціалом.

Ключові слова: слідча діяльність, алгоритм, кримінальне правопорушення, слідча ситуація, технологічний підхід, евристичний підхід.

Постановка проблеми. Тенденції розвитку криміналістики зумовлені науково-технічним прогресом сучасного суспільства, «технологізацією» криміналістичних знань, взаємозв'язком із правом, з одного боку, й індивідуальним підходом до методики розслідування кожного конкретного кримінального правопорушення – з іншого. У першому випадку йдеться про технологічний підхід, який дає змогу уніфікувати криміналістичні рекомендації стосовно прагматичних цілей, задовольнити актуальні запити практики й оперативно впроваджувати пропоновані наукою інноваційні розробки, у другому – про евристичний підхід, зміст якого полягає в індивідуально-творчому підході до методики розслідування кримінальних правопорушень.

Методики розслідування можуть і повинні розроблятися для груп злочинів, об'єднаних у методичних цілях на основі певної криміналістичної ознаки. У цьому контексті вважаємо влучним вираз М. Даньшина стосовно того, що сьогодні криміналістика продовжує перебувати на передовій протидії злочинності в Україні [1, с. 151], тому досить актуальним як для практиків, так і для науковців-криміналістів є питання формування та втілення у практику криміналістичної методики розслідування окремих видів злочину, зокрема погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи.

Треба зазначити, що удосконалення наявних і створення нових методик розслідування злочинів є найактуальнішою проблемою сучасної криміналістики, оскільки останніми роками з'являється дедалі більше ознак «відставання» науково-методичних рекомендацій від потреб практики [2, с. 3], і криміналістична наука не може «стояти осторонь» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику формування криміналістичних методик неодноразово досліджували А.А. Барцицька, В.А. Журавель, О.Н. Колесніченко, А.С. Колодіна, В.В. Тіщенко та ін. Незважаючи на беззаперечний внесок зазначених науковців у розробку виділеної проблематики, чимало питань залишилося невирішеними чи спірними. Крім того, існує потреба в розробці методики й обґрунтуванні її підходів до розслідування різних кримінальних правопорушень, зокрема погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи.

Метою статті є обґрунтування значення евристичного підходу для побудови криміналістичної методики розслідування злочинів

погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Виклад основного матеріалу. На самому початку дослідження слід розібрати саме поняття «криміналістична методика», яке загалом розуміють як завершальний розділ науки криміналістики, котрий становить систему інтегрованих наукових положень і сформованих на їхній основі комплексів методичних рекомендацій, що забезпечить оптимальну організацію розслідування та попередження окремих видів злочинів [4, с. 423]. Саме криміналістична методика як особливий розділ криміналістичної науки здійснює аналіз накопиченого досвіду слідства, виконує пошук найефективніших прийомів і методів ведення розслідування кримінальних правопорушень, а також розробляє рекомендації, які є своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях.

Окремі методики розслідувань – це технологічний еталон того, як потрібно діяти слідчому за тих або інших умов [4, с. 423]. І якщо говорити про криміналістичну характеристику злочину, то вона виникає не відразу, а внаслідок тривалого шляху розвитку всієї криміналістики та її заключного розділу – криміналістичної методики розслідування злочинів [5, с. 11].

Отже, коли ми розглядаємо окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень, то бачимо, що їх формування відбувається на підставі певних принципів, тобто вихідних засад, які зумовлюють розроблення теоретичних положень і методів пізнання на ґрунті криміналістичних знань.

Передусім слід відзначити, що перші спроби формулювання принципів криміналістичної методики розслідування окремих видів злочинів вченими-криміналістами були здійснені в середині 70-х рр. минулого століття. Зокрема, О. Колесніченко виокремлював чотири такі принципи: 1) правильну кримінально-правову оцінку розслідуваної події; 2) зумовленість методики особливостями конкретної кримінальної справи та слідчої ситуації; 3) координацію дій слідчого, органів дізнання і громадськості; 4) використання в розслідуванні наукових знань. У свою чергу, М. Селіванов пропонує виділяти десять принципів криміналістичної методики: 1) плановірність розслідування; 2) зумовленість методики предметом доказування; 3) необхідність врахування типової криміналістичної характеристики злочинів; 4) врахування у побудові методики розслідування у конкретній

справі слідчої ситуації; 5) оптимальний набір слідчих дій, що забезпечують повноту, точність і економічність розслідування; 6) розподіл слідчих дій на початкові та наступні; 7) оптимальну послідовність намічених і проведених слідчих дій; 8) передбачення поряд із окремими слідчими діями комплексів слідчих дій, підпорядкованих тим чи іншим окремим завданням; 9) установа черговості таких комплексів слідчих дій; 10) рухливість, динамічність методики. Пізніше до цієї проблематики зверталися й інші науковці [6, с. 174–175].

Аналіз запропонованих принципів дає підстави стверджувати, що більшою мірою вони стосуються формулювання засад організації розслідування злочинів, загальних вимог до дій слідчого у розслідуванні будь-якого виду злочину, аніж визначення керівних підходів до розроблення окремих криміналістичних методик як своєрідних інформаційних моделей. Окремі з них взагалі навряд чи можна віднести до принципів, оскільки вони відображають елементи структури криміналістичної методики, наприклад, залучення спеціальних знань, використання допомоги громадськості, технічних засобів, прийомів і методів у розслідуванні, безперервність версіювання, планування і наукової організації праці суб'єктів досудового і судового слідства, виявлення причин та умов, які сприяють учиненню злочинів, та ін. [6, с. 175–176].

У разі відсутності криміналістичної методики розслідування конкретних злочинів із метою її формування слідчому доцільно послуговуватися такими принципами: принципом інтеграції слідчої практики, в т. ч. щодо злочинів цієї класифікаційної групи, з метою формування уявної інформаційної моделі злочинної діяльності (криміналістичної характеристики); принципом екстраполяції, зокрема аналітичного опрацювання усталених слідчих ситуацій щодо злочинів цієї категорії та використання розробленої системи тактичних прийомів розв'язання відповідних задач розслідування; принципом моделювання, зокрема щодо побудови типових моделей проведення як окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, так і їхніх комплексів (тактичних операцій) [7, с. 148].

Сучасний період характеризується тим, що вчені докладають чимало зусиль задля зміни напряму наукового пошуку, а саме від «книжкових методик» до побудови певних алгоритмів і програм дій слідчого відповідно до типових ситуацій. Ось тут найкраще себе проявляє

евристичний підхід, який ґрунтується на принципах формування криміналістичної методики та передбачає: по-перше, побудову криміналістичної методики розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги слідчим; по-друге, застосування слідчим криміналістичних алгоритмів і програм, що доцільно використовувати задля успішного й ефективного виконання завдання розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи.

Евристичні моменти виявляються тоді, коли наявні умови не підказують уповноваженій особі спосіб розв'язання певної конкретної проблеми (ситуації), а минулий досвід не містить готової схеми, що могла б бути застосована за цих умов [8]. Тобто значення евристичного підходу у розслідуванні кримінальних правопорушень погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи виявляється у тому, що слідчий самостійно здійснює пошук необхідних йому методів і засобів виконання поставлених завдань, урахувавши індивідуальні особливості розслідуваної події, застосовує свій творчо-індивідуальний хід мислення, який може не збігатися з типовими рекомендаціями, що призводить до пошуку іншого, часом нетрадиційного рішення.

Потрібно зазначити, що використання евристичного підходу до побудови криміналістичної методики потребує від слідчого не лише наявності значного практичного досвіду, а й неабиякого творчого потенціалу, адже евристичне мислення – це вищий рівень інтелектуальної організації особистості.

І якщо порівняти евристичний підхід, наприклад, із технологічним, застосування якого базується на активному прогресі технологізації, бачимо, наскільки евристичний підхід має творчий початок. Так, у розслідуванні будь-якого кримінального правопорушення використовується як технологічний, так і евристичний підходи. Перший використовується під час побудови окремих криміналістичних методик розслідування і дозволяє синтезувати теоретичні знання, на основі яких вже будуються технології здійснення слідчих дій у практичній діяльності. Другий же ґрунтується на індивідуальному підході самого слідчого, тож дефіцит криміналістично значущої інформації потребує від слідчого саме евристичних рішень.

Погоджуємося з А. Колодіною, що евристичний підхід ґрунтується на базі даних, досвіді

роботи у сфері слідчої діяльності, логічному мисленні, інтуїції слідчого та інших професійних якостях, набутих у ході здійснення цієї діяльності [7, с. 145]. Розглянемо деякі евристичні методи, які, на наш погляд, доцільно застосувати у розслідуванні погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Загалом евристичні методи слід розглядати як спеціальні методи аналізу, що базуються на використанні досвіду, інтуїції фахівця та його творчого мислення [9]. Всі евристичні методи під час їх використання слідчим не мають заздалегідь запрограмованих і чітко сформованих етапів реалізації, вони формулюються індивідуально залежно від конкретних слідчих ситуацій.

Так, на нашу думку, ключовим евристичним методом, у т. ч. і під час розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи, виступає метод моделювання. Необхідність використання моделювання в реалізації евристичного підходу значною мірою зумовлюється початковою слідчою ситуацією розслідування кримінального правопорушення за відсутності конкретної методики, коли існує необхідність опосередкованого пізнання елементів події злочину та переходу від рівня аналізу емпіричних даних до абстрактно-теоретичних узагальнень. Так, результатом використання методу моделювання є створення конкретної моделі, яка в контексті використання евристичного підходу: виступає єдиним елементом між подією та її розумовим сприйняттям слідчим; виступає у формі ідеальної системи; має ймовірний характер; може бути одночасно ретроспективною і перспективною [7, с. 145].

Продовжуючи аналіз методів евристичного підходу в роботі слідчого, необхідно звернути увагу на напрацювання інших галузей наукового знання, які інтенсивно проникають у криміналістику. Як окрему групу можливо виділити методи психологічної активації мислення, які спрямовані на усунення перешкод для винахідницьких рішень і нових ідей і забезпечують всебічне вивчення об'єкта пізнання. У контексті евристичної діяльності слідчого до таких методів можна віднести: 1) мозковий штурм – один із найвідоміших методів колективного пошуку нестандартних рішень. Водночас необхідно зазначити, що його використання передбачає наявність групи суб'єктів, і тому слідчому необ-

хідно залучити до цієї діяльності працівників оперативних підрозділів, експертів-криміналістів та інших осіб, здатних допомогти в пізнанні конкретної події злочину; 2) метод синектики, який передбачає використання асоціативних зв'язків і дозволяє слідчому активізувати для прийняття евристичних рішень раніше напрацьований професійний і життєвий досвід. Для цього методу характерне застосування різноманітних форм аналогії [7, с. 145].

Це не повний перелік евристичних методів, які застосовуються слідчим у розкритті кримінальних правопорушень. Також для розслідування кримінальних правопорушень, у т. ч. і погроз або насильництва щодо захисника чи представника особи, окрім евристичних методів, застосовуються й загальнонаукові, зокрема аналіз, індукція, дедукція тощо, але, оскільки вони не є предметом нашого дослідження, ми на них не зосереджуємося.

Висновки і пропозиції. Формування окремих методик розслідування злочинів пов'язане з низкою питань, зокрема теоретико-методологічного характеру. Саме тому розроблення науково обґрунтованих рекомендацій у методиці розслідування передбачає використання диференційованого підходу, зумовленого особливостями роду або виду злочину. Створення уніфікованої системи принципів побудови окремих криміналістичних методик розслідування злочинів є істотним і необхідним кроком до найбільш якісного формування криміналістичних методичних рекомендацій, необхідною умовою їх наближення до потреб практики. Знання слідчими та іншими співробітниками правоохоронних і судових органів положень методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із погрозами або насильством щодо захисника чи представника особи, допомагатиме проведенню фахового і всебічного комплексного розслідування та сприятиме реалізації завдань кримінального провадження.

Евристичний підхід під час побудови методики розслідування кримінальних правопорушень, у т. ч. розслідування погрози або насильництва щодо захисника чи представника особи, є складним, творчим, пізнавальним процесом, який має важливе значення, адже програма й алгоритм, побудований слідчим, не є вичерпним, останній у своїй діяльності зіштовхується з великою кількістю різноманітних ситуацій, кожна з яких потребує індивідуально-творчого підходу.

Список використаної літератури:

1. Пчеліна О.В. Технологічні підходи до побудови криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 30 (2). С. 150–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_30%282%29__40 (дата звернення 20.02.2021).
2. Бояров В.І. Криміналістична характеристика кримінально-караних проявів екстремізму. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 4 (25). С. 3–8. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/Chaau_2014_7_4_2.pdf (дата звернення 25.02.2021).
3. Пчеліна О.В. Криміналістична класифікація злочинів у сфері службової діяльності. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2014. № 6 (10). С. 267–271. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/6/60.pdf> (дата звернення 18.02.2021).
4. Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексеев та ін. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. 544 с. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kruminalist/lections/lection_4.25.html (дата звернення 20.02.2021).
5. Берназ П.В. Структура криміналістичної характеристики злочину. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 11–14. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2017/3/5.pdf> (дата звернення 18.02.2021).
6. Журавель В. Принципи формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1 (64). С. 173–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varpu_2011_1_18 (дата звернення 20.02.2021).
7. Колодіна А.С. Евристичний підхід до методики розслідування: актуальні питання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 3 (2). С. 142–149 URL: http://nvppp.in.ua/vip/2019/3/tom_2/24.pdf (дата звернення 25.02.2021).
8. Арутюнов В.Х., Мішин В.М., Свінцицький В.М. *Методологія соціально-економічного пізнання : навчальний посібник*. Київ : КНЕУ, 2005. 353 с. URL: <https://library.if.ua/book/25/1769.html> (дата звернення 26.02.2021).
9. Купалова Г.І. *Теорія економічного аналізу : навчальний посібник*. Київ : Знання, 2008. 639 с. URL: https://pidru4niki.com/11631018/ekonomika/evristichni_metodi_zastosuvannya_ekonomichnomu_analizi# (дата звернення 27.02.2021).

Klechanovskiy I. S. The value of a heuristic approach in building a forensic methodology of investigating a threat or violence against a defense counsel or a person's representative in connection with activities related to the provision of legal assistance

The article is devoted to the problem of certain methods of crime investigation. Among such problems, there are quite often studies concerned different approaches to building a methodology for investigating crimes, including a heuristic approach. It is stated that the creation of new techniques of crime investigation is a priority task of criminology. The concept of forensic methodology is characterized as the final section of forensic science, which essence is to analyze the experience gained during the investigation and search for the necessary methods for investigating a criminal offense. It is noted that certain methods of investigation determine a certain algorithm of actions used by an investigator in the investigation of a criminal offense. It is emphasized that the formation of all forensic methods of crime investigation should be based on clearly defined principles.

The article attempts to justify the application of a heuristic approach when building a forensic methodology for investigating the threat or violence against a defense counsel or a person's representative in connection with activities related to the provision of legal assistance. The heuristic approach is manifested when the investigator, in the absence of proper methodology for the investigation, independently finds methods and means of performing the tasks, taking into account the individual characteristics of the event under investigation, and uses a creative way of thinking that does not coincide with typical recommendations, and leads to the search for another unconventional solution.

It is noted that heuristic methods should be considered as special methods of analysis. There are some heuristic methods, which presence is a prerequisite for the formation of forensic methods of investigating the threat or violence against a defense counsel or a person's representative. Among such methods, the modeling method used by the investigator at the initial stage of the investigation is important. The method of synectics and brainstorming are also characterized. It is emphasized that in order to use heuristic methods in the investigation of this criminal offense, the investigator must have significant practical experience and creative potential.

Keywords: *investigative activities, algorithm, criminal offense, investigative situation, technological approach, heuristic approach.*

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.25>**А. Ю. Плюшкін**аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

СУБ'ЄКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ ІЗ ВІЯВЛЕННЯ, РОЗШУКУ ТА ПЕРЕДАЧІ В УПРАВЛІННЯ АКТИВІВ, ОДЕРЖАНИХ ВІД КОРУПЦІЙНИХ ТА ІНШИХ ЗЛОЧИНІВ

Кримінальне процесуальне законодавство України регламентує необхідність вжиття слідчим і прокурором заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та встановлює порядок зберігання речових доказів шляхом їх передачі в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Водночас здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активами, одержаних від корупційних та інших злочинів, встановлює активну роль у їх здійсненні не тільки учасників кримінального провадження зі сторони обвинувачення, а й інших суб'єктів кримінального провадження, у зв'язку з чим у статті порушується питання визначення суб'єктів кримінального провадження, уповноважених на здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активами, одержаних від корупційних та інших злочинів.

Аналізом кримінального процесуального законодавства України визначено перелік суб'єктів кримінального провадження, до повноважень яких входить здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління таких активів, встановлено їх процесуальний статус і виокремлено роль кожного окремого суб'єкта у таких заходах. Залежно від критерію їх ролі та покладених на них повноважень визначених суб'єктів кримінального провадження систематизовано на відповідні групи, встановлено їх основні характеристики в контексті виявлення, розшуку та передачі в управління відповідних активів, висвітлено їх роль у здійсненні таких заходів.

Сформульовано висновок, що кожен із суб'єктів кримінального провадження, уповноважений на здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активами, одержаних від корупційних та інших злочинів, відіграє специфічну властиву тільки йому роль у таких заходах, а взаємодія між усіма такими суб'єктами сприятиме всебічному, повному та об'єктивному проведенню досудового розслідування, дотриманню засад кримінального провадження в контексті виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Ключові слова: *активи, суб'єкти кримінального провадження, виявлення, розшук і передача в управління активами, одержаних від корупційних та інших злочинів, слідчий суддя, прокурор, слідчий, оперативні підрозділи, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.*

Постановка проблеми. Із прийняттям Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1]. Так, частину першу статті 170 КПК України доповнено реченням щодо необхідності вжиття слідчим, прокурором заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному про-

вадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб [2]. Крім того, статтю 100 КПК України доповнено визначенням окремих підстав і порядку зберігання речових доказів у кримінальному провадженні, зокрема шляхом передачі в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управ-

ління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Зазначені зміни, внесені до кримінального процесуального законодавства, вимагають більш детального аналізу чинного законодавства з метою визначення переліку суб'єктів здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, їх систематизації з метою усвідомлення ролі кожного суб'єкта у здійсненні таких заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі питання ролі суб'єктів кримінального провадження при здійсненні слідчих і процесуальних дій, застосування заходів забезпечення, в тому числі при вирішенні питання про арешт майна, порядок зберігання речових доказів, взаємодію при цьому суб'єктів кримінального провадження досліджували вчені О.О. Кіпер, Р.А. Туманянц, В.А. Завтур, А.Ф. Бондюк, В.М. Юрчишин, І.О. Кісліцина, О.І. Шевченко, А.А. Патица, А.М. Юрченко, В.М. Малюга, О.М. Рєзнік, А.М. Давидюк, І.О. Крицька, С.О. Ковальчук та інші.

Попри наявність окремих наукових досліджень, актуальність цієї статті зумовлена тим, що після введення в КПК України вказаних вище нововведень не було здійснено комплексних досліджень щодо визначення суб'єктів кримінального провадження, до повноважень яких входить саме здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління зазначених активів.

Метою статті є визначення суб'єктів кримінального провадження, уповноважених на здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, встановлення їх процесуального статусу, систематизація за критерієм ролі та покладених на них повноважень.

Виклад основного матеріалу. Чинний КПК України не встановлює визначення поняття «суб'єкт кримінального провадження», вживаючи терміни «учасники кримінального провадження», «учасники судового провадження», «сторони кримінального провадження». Водночас при дослідженні питання щодо визначення суб'єктів здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, не можливо розкрити проблематику не в контексті визначення суб'єктів кримінального провадження.

Зокрема, стаття 3 КПК України до сторін кримінального провадження відносить:

– з боку обвинувачення: слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання, прокурора, а також потерпілого, його представника та законного представника у випадках, встановлених цим Кодексом;

– з боку захисту: підозрюваного, обвинуваченого (підсудного), засудженого, виправданого, особу, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їх захисників і законних представників.

Погоджуємося із позицією О.О. Кіпера, що до суб'єктів кримінального провадження належать взагалі всі суб'єкти кримінально-процесуальних відносин, тобто державні органи й посадові особи, які ведуть кримінальне провадження, особи, які залучаються до кримінального провадження для захисту своїх прав і законних інтересів або для виконання своїх обов'язків, особи, які сприяють здійсненню кримінального провадження, тощо [3, с. 14]. Водночас не всі суб'єкти кримінального провадження уповноважені на здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, у зв'язку з чим виникла необхідність виокремити суб'єктів здійснення таких заходів.

Так, систематизуючи суб'єктів кримінального провадження, уповноважених на здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, враховуючи їх роль у кримінальному провадженні та покладені на них повноваження, відповідно до норм КПК України можливо виокремити такі групи:

1) суб'єкти провадження, які виконують функцію судового контролю щодо передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, при визначенні порядку зберігання речових доказів, до яких відноситься слідчий суддя;

2) суб'єкти провадження, які виконують функції обвинувачення та на яких покладено обов'язок щодо виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, до яких відносяться прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування;

3) суб'єкти провадження, які не є сторонами кримінального провадження та сприяють у здійсненні заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління, до яких відносяться

оперативні підрозділи, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інші державні органи та органи місцевого самоврядування, фізичні і юридичні особи в частині здійснення заходів із виявлення та розшуку таких активів, власник (володілець) в частині передачі в управління активів.

Прийняттям КПК України у 2012 році до кримінального процесуального законодавства було введено поняття «слідчий суддя» та надано йому визначення у пункті 19 частини 1 статті 3 КПК України, згідно з яким слідчим суддею є суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому цим Кодексом, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а у випадку, передбаченому статтею 247 цього Кодексу, – голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду.

Визначаючи процесуальний статус слідчого судді, варто вказати про необхідність його відповідності статусу судді, яким згідно зі ст. 52 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі [4].

Аналізуючи чинне законодавство та запропоновані дефініції в науковій літературі, слідчого суддю можливо визначити як саме того суб'єкта кримінального провадження, на якого покладено судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб на стадії досудового розслідування, в тому числі при передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, оскільки саме рішенням слідчого судді за відсутності згоди власника визначається порядок зберігання речових доказів у кримінальному провадженні.

До другої групи суб'єктів здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, варто віднести окремих учасників кримінального провадження з боку обвинувачення, а саме прокурора, слідчого та керівника органу досудового розслідування, на яких покладено обов'язок щодо розслідування кримінальних правопорушень. Таку позицію законодавець зазначив у статті 170 КПК України, вказавши, що саме на слідчого та прокурора прямо покла-

дено зобов'язання щодо виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні.

Крім того, відповідно до статті 100 КПК України саме на сторін кримінального провадження покладено обов'язок щодо зберігання речових доказів, а рішення про передачу в управління приймається слідчим чи прокурором у разі наявності згоди власника або слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, чи за клопотанням самого прокурора. Законодавець у статті 36 КПК України вказав, що саме за прокурором визначено повноваження щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням.

Конституція України не містить визначення поняття «прокурор», однак у статті 131-1 Конституції України зазначається, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [5].

Так, згідно з пунктом 15 частини 1 статті 3 КПК України прокурор є особою, яка обіймає посаду, передбачену статтею 15 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень. Стаття 15 Закону України «Про прокуратуру» визначає статус прокурора і перелік посад прокурорів, уповноважених здійснювати нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням в системі органів прокуратури [6].

Запропоновані у законодавстві підходи до визначення статусу прокурора дозволяють визначити його як суб'єкта кримінального провадження, до повноважень якого входить здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням і підтримання публічного обвинувачення в суді.

Поряд із прокурором в одній групі суб'єктів кримінального провадження перебувають слідчий, який відповідно до пункту 17 частини 1 статті 3 КПК України упов-

новажений здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень, а також керівник органу досудового розслідування, який так само уповноважений здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого.

До третьої групи суб'єктів здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, належать учасники кримінального провадження, які сприяють у здійсненні таких заходів. До них відносяться оперативні підрозділи, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інші державні органи та органи місцевого самоврядування, фізичні і юридичні особи в частині здійснення заходів із виявлення та розшуку таких активів, власник (володілець) в частині передачі в управління активів.

Статті 36 та 40 КПК України уповноважують прокурора та слідчого доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам. Маючи зобов'язання щодо всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий повинні взаємодіяти з оперативними підрозділами, оскільки результатом такої взаємодії є не тільки протидія кримінальним правопорушенням та їх швидке розкриття, а й встановлення обставин щодо події кримінального правопорушення, виду і розміру шкоди, завданої таким правопорушенням, забезпечення відшкодування шкоди потерпілому, виявлення та розшук майна, на яке можливо накладати арешт, тощо.

Досліджуючи питання діяльності суб'єктів здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, варто виокремити Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – Національне агентство), про яке законодавець прямо зазначає у статтях 100 та 170 КПК України. Створення і забезпечення належного функціонування Національного агентства є заходом з виконання Закону України «Про засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія)» на 2014-2017 роки, Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні

(Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки, а також у зв'язку з необхідністю виконання другої фази Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України [7].

Саме на виконання зазначеного Закону продекларовано здійснення заходів, спрямованих на врегулювання питань управління корпоративними правами та іншим майном, на яке накладено арешт, з метою збереження його вартості, а також створення спеціалізованого підрозділу (органу), уповноваженого на розшук майна, яке може бути конфісковано, та створення можливостей досудового розслідування та судового провадження, а також стягнення у дохід держави (конфіскацію) майна, набутого внаслідок злочинної діяльності, у разі, якщо підозрюваний (обвинувачений) ухиляється від слідства чи суду; створення гарантій для ефективного управління такими активами, зокрема із застосуванням механізмів громадського контролю (наприклад, через утворення спеціального фонду) та прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» [8].

Відповідно до частини першої статті 2 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» Національне агентство є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, та/або з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави або які конфісковано у кримінальному провадженні чи стягнуто за рішенням суду в дохід держави внаслідок визнання їх необґрунтованими.

При цьому варто вказати, що слідчому та прокурору не потрібно обмежуватися витребуванням інформації тільки у Національного агентства, оскільки вимоги частини 1 статті 170 КПК України вказують про можливість і необхідність витребування інформації в інших державних органах та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб. У такому випадку життєво необхідних заходів щодо витребування

необхідної інформації повинно здійснюватися слідчим і прокурором з урахуванням обставин кримінального правопорушення, щодо якого здійснюється досудове розслідування, учасників кримінального провадження тощо. Крім того, взаємодія між суб'єктами кримінального провадження сприятиме всебічному, повному та об'єктивному проведенню досудового розслідування, дотриманню засад кримінального провадження в контексті виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

Висновки та пропозиції. З урахуванням викладеного, можна дійти висновку, що зі створенням Національного агентства були внесені зміни до кримінального процесуального законодавства щодо необхідності вжиття заходів із виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та можливості передачі в управління зазначеного агентства речових доказів для подальшого їх зберігання.

Аналізуючи діюче законодавство, можна побачити, що наявна можливість систематизувати суб'єктів здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів, на три групи за критерієм їх ролі та покладених на них повноважень: 1) суб'єкт провадження, який виконує функцію судового контролю щодо передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів; 2) суб'єкти провадження, які виконують функції обвинувачення та на яких покладено обов'язок щодо виявлення, розшуку та передачі в управління активів, одержаних від корупційних та інших злочинів; 3) суб'єкти провадження, які не є сторонами кримінального провадження та які сприяють у здійсненні заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління відповідних активів. Зазначена систематизація дає змогу більш

ґрунтовано усвідомити роль кожного суб'єкта кримінального провадження, уповноваженого на здійснення заходів із виявлення, розшуку та передачі в управління таких активів.

Список використаної літератури:

1. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України, Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text>.
3. Кіпер О.О. Процесуальна самостійність слідчого як гарантія всебічного, повного і неупередженого розслідування у кримінальному провадженні : дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 228 с.
4. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
7. Про засади державної антикорупційної політики (Антикорупційна стратегія)» на 2014-2017 роки : Закон України, Стратегія від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18#Text>.
8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56383.

Pliushkin A. Yu. Subjects of implementation of measures for finding, tracing and transfer to management of assets derived from corruption and other crimes

The criminal procedure legislation of Ukraine regulates the need for investigators and prosecutors to take measures for finding and tracing for property that may be seized in criminal proceedings, and establishes the procedure for storing material evidence by transferring it to the National Agency of Ukraine for finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes.

At the same time, the implementation of measures for finding, tracing and transfer to management assets obtained from corruption and other crimes, establishes an active role in their implementation not only participants in criminal proceedings by the prosecution, but other subjects of criminal proceedings. The article raises the issue of determining the subjects of criminal proceedings authorized to carry out measures for finding, tracing and transfer to management assets derived from corruption and other crimes.

The analysis of the criminal procedural legislation of Ukraine defines the list of subjects of criminal proceedings, whose powers include the implementation of measures for finding, tracing and transfer such assets, establishes their procedural status and highlights the role of each individual entity in such measures. Depending on the criteria of their role and the functions assigned to them, certain subjects of criminal proceedings are systematized into appropriate groups, their main characteristics are established in the context of finding, tracing and transfer to management assets and their role during such events.

It is concluded that each of the subjects of criminal proceedings, authorized to take measures for finding, tracing and transfer to the management of assets derived from corruption and other crimes, plays a specific role unique to him in such measures and interaction between all such subjects. Will promote a comprehensive, complete and objective pre-trial investigation, adherence to the principles of criminal proceedings in the context of finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes.

Key words: *assets, subjects of criminal proceedings, finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes, the investigating judge, prosecutor, investigator, National Agency of Ukraine for finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes.*

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.26>**О. І. Ромців**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ (СУЧАСНИЙ ПЕРІОД)

Стаття присвячена висвітленню сучасного стану наукових досліджень проблеми протидії розслідуванню злочинів як однієї з найважливіших перешкод діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю.

Аналіз літературних джерел свідчить, що різні аспекти протидії розслідуванню злочинів були предметом наукових досліджень багатьох українських і зарубіжних вчених, якими проведено важливі теоретичні дослідження, зібрано та проаналізовано велику кількість емпіричного матеріалу. Саме ними заявлено про існування цієї проблеми та обґрунтовано її значення для розслідування злочинів правоохоронними органами. Проте, беручи до уваги важливість і складність досліджуваної проблеми, вона ще залишається дуже актуальною.

Досліджуючи стан правової та наукової розробки основних проблем, пов'язаних із подолання протидії під час розслідування злочинів, встановлено, що вона вперше стала предметом наукових розвідок вчених і практиків (на рівні посібників, дисертаційних робіт і методичних рекомендацій), починаючи з початку 60-х років ХХ ст., коли протидія характеризувалася способами «приховування» злочину. Наприкінці ХХ ст. вказана протидія доповнилася способами фізичного і психологічного впливу на всіх учасників кримінального процесу з використанням корумпованих зв'язків. Крім того, якщо раніше дії злочинців найчастіше зводилися до одиничних актів скоєння злочинів, а для злочинця головним було – не залишити слідів, за якими його могли б встановити та викрити, то нині злочинність змінилася не лише кількісно, але й якісно. Це виявляється не в окремих актах злочинів, а в системі злочинної діяльності.

Критично проаналізувавши думки різних науковців, доходимо висновку, що нині існує досить велика кількість неоднозначних, різних за обсягом і змістом визначень протидії розслідуванню злочинів. Попри деякі відмінності (при визначенні форми діяння, суб'єктивного ставлення особи до своїх дій, їх відповідності закону, часу вчинення, кола суб'єктів протидії) вони збігаються в основній меті протидії – створення перешкод досягненню головної мети розслідування – встановлення істини у кримінальній справі.

Ключові слова: злочинність, протидія розслідуванню, приховування злочину, досудове розслідування.

Постановка проблеми. Вивчення теорії протидії розслідуванню злочинів є закономірним, оскільки не тільки дозволяє зрозуміти специфіку розслідування окремих видів злочинів в умовах перешкоджання розслідуванню, а й проаналізувати сучасний стан правової та наукової розробки основних проблем, пов'язаних із подолання протидії під час розслідування цих злочинів, оцінити ефективність застосування теоретичних напрацювань безпосередньо на практиці.

Метою статті є дослідження сучасного стану наукових розробок проблеми протидії розслідуванню злочинів як однієї з найважливіших

перешкод діяльності правоохоронних органів по боротьбі зі злочинністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські та іноземні вчені чимало уваги приділяли дослідженню проблем подолання протидії під час розслідування злочинів. Зокрема, за період незалежності України в цьому напрямі працювали науковці О. Александренко, В. Антонов, Л. Аркуша, В. Бахін, І. Грицюк, М. Даньшин, Е. Дідоренко, В. Кувалдін, Є. Лук'янчиков, К. Муравйов, В. Корж, В. Попов, Р. Савонюк, Р. Степанюк, І. Тішутіна, Л. Удалова, В. Шепітько, Р. Шехавцов, Б. Щур та інші.

Виклад основного матеріалу. Е. Дідоренко підкреслює, що попри те, що злочинність у XXI столітті зазнала суттєвих якісних та кількісних змін, а «пошук засобів виживання, задоволення у будь-який спосіб нагальних потреб призвели значну кількість населення, насамперед молодь, до нехтування правом і законом, протиправної поведінки та злочинних виявів» [1, с. 5], змінилися і підходи вчених до визначення змісту поняття «протидія кримінальному судочинству».

Крім того, як з цього приводу зауважив К. Муравйов, попередження ухилення громадян, які притягаються до кримінальної відповідальності, від дізнання, слідства, суду, відбування покарання і виконання певних обов'язків є одним із найважливіших напрямів розшукової роботи органів внутрішніх справ [2, с. 68]. Зміст цієї діяльності вчений пов'язує зі здійсненням системи заходів процесуального, оперативно-розшукового, адміністративно-правового характеру, тобто протидію правоохоронним структурам він розглядає через зазначені форми і види суспільних відносин.

Р. Савонюк сутність цієї проблеми висвітлив так: «Виникає питання, що це – криміналізація суспільства перехідного періоду чи спроба таким шляхом вийти з того становища, в якому воно знаходиться зараз; грубе порушення чинного закону чи недієвість самих законів; невміння чи неможливість працювати на основі закону тих, хто наділений правом його застосувати?» [3, с. 65].

Російські вчені І. Антонов, В. Кувалдін і В. Попов під протидією розглядають «реакцію кримінального середовища на охоронну діяльність держави з широким використанням різних механізмів, які забезпечують безпеку злочинних структур від правосуддя» [4, с. 4].

На наш погляд, така протидія – це складний комплекс різносторонніх прийомів, хитрощів злочинців, які перешкоджають ефективному запобіганню, виявленню, розкриттю, розслідуванню та судовому розгляду вчинених ними злочинів і сприяють максимальному пом'якшенню покарання.

О. Васильєв зазначав, що накопичення матеріалів узагальнення слідчої практики поряд із загальним завданням удосконалення розслідування і підвищення його ефективності нині поставило перед криміналістами проблему підняття наукового рівня і практичної корисності методики розслідування як блоку, який синтезує використання засобів криміналістичної техніки

і слідчої тактики і як галузі, що має власний, значно більш широкий зміст, ніж той, який вона мала до останнього часу [5, с. 3].

В. Бахін зазначає, що сучасна протидія розслідуванню змінилася не тільки якісно (нові форми, засоби і методи здійснення), але й масштабно, особливо в межах діяльності організованої злочинності. Тому якщо раніше можна було вважати, що майстерності і засобів, які знаходяться в арсеналі слідчих і оперативних працівників, досить для виявлення та подолання хитрощів і вивертів злочинців, то наразі цього явно мало, тому що їм протистоїть не просто більш професійний і оснащений сучасними технічними можливостями злочинець, а армада сил і засобів стійкої та організованої злочинності, яка здатна до боротьби з державою [6, с. 202].

Є. Лук'янчиков пише, що сучасна злочинність характеризується не тільки кількісними, а й якісними змінами. Протидія розслідуванню з боку осіб, які намагаються уникнути відповідальності, постійно загострюється і набуває нових форм, насамперед у сфері діяльності організованої злочинності. Саме тому правоохоронні органи вже не можуть задовольнитися застарілими методиками, тактичними прийомами й рекомендаціями. Поки науковці обговорюють питання щодо доцільності й правомірності застосування психологічного впливу на учасників кримінального судочинства, допустимості обману в тактичних прийомах і комбінаціях, практичні працівники усе це використовують для вирішення конкретних ситуацій [7, с. 215].

Сучасні науковці визначають протидію під час розслідування злочинів таким чином:

1) як складний процес подолання опору злочинців (О. Головін) [8, с. 144–245];

2) як своєрідний вид цілеспрямованої активності суб'єктів злочину, інших зацікавлених осіб, що виражається у вигляді одноразово здійснюваних навмисних дій чи у вигляді структурно складної навмисної діяльності, спрямованої на приховування, змінення, знищення інформації, яка має доказове значення, а також її носіїв з метою перешкодити встановленню обставин вчиненого злочину та винуватості причетних осіб (Р. Шехавцов) [9, с. 137–141];

3) відомості про види, способи і прийоми протидії окремих суб'єктів злочину, які необхідно виявляти і ліквідувати (І. Тішутіна) [10, с. 338];

4) вибір зацікавленими особами певної лінії поведінки, вжиття заходів, спрямованих на створення перешкод у виявленні, вилученні

та використанні доказів з метою ухилення від відповідальності підозрюваного (обвинувачуваного) (А. Волобуєв) [11, с. 202];

5) системи дій (чи бездіяльності), спрямованої на приховування злочину шляхом недопущення залучення слідів злочину у сферу кримінального судочинства та подальшого їх використання як судових доказів (В. Грабовський та О. Лубін) [12, с. 346–347];

6) діяльність злочинців, спрямована на дезорганізацію організаційно-правових відносин, що виникають у процесі розслідування злочинів (І. Бобровський) [13, с. 106];

7) як вид антисоціальної та іншої діяльності, що включає навмисні чи ненавмисні дії (бездіяльність), які здійснюються учасниками кримінального процесу, а також іншими особами, спрямованої проти досягнення цілей кримінального судочинства (В. Дементьєв, В. Степанов) [14, с. 135];

8) це система протиправних дій, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними факторами, спрямованих на дезорганізацію роботи із розкриття злочину, перешкодження досягненню об'єктивної істини у кримінальній справі (А. Кустов) [15, с. 54];

9) як сукупність протиправних та інших дій злочинців і пов'язаних із ними осіб, спрямованих на перешкодження встановленню істини правоохоронними органами в їх діяльності з виявлення, розкриття та розслідування злочинів (О. Волинський і В. Лавров) [16, с. 93];

10) будь-яка протиправна діяльність обвинуваченого (підозрюваного) та осіб, які йому сприяють, з метою ухилення від відповідальності або максимального її пом'якшення (О. Стулін) [17, с. 26].

11) як діяльність із приховування і знищення слідів злочину і злочинця та створення інших перешкод у розслідуванні (О. Александренко) [18, с. 13].

Б. Щур зазначає, що в сучасних умовах кримінальним середовищем використовуються такі форми протидії: підкуп, залякування та інший вплив на потерпілих, свідків і членів їхніх родин з метою змусити їх відмовитися від дачі показань або змінити раніше дані показання; використання заздалегідь налагоджених корупційних зв'язків в органах влади, правоохоронних органах, ЗМІ для перешкодження розслідуванню, розвалу чи закриттю кримінальної справи; встановлення нелегальних каналів зв'язку з арештованими членами організованих злочинних груп для

узгодження лінії поведінки на слідстві: тероризування свідків, потерпілих та їхніх родичів: фізичне усунення свідків і потерпілих; симуляція різних захворювань, посилення на неіснуюче алібі та інше для затягування розслідування; використання несумлінних захисників для створення всляких перешкод розслідуванню, у тому числі й для передачі затриманому підозрюваному різної інформації від співучасників; цілеспрямована дискредитація оперативно-розшукових працівників і слідчих, які розслідують злочинну діяльність організованих груп, зокрема за допомогою наклепницьких скарг і заяв; прямі погрози вбивством слідчих, які ведуть розслідування, їхніх близьких, а іноді й реалізація цих погроз; захоплення як заручників працівників правоохоронних органів; спроби вербування працівників ОВС; спроба підкупу слідчих і оперативних працівників [19, с. 810].

Висновки. Ми погоджуємося з висновками науковців і можемо на цій основі запропонувати визначення поняття протидії під час розслідування злочинів як своєрідного виду соціальної діяльності, що є створеною системою способів приховування інформації про злочини та розроблення тактичних прийомів впливу на слідчого з метою перешкодження повному, всебічному та об'єктивному розслідуванню злочинів.

Список використаної літератури:

1. Дідоренко Е.О. Методологічні проблеми оперативно-розшукової діяльності як окремої галузі наукового знання. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України*. Луганськ : ЛАВС, 2004. С. 3–28.
2. Муравйов К.В. Деякі правові аспекти попередження ухилення злочинців від дізнання, слідства, суду та відбування покарання. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики* : бюлет. К. : Київ. ін-т внутр. справ, 2001. № 6. С. 68–72.
3. Савонюк Р.Ю. Погляд з того берега, або Що знаходиться між двома точками зору. *Вісті Кримінологічної асоціації України*. Х. : Вид-во «Альманах», 2004. Вип. 1. С. 65–67.
4. Антонов И.П. Нейтрализация противодействия организованных преступных структур / И.П. Антонов, В.П. Кувалдин. М., 1998. 48 с.
5. Васильев А.Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. М. : Лекст, 2002. 64 с.
6. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). Киев, 2002. 268 с.
7. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів : моногр. К., 2005. 360 с.

8. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика : моногр. / под общ. ред. Н.П. Яблокова. М. : ЛексЭст, 2002. 336 с.
9. Шехавцов Р.Н. О криминалистической характеристике преступлений, совершенных организованными преступными группами. *Вісник ЛІВС МВС України*. 2000. № 4. С. 137–141.
10. Тишутина И.В. О развитии криминалистической теории преодоления противодействия расследованию преступлений. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2010. № 2/1. С. 334–340.
11. Волобуев А.Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 201–213.
12. Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики / под ред. В.Д. Грабовского, А.Ф. Лубина. Н.-Новгород, 1995. 400 с.
13. Бобровский И.В. О состоянии противодействия расследованию и сокрытию преступлений. Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации. М., 1997. С. 104–107.
14. Дементьев В.В. Соотношение противодействия расследованию, сокрытия и инсценировки преступления. *Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе* : матер. Междунар. науч. конф. Уфа : РИО БашГУ, 2003. Ч. 2. С. 133–137.
15. Кустов А.М. Механизм деятельности по противодействию расследованию. *Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений* : труды Акад. МВД РФ. М., 1996. С. 54–55.
16. Волынский А.Ф. Организационное противодействие раскрытию и расследованию преступлений (проблемы теории и практики). Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации : матер. науч.-практ. конф. (г. Руза, 29-30 октября 1996 года). М., 1997. С. 93–97.
17. Стулин О.Л. Как препятствовать противодействию расследованию. *Законность*. 2000. № 2. С. 26–29.
18. Александренко О.В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. К., 2004. 20 с.
19. Щур Б.В. Протидія розслідуванню організованими злочинними групами / Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. Т. 6: Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). К. : Атіка, 2009. С. 810.

Romtsiv O. I. Development of the theory of counteraction to the investigation of crimes (the modern period)

The article concentrates on the coverage of the current status of research studies on the issue of counteraction to investigation of crimes as one of the most critical obstacles to the crime-fighting law enforcement activities.

The analysis of literary sources shows that many Ukrainian and foreign scientists have conducted important theoretical research, collected and analyzed a large amount of empirical material, with different aspects of countering the investigation of crimes being the subject of their scientific studies. It was they who highlighted this problem and justified its importance for the investigation of crimes by law enforcement agencies. However, taking into account the significance and complexity of the problem under study, it still is of great relevance.

Throughout the investigation of the status of legal and scientific development of the fundamental problems involving overriding counteraction to the investigation of crimes, it was established that this topic was for the first time exposed to scientific scrutiny by scientists and practitioners (at the level of manuals, thesis papers and instructional guidelines), starting from the 60's of the 20th century, with counteraction identified as a means of "concealing" a crime. At the end of the 20th century, the definition was supplemented by means of physical and psychological effect on all participants in a criminal case through using corrupt ties. Additionally, previously, the actions of criminals were most often limited to single acts of perpetration, and the perpetrator's main point was to leave no trace by which he could be identified and exposed. At the present time, the crime has changed not only quantitatively, but also qualitatively, being exposed not in single acts of crime, but in the criminal activity system.

Having critically analyzed the views of various scholars, we are coming to the conclusion that there is a fairly large number of ambiguous, diverse in scope and content, definitions of the counteraction to the investigation of crimes today. However, regardless some differences (in determining the form of a criminal act, the subjective attitude of an individual to their actions, compliance of these actions with the law, the time of perpetration, the range of actors of the counteraction), they coincide in the main aim of counteraction – creating obstacles to the achievement of key objective of the detection – establishment of the truth in a criminal case.

Key words: *crime, counteraction to investigation, conceal a crime, pretrial investigation.*

УДК 343.137

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.27>**М. І. Смирнов**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються окремі дискусійні питання, пов'язані з особливостями використання відеоконференції у кримінальному провадженні загалом та на окремих його стадіях, а також обґрунтовуються власні висновки та пропозиції, спрямовані на подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в частині розглянутих питань.

Досліджено сутність, значення, переваги, сучасний стан і перспективи використання відеоконференції у кримінальному провадженні України та у сфері міжнародного співробітництва держав у кримінальному судочинстві. Проаналізовано стан правового регулювання використання відеоконференції у кримінальному провадженні. Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає використання відеоконференції як у кримінальному провадженні України, так і у кримінальних провадженнях, ускладнених іноземним елементом. Досліджено підстави, процесуальний порядок і сформульовано особливості використання відеоконференції у кримінальному провадженні України та сфері міжнародного співробітництва держав у кримінальному судочинстві.

Відеоконференція може застосовуватися за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді або суду у кожному конкретному випадку з урахуванням обставин кримінального провадження та наявності підстав, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України. Перед початком проведення слідчої (розшукової) дії або судового засідання за допомогою відеоконференції необхідно переконатися, що ніщо не перешкоджає особі вільно давати показання, заявляти клопотання, надавати докази. Ця обставина має суттєве значення для допустимого використання в кримінальному провадженні доказів, отриманих за допомогою відеоконференції.

Проведення запитуваних процесуальних дій шляхом відеоконференції забезпечує обвинувачуваному, потерпілому та іншим учасникам можливість під час досудового розслідування або судового розгляду за умови дотримання змагальності висловлюватися з розглянутих питань, наводити доводи для спростування висновків протилежної сторони, надавати докази та заявляти клопотання.

Сформульовано особливості проведення допиту за допомогою відеоконференції у сфері міжнародної правової допомоги, а також переваги одержання показань від осіб, які тримаються під вартою або відбувають покарання в іноземній державі за допомогою відеоконференції порівняно з традиційними способами їх одержання.

Розглянуто питання про співвідношення відеоконференції із засадами кримінального провадження та доведено, що застосування відеоконференції цілком узгоджується із засадами кримінального провадження. Відеоконференція є однією з процесуальних форм використання інформаційних технологій у кримінальному провадженні та використовується для позначення заходу, учасники якого територіально віддалені один від одного, а тому спілкування між ними відбувається з використанням технічних засобів зв'язку, що забезпечують передачу зображення і звуку в режимі реального часу.

Ключові слова: відеоконференція у кримінальному провадженні, допит шляхом проведення відеоконференції, процесуальний порядок та особливості використання відеоконференції.

Постановка проблеми. Використання відеоконференції (далі – ВК) у кримінальному провадженні України належить до розряду недосить досліджених наукових проблем. Недостатність досвіду застосування ВК у кримінальному провадженні загалом та на окремих його стадіях, а іноді заперечення такого використання з боку практичних працівників негативно позначається на ефективності її застосування у практиці. Ще однією з причин такого стану є відсутність фундаментальних теоретичних розробок щодо використання інформаційних технологій у кримінальному провадженні, зокрема таких як ВК. Внаслідок цього багато практично актуальних питань використання ВК залишаються невирішеними на законодавчому рівні. Цей факт міг би залишитися простою констатацією, якби не перспектива використання розглянутої технології в кримінальному провадженні України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з особливостями використання ВК у кримінальному провадженні загалом та на окремих його стадіях у кримінальних провадженнях, ускладнених іноземним елементом, перебували у центрі уваги науковців і практиків. З цього питання свою фахову позицію висловлювали Ю.П. Аленін, Т.С. Гавриш, І.В. Гловюк, В.Т. Малярєнко, М.І. Пашковський та інші.

Метою статті є розгляд сучасного стану та перспектив використання ВК у кримінальному провадженні України, а також обґрунтування власних висновків та пропозиції, спрямованих на подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині розглянутих питань.

Виклад основного матеріалу. Використанню ВК у кримінальному провадженні України присвячені ст.ст. 232, 336 та 567 КПК. Якщо ст. 567 КПК передбачає впровадження ВК у сферу міжнародної правової допомоги (проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом ВК), то ст.ст. 232 та 336 КПК регламентують використання ВК у національному кримінальному провадженні, не ускладненому іноземним елементом. Зокрема, КПК дозволяє проведення у режимі ВК таких дій: допиту осіб, в тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб (очна ставка); пред'явлення для впізнання осіб та речей; проведення процесуальних дій у режимі ВК під час судового провадження.

Відомо, що зміст і форма кримінального провадження повинні відповідати загальним

засадам кримінального провадження. Слід зауважити, що більшість засад кримінального провадження взагалі «не відчуває» на собі впливу ВК і продовжує діяти так, як і при традиційному порядку проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій або судового провадження. Використання ВК у кримінальному провадженні незначно впливає лише на засаду безпосередності дослідження показань, речей і документів. Це зумовлено тим, що проведення процесуальних дій у режимі ВК має деякі особливості, зокрема застосування ВК дозволяє учасникам «бути присутніми» під час проведення слідчої (розшукової) дії або судового засідання не перебуваючи безпосередньо у приміщенні органу досудового розслідування, суду використовуючи термінали, які розташовані в інших приміщеннях.

Отже, застосування ВК цілком узгоджується із засадами кримінального провадження, а сама ВК використовується для позначення заходу, учасники якого територіально віддалені один від одного, а тому спілкування між ними відбувається з використанням технічних засобів зв'язку, що забезпечують передачу зображення і звуку в режимі реального часу.

Проведення слідчих (розшукових) дій у режимі ВК може застосовуватися за рішенням слідчого, прокурора, слідчого судді або суду у кожному конкретному випадку з урахуванням обставин кримінального провадження та наявності підстав, зокрема: неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; необхідності забезпечення безпеки осіб; проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми. Наведений перелік не є вичерпним, оскільки у п. 5 ч. 1 ст. 232 КПК зазначено «наявність інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми». Наявність хоча б однієї з названих обставин буде достатньою підставою для проведення слідчої (розшукової) дії у режимі ВК. Аналогічні підстави, що передбачені у ч. 1 ст. 232 КПК зазначені у ч. 1 ст. 336 КПК щодо проведення судового провадження у режимі ВК.

Підставами проведення допиту за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом ВК може бути неможливість прибуття

певних осіб до компетентного органу іноземної держави; необхідність забезпечення безпеки осіб; інші підстави, визначені слідчим суддею (судом). Під «неможливістю прибуття певних осіб до компетентного органу іноземної держави» необхідно розуміти недоступність особи для дачі показань, її небажання прибути до органу досудового розслідування або суду запитуючої держави і добровільно дати показання, якщо на неї не поширюється обов'язок з'явитися по повістці, направлений компетентним органом запитуючої держави, який здійснює кримінальне провадження. Особи, які не є громадянами запитуючої держави і перебувають на території іноземної держави, здебільшого вважаються недоступними.

Неможливість особистої присутності особи в місці проведення допиту може бути зумовлена її хворобою, неміччю або іншими непереборними обставинами, що перешкоджають участі особи у проведенні процесуальної або слідчої (розшукової) дії, витратами, пов'язаними з явкою особи до місця проведення процесуальної або слідчої (розшукової) дії з урахуванням важливості її показань.

До «інших підстав, визначених слідчим суддею (судом)» можливо віднести такі випадки: необхідність одержання і дослідження показань в умовах, що ускладнюють або виключають з причин об'єктивного і(або) суб'єктивного характеру присутність першоджерела доказів (обвинувачуваного, потерпілого, свідка, експерта та інших осіб) у місці їх одержання і дослідження протягом тривалого чи невизначеного періоду часу, тобто необхідність забезпечення віддаленої присутності учасників процесуальної дії, які перебувають в іноземній державі; необхідність одержання показань від осіб, що тримаються під вартою, засуджених і осіб, які відбувають покарання на території іноземної держави; наявність заявленого клопотання обвинувачуваного про виклик і допит свідка, що викриває його у вчиненні кримінального правопорушення і який перебуває на території іноземної держави, тобто використання ВК як реального механізму реалізації права конфронтації; особлива важливість показань у кримінальному провадженні, ускладненому іноземним елементом, і неможливість або особлива складність їх одержання традиційним способом.

Застосування ВК вирішує проблему явки зазначених у повістці осіб, оскільки санкції за ухилення від явки і давання завідомо неправдивих показань у країнах, які використовують

ВК, поширені на такий випадок, тому свідок, що ухиляється від явки чи дав завідомо неправдиві показання, хоча формально своїми діями (бездіяльністю) перешкоджає іноземному кримінальному провадженню, фактично притягується до відповідальності за законами країни, на території якої він фактично давав показання, або від явки по повістці до компетентних органів якої він ухилявся. Крім того, слід констатувати переваги одержання показань від осіб, які тримаються під вартою або відбувають покарання в іноземній державі, за допомогою ВК порівняно з традиційними способами їх одержання.

Так, альтернативою безпосередньої присутності особи, яка тримається під вартою або відбуває покарання на території іноземної держави, може бути її віддалена участь у допиті за допомогою ВК. У такому випадку підстави для відмови у тимчасовій передачі особи, зазначені у Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 [1], перестають мати імперативний характер. Підставою для відмови у тимчасовій передачі особи може бути необхідність її присутності для кримінального провадження, що здійснюється на території запитуваної держави. Проведення допиту такої особи за допомогою ВК надає можливість фізично не передавати особу запитуючій державі, забезпечити її віддалену участь у проведенні допиту і одночасно забезпечити здійснення кримінального провадження на території запитуваної держави.

Відповідно до іншої підстави в тимчасовій передачі особи може бути відмовлено, якщо це може призвести до продовження строків її тримання під вартою. Використання ВК у такому випадку буде допустимим компромісом, оскільки дозволяє проводити необхідні запитуючій державі за участю такої особи процесуальні дії в найкоротший строк, що має важливе значення щодо дотримання строку тримання під вартою і мінімізації негативних наслідків тривалого кримінального провадження.

Прохання щодо тимчасової передачі особи виконуються лише за згодою такої особи. Тому неотримання згоди від особи, тимчасової передачі якої просить запитуюча держава, є самостійною підставою для відмови у задоволенні заявленого прохання. Така відмова може бути викликана об'єктивними причинами, основними серед яких може бути відсутність належних гарантій її особистої безпеки. Крім того, якщо стосовно такої особи до її передачі запитуючій державі буде обраний запобіжний захід,

не пов'язаний з її триманням під вартою, то це унеможлиблює виконання прохання про її тимчасову передачу. Згода особи на проведення за її участю запитуваних процесуальних дій за допомогою ВК є необов'язковою, оскільки цим не порушується право особи на особисту недоторканність і свободу.

Необхідно звернути увагу на те, що при тимчасовій передачі особи у деяких випадках виникає проблема її транзиту через третю державу (коли між відповідними державами відсутні прямі шляхи сполучення), оскільки законодавством багатьох країн подібний транзит не допускається. Звідси неможливість тимчасової передачі особи, що тримається під вартою на території іноземної держави, для проведення за її участю процесуальних дій. Допит такої особи за допомогою ВК ефективно вирішує і цю проблему. Потенційна економія в такому випадку визначається вартістю витрат на охорону і транспортування.

Крім того, ВК вирішує проблему прохань двох і більше держав, що збігаються за часом стосовно тимчасової передачі особи, яка тримається під вартою на території запитуваної держави, для проведення за її участю процесуальних дій. Одночасне задоволення прохань двох держав про тимчасову передачу такої особи в рамках діючої системи міжнародного співробітництва та правової допомоги буде неможливим. Безумовно, приймаючи рішення, запитувана держава враховує всі відповідні фактори і перевагу може віддати проханню держави, з якою є договірні відносини. Але може скластися ситуація, коли запитувана держава не пов'язана будь-якими договірними зобов'язаннями про тимчасову передачу особи з жодною із запитуючих держав.

Оптимальне вирішення зазначеної проблеми може бути знайдене за допомогою використання ВК, що дозволить забезпечити віддалену присутність особи перед компетентними органами запитуючих держав, забезпечивши їй віддалену участь у необхідних запитуючим державам процесуальних діях. Отже, ВК дає змогу фактично одночасного задоволення клопотань двох і більше держав про тимчасову передачу особи, тим самим дозволяючи вирішити проблему прохань, що збігаються за часом.

ВК дозволяє вирішити ще одну проблему, коли держава, яка одержала прохання про тимчасову передачу особи, одержує також прохання від іншої запитуючої держави про видачу цієї самої особи, тобто коли особа одно-

часно є об'єктом кримінального переслідування в одній державі й необхідність її присутності для проведення процесуальних дій потрібна в іншій державі.

При проведенні слідчої (розшукової) дії у режимі ВК слід забезпечити належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку. КПК не дає визначення термінів «належна якість зображення і звуку» та «інформаційна безпека». Під належною якістю зображення слід розуміти зображення, що дозволяє ідентифікувати особу за його зовнішністю всіма учасниками слідчої (розшукової) дії і зафіксувати це зображення технічними засобами з подальшою можливістю ідентифікації учасника слідчої (розшукової) дії по зображенню. Під належною якістю звуку слід розуміти звук, який дозволяє чітко і розбірливо розрізнити показання особи за її голосом всіма учасниками слідчої (розшукової) дії і зафіксувати його технічними засобами з подальшою можливістю ідентифікації учасника слідчої (розшукової) дії за його голосом.

Під «інформаційною безпекою телекомунікаційних мереж» слід розуміти здатність останніх «забезпечувати захист від знищення, перекручення, блокування інформації, її несанкціонованого витоку або від порушення встановленого порядку її маршрутизації» [2]. Отже, під інформаційною безпекою слід розуміти здатність технічних засобів і технологій забезпечувати захист від знищення, перекручення, блокування інформації, її несанкціонованого витоку або від порушення встановленого порядку її маршрутизації.

Перед початком проведення слідчої (розшукової) дії у режимі ВК необхідно переконатися, що ніщо не перешкоджає особі вільно давати показання, заявляти клопотання, надавати докази, що дозволяє уникнути так званого впливу «поза кадром». Проведення слідчої (розшукової) дії у режимі ВК повинно бути організоване таким чином, щоб було видно не тільки її учасників, але і все приміщення, у якому воно здійснюється, а також всіх осіб, що беруть участь або присутні при його проведенні, з метою спостереження за їхньою реакцією на конкретні показання або поставлені питання.

З метою забезпечення безпеки особи вона може бути допитана в режимі ВК з такими змінами зовнішності і голосу, за яких її неможливо було б упізнати. З цією метою застосовуються спеціальні акустичні ефекти, що змінюють голос, а також візуальні перешкоди технічного

характеру або іншим чином змінюється зовнішність особи. У такому випадку обмін відеоінформацією у режимі ВК не здійснюється, а отримана від допитуваної особи аудіоінформація змінюється за допомогою програмно-апаратних засобів [3].

Слід зауважити, що при проведенні вербальних слідчих (розшукових) дій у режимі ВК знижується рівень комунікативного контакту з його учасником, встановлення якого є важливим складником ефективності слідчої (розшукової) дії. Ця обставина зумовлена необхідністю одержати особисте, безпосереднє враження від допитуваного та врахувати всі нюанси його поведінки під час давання показань, а також відсутністю: безпосереднього (тобто віч-на-віч) спілкування слідчого, прокурора або слідчого судді з учасником слідчої (розшукової) дії; технічною складністю передачі всього обсягу інформації; сприятливої для спілкування атмосфери слідчої (розшукової) дії.

Зниження рівня комунікативного контакту під час проведення слідчих (розшукових) дій у режимі ВК не слід розглядати як суттєву перешкоду для використання у кримінальному провадженні ВК. Вважаємо, що ВК слід розглядати як «технічний посередник» між слідчим, прокурором, слідчим суддею і допитуваним. ВК передбачає мінімум впливу на безпосереднє враження від допитуваного, не створює нездоланного бар'єру для ефективної комунікації між учасниками слідчої (розшукової) дії.

Висновки і пропозиції. ВК практично не впливає на дію загальних засад кримінального провадження, насамперед на засади змагальності та безпосередності. Одержання доказів за допомогою ВК може бути альтернативою, яка дозволяє суду, прокурору або слідчому безпосередньо спостерігати за поведінкою учасника процесуальної дії, його емоціями, жестами, виразом обличчя, голосом, реакцією на поставлені питання, тобто враховувати всю повноту факторів, що впливають на оцінку показань, дозволяє суду безпосередньо заслуховувати показання допитуваного, що, безумовно, сприяє більш ретельному і повному встановленню обставин вчиненого кримінального правопорушення, на відміну від одержання доказів за допомогою виконання доручення про провадження процесуальної дії, де вимога про безпосередність дослідження доказів не реалізується зовсім.

Використання ВК як заходу безпеки може бути пов'язане із обмеженням процесуальних

гарантій, прав інших учасників кримінального провадження. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне звернути увагу на наступне: використання розглянутого процесуального заходу безпеки у кримінальному провадженні при дотриманні певних умов є сумісним із засадою безпосередності дослідження доказів і правом підозрюваного (обвинувачуваного) на захист; проведення допиту у режимі ВК в умовах, що виключають ідентифікацію особи є допустимим, якщо зі справжніми даними особи, щодо якої здійснюється захист, під час досудового розслідування або судового розгляду можуть ознайомитися прокурор, що здійснює нагляд за додержанням законів і суд; показання анонімних свідків мають бути отримані судом із дотриманням засади змагальності.

Обвинувачуваний (підсудний) при цьому повинен мати змогу бути присутнім при допиті і спостерігати за поведінкою свідка. Недотримання цього порядку є порушенням права конфронтації, передбаченого п. «d» ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 [4]. Надання обвинувачуваному можливості ставити питання анонімно свідкам у письмовий формі через суддю є недостатньою мірою для забезпечення права обвинувачуваного на допит; обґрунтування обвинувачення виключно на показаннях анонімних свідків є недопустимим. Вони повинні бути підтвержені іншими доказами; показання анонімно свідка підлягають ретельній перевірці; рішення про проведення допиту у режимі ВК в умовах, що виключають ідентифікацію свідка, потерпілого, іншого учасника процесу повинно бути обґрунтованим. Якщо менш обмежувальний захід буде достатній, то саме він має застосовуватися (так званий пріоритет менш обмежувальних заходів).

Особливості проведення допиту за допомогою ВК у сфері міжнародної правової допомоги полягають у тому, що допит за допомогою ВК може бути проведений за наявності підстав, передбачених міжнародними договорами та КПК, а також певних обставин, коли внаслідок об'єктивних або суб'єктивних причин не можливо одержати показання традиційним способом; допит за допомогою ВК здійснюється для запитуючої держави в режимі «реального часу»; ВК дозволяє посадовим особам компетентного органу запитуючої держави безпосередньо проводити допит з дотриманням законодавства цієї держави, фізично не перетинаючи кордони запитуваної держави, при дотриманні

суверенітету і територіальної цілісності останньої; проведення допиту у режимі ВК повинно бути організовано таким чином, щоб виключити можливість визнання отриманих доказів недопустимими через певний вплив на допитуваного з боку присутніх осіб при проведенні процесуальної дії (так званий «вплив поза кадром»); при проведенні допиту за допомогою ВК деякі особливості має тактика проведення допиту, зокрема, встановлення психологічного контакту з допитуваною особою.

Тому використання ВК вимагає особливої тактики проведення процесуальних дій; ВК виступає свого роду посередником, проміжною ланкою між судом (прокурором, слідчим), наділенням обов'язком безпосереднього сприйняття доказів і першоджерелом доказів; має свої особливості процесуальне оформлення ходу і результатів допиту, проведеного за допомогою ВК. Допит за допомогою ВК має супроводжуватися відеозаписом, який є самостійною формою закріплення доказів разом із протоколюванням.

Проведення запитуваних процесуальних дій у режимі ВК забезпечує обвинувачуваному, потерпілому та іншим учасникам можливість під час досудового розслідування або судового розгляду за умови дотримання змагальності висловлюватися з розглянутих питань, наводити доводи для спростування висновків протилежної сторони, надавати докази та заявляти клопотання.

Переваги одержання показань від осіб, які тримаються під вартою або відбувають покарання в іноземній державі за допомогою ВК, порівняно з традиційними способами їх одержання полягають у безпеці організації їх охо-

рони та конвоювання, оскільки знижується ризик можливої втечі, особливо, коли це стосується ув'язнених (засуджених), що перебувають під посиленою охороною; вирішення проблеми транзиту зазначених осіб через територію трьох держав, коли між запитуючою і запитуваною державами відсутні прямі шляхи сполучення; економія витрат з доставки таких осіб до місця проведення процесуальної дії; вирішення проблеми прохань, що збігаються за часом, двох і більше запитуючих держав про тимчасову передачу особи, яка утримується під вартою на території запитуваної держави для проведення за її участю процесуальних дій; стосовно осіб, що тримаються під вартою, суттєво скорочується проміжок часу між скоєнням злочину і моментом покарання винуватої особи.

Список використаної літератури:

1. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036.
2. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.2003 № 1280-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.
3. Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження), затв. наказом Державної судової адміністрації України від 15.11.2012 № 155. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v015-5750-12>.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Smyrnov M. I. Current state and perspectives of using videoconferencing in criminal proceedings of Ukraine

The article deals with specific controversial issues concerning features of using videoconferencing in criminal proceedings in general as well as at its specific stages; also own conclusions and propositions are justified which are aimed at further development of criminal procedural legislation of Ukraine with the regard to the questions raised. The essence, meaning, advantages, current state, and perspectives of using videoconferencing in criminal proceedings of Ukraine and the area of international cooperation among the states in criminal justice are examined.

The state of legal regulation of using videoconferencing in criminal proceedings is analyzed. Code of Criminal Procedure of Ukraine provides for using videoconferencing both in criminal proceedings of Ukraine and criminal proceedings with a foreign element. Based on the analysis of grounds and procedure of video-conferencing features of its usage both in criminal proceedings of Ukraine and in the area of international cooperation among the states in criminal justice are identified.

Videoconferencing can be used based on the decision of an investigator, prosecutor, investigative judge, or court in each case taking into account circumstances of criminal proceedings and subject to grounds provided for by the Code of Criminal Procedure of Ukraine. Before the start of investigative (search) action or court session using video-conferencing one shall ensure that nothing prevents

a person from giving testimony, making motions, providing evidence, etc. This fact is essential for the admissibility of evidence used in criminal proceedings obtained using videoconferencing.

Conducting requested procedural actions by video-conferencing ensure that an accused person, a victim, and other participants have an opportunity to express themselves on the raised issues, make arguments aimed to rebut the conclusions of the opposing party, provide evidence and make motions during pre-trial investigation or trial.

Specificities of conducting a questioning using videoconferencing in the area of international cooperation as well as advantages of obtaining testimony from individuals put into custody or serving a sentence in a foreign state using video-conferencing compared to traditional means are formulated. The issue of interrelation between videoconferencing and principles of criminal proceedings is examined and it is showed that using videoconferencing is fully consistent with principles of criminal proceedings.

Videoconferencing is one of the procedural forms of using information technologies in criminal proceedings and is used to conduct an action, participants of which are geographically separated one from another and thus communication among them are conducted using the communication technologies that support real-time image and voice transmission.

Key words: *videoconferencing in criminal proceedings, questioning by having a videoconference, procedure and features of using videoconferencing.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 373.2:376(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.28>**О. Г. Лис**народний депутат України
Верховної ради України

ОПТИМІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті досліджено діяльність закладів дошкільної освіти при у процесі реалізації інклюзивної освіти в Україні. Наголошено, що одним з пріоритетних напрямків сучасної політики України в галузі освіти є інклюзивна освіта, яка передбачає створення безбар'єрного освітнього середовища для осіб з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю. Зазначено, що найбільш важливими показниками реалізації інклюзивної освіти (поряд з освітніми чинниками) вважаються суб'єктивні, такі як задоволеність освітнім процесом всіх учасників освітнього процесу (дітей, батьків, педагогів і фахівців супроводу); відчуття безпеки і комфортності освітнього середовища. Основними показниками ефективності оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної освіти є інклюзивна практика, яку дошкільна освітня установа реалізує у випадку коли всі діти, включені в освітній процес, показують позитивну динаміку в розвитку (особливо соціальних навичок), адаптовані і прийняті дитячою групою, з бажанням відвідують заклад дошкільної освіти, отримують допомогу і підтримку в оволодінні освітньою програмою. Зроблено висновок, що розвиток інклюзивної освіти в Україні характеризується не створенням нової системи, а якісною і планомірною зміною існуючої системи дошкільної освіти в цілому. При цьому, реалізація цієї моделі в майбутньому дозволить підвищити ефективність діяльності закладу дошкільної освіти по включенню дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в освітнє середовище. Саме тому, інклюзивна освітня практика в закладі дошкільної освіти неможлива без включення фахівців в експериментальну і дослідницьку роботу, спрямовану на: вивчення механізмів запуску інклюзивної освіти та супроводу інклюзії на всіх її етапах, аналіз та систематизацію позитивного та негативного досвіду, а також розробку умов оптимізації діяльності закладу.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна практика, адміністрація, дитина з особливими освітніми потребами, дитина з інвалідністю, заклад дошкільної освіти, освітня політика.

Основними завданнями сучасної політики України в галузі освіти є підвищення якості освіти на всіх її рівнях і забезпечення можливості індивідуалізації освітніх траєкторій. Безумовно, одним з пріоритетних напрямків є інклюзивна освіта, яка передбачає створення безбар'єрного освітнього середовища для осіб з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю. «Дошкільна освіта є невід'ємним складником та першим рівнем у системі освіти – стартовою платформою особистісного розвитку дитини. Затверджений стандарт забезпечить підвищення якості дошкільної освіти в Україні та приведення її до відповідності міжнародним стандартам.

В основу документа покладено ідеї гуманістичної педагогіки, патріотичного та громадянського виховання та солідарної відповідальності держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти й інших професій, причетних до піклування, догляду та розвитку дітей дошкільного віку» [1], – зазначив Міністр освіти і науки України Сергій Шкарлет. Вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей дошкільнят визначено за такими освітніми напрямками: особистість дитини; дитина в сенсорно-пізнавальному просторі; дитина в природному довкіллі; гра дитини; дитина в соціумі; мовлення дитини; дитина у світі мистецтва.

Одним із завдань Державного стандарту дошкільної освіти в Україні [1] є забезпечення рівних можливостей для повноцінного розвитку кожної дитини в період дошкільного дитинства, незалежно від місця проживання, статі, нації, мови, соціального статусу, психофізіологічних та інших особливостей (у тому числі особливих освітніх потреб).

Дотримання принципу інклюзивності в організації освіти відповідає провідним світовим трендам. Дослідженню проблем інклюзії присвячено багато робіт учених-педагогів, учених-юристів та учених-економістів провідних демократичних країн (Bartolome; Corbett; Kugelmass; Ainscow, Miles; Lewis, Norwich) [6; 7; 8; 9; 10]. Так відомий дослідник Дж. Вільямс, зазначає, що «в освітніх установах необхідно формувати інклюзивну культуру, коли кожній дитині допомагають відчувати себе добре, співробітники взаємодіють між собою, а школа працює над мінімізацією будь-яких форм дискримінації в такому мікрокліматі. Автор наголошує на важливості продюсування інклюзивної політики, коли школа намагається зробити всі свої будівлі та приміщення зручними для осіб з інвалідністю, справедливо розподіляючи ресурси і виключаючи будь-які бар'єри для відвідування. Завдяки залученню в інклюзивні практики, діти навчаються допомагати один одному, в результаті доступність виявляється корисною для кожного» [11].

Базовий компонент дошкільної освіти – державний стандарт, що містить норми і положення, які визначають державні вимоги до обов'язкових компетентностей дітей, які здобувають дошкільну освіту. Виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти стосовно дітей з особливими освітніми потребами забезпечується з урахуванням їхніх задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних психічних і фізичних можливостей та у тій формі, яка для кожної дитини є найбільш оптимальною [5]. Такий стандарт, так би мовити, узаконює процес освіти дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю у дошкільних закладах освіти, які не є корекційними [2].

Освіта дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю передбачає створення для них спеціального корекційно-розвиваючого середовища, що забезпечує адекватні умови і рівні зі звичайними дітьми можливості для отримання освіти в межах Державного стандарту дошкільної освіти і спеціальних освітніх стандартів, лікування та оздоровлення, виховання і навчання,

корекцію порушень розвитку, соціальну адаптацію тощо.

При цьому потрібно зауважити, що ефективна реалізація включення дитини з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в середовище закладу дошкільної освіти практично неможлива без спеціалізованого психолого-педагогічного супроводу інклюзивної практики. З огляду на це, можна запропонувати теоретичну модель оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної освіти. Метою такої моделі є оптимізація умов діяльності закладу дошкільної освіти в інклюзивній освіті.

Дослідження спрямоване на вирішення наступних завдань:

- виявлення умов оптимізації діяльності закладу дошкільної освіти на етапі реалізації інклюзивної моделі освіти;
- розробка діагностичного комплексу, спрямованого на виявлення умов оптимізації діяльності закладу дошкільної освіти, що сприяють ефективності реалізації інклюзивної освіти;
- організація психолого-педагогічного супроводу інклюзивної освіти.

При цьому необхідно визначити наступні напрями з реалізації інклюзивної освіти: нормативно-правовий, кадровий, науково-методичне забезпечення, моделювання освітнього простору в дошкільній освітній установі, створення безбар'єрного середовища тощо.

При дослідженні проблеми варто спиратись на такі підходи як:

- нейропсихологічний (облік стану, специфіки і механізмів психічних функцій);
- індивідуальний (облік індивідуального освітнього маршруту та психологічна підтримка дитини);
- корекційний (посилення якостей, що забезпечують успішну адаптацію дитини в соціумі);
- середовищний (створення безбар'єрного середовища).

При цьому, діяльність з оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти реалізується на основі принципів:

- варіативного розвивального середовища;
- варіативної методичної бази інклюзивної моделі освіти;
- динамічного розвитку освітньої моделі закладу дошкільної освіти;
- нормалізації в інклюзивній освіті;
- сімейно-орієнтований супровід тощо.

Під оптимізацією умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної

освіти доцільно розуміти модифікацію умов діяльності закладу дошкільної освіти з метою поліпшення його ефективності, що забезпечує можливість динаміки та варіативності освітніх програм. У цьому контексті важливого значення набуває створення сприятливого позитивно-емоційного клімату в класі, школі, залучення дитини з психофізичними порушеннями до суспільних процесів, її прийняття вчителями, однолітками, батьками та розуміння її особливостей. Морально-психологічний клімат інклюзивного учнівського колективу є чинником, через який переломлюється будь-яка його діяльність. Природно, що вплив психологічної атмосфери на особистість може бути двояким – як стимулюючим, так і гальмуючим, що пригнічує творчу ініціативу, активність і енергію. Таким чином, пріоритетність чинника інклюзивності в освітньому процесі, проголошена на державному рівні, а також пов'язані з цим проблеми створення відповідного морально-психологічного клімату [3, с. 68].

В цілому подібна інноваційна практика не може бути ефективно реалізована при відсутності певних зовнішніх і внутрішніх умов організації діяльності інклюзивного закладу дошкільної освіти.

До зовнішніх умов, в першу чергу варто віднести:

- системність розвитку інклюзивної освіти, наявність як освітніх закладів різних ступенів освіти так і наявність інклюзивної освітньої вертикалі в самому закладу дошкільної освіти;
- спадкоємність і взаємодія між окремими ланками цієї вертикалі;
- наявність структур, що надають ефективну методичну та організаційну підтримку та супровід закладів дошкільної освіти;
- співпраця з психолого-медико-педагогічною комісією;
- взаємодія з іншими інклюзивними та спеціальними закладами вертикалі або мережі (найближчі школи, також включені в інклюзивну практику, інші дитячі садки) та заклади освіти, у тому числі взаємний обмін технологіями, матеріалами, інформацією та документами;
- взаємодія із соціальними партнерами (громадські організації людей з інвалідністю, батьківські та педагогічні спільноти, реабілітаційні центри, організації сфери охорони здоров'я, культури і спорту тощо).

До внутрішніх умов організації діяльності закладу дошкільної освіти, включеної в інклюзивну практику, слід віднести:

- архітектурні перетворення зі включенням безбар'єрного середовища;
- підготовлені кадри для реалізації завдань інтегрованої та інклюзивної освіти;
- наявність команди фахівців супроводу: психолог, вчитель-дефектолог, логопед, соціальний педагог, помічник вихователя, тьютор та ін.;
- наявність інклюзивної вертикалі в самому закладу дошкільної освіти, тобто структурних підрозділах, що дозволяють організувати різну ступінь (обсяг) включення дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивне середовище;
- організація діяльності всіх цих фахівців у формі психолого-медико-педагогічного консилиуму закладу дошкільної освіти з відповідними окресленими завданнями;
- наявність спеціального обладнання та засобів, що модулюють освітній простір групи;
- розробка прийомів, методів і форм підвищення професійної компетентності фахівців тощо.

Показниками оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної освіти можна вважати:

- наявність варіативності умов інклюзії дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в закладі дошкільної освіти, зокрема, умови, створені в закладі освіти, коли форми інтеграції дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю можуть варіюватися в залежності від ступеня вираження недоліків їх психічного і (або) фізичного розвитку;
- наявність лідера, який розуміє ідеологію інклюзії і може створити особливу атмосферу, підібрати хорошу команду. При цьому лідер розуміє, як, коли і чому цю команду навчати, як будувати взаємини з батьками і громадськими організаціями;
- підготовлене середовище, яке повинно бути доступним і розвиваючим. Досить гарне сучасне обладнання для ігротерапії, музичної терапії тощо;
- наявність міждисциплінарної команди фахівців;
- нормативно-правове забезпечення;
- сформована відкрита система взаємодії з соціумом;
- методичне забезпечення інклюзивної освіти;
- наявність адаптованих програм, їх постійне доопрацювання з урахуванням останніх досягнень науки і техніки в Україні;

– динамічна модель закладу дошкільної освіти, що дозволяє включати нові структурні підрозділи, фахівців, розвиваючі методи і засоби;

– активне включення в реалізацію інклюзивної освіти всіх учасників освітнього процесу. Інклюзивний освітній простір передбачає активне залучення дітей, батьків і фахівців у розвиток діяльності закладу дошкільної освіти, проведення спільних заходів, спільне складання планів семінарів та свят для створення інклюзивної спільноти як моделі реального та сучасного соціуму [4].

У той же час найбільш важливими показниками (поряд з освітніми чинниками) вважаються суб'єктивні, такі як:

– задоволеність освітнім процесом всіх учасників освітнього процесу (дітей, батьків, педагогів і фахівців супроводу);

– відчуття безпеки і комфортності освітнього середовища.

З огляду на зазначене, основними показниками ефективності оптимізації умов діяльності закладу дошкільної освіти при реалізації інклюзивної освіти є інклюзивна практика, яку дошкільна освітня установа реалізує у випадку коли:

– всі діти, включені в освітній процес, показують позитивну динаміку в розвитку (особливо соціальних навичок), адаптовані і прийняті дитячою групою, з бажанням відвідують заклад дошкільної освіти, отримують допомогу і підтримку в оволодінні освітньою програмою;

– батьки дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю розуміють як перспективу розвитку їх дитини, так і актуальні завдання, що стоять перед ними в процесі включення дитини в освітнє середовище, свою відповідальність. Вони повноцінно беруть участь у навчанні та розвитку своїх дітей, проінформовані та підтримують режим перебування дитини в закладі освіти, включені в систему психолого-педагогічного супроводу;

– батьки всіх інших дітей, які відвідують інклюзивний заклад дошкільної освіти, займають активну позицію співпраці і підтримки по відношенню до сім'ї особливої дитини, вихователя, фахівців психолого-педагогічного супроводу;

– педагоги приймають політику адміністрації закладу інклюзивної освіти та реалізують інклюзивну практику, використовуючи як уже наявний професійний досвід і знання, так і інноваційні підходи до навчання і виховання особливих дітей;

– педагоги беруть участь у розробці та реалізації індивідуальних планів або програм розвитку, ефективно взаємодіють з батьками, координатором по інклюзії, спеціалістами психолого-педагогічного супроводу, тьютором, мають позитивну мотивацію щодо навчання і виховання своїх дітей, інформацію про можливі ресурси як всередині закладу освіти, так і поза ним, використовують цю інформацію у своїй професійній діяльності;

– фахівці психолого-педагогічного супроводу беруть участь у реалізації інклюзивних підходів з метою вирішення завдань соціальної адаптації та розвитку дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю та їх однолітків, використовуючи при цьому найбільш ефективні інноваційні технології психолого-педагогічного супроводу, діють у міждисциплінарній команді, спираючись у плануванні та реалізації своєї професійної діяльності на колегіальні рішення та підходи, ефективно взаємодіють з батьками, педагогами та іншими учасниками освітнього процесу;

– керівники закладу дошкільної освіти створюють умови для розвитку та підтримки інклюзивної культури, формування інклюзивних цінностей, беруть активну (чільну) участь у формуванні інклюзивної політики (стратегії) і тактики, розвитку інклюзивної практики в педагогічному колективі, розуміють важливість надання підтримки співробітникам, що відповідають за координацію роботи, пов'язаної з особливими освітніми потребами;

– члени адміністрації закладу дошкільної освіти розуміють свою роль по відношенню до дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю та їх батьків, пов'язану з їх основним функціоналом, взаємодіють з координатором інклюзії з питань ефективної організації освітнього процесу, спільно з іншими членами колективу реалізують інклюзивну освітню політику, розробляють та реалізують систему моніторингу діяльності закладу дошкільної освіти у напрямку інклюзивної освіти, володіють інформацією про досягнення дітей з особливими освітніми потребами, інноваційну роботу педагогічного колективу в процесі розвитку інклюзивної практики.

У спектр результатів дослідницької роботи в закладі дошкільної освіти входить:

1. Розробка моделі інклюзивного закладу дошкільної освіти, що включає спеціальні структурні підрозділи (служби), інклюзивні групи, опис особливостей комплектування, вибору

фахівців освітніх послуг. Модель представляє собою комплекс адміністративних і науково-практичних дій, які можуть бути реалізовані в закладі дошкільної освіти, що створює інклюзивні групи або служби.

2. Технології практичної діяльності педагогів при реалізації інклюзивної освіти. Опис практичних технологій у вигляді збірників рекомендацій, мультимедійних посібників з організації діяльності педагога-психолога, вчителя-логопеда, вчителя-дефектолога, вихователя та інших фахівців.

3. Методики проведення занять в інклюзивних групах. Збірники методичних рекомендацій щодо складання індивідуальних програм навчання та виховання, складання модульних освітніх курсів на основі базового компонента дошкільної освіти.

4. Методичні посібники для педагогів, пам'ятки для батьків. Включення батьків в якості рівних партнерів в освітній процес передбачає видання спеціальних посібників з іграми та вправами з проведення занять з дитиною вдома, інформаційних листів, пам'яток з оформлення документів для отримання соціальної допомоги.

5. Пам'ятки для керівників закладів освіти. У пам'ятках подається інформація, пов'язана з нормативними вимогами та адміністративними завданнями, з якими стикається керівник, який приймає рішення про створення інклюзивних форм освіти в закладі.

6. Збірники творчих робіт дітей. Важливою умовою існування інклюзивного освітнього середовища, систематичного включення дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю є представлення результатів діяльності у вигляді, доступному і цікавому для найближчого соціального оточення. Одним з варіантів може слугувати створення збірок висловлювань і казок для дітей інклюзивних груп, виставки малюнків, виробів з кераміки тощо.

7. Програми семінарів та майстер-класів. У дошкільному закладі освіти проводяться науково-практичні та методологічні семінари, майстер-класи, практичні зустрічі з питань проведення діагностики, діяльності фахівців інклюзивних груп та структурних підрозділів для педагогів. За результатами проведення можливо створення навчального курсу для молодих фахівців.

Таким чином, використання наведених у статті критеріїв успішності реалізації інклюзивної практики дозволяє зробити висновок, що інклюзивна

освіта в Україні носить інноваційний характер. Цей інноваційний процес сприяє навчанню і вихованню дітей з різними стартовими можливостями на різних щаблях освітньої вертикалі.

Успішність реалізації вищезначеної моделі доводить, що розвиток інклюзивної освіти в Україні характеризується не створенням нової системи, а якісною і планомірною зміною існуючої системи дошкільної освіти в цілому. При цьому, реалізація цієї моделі в майбутньому дозволить підвищити ефективність діяльності закладу дошкільної освіти по включенню дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в освітнє середовище. Саме тому, інклюзивна освітня практика в закладі дошкільної освіти неможлива без включення фахівців в експериментальну і дослідницьку роботу, спрямовану на: вивчення механізмів запуску інклюзивної освіти та супроводу інклюзії на всіх її етапах, аналіз та систематизацію позитивного та негативного досвіду, а також розробку умов оптимізації діяльності закладу.

При створенні зазначених вище умов супроводу, обліку перерахованих критеріїв ефективності та оперативному їх досягненні стає можливою реалізація основної ідеї – включення дитини з особливими освітніми потребами та дитини з інвалідністю в освітній простір спочатку дошкільного, а потім і шкільного закладу освіти.

Список використаної літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти, що є Державним стандартом дошкільної освіти в Україні, затверджено 12 січня 2021 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-v-ukrayini>
2. Наказ МОН про затвердження Базового компонента дошкільної освіти від 12.01.2021 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
3. Павлюк Н. В. Формування морально-психологічного клімату освітнього середовища інклюзивного класу. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Практичні комунікаційні кейси в інклюзивному освітньому середовищі» (Київ, 22 листопада 2019 р.). К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. С. 66-68.
4. Горбенко І. Запроваджуємо інклюзивне навчання: з чого розпочати. *Практика управління дошкільним закладом*. 2018. № 9. С. 55–61.

5. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 № 2628-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>
6. Ainscow M., Miles S. Making Education for All inclusive: where next? *Prospects*. 2008. № 38(15). URL: <https://doi.org/10.1007/s11125-008-9055-0> (дата звернення 14.03.2021).
7. Bartolome L. I. Beyond the methods fetish: Towards a humanising pedagogy. *Harvard Education Review*. 1994. № 54(2). P. 173–194.
8. Corbett J. Supporting inclusive education: A connective pedagogy. London: Routledge Falmer, 2001. 125 p.
9. Kugelmass J. Collaboration and compromise in creating and sustaining an inclusive school. *International Journal of Inclusive Education*. 2001. № 5 (1). P. 47– 65.
10. Lewis A., Norwich B. Special teaching for special children: A pedagogy for inclusion? MPG Books LTD, Bodmin, Cornwall (UK): Open University Press, 2008. 238 p.
11. Williams J. R. A. Experience of Inclusive Education in European Countries. Bristol: Centre for Studies in Inclusive Education. 2010. URL: http://www.academia.edu/9631350/Experience_of_Inclusive_Education_in_European_Countries (дата звернення 14.03.2021).

Lys O. H. Optimization of the activities of preschool education institutions in the implementation of inclusive education in Ukraine

The article examines the activities of preschool education institutions during the implementation of inclusive education in Ukraine. It is emphasized that one of the priorities of the modern education policy of Ukraine is inclusive education, which provides for the creation of a barrier-free educational environment for people with special educational needs and children with disabilities. The author states that the most crucial indicators of implementing inclusive education (along with educational factors) are as follows: subjective, e.g., satisfaction with an educational process of all participants of the educational process (children, parents, teachers and counsels); a sense of security and comfort in the educational environment. The key indicators of the effectiveness of optimizing the operational environment of a preschool education institutions amidst the implementation of inclusive education is inclusive practice, which the preschool educational institution fulfills when all children involved in the educational process show positive dynamics in development (especially of social skills), adjusted and welcomed by children, are keen on attending the preschool education institution, get assistance and support in mastering the educational program. The research concludes that the development of inclusive education in Ukraine is characterized by not forming a new system but a qualitative and smooth change of the available system of preschool education in general. At the same time, the implementation of this model in the future allows advancing performance efficiency of a preschool education institution related to the involvement of children with special educational needs and children with disabilities into the educational environment. Thus, the inclusive educational practice in a preschool education institution is impossible without engaging specialists in experimental and research work aimed at studying the mechanism of launching inclusive education and controlling inclusion at all its stages, analyzing and systemizing positive and negative practices and working out performance optimization of the institution.

Key words: *inclusion, inclusive practice, administration, child with special educational needs, child with disability, preschool education institutions, education policy.*

Д. С. Кремова,здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Запорізький національний університет

ПРИСЯГА В СЛУЖБОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН (НА ПРИКЛАДІ УГОРЩИНИ, НІМЕЧЧИНИ, ЧЕХІЇ)

З давніх-давен складання присяги вважалося сакральною подією, що означала особливу клятву особи на здійснення певних дій. Застосовуючи важливі для особи, яка складала присягу, речі (клятва на землі, згадування Бога та ін.) присяга проголошувалася в особливій урочистій обстановці і означала обіцянку виконати все те, про що було згадано. Особа, яка складала таку присягу, несла величезну відповідальність перед собою та вищими силами за виконання її, а порушення такої обіцянки наслідком мало смерть. Згодом присяга супроводжувалася обіцянкою вірно служити монарху та виконувати сумлінно свої посадові обов'язки. Історичні періоди змінювалися, часи присяги монархові спливали, на їх місце прийшли часи присяги на вірність державі та народу. Інститут присяги модифікувався із зміною історичних періодів, на формування його впливали політичні, релігійні, соціальні, економічні чинники, але єдиним, що залишалося незмінним, було те, що інститут присяги завжди відрізнявся своєю важливістю і неоціненним значенням, а складання присяги було і є великим моральним обов'язком, який має гордо нести особа, яка її складає. Метою статті є аналіз інституту присяги у службовому праві України та зарубіжних країн. Об'єкт роботи – суспільні відносини, які виникають під час вступу особи на державну службу та прийняття присяги. Предметом є присяга у службовому праві України та зарубіжних країн (на прикладі Угорщини, Німеччини та Чехії). Методи дослідження: загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, серед яких: ретроспективний аналіз, порівняльно-правовий, історико-правовий, діалектичний аналіз, системний метод, синтез. Результати. В залежності від держави, у службовому праві якої, закріплено особливості інституту присяги, його нормативні та процедурні аспекти, варіюється текст присяги та процедура її складання. Порівнюючи категорії інституту присяги в Україні, Угорщині, Німеччині та Чехії, можна зробити висновки щодо того, що загальні ознаки інституту присяги в службовому праві вищезгаданих країн мають безліч спільних рис, що доводить всеохоплюючу, відповідальну, надзвичайно важливу роль присяги у службових правовідносинах України та зарубіжних країн.

Ключові слова: присяга, службове право, компаративно-правовий аналіз, законодавство, процедура, інститут присяги, урочиста обіцянка, клятва.

Постановка проблеми. З давніх-давен складання присяги вважалося сакральною подією, що означала особливу клятву особи на здійснення певних дій. Застосовуючи важливі для особи, яка складала присягу, речі (клятва на землі, згадування Бога та ін.) присяга проголошувалася в особливій урочистій обстановці і означала обіцянку виконати все те, про що було згадано. Особа, яка складала таку присягу, несла величезну відповідальність перед собою та вищими силами за виконання її, а порушення такої обіцянки наслідком мало смерть. Згодом присяга супроводжувалася обіцянкою вірно служити монарху та виконувати сумлінно свої посадові обов'язки. Історичні періоди змінювалися, часи присяги монархові спливали, на їх місце прийшли часи присяги на вірність державі та народу.

Інститут присяги модифікувався із зміною історичних періодів, на формування його впливали політичні, релігійні, соціальні, економічні чинники, але єдиним, що залишалося незмінним, було те, що інститут присяги завжди відрізнявся своєю важливістю і неоціненним значенням, а складання присяги було і є великим моральним обов'язком, який має гордо нести особа, яка її складає. **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед вітчизняних вчених-юристів, які присвятили роботи окремим аспектам державної служби, є: Ю.П. Битяк, М.І. Цуркан, М.М. Маськовіта, В.О. Андреев, С.В. Данилів та ін. **Метою статті** є аналіз інституту присяги у службовому праві України та зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Україна. Положення Закону України «Про державну

службу», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про Національну поліцію», «Про судоустрій та статус суддів», «Про нотаріат», «Про національне антикорупційне бюро України», Податкового кодексу є законодавчим «базисом» інституту присяги в Україні, з відображенням специфіки публічної служби на окремих посадах. Юридичним фактом, які означає зарахування вперше на публічну службу особи, яка претендує на таку посаду є прийняття публічно присяги, які передують проходження конкурсного відбору. Присяга складається в урочистій обстановці та супроводжується підписанням тексту Присяги, в результаті підписаний текст зберігається в особовій справі особи, яка її складає. П. 6 ст. 31 Закону України «Про державну службу» закріплює обов'язок Служби управління персоналом організувати складання Присяги державним службовцем. Державний службовець складає Присягу наступного змісту: «усвідомлюючи свою відповідальність», урочисто присягаю, що буду вірно служити Українському народові дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх в життя, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, з гідністю нести високе звання державного службовця та сумлінно виконувати свої обов'язки» [1]. Тексти Присяги у службовому праві України є офіційно закріпленими і несуть високий моральний обов'язок особи, що складає Присягу, залежно від посади, на яку претендує особа, і таку ж високу відповідальність за її порушення, в першу чергу перед особою, своєю державою та народом України. Вступаючи на публічну службу, складаючи офіційно Присягу, особа покладає на себе обов'язок вірної та чесної служби, дотримання положень законодавства України, не допускаючи їх порушення, сумлінно виконувати ті зобов'язання, що покладені на особу, залежно від посади, на яку вона претендує, недопущення неповаги до держави, українського народу, прав і свобод людини і громадянина, і недопущення порушення складеної Присяги. Тобто, складення Присяги в службовому праві України має неоціненне значення, зі складення особою присяги виникає адміністративно-правовий статус публічного службовця та фактичне прийняття такої особи на державну службу.

Угорщина. Державним службовцем в Угорщині є особа, яка займає посаду в апараті законодавчої, виконавчої, судової гілки влади, або ж в адміністрації президента. Згідно Закону

Угорщини «Про правовий статус державного службовця», а саме п. 6 закріплює обов'язок прийняття державним службовцем Присяги для вступу на службу. В Угорщині державний службовець приймає Присягу наступного змісту: «Я, ..., клянусь бути вірним і відданим своїй країні, Угорській Республіці, та її народу. Я буду дотримуватися Конституції нашої країни, її конституційних норм і законів. Я не буду порушувати державну або службову таємницю. Буду виконувати свої службові обов'язки неупереджено, добросовісно, чесно, виключно відповідно закону, точно і етично поважати людську гідність, у міру моїх можливостей в інтересах мого народу (та місцевій громаді). Я буду вести себе бездоганно, як виконуючи свої професійні обов'язки, так і поза ними, і зроблю все, що в моїх силах, щоб сприяти розвитку Угорської Республіки та її інтелектуальному та матеріальному зростанню. Нехай допоможе мені Бог!» [2]. Присяга державним службовцем в Угорщині приймається особою в урочистій обстановці та присутності представників органів державної влади. Вимовляється усно, але закріплюється письмово. Відмова від прийняття Присяги є підставою для припинення державної служби. Так, між процедурою прийняття Присяги державним службовцем Угорської Республіки, текстом такої Присяги, наслідком відмови від неї та такими категоріями інституту Присяги в Україні є низка спільних рис. По-перше, складення Присяги в Україні та Угорщині – це своєрідний обов'язковий етап переходу до зарахування а державну службу, без якого таке зарахування не є можливим. По-друге, присяга – є урочистою обіцянкою особи: а) виконувати сумлінно покладені на неї обов'язки; б) беззаперечно виконувати положення чинного законодавства країни; в) бути вірним та відданим своїй державі, народу; г) поважати людську гідність, захищати права і свободи людини і громадянина. По-третє, Присяга державним службовцем складається усно, підкріплюється письмовим текстом, що підписується особою. По-четверте, наслідком відмови від Присяги є підставою для припинення державної служби особою. Відрізняються тексти присяги державних службовців тим, що в тексті Присяги Угорської Республіки також закріплена обіцянка виконання правил етичної поведінки, як-от «буду вести себе бездоганно», в українському службовому законодавстві такий пункт є окремо закріпленим, не включеним до тексту Присяги, те саме стосується і слів «сприятимувати інтелектуальному і матеріальному зростанню».

Характерною особливістю є підкріплення Присяги державного службовця Угорської Республіки згадування Бога, а саме: «Нехай допоможе мені Бог!».

Німеччина. Згідно Федерального закону про статус службовців Федеративної Республіки Німеччина, а саме п. 2 «федеральним чиновником є той, хто знаходиться у публічно-правових службових відносинах і відносинах службової вірності (правовідносини, в яких перебуває чиновник з державним органом) із Федерацією або із безпосередньо федеральною корпорацією, публічною установою або фондом публічного права» [3, с. 225]. У Федеративній Республіці Німеччина особа, яка претендує на посаду федерального чиновника, має скласти Присягу, або замість неї урочисту заяву. Цей факт пов'язаний з членством у певній релігійній громаді. Особа, яка має членство у такій громаді, може не використовувати слова «я присягаю», а урочисто пообіцяти чесно і сумлінно виконувати свої обов'язки, пов'язані з посадою, на яку така особа претендує. Також у Федеральному законі зазначається, що слова Присяги особам, які є членами певних релігійних громад, дозволяється не використовувати слова: «і допоможи мені Бог!». Текст Присяги федерального службовця є офіційно закріпленим і має наступний зміст: «Я присягаю дотримуватись Основного закону Федеративної Республіки Німеччина і всіх діючих у Федеративній Республіці законів і сумлінно виконувати мої службові обов'язки, і допоможи мені Бог» [3, с. 244]. Так, враховуючи положення щодо осіб, що претендують на посади на посади федеральних чиновників, але мають членство у релігійних громадах, то Присяга таких осіб умовно має такий зміст: «Я обіцяю / заявляю ... дотримуватись Основного закону Федеративної Республіки Німеччина і всіх діючих у Федеративній Республіці законів і сумлінно виконувати мої службові обов'язки». Федеральним законом передбачено звільнення особи за відмову від прийняття Присяги або виголошення урочистої обіцянки виконувати сумлінно свої посадові обов'язки, дотримуючись законодавства країни. Так, аналізуючи текст присяги, процедуру складання та відмову від складання її особою, що претендує на зайняття посади федерального чиновника та порівняння цих категорій з категоріями інституту присяги в Україні, умовно можна виділити спільні риси: а) присяга – урочиста, піднесена подія; б) присяга – обіцянка чесно і сумлінно виконувати свої посадові обов'язки; в) присяга – мораль-

ний обов'язок перед особою, яка її складає; г) складання присяги як перехідний важливий етап зарахування особи на службу; д) в текстах є урочиста обіцянка дотримуватися Основного Закону та чинного законодавства держави; е) відмова від складання Присяги є фактичною підставою для звільнення особи. Відмінними ознаками є: а) у тексті Присяги федерального чиновника закріплено словосполучення «і допоможи мені Бог!» (схожість з Присягою державного службовця в Угорщині); б) тексти Присяги у службовому законодавстві України є розширеними порівняно з текстом Присяги федерального службовця (обов'язковим елементом в українському службовому законодавстві є обіцянка захисту прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина); у тексті Присяги федерального службовця таке формулювання відсутнє. в) у текстах Присяги у службовому законодавстві України відсутнє словосполучення «і допоможи мені Бог!», на відміну від Присяги федерального чиновника; г) Присяга федерального чиновника допускає факт членства особи в релігійній громаді і, як результат, текст Присяги може змінюватися, а в службовому законодавстві України факт зміни тексту Присяги, пов'язаний із вищезазначеними обставинами, відсутній; д) у тексті Присяги федерального службовця відсутня обіцянка служити вірно державі та народу, на відміну від текстів Присяги у службовому законодавстві України, де таке формулювання є обов'язковим елементом.

Чехія. Згідно Закону про службу державних службовців у державних установах і про винагороду державних службовців та інших працівників адміністративних установ (Закон про службу)» державним службовцем є працівник, який здійснює державне управління в державних установах. Особа, яка претендує на посаду державного службовця після успішного проходження конкурсу складає Присягу, і день складання Присяги є днем початку служби, тобто складання Присяги особою є початком службових правовідносин. Складання Присяги державним службовцем в Чехії закріплюється підписом особи, яка складає таку Присягу, реєстру службових присяг. Присяга державного службовця або ж Службова присяга має наступний текст: «Я свідомо присягаю своєю честю, що при виконанні служби я буду дотримуватися конституційних законів та інших законів і правових положень Чеської Республіки, міжнародних договорів, ратифікованих Чеською Республікою і службових правил, а також розпоряджень

мого керівника, виданих відповідно до закону. Я також буду виконувати свої обов'язки належним чином, неупереджено та сумлінно і не буду зловживати посадою державного службовця» [3, с. 288]. Присяга державного службовця є моральним обов'язком особи виконувати чесно і сумлінно свої посадові обов'язки та відмова від складання такої присяги «не має наслідком виникнення службових відносин». Так, спільними рисами, аналізуючи службове законодавство України та Чехії, між категоріями інституту присяги є а) факт складання Присяги – виникнення службових правовідносин; б) Присяга – обов'язковий етап зарахування на службу; в) складання Присяги – завершальний етап після проходження конкурсу; г) обіцянка у тексті Присяги додержання законодавства країни; д) обіцянка у тексті Присяги сумлінно виконувати свої посадові обов'язки; е) відмова від складання Присяги – немає наслідком виникнення службових правовідносин; є) складання Присяги – урочиста подія. Відмінними рисами є: а) обіцянка у тексті Присяги державного службовця не зловживати службовим становищем «не буду зловживати посадою державного службовця», у текстах Присяги у службовому законодавстві України таке формулювання відсутнє; б) крім обов'язку виконувати положення законодавства держави у тексті Присяги державного службовця в Чехії, закріплена обіцянка безпосередньо виконувати розпорядження керівника; в) у службовому законодавстві Укра-

їни тексти Присяги містять обіцянку захищати права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, у тексті Присяги державного службовця в Чехії така обіцянка відсутня.

Висновки і пропозиції. Так, складання присяги є великим моральним обов'язком особи, яка її складає. В залежності від держави, у службовому праві якої, закріплено особливості інституту присяги, його нормативні та процедурні аспекти, варіюється текст присяги та процедура її складання. Порівнюючи категорії інституту присяги в Україні, Угорщині, Німеччині та Чехії, можна зробити висновки щодо того, що загальні ознаки інституту присяги в службовому праві вищезгаданих країн мають безліч спільних рис, що доводить всеохоплюючу, відповідальну, надзвичайно важливу роль присяги у службових правовідносинах України та зарубіжних країн.

Список використаної літератури:

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VII : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>. (дата звернення: 15.12.2020).
2. Витко Т.Ю. Особливості проходження державної служби в органах державної влади Угорщини : веб-сайт. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02\(13\)/12vtydvu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_02(13)/12vtydvu.pdf). (дата звернення: 15.12.2020).
3. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / За заг. ред. Тимощука В.П., Школика А.М. Київ: Конус-Ю, 2007. 735 с.

Kremova D. S. Oath in the service law of Ukraine and foreign countries (on the example of Hungary, Germany, the Czech Republic)

From ancient times, taking the oath was considered a sacred event, which meant a special oath of a person to perform certain actions. Applying important things to the person who took the oath (oath on earth, remembrance of God, etc.), the oath was taken in a special solemn atmosphere and meant a promise to fulfill all that was mentioned. The person who took such an oath bore a huge responsibility to himself and his higher powers for fulfilling it, and breaking such a promise resulted in death. The oath was later accompanied by a promise to serve the monarch faithfully and to perform his duties conscientiously. Historical periods changed, the time of the oath to the monarch expired, in their place came the time of the oath of allegiance to the state and the people. The institution of the oath was modified with the change of historical periods, its formation was influenced by political, religious, social, economic factors, but the only thing that remained unchanged was that the institution of the oath was always important and invaluable, and taking the oath was and is a great moral a duty that should be proudly borne by the person who makes it up. The purpose of the article is to analyze the institution of the oath in the service law of Ukraine and foreign countries. The object of work - public relations that arise during a person's entry into the civil service and taking the oath. The subject is the oath in the service law of Ukraine and foreign countries (on the example of Hungary, Germany and the Czech Republic). Research methods: general scientific and special methods of scientific knowledge, including: retrospective analysis, comparative law, historical law. dialectical analysis, system method, synthesis. Results. The study found that taking an oath is a great moral duty of the person taking it. Depending on the state, in whose official law the peculiarities of the institution of the oath, its normative and procedural aspects are fixed,

the text of the oath and the procedure of its drawing up vary. Comparing the categories of the oath in Ukraine, Hungary, Germany and the Czech Republic, we can conclude that the common features of the oath in the service law of the above countries have many common features, which proves the comprehensive, responsible, extremely important role of oath in Ukraine and abroad countries.

Key words: *oath, official law, comparative legal analysis, legislation, procedure, institution of oath, solemn promise, oath.*

УДК 347.254: 347.153: 332.8: 347.238.3
DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.30>

О. В. Бігняк

orcid.org/0000-0002-4079-9940

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ СПІВВЛАСНИКІВ В УПРАВЛІННЯ БАГАТОКВАРТИРНИМ БУДИНКОМ В ДЕРЖАВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Постановка проблеми. Більшість мешканців міст є власниками житлових приміщень, які розташовані в багатоквартирних будинках. Багатоквартирним вважається житловий будинок, в якому розташовано три чи більше квартири. У такому будинку можуть бути також нежитлові приміщення, які є самостійними об'єктами нерухомості (ст. 1 Закону України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку» від 14.05.15 р № 417-VIII) [1]. Власники квартир і нежитлових приміщень в будинку вважаються співвласниками багатоквартирного будинку, спільне майно в якому належить їм на праві спільної сумісної власності (ст. 5 Закону).

Спільне майно багатоквартирного будинку не можна поділити на частки і виділити в натурі. Таким чином, власники квартир і нежитлових приміщень багатоквартирного будинку, знаходяться «в одній зв'язці», як співвласники, і повинні виконувати функції з управління багатоквартирним будинком.

Однією з форм управління багатоквартирним будинком є заснування об'єднання власників багато квартирних будинків (ОСББ) – невідприємницького товариства, яке створюється для забезпечення і захисту прав співвласників та дотримання їхніх обов'язків, належного утримання та використання спільного майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати всіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами ОСББ.

В одному багатоквартирному будинку може бути створене лише одне об'єднання. В той же час власники квартир і нежитлових приміщень в двох і більше багатоквартирних будинках, об'єднаних спільною прибудинковою територією, елементами благоустрою, обладнанням, інженерною інфраструктурою, можуть створити одне об'єднання.

Право власників квартир приймати участь у вирішенні питань управління спільним майном ОСББ є особливою сферою, що вимагає законодавчого врегулювання. Перш за все, необхідно вирішити, чи залежить розподіл кількості голосів власників від кількості і розміру квартир і / або нежитлових приміщень, що перебувають у їх власності. У законодавстві слід приділити цьому особливу увагу з тим, щоб права власності були захищені від можливої монополії на голосування в результаті концентрації власності серед обмеженої кількості власників. Як правило, співвласники мають один голос у вирішенні питань управління ОСББ.

Аналогічні рішення повинні бути прийняті щодо права голосу власників квартир і нежитлових приміщень щодо розмірів внесків на утримання спільного майна. Наприклад, власники більшого приміщення несуть вищі витрати на придбання, щомісячні внески, і, відповідно, можуть мати більший вплив на рішення ОСББ, що може привести до права додаткового голосу. Тому держави в своєму житловому законодавстві повинні вирішити, чи буде власнику кожного приміщення надано один голос незалежно від його розміру або право голосу засноване на відсотковій частці приміщення в загальній площі всіх квартир і нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку, і розподіляється відповідно до розміру приміщення. Кожна держава повинна вирішувати ці питання в своїх законах про об'єднання власників багатоквартирних будинків згідно зі сформованою суспільною практикою і цінностями.

Мета статті – на основі порівняльного аналізу законодавства низки постсоціалістичних європейських держав, що регулює процес прийняття рішень, що стосуються управління спільною власністю ОСББ, виявити позитивні

практики, які могли б бути запозичені в законодавство України.

Виклад основного матеріалу. У законодавстві більшості європейських держав як один з варіантів експлуатації та обслуговування багатоквартирного будинку закріплюється управління ним об'єднанням власників (ОСББ). Умови створення ОСББ в цілому подібні та ґрунтуються на житловому законодавстві, статутних документах об'єднання, укладення договору і його реєстрації.

У всіх державах ОСББ має статус некомерційної організації.

Так, відповідно до законодавства Чехії ОСББ є юридичною особою, створеною з метою забезпечення управління будівлею і землею; ОСББ не може займатися підприємницькою діяльністю і не може брати участь в бізнесі інших фізичних або юридичних осіб. ОСББ може набувати рухоме і нерухоме майно та розпоряджатися ним тільки з метою управління будівлею і землею (наприклад, придбання права власності на квартиру в будинку, що знаходиться у веденні ОСББ).

Згідно із законодавством Словаччини ОСББ є юридичною некомерційною організацією, яка не може займатися будь-якою підприємницькою діяльністю і не може купувати будь-яку власність. Однак Закон допускає, що ОСББ може від імені власників квартир здавати в оренду загальні приміщення в будівлі (наприклад, для комерційних цілей) і використовувати дохід від оренди з метою експлуатації та обслуговування будівлі. Вважаємо цю модель кращою, бо вона не дозволяє ОСББ брати участь в бізнес-ризиках ведення підприємницької діяльності за межами будівлі, якою воно управляє, а з іншого боку дозволяє генерувати (практично безризиковий) дохід від оренди, що знижує адміністративні та експлуатаційні витрати для власників.

Згідно із законодавством Румунії ОСББ є формою некомерційної автономної асоціації більшості власників кондомініуму, створеної з метою управління будівлею. У законі конкретно не закріплюється, чи може ОСББ займатися будь-якою іншою комерційною діяльністю самостійно або чи може воно брати участь в діяльності інших осіб. ОСББ може мати дохід від експлуатації майна, що знаходиться в спільній власності, який акумулюється в спеціальних фондах для ремонту та інших інвестицій в спільну власність.

За законодавством Литви ОСББ є неприбутковою організацією, створеною для обслуговування власників. Воно не може займатися іншою

комерційною діяльністю, не пов'язаною з керуванням його будівлею, і не може бути засновником якогось іншого підприємства. ОСББ може набувати і відчужувати майно, необхідне для управління будівлею.

Відмінності в законодавствах держав, що розглядаються, полягають у процесі прийняття участі в управлінні ОСББ, зокрема щодо внесків власників квартир утримання багатоквартирного будинку.

Законодавство Чехії вимагає, щоб власники квартир вносили свій внесок в управління загальними приміщеннями будівлі. Проте в чеському законодавстві відсутнє визначення цілей, для яких можуть бути використані фінансові джерела ОСББ.

Згідно з Цивільним кодексом Чехії [2], кожен власник приміщень несе відповідальність за участь в управлінні багатоквартирним будинком пропорційно його частці володіння до загальної площі будівлі, за умови, що власники не вирішать інакше. Для цієї мети власники приміщень вносять авансовий внесок до спеціального фонду в розмірі, який вони встановлять, виходячи з передбачуваних потреб на наступні місяці або на наступний рік. У разі, якщо частина загальних приміщень використовується виключно конкретним власником, розмір внеску визначається індивідуально.

Власники несуть відповідальність за зобов'язаннями ОСББ пропорційно частки своєї власності до загальної площі будівлі. За погодженням з власниками, ОСББ може використовувати квартири та нежитлові приміщення як заставу для отримання позики, необхідної для управління будівлею. В такому випадку власники несуть відповідальність у розмірі вартості своїх приміщень.

Закон не передбачає обов'язкового створення фонду технічного обслуговування і ремонту, що відрізняє його від словацького закону, який вимагає створення такого фонду.

У законодавстві Чеської Республіки вартість (вага) голосу власника квартири встановлюється пропорційно до частки загальної площі квартири або нежитлового приміщення співвласника у загальній площі всіх квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку. Загальні збори мають кворум для голосування, якщо присутні на зборах власники мають просту більшість голосів. Рішення приймається простою більшістю голосів присутніх на зборах.

Згідно з Цивільним кодексом Чехії кворум для голосування є різним і залежить від поставленого питання:

100%-на присутність всіх учасників ОСББ потрібна при розгляді питань, пов'язаних зі зміною призначення будівлі, зміною структури будівлі і для змін загальних частин будівлі; питань, пов'язаних зі зміною статуту, накладенням застави на окремі приміщення кондомініуму, встановленням суми платежу в фонд.

Проста більшість всіх присутніх на зборах членів є достатньою для вирішення всіх інших питань, які було винесено на голосування. Збори правомочні, якщо на них присутні більше 50 % членів ОСББ, якщо інше не встановлено статутом.

Передбачається, що члени ОСББ можуть голосувати за дорученням.

Рішення, прийняті в результаті голосування, можуть бути оскаржені в суді протягом 3 місяців з моменту, коли власник був проінформований (або міг отримати інформацію).

Відповідно до законодавства **Словаччини** кожен власник квартири або нежитлового приміщення має один голос за кожен квартиру або нежитлове приміщення, що знаходиться в будівлі, незалежно від розміру частки в загальній площі багатоквартирного будинку. Співвласники однієї квартири мають разом один голос. Застосовуються наступні правила голосування:

Голосування з усіх питань, крім перерахованих нижче, вимагає простої більшості:

- 2/3 всіх голосів необхідно для прийняття рішень по кредитах, договорам про будівництво надбудов і для зміни форми управління;

- якщо кількість власників, присутніх на зборах, не складає необхідного кворуму після закінчення однієї години з початку зборів, досить простої більшості присутніх голосів.

Голосування за дорученням (у письмовій формі) дозволено, однак підпис власника, який дозволяє іншій особі голосувати від його імені, має бути засвідчений двома людьми.

Голосування може бути оскаржене в суді протягом 15 днів з моменту оголошення рішення [3].

В **Угорщині** при прийнятті участі в управлінні спільним майном кожний член ОСББ має один голос на зборах. Якщо квартирою володіють спільно кілька власників, вони мають тільки один колективний голос [4].

Законодавство **Польщі** передбачає, що рішення з питань управління багатоквартирним будинком приймаються більшістю голосів власників приміщень, які розраховуються відповідно до розміру їх часток у спільному майні, якщо в статуті або рішенні ОСББ не передбачено, що в конкретному питанні кожен власник має один

голос. Частка в спільному майні розраховується як частка від корисної площі приміщення і суми корисної площі всіх приміщень в даній власності. До корисної площі приміщення додається площа суміжних приміщень, наприклад, підвалів.

Польське законодавство передбачає цікаве положення, що запобігає монополізації прийняття рішень в управлінні спільною власністю ОСББ: якщо сума часток у спільній власності не дорівнює одиниці, або більшість часток належить одному власникові, або якщо одночасно виконуються обидві ці умови, голосування за принципом, згідно з яким кожен власник має один голос, запроваджується на кожен вимогу власників приміщень, що мають не менше 1/5 частку в спільному майні (ст. 23 Закону Польщі «Про власність на квартири») [5].

Відповідно до законодавства **Румунії** кожен власник квартири має один голос. Застосовуються наступні правила голосування:

- при голосуванні по створенню фонду на утримання, ремонт і реконструкцію будівлі голоси власників розподіляються пропорційно їх частки у спільній власності;

- власник може бути представлений членом сім'ї або іншим представником (довіреною особою), якщо він / вона уповноважені на це в письмовій формі власником. Довірена особа може представляти одного або декількох власників;

- президент ОСББ має право голосу при рівності голосів.

В особливих випадках рішення можуть бути прийняті в письмовій формі. Рішення повинно бути зареєстровано в реєстрі ОСББ та оголошено в письмовій формі всім власникам.

Загальні збори можуть приймати рішення, якщо більшість членів ОСББ (50%+1 голос) є присутньою особисто або через законного представника. При відсутності кворуму рішення можуть бути прийняті на повторних загальних зборах при наявності необхідного кворуму власників, присутніх на зборах. При прийнятті рішень про створення інвестиційних фондів для відновлення і модернізації будівель голос кожного власника має вагу, рівний частці в спільному майні ОСББ [6].

Законодавство **Литви** передбачає, що власник (або власники) кожної квартири або нежитлового приміщення має один голос (ч. 6 ст. 4 Закону «Про товариства власників житла»). Рішення вважається дійсним, якщо на зборах присутні більше 1/2 власників. Збори вважаються правомочними, якщо на ньому присутня більшість власників. У разі, якщо на зборах не присутня більшість,

збори можуть бути скликані через два тижні і вважаються правомочними приймати рішення шляхом голосування при кворумі в 25% присутніх власників. При голосуванні з питань реконструкції, визначення суми обов'язкових платежів або зміни статуту потрібне схвалення простої більшості всіх власників (ч. 5 ст. 21 Закону) [7].

Закон Литви «Про товариства власників житла» вимагає, щоб власники несли витрати на ремонт і технічне обслуговування будівлі, виходячи з їх частки володіння в спільному майні (ч. 4 ст. 4), і періодично вносили внески до фонду.

При фінансуванні об'єктів загального користування власники квартир або нежитлових приміщень несуть відповідальність за оплату витрат на технічне обслуговування і ремонт будівлі відповідно до їхніх часток у спільному майні. Вони зобов'язані періодично вносити внески до фонду ОСББ, якщо вони не вирішили інакше. Вимога робити внески до фонду аналогічна чинним чеським і словацьким законам.

Власники квартир або нежитлових приміщень не зобов'язані оплачувати витрати, на які вони не давали своєї згоди і які не є обов'язковими витратами на технічне обслуговування відповідно до законодавчих актів, а також вимог енергоспоживання, програм економії, які реалізуються державою (ч. 2 ст. 29). Вважаємо, що це положення закону суперечить «правилу більшості», що визначається голосуванням, і може бути контрпродуктивним для зусиль щодо поліпшення комфорту, безпеки і загальних умов в будівлі.

Згідно із законодавством **Республіки Молдови**, співвласники однієї квартири разом мають один голос. Власник, який володіє декількома квартирами, має по одному голосу за кожен квартиру. Кожен власник нерухомості, що володіє нежитловим приміщенням, має тільки один голос. Кількість голосів не залежить від розміру їх частки в загальній площі будівлі.

Загальні збори ОСББ вважається правомочним приймати рішення, якщо число присутніх становить 2/3 або більше голосів. Якщо кількість голосів є недостатньою, будуть скликані нові збори, які вважаються правомочним приймати рішення, якщо на них присутні 51% голосів. У разі голосування по реконструкції будівлі та її інженерних мереж (ліфтів, систем опалення тощо) рішення приймається 2/3 голосів [8].

Законодавство більшості розглянутих країн передбачає також створення більш великих об'єднань ОСББ – асоціації власників.

Асоціації власників в Чеській та Словацькій республіках можуть створюватися тільки з метою

співпраці в просуванні спільних інтересів; наприклад, підтримка необхідних змін законодавства або обмін досвідом. При чому збори ОСББ не використовуються для управління декількома асоціаціями кондомініумів, так як такий крок може відштовхнути власників від процесу прийняття рішень.

Румунське законодавство не визначає, чи можуть асоціації власників об'єднуватися, приєднуватися чи зливатися з іншими асоціаціями. У Литві ОСББ може приєднуватися до інших асоціацій, створювати нові асоціації з іншими.

Звертаючись до української практики управління майном ОСББ, Закон **України** «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [9] передбачає, що кожний співвласник (його представник) під час голосування має кількість голосів, пропорційну до частки загальної площі квартири або нежитлового приміщення співвласника у загальній площі всіх квартир та нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку. Якщо одна особа є власником квартири (квартири) та/або нежитлових приміщень, загальна площа яких становить більш як 50 відсотків загальної площі всіх квартир та нежитлових приміщень багатоквартирного будинку, кожний співвласник має один голос незалежно від кількості та площі квартир або нежитлових приміщень, що перебувають у його власності (абз. 15 ч. 9 ст. 10 Закону).

Статутом об'єднання може бути встановлений інший порядок визначення кількості голосів, що належать кожному співвласнику на загальних зборах.

Рішення про визначення переліку та розмірів внесків і платежів співвласників, порядок управління та користування спільним майном, передачу у користування фізичним та юридичним особам спільного майна, а також про реконструкцію та капітальний ремонт багатоквартирного будинку або зведення господарських споруд вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як дві третини загальної кількості усіх співвласників, а в разі якщо статутом не передбачено прийняття таких рішень, – більшістю голосів. З інших питань рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини загальної кількості співвласників (абз. 17 ч. 9 ст. 10 Закону).

Висновки. Досвід інших країн показує, що дуже важливо, щоб власники квартир і нежитлових приміщень в ОСББ мали рівні права і обов'язки, незалежно від того, чи є вони приватними особами, юридичними особами або державними чи муніципальними організаціями. Особливо це важ-

ливо при оплаті послуг і обслуговування. Рівність всіх власників дуже важливо для підтримки інтересу всіх власників до управління будівлею.

Держави по-різному підходять до вирішення питання розподілу голосів під час прийняття рішень щодо управління спільним майном ОСББ. Зазвичай, в законодавстві визначається, які типи рішень можуть бути прийняті шляхом голосування. Під час розробки правового регулювання необхідно забезпечити, щоб результати голосування були юридично обов'язковими для всіх власників квартир і нежитлових приміщень, незалежно від того, чи власник брав участь в процесі голосування. З цією метою у законодавстві повинні бути передбачені випадки, коли потрібна проста або певна більшість голосів.

Рішення з великим потенційним впливом повинні вимагати більшого відсотка голосів «за», ніж базові управлінські рішення. Правила повинні чітко визначати, які типи рішень відносяться до якої категорії. Законодавчі зусилля також повинні бути зроблені для визначення відповідного кворуму для голосування, щоб уникнути сценаріїв, в яких або (а) невелика кількість власників квартир ставить під загрозу більшість через погану відвідуваність, або (б) зазначена більшість голосів занадто велика, що перешкоджає процесу прийняття основних управлінських рішень ОСББ.

Список використаної літератури:

1. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку: Закон України від 14.05.15 р. № 417-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19#Text>.

2. Гражданский кодекс Чешской Республики: Закон от 03 февраля 2012 года. URL: http://juristpraha.cz/ru/89_2012_rus.
3. Home Savings Act: Act of the National Council of the Slovak Republic No 310/1992. URL: http://www.nbs.sk/_img/Documents/_Legislativa/_BasicActs/A310-1992.pdf.
4. Paulsson J., Mitták T. Legal Regulation of the Condominium Management and the Economy – the Hungarian and Swedish Legal Practice. URL: <https://jegyzo.hu/comparative-law-ii-legal-regulation-of-the-condominium-management-and-the-economy-the-hungarian-and-swedish-legal-practice>.
5. Ustawa z 24 czerwca 1994 roku o własności lokali. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19940850388>.
6. Housing in Romania. Project co-financed from the European Regional Development Fund through the Operational Programme Technical Assistance (OPTA) 2007-2013. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/552171468585744221/pdf/106856-REVISED-WP-RomaniaHousingRASOutputFinalHousingAssessment-PUBLIC.pdf>.
7. Country profile on the housing sector. Lithuania. UN, NY-Geneva, 2000. URL: https://unece.org/DAM/hlm/prgm/cph/countries/lithuania/CP_Lithuania_en.pdf.
8. About condominium in housing stock: Law of the Republic of Moldova of March 30, 2000. No. 913-XIV. URL: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=3441>.
9. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 № 2866-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14#n8>.

Бігняк О. В. Порівняльно-правовий аналіз регулювання участі співвласників в управлінні багатоквартирним будинком в державах Центральної та Східної Європи. – Стаття.

У статті проводиться порівняльно-правовий аналіз регулювання процесу прийняття участі в управлінні ОСББ в державах Центральної та Східної Європи. Відмінності в законодавствах держав, що розглядаються, полягають у процесі прийняття участі в управлінні ОСББ, зокрема щодо внесків власників квартир утримання багатоквартирного будинку.

Зазначається, що право власників квартир приймати участь у вирішенні питань управління спільним майном ОСББ є особливою сферою, що вимагає законодавчого врегулювання. Перш за все, необхідно вирішити, чи залежить розподіл кількості голосів власників від кількості і розміру квартир і / або нежитлових приміщень, що перебувають у їх власності.

Зроблено висновок, що в законодавстві держав, що стало предметом аналізу, по-різному врегульовано право власників квартир приймати участь у вирішенні питань управління спільним майном ОСББ: або власнику кожного приміщення надано один голос незалежно від його розміру, або право голосу засноване на відсотковій частці приміщення в загальній площі всіх квартир і нежитлових приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку. Автор приходить до висновку, що у законодавстві слід закріпити положення, які б захистили власників від можливої монополізації прийняття рішення під час голосування в результаті концентрації власності серед обмеженої кількості власників квартир та нежитлових приміщень.

Досвід інших країн показує, що вкрай важливо, щоб власники квартир і нежитлових приміщень в ОСББ мали рівні права і обов'язки, незалежно від того, чи є вони приватними особами, юридичними особами або державними чи муніципальними організаціями. Особливо це важливо при оплаті послуг і обслуговування. Рівність всіх власників дуже важливо для підтримки інтересу всіх власників до управління будівлею.

Держави по-різному підходять до вирішення питання розподілу голосів під час прийняття рішень щодо управління спільним майном ОСББ. Під час розробки правового регулювання необхідно забезпечити, щоб результати голосування були юридично обов'язковими для всіх власників квартир і нежитлових приміщень, незалежно від того, чи власник брав участь в процесі голосування. З цією метою у законодавстві повинні бути передбачені випадки, коли потрібна проста або певна більшість голосів.

Ключові слова: об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, ОСББ, кондомініум, багатоквартирний будинок, прийняття участі в управлінні, загальні збори, прийняття рішень, житлово-комунальне господарство.

Bihniak O. V. Comparative legal analysis of regulation of co-owners' participation in the management of a multi-apartment building in the Central and East Europe. – Article.

The article provides a comparative legal analysis of the regulation of participation in the management of condominiums in Central and Eastern Europe.

It is concluded that in the legislation of the states, that have become the subject of analysis, the right of apartment owners to take part in solving issues of managing the common property of condominiums is regulated in different ways: either the owner of each premises is given one vote, regardless of its area, or the voting right is based on the percentage of premises in the total area of all apartments and non-residential premises located in an apartment building.

The common property of an apartment building cannot be divided into shares and allocated in kind. Thus, the owners of apartments and non-residential premises of an apartment building are "in one connection" as co-owners, and must perform the functions of the management of the apartment building.

One of the forms of apartment building management is the establishment of an association of owners of multi-apartment buildings (condominiums) – a non-profit company, which is created to ensure and protect the rights of co-owners and their responsibilities, proper maintenance and use of common property, operating payments and so on.

The right of apartment owners to participate in the management of the common property of condominiums is a special area of the legal regulation. First of all, it is necessary to decide whether the distribution of the number of votes of owners depends on the number and size of apartments and/or non-residential premises owned by them. The author concludes that the legislation should fix provisions that would protect apartment owners from possible monopolization of decision-making by voting due to the concentration of ownership among a limited number of apartment and non-residential premises owners. As a rule, co-owners have one vote in deciding on the management of condominiums.

States in their housing legislation must decide whether the owner of each room will be given one vote regardless of its size, or the right to vote is based on the percentage of the room in the total area of all apartments and non-residential premises located in an apartment building and is distributed according to the size of the room. Each state must address these issues in its laws on the association of apartment building owners following established social practices and values.

Usually, the law determines what types of decisions can be made by voting. When developing legal regulations, it is necessary to ensure that the voting results are legally binding for all owners of apartments and non-residential premises, regardless of whether the owner participated in the voting process. To this end, the law should provide issues where a simple or certain majority of votes is required.

Decisions with high potential impact should require a higher percentage of votes than basic management decisions. The rules must clearly define which types of decisions belong to which category. Legislative efforts should also be made to determine an appropriate voting quorum to avoid scenarios in which either (a) a small number of homeowners are at risk of the majority due to poor attendance, or (b) this majority of votes is too large, which hinders the decision-making process of condominiums.

Key words: association of apartment building co-owners, condominium, apartment building, participation in management, general meeting, decision-making, housing and communal services.

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.31>**Я. І. Маслоva**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ОСОБЛИВОСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ

Постановка проблеми. Корупція являється однією із найбільш суттєвих загроз розвитку українського суспільства та всіх його підсистем (юридичної, публічно-політичної, громадської, економічно-підприємницької тощо), здійснюючи деструктивний вплив як на традиційні устої соціального буття, так і значно нівелюючи перспективи розвитку країни (часто будучи підставою зведення нанівець багатьох конструктивних починань, цілих секторальних реформ – судової, поліцейської, децентралізаційної). Окрім того, корупція володіє ознакою комплексної суспільної небезпечності: вона завдає шкоди не лише відносинам в межах яких виникає та здійснюється, але й породжує масив похідних правопорушень у суміжних секторах буття. Нормативно встановлений Законом України «Про запобігання корупції» поділ правопорушень на корупційні та такі, що пов'язані з корупцією, опосередковує відповідний вид юридичної відповідальності. Відповідно, за правопорушення, пов'язані з корупцією встановлено можливість притягнення до адміністративної відповідальності. Означене є підставою виокремлення специфіки притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення відповідної групи правопорушень, що є актуальним вектором як для покращення правозастосовної діяльності, так і вибору наступних реформаторських позицій в означеній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлення змістовно-процедурних характеристик притягнення до адміністративної відповідальності є предметом дослідження багатьох вчених тривалий період часу (наприклад, В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, І.П. Голосніченко, С.В. Ківалова, Т.О. Коломоєць). Натомість, питання корупції стало предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, таких як: Д.В. Гудков, О.Р. Дашковська, І.А. Дьо-

мін, С.А. Задорожній, О.В. Клок, Д.Г. Михайленко, В.В. Нонік, Т.В. Хабарова, М.І. Хавронюк, О.П. Хамходера та інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, яких присвячено антикорупційній діяльності, проблема визначення особливостей притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією є актуальною та потребує формування єдиного підходу, що обумовлює вибір теми дослідження.

Мета статті – дослідити правову проблематику притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна відповідальність є видом юридичної відповідальності, яка застосовується за вчинення адміністративних правопорушень, яких передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Окремою групою адміністративних правопорушень є ті, які пов'язані з корупцією. При цьому, притягнення до адміністративної відповідальності за вказану групу проступків, яких об'єднано відповідним родовим об'єктом, характеризується відповідними особливостями, є: 1) врегульованою нормами адміністративного права, включаючи профільне законодавство в сфері запобігання корупції; 2) її підставою є адміністративний проступок, який пов'язаний з корупцією; 3) суб'єктами адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією є спеціальний суб'єкт, на якого поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції»; 4) порядок притягнення до адміністративної відповідальності включає темпоральні, суб'єктні та змістовні ознаки.

Щодо першої ознаки, зауважимо наступне. Правове регулювання притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, яких пов'язано з корупцією є цілісним

системним утворенням, елементи (складові частини) якого перебувають у відносній залежності відповідно до принципу правового регулювання. При цьому, до цієї системи може бути віднесено не будь-який нормативно-правовий акт, а тільки той, який містить загальні правила щодо:

а) притягнення до адміністративної відповідальності;

б) визначення ознак, що характеризують склад адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Правова основа притягнення до адміністративної відповідальності заснована на положеннях Конституції України. Йдеться, до прикладу, про такі статті Основного Закону: «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії у часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення» (ст. 58); «жодна особа не може бути двічі притягнена до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» (ст. 61) [1]. Деталізація засад притягнення до адміністративної відповідальності міститься в КУпАП в частині окреслення:

а) загальних питань адміністративної відповідальності (суб'єкти адміністративної відповідальності, система адміністративних стягнень тощо);

б) окремих складів адміністративних проступків;

в) кола суб'єктів, уповноважених притягувати до адміністративної відповідальності;

г) процедури притягнення до адміністративної відповідальності [2].

До профільного антикорупційного законодавства, яким визначено ознаки, що характеризують склад адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, віднесемо: Закони України «Про запобігання корупції» [3], «Про засади державної антикорупційної політики в Україні» [4], рішення Національного агентства з питань запобігання корупції (наприклад, «Форма декларації осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [5], «Про затвердження Порядку оформлення протоколів про адміністративні правопорушення Національним агентством з питань запобігання корупції» [6]).

Визначаючи особливість притягнення до адміністративної відповідальності за правопо-

рушення, пов'язані з корупцією – підставу притягнення до адміністративної відповідальності, йдеться про вчинення безпосередньо конкретного виду правопорушення. Відповідно до глави 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» КУпАП, адміністративна відповідальність передбачена за: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4); порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5); порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6); порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7); незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172-8); невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9) [2].

У значенні Закону України «Про запобігання корупції», правопорушення, пов'язане з корупцією, – це «діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність» (абз. 9 ч. 1 ст. 1) [3].

Доктринальні напрацювання щодо сутності правопорушень, яких пов'язано з корупцією, зведено до наступного: це правопорушення є протиправним, винним, умисним, та таким, що посягає на встановлений порядок управління діяння, використання суб'єктом корупції наданих йому службових повноважень і пов'язаних із цим можливостей що має на меті метою отримання вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди, що за своєю природою є неправомірною, для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди суб'єкту корупції, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам, що має на меті схилення особи до використання службових повноважень протиправним чином, за яке законом передбачено адміністративну відповідальність [7, с. 28]; воно не охоплює корупційні правопорушення, за які не передбачено адміністративну відповідальність [8, с. 306]; його обов'язковими ознаками є протиправність, винність, адміністративна караність [9, с. 511].

Поєднання загальних ознак адміністративних правопорушень та ознак, правопорушень, яких пов'язано з корупцією, дозволяє виділити такі характеристики останніх: 1) є суспільно

небезпечним діянням; 2) виражається у протиправній дії чи бездіяльності, яка не містить ознак корупції; 3) є винним (умисним або необережним) діянням; 4) посягає на об'єкти, які знаходяться під охороною адміністративного антикорупційного законодавства; 5) виступає підставою для притягнення до адміністративної відповідальності; 6) за його вчинення передбачено застосування санкцій, яких передбачено адміністративним законодавством тощо.

Серед особливостей притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, чільне місце належить суб'єктові їх вчинення, який є спеціальним. Суб'єктом означеного виду адміністративних правопорушень може бути особа, що виконує функції держави або місцевого самоврядування, прирівняна до них, особа, до повноважень якої входять виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, та особа спеціально уповноважена на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми.

Можна стверджувати, що суб'єктом вчинення адміністративного проступку, пов'язаного з корупцією є публічний службовець. Поняття «публічна служба» міститься в Кодексі адміністративного судочинства України та визначено як діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади АРК, органах місцевого самоврядування [10]. При цьому, не на усіх публічних службовців поширюються антикорупційні обмеження. Тому, суб'єктом адміністративного проступку, пов'язаного з корупцією виступатиме той публічний службовець, на якого поширюються положення антикорупційного законодавства.

Специфіка провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією реалізується в межах провадження щодо притягнення до відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, яке являє собою ряд послідовних дій, яких спрямовано на залучення правопорушників до відповідальності і забезпечення виконання винесеної постанови [11, с. 222].

До специфічних ознак провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, які вирізняють його від інших проваджень віднесемо наступні:

є специфічним видом провадження, що може реалізовуватись виключно місцевими судами (районними, районними у містах, міськими чи міськрайонними) у відповідності до ст. 221 КУпАП;

передумовою відкриття провадження по цій категорії справ є протокол про правопорушення, пов'язане з корупцією. Відповідно до ст. 257 КУпАП, протокол про вчинення адміністративного корупційного делікту надсилається до місцевого загального суду за місцем вчинення корупційного правопорушення разом з іншими матеріалами у триденний строк з моменту його складення. Зазначимо, що уповноваженими на складання протоколу є посадова особа, зокрема посадовою особою органів внутрішніх справ (Національної поліції) та Національного агентства з питань запобігання корупції (статті 172⁴ - 172⁹ – в частині правопорушень, вчинених службовими особами, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище), 188⁴⁶, 212¹⁵, 212²¹) [2]. У разі виявлення ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, уповноважені особи Національного агентства складають протокол про таке правопорушення, який направляється до суду згідно з рішенням Національного агентства. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про запобігання та протидію корупції», уповноваженими особами Національного агентства є Голова та члени Національного агентства, а також уповноважені Національним агентством посадові особи [3];

відображає процесуальний зміст суспільних відносин, яких пов'язано із охороною прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції України і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством;

має встановлену структуру, яку відображено у сукупності процесуальних дій, що послідовно здійснюються відповідно до норм адміністративно-процесуального права та норм антикорупційного законодавства;

має наслідком застосування санкцій, яких передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення з врахуванням особливостей, яких передбачено антикорупційним законодавством тощо.

Необхідним є звернення уваги на порядок складання протоколу про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією у випадку закриття кримінального провадження, але за наявності ознак адміністративного правопорушення. Строк накладення стягнення за таких умов становить 1 місяць з дня прийняття рішення про закриття кримінального провадження. У разі закриття кримінального провадження щодо розгляду справи про корупційне правопорушення, але за наявності ознак адміністративного правопорушення, протокол має бути складеним у триденний строк з моменту винесення судового рішення [12].

Підсумовуючи зазначимо, що притягнення до адміністративної відповідальності характеризується сукупністю специфічних ознак. До особливостей провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, віднесемо наступні: є специфічним видом провадження, що може реалізовуватись виключно у судовому порядку; передумовою відкриття провадження по цій категорії справ є протокол про корупційне правопорушення; має встановлену структуру, яку відображено у сукупності процесуальних дій, що послідовно здійснюються відповідно до норм адміністративно-процесуального права та норм антикорупційного законодавства; має наслідком застосування санкцій, яких передбачено КУпАП з врахуванням особливостей, яких передбачено антикорупційним законодавством тощо. Доцільним є подальше доктринальне трактування окремих аспектів притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.02.2021 р.).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р.

- № 8073. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/card6#Public> (дата звернення: 10.02.2021 р.).
3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 10.02.2021 р.).
4. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> (дата звернення: 17.02.2021 р.).
5. Форма декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 10.06.2016 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0960-16>. (дата звернення: (дата звернення: 10.02.2021 р.).
6. Про затвердження Порядку оформлення протоколів про адміністративні правопорушення Національним агентством з питань запобігання корупції: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 06.12.2019 р. № 159/19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0014-20#Text>. (дата звернення: 10.02.2021 р.).
7. Клімова С.М. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення. С.М. Клімова. Х., 2012. 200 с.
8. Шабас І. Поняття та ознаки адміністративних корупційних правопорушень за законодавством України. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 306 – 311.
9. Ільєнок Т. В. Адміністративне корупційне правопорушення: поняття, склад, ознаки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 511-516.
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20171215>. (дата звернення: 17.02.2021 р.).
11. Битяк Ю.П. Адміністративне право України. Х.: Право, 2000. 520 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.02.2021 р.).

Маслова Я. І. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. – Стаття.

Анотація. Дослідження присвячено встановленню особливостей притягнення до адміністративної відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Звернуто увагу на такі з них: 1) врегульованою нормами адміністративного права, включаючи профільне законодавство в сфері запобігання корупції; 2) підставою є адміністративний проступок, який пов'язаний з корупцією; 3) суб'єктами адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією є спеціальний суб'єкт, на якого поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції»; 4) порядок притяг-

нення до адміністративної відповідальності включає темпоральні, суб'єктні та змістовні відмінні ознаки.

Встановлено, що правове регулювання притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, яких пов'язано з корупцією є цілісним системним утворенням, що включає нормативно-правові акти, які містять загальні правила щодо: а) притягнення до адміністративної відповідальності; б) визначення ознак, що характеризують склад адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Виділено характеристики адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією: 1) є суспільно небезпечним діянням; 2) виражається у протиправній дії чи бездіяльності, яка не містить ознак корупції; 3) є винним (умисним або необережним) діянням; 4) посягає на об'єкти, які знаходяться під охороною адміністративного антикорупційного законодавства; 5) виступає підставою для притягнення до адміністративної відповідальності; 6) за його вчинення передбачено застосування санкцій, яких передбачено адміністративним законодавством тощо.

Обґрунтовано, що суб'єктом адміністративного проступку, пов'язаного з корупцією виступатиме той публічний службовець, на якого поширюються положення антикорупційного законодавства.

Зазначено, що провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією може реалізовуватись виключно у судовому порядку.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, корупція, адміністративна відповідальність, спеціальний суб'єкт, Національне агентство з питань запобігання корупції.

Maslova Ya. I. Features of bringing to administrative responsibility for administrative offenses related to corruption. – Article.

The study is devoted to establishing the features of bringing to administrative responsibility for administrative offenses related to corruption. Attention was drawn to the following of them: 1) regulated by the norms of administrative law, including specific legislation in the field of corruption prevention; 2) the reason is an administrative offense related to corruption; 3) subjects of administrative offenses related to corruption are special subjects covered by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"; 4) the procedure for bringing to administrative responsibility includes temporal, subjective and meaningful distinctive features.

It has been established that the legal regulation of bringing to administrative responsibility for offenses related to corruption is a complete systemic entity, which includes normative legal acts, which contain general rules regarding: a) bringing to administrative responsibility; b) determination of features characterizing the composition of administrative offenses related to corruption.

Identify the characteristics of administrative offenses related to corruption: 1) is a socially dangerous act; 2) is expressed in illegal action or inaction that does not contain signs of corruption; 3) is a culpable (intentional or careless) act; 4) encroaches on objects that are protected by administrative anti-corruption legislation; 5) acts as a basis for bringing to administrative responsibility; 6) its commission is subject to the application of sanctions provided for by administrative legislation, etc.

It is well-founded that the subject of an administrative offense related to corruption will be the public servant to whom the provisions of the anti-corruption legislation apply.

It is noted that proceedings in cases of administrative offenses related to corruption can be carried out exclusively in court.

Key words: administrative offense, corruption, administrative responsibility, special subject, National Agency for the Prevention of Corruption.

А. М. Тимчишинкандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківської філії Університету «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті встановлено, що питання щодо форм використання спеціальних знань у кримінальному процесі та криміналістиці залишається проблемним. Науковці не сформулювали єдиної точки зору з приводу процесуальної регламентації, змісту та класифікації таких форм, зокрема, наводяться їх різні переліки, у тому числі без належної науково обґрунтованої класифікації. Нами підтримано концепцію поділу форм використання спеціальних знань на: процесуальні і непроцесуальні.

Визначено, що форму використання спеціальних знань у кримінальному процесі потрібно розуміти як зовнішній прояв їх суті, що обумовлена їх змістом та знаходить свій практичний вираз при розслідуванні кримінальних правопорушень. Їх еволюція пройшла тривалий шлях пошуків і перетворень. Від розгляду однієї широкої форми у вигляді судової експертизи прийшли до диференціації форм на ті, які передбачені, або не передбачені у КПК, результати яких мають, або не мають доказового значення, за суб'єктом їх використання та ін. Суб'єкти кримінального провадження, які представляють сторону обвинувачення, здійснюють функцію обвинувачення, спрямовану насамперед на збирання доказів та встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. На них покладається обов'язок доказування, тобто вони, водночас, є головними суб'єктами пошуково-пізнавальної діяльності, хоча й деякі інші суб'єкти, які беруть участь у кримінальному провадженні, мають право збирати і подавати докази.

На основі аналізу кримінальних проваджень розпочатих за фактом вчинення різних видів кримінальних правопорушень встановлено, що спеціаліст відповідно до своїх обов'язків, передбачених КПК України, може застосувати спеціальні знання у наступних формах: 1) практичної діяльності (підготовка, організація та безпосередня участь у проведенні слідчих та інших процесуальних діяч; пошук, виявлення, фіксація та вилучення слідів (мікрооб'єктів), речових доказів, виявлення, огляд та відібрання зразків для експертного дослідження; 2) методичної діяльності (застосування науково-практичних прийомів та методів проведення окремих СРД; 3) технічної діяльності (вибір і застосування науково-технічних засобів, що використовуються для виявлення та фіксації речових доказів); 4) консультативної діяльності (надання усних та письмових роз'яснень, з питань, які виникають у ході проведення слідчих (розшукових) дій, або питань, які в майбутньому будуть вирішуватись за допомогою експертизи).

Ключові слова: спеціальні знання; кримінальне судочинство; кримінальне провадження; криміналістична характеристика; форми використання.

У загальному розумінні під формою, як правило, розуміють зовнішній вигляд предмета. Форму використання спеціальних знань у кримінальному процесі потрібно розуміти як зовнішній прояв їх суті, що обумовлена їх змістом та знаходить свій практичний вираз при розслідуванні кримінальних правопорушень. Їх еволюція пройшла тривалий шлях пошуків і перетворень. Від розгляду однієї широкої форми у вигляді судової експертизи прийшли до диференціації форм на ті, які передбачені, або не

передбачені у КПК, результати яких мають, або не мають доказового значення, за суб'єктом їх використання та ін. [1, с. 206].

Для сторони обвинувачення законодавець передбачає декілька форм використання спеціальних знань. Передусім, процесуальна і непроцесуальна характеризують процедуру отримання інформації. За своїм значенням у доказуванні вона поділяється на доказову і орієнтуючу (організаційно-тактичну) інформацію. Доказова інформація включає відомості про

обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, тобто обставини, які входять до предмета доказування (ст. 91 КПК України). Орієнтуюча інформація може бути отримана як процесуальним, так і непроцесуальним способом. Вона використовується для організаційно-тактичних цілей у процесі розслідування (висування версій, визначення напрямів розслідування, планування слідчих дій, прогнозування можливої лінії поведінки учасників розслідування та ін.), а також під час дослідження доказів. Додатково із зазначених вище двох форм можна виокремити інші, зокрема, безпосередню та опосередковану.

У першому випадку, відповідні суб'єкти самі (безпосередньо) застосовують науково-технічні засоби. Наприклад, слідчий здійснює фотографування, відеозапис місця події, використовує під час огляду криміналістичну валізу тощо. Усі ці процедури мають бути належним чином оформлені, тобто зафіксовані дані про їх використання. В іншому випадку такі результати втрачають доказове значення. Тобто, дані, одержані унаслідок використання науково-технічних засобів у кримінальному провадженні, це перенесені на технічний засіб фіксації відомості про факти, які відображені на різноманітних матеріальних носіях, характеризуються інформаційною цінністю та змістом, на основі яких у визначеному законом порядку спеціально уповноважені суб'єкти встановлюють наявність або відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження. Наголошуємо, що такі дані є результатом використання не будь-яких, а саме науково-технічних засобів та підлягають обов'язковій фіксації у відповідному процесуальному документі.

Участь інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста) в кримінальному провадженні, вважається звичайною формою використання науково-технічних засобів. Втім, як вже було зазначено, сьогодні немає можливості забезпечити участь інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста) у всіх слідчих ситуаціях. Однак їх чисельність на місцях – це лише одна з організаційних проблем, яку необхідно вирішувати, але не шляхом компромісів і не на шкоду практиці боротьби зі злочинністю.

Необхідно зауважити, що за фактами резонансних кримінальних правопорушень, зокрема, таких як умисне вбивство, зазначений перебіг подій взагалі неможливий і до огляду місця події завжди повинні залучатися не лише спеціалісти секторів техніко-криміналістичного

забезпечення роботи районних управлінь поліції, а і пересувні криміналістичні лабораторії спільно із спеціалістами НДЕКЦ МВС України.

Як показує практика, слідчі органів досудового слідства, недостатньо поінформовані про нові засоби і пристосування, які дають змогу не лише відшукувати й фіксувати сліди з місць кримінального правопорушення, а й вилучити їх для подальшого дослідження. Разом із тим, зібрати необхідну інформацію про кримінальне правопорушення і злочинців без ефективного використання різноманітних технічних засобів практично не можливо [2, с. 83]. Такі обставини обумовлюють необхідність не лише більш детального розгляду специфіки використання спеціальних знань в ході досудового розслідування, а й розробки сучасних методичних рекомендацій, що відбивають останні досягнення науки і техніки, з їх застосування.

Відповідно до ст. 71 КПК України [3], законодавець серед ознак спеціаліста, окрім спеціальних знань, визначає також можливість надання консультацій, пояснень, довідок та висновків. У такому разі, на наш погляд, виникає питання, а хто визначає, чи може спеціаліст надавати консультацію чи висновки у конкретній ситуації та як саме це відбувається? Оскільки ця частина статті не містить критеріїв або процедури надання такої можливості, відповідно трактування «може надавати» розуміється досить широко. Широке трактування положень цього визначення стосується також відсутності конкретизації щодо напрямку спеціальних знань. На наше переконання, було б доречніше зазначити, що питання, з яких спеціаліст надає консультації та висновки не повинні виходити за межі її компетенції.

З огляду на це, ч. 1 ст. 71 пропонується викласти у такій редакції: «спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і *відповідним чином залучена для* надання консультації, пояснення, довідки чи висновка під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок *та які знаходяться у межах її компетенції*».

Спеціаліст також зобов'язаний під час проведення слідчо-розшукових дій (далі – СРД) своїми знаннями та досвідом сприяти виявленню та фіксації слідів кримінального правопорушення, звертати увагу слідчого, прокурора, суду на обставини, пов'язані з виявленням і закріпленням слідів, та використовувати необхідні для цього науково-технічні засоби. Успіх

діяльності спеціалістів, залежить від низки факторів, серед яких, рівень підготовки і стаж роботи, наявність у розпорядженні спеціаліста відповідних науково-технічних засобів, організація роботи, зокрема, у системі експертно-криміналістичних підрозділів.

На основі аналізу кримінальних проваджень розпочатих за фактом вчинення різних видів кримінальних правопорушень встановлено, що спеціаліст відповідно до своїх обов'язків, передбачених КПК України, реалізує свої спеціальні знання у наступних формах: 1) практичної діяльності (підготовка, організація та проведення окремих СРД; пошук, виявлення, фіксація та вилучення слідів (мікрооб'єктів), речових доказів, виявлення, огляд та відібрання зразків для експертного дослідження; 2) методичної діяльності (застосування науково-практичних прийомів та методів проведення окремих СРД; 3) технічної діяльності (вибір і застосування науково-технічних засобів, що використовуються для виявлення та фіксації речових доказів); 4) консультативної діяльності (надання усних та письмових роз'яснень, з питань, які виникають у ході проведення слідчих (розшукових) дій, або питань, які в майбутньому будуть вирішуватись за допомогою експертизи).

Учені зазначають, що сьогодні все частіше акцентується увага на необхідності інформаційно-аналітичного забезпечення, що є вищим рівнем обробки інформації, адже вихідна інформація про об'єкт, що складає криміналістичний інтерес, опрацьовується належними суб'єктами із використанням спеціально створених технологій та в синтезованому вигляді надається для задоволення потреб практичних органів [4, с. 344]. На наш погляд, цілком справедливо розглядати його як складову довідково-консультаційної допомоги.

В межах використання довідково-консультаційної допомоги використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень слід зазначити достатньо новітню службу – Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (АРМА), яке взаємодіє не тільки з органами досудового розслідування, прокуратури та суду, співпрацює з іншими органами і має доступ до великої кількості різноманітних баз даних [5].

Окремо слід зупинитися на довідково-консультаційній допомозі, яку надають медичні установи. Серед них: заклади медичної освіти, наприклад,

для з'ясування певних медичних можливостей по дослідженню категорій хворих, Департаменти та управління охорони здоров'я, в яких функціонують позаштатні спеціалісти та які можуть надати консультації правоохоронцям з приводу кількості хворих, розрахунку та потреби лікарських засобів, технічних та якісних характеристик медичного обладнання та виробів медичного призначення, про стан захворюваності на певній території тощо. Нерідко виникає необхідність у допомозі державної служби лікарських засобів, яка надає відповіді на запити щодо реєстрації лікарського засобу на території України, законності його походження (виготовлення, ввезення, зберігання) тощо.

Широко використовується довідково-консультативна допомога таких служб як: торгово-промислової палата, Державна фіскальна служба, Держпродспоживслужба, територіальні органи Державної митної служби, органи стандартизації та сертифікації, випробувальні лабораторії тощо.

При цьому, необхідно розмежувати, хто із зазначених суб'єктів застосовує, а хто – використовує спеціальні знання, оскільки ці види діяльності не є тотожними. Застосувати – означає запровадити в ужиток, здійснити на ділі, на практиці [6, с. 726–727]. Використати – означає вживати що-небудь з користю, скористатися чимось, ужити з користю [6, с. 214–215]. З цього випливає, що застосовувати спеціальні знання можуть суб'єкти, які мають такі знання, відповідні навички їх застосування та уповноважені на це законодавцем, а використовувати – суб'єкти, які за своїм процесуальним статусом наділені таким правом.

Отже, сторона обвинувачення (прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий чи дізнавач органу досудового розслідування, працівник оперативного підрозділу), маючи професійні знання у галузі криміналістичної техніки, що лежать в основі їх професійної компетентності, можуть опосередковано використовувати спеціальні знання під час залучення спеціалістів до проведення СРД.

Спеціаліст та експерт, будучи носіями спеціальних знань, отриманих унаслідок навчання, маючи відповідні практичні навички, здобуті під час фахової діяльності, застосовують науково-технічні засоби шляхом надання допомоги стороні обвинувачення під час проведення СРД у досудовому розслідуванні та проведенні експертиз. При цьому, слід пам'ятати, що спеціаліст, як відомо, відрізняється від експерта

за змістом своєї діяльності, методами використання спеціальних знань, обсягом й характером процесуальних прав і обов'язків. З огляду на зазначене, коло суб'єктів, які використовують науково-технічні засоби, є ширшим за коло суб'єктів їх застосування [7, с. 290].

Проте, спеціаліст як «інший учасник кримінального провадження» не повинен мати власного інтересу щодо результату проведених наукових досліджень під час досудового розслідування, відповідно має неупереджено виявляти як сліди, які підтверджують винуватість особи, так і її спростовують. Фактично цей факультативний учасник кримінального процесу покликаний сприяти як стороні обвинувачення, так і стороні захисту щодо більш ефективного здійснення пошуку, огляду, перевірки за обліками та попереднього дослідження.

Необхідно звернути увагу, що згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокату надано право використовувати спеціальні знання та науково-технічні засоби в цивільному, адміністративному та кримінальному судочинстві [8]. Видатне місце серед цих знань і засобів посідають криміналістичні знання. Звісно, ніхто не може заборонити адвокату таку і навіть більш широку діяльність із захисту. Водночас, для того, щоб виконана робота була недаремною, необхідно перетворити матеріали захисту в допустимі докази. Для цього потрібно, з одного боку, виконати процесуальні вимоги, з іншого – реалізувати криміналістичні рекомендації техніко-криміналістичного характеру, оскільки, застосування технічних засобів в доказовій діяльності адвоката є допустимим, якщо при цьому не порушуються законні права та інтереси громадян, моральні, етичні вимоги; повинна бути забезпечена збереженість слідів і предметів – речових доказів, а також виключатися викривлення зафіксованої інформації; необхідно кваліфіковане застосування технічних засобів, якщо для адвоката це викликає складнощі, він теж може запросити спеціаліста [9, с. 87].

Основними формами надання допомоги адвокату-захиснику спеціалістом будуть такі. По-перше, він може визначити порушення, що допущені стороною обвинувачення при вилученні речових доказів. Такі порушення можуть полягати в застосуванні неправильних засобів і методів збирання, фіксації і збереження матеріальних об'єктів, наприклад, предмети одягу, що направлені на судово-медичну експертизу, не були попередню просушені, що могло від-

битися на об'єктивності дослідження біологічних виділень людини. По-друге, як зазначає І. В. Гора, інколи складається ситуація тактичного ризику, коли сторона захисту стоїть перед вибором, заявляти клопотання чи ні, тому що має сумніви в результатах майбутнього експертного дослідження. Можливістю мінімізації тактичного ризику такої ситуації є консультація кваліфікованого спеціаліста з оцінкою перспективності призначення експертизи у конкретному випадку. Інколи необхідно дослідити об'єкт, який раніше не траплявся в слідчій або судовій практиці. У такому разі спеціаліст допоможе сформулювати діагностичне завдання, поряд з ідентифікаційним, визначити, які матеріали необхідно буде надати експерту, якої спеціальності повинен бути експерт [10, с. 19].

Поряд із цим, діяльність адвоката (захисника) не має системного характеру, обмежена технічними можливостями і орієнтована виключно на встановлення обставин, що виправдовують підозрюваного (обвинуваченого) чи обставин, що пом'якшують покарання. Відповідно до цього, сподіватися на ефективність процесу техніко-криміналістичного забезпечення (дослідження) та його результатів неможливо. У зв'язку з цим, вважаємо, що адвокат-захисник не може бути включений до повноцінного кола суб'єктів використання спеціальних знань (водночас це не позбавляє та не обмежує його процесуальних прав, щодо самостійного збирання доказів).

На наш погляд, теж саме стосується і діяльності кінолога, який без сумніву відіграє важливу роль у криміналістичному забезпеченні розслідування кримінальних правопорушень, однак очевидно, що недоцільно буде визнати його суб'єктом застосування спеціальних знань.

Серед допоміжних процесуальних форм використання та застосування спеціальних знань під час проведення СРД слід виокремити залучення перекладача (ст. 68 КПК України); фахівців, які мають навички взаємодії з особами з психічними чи фізичними вадами (німі, глухі, сліпі тощо) (ст. 71 КПК України); присутність педагога під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи (ст. 226 КПК України).

Спеціальні знання у різних формах їх використання та застосування у кримінальному судочинстві, також можна поділити залежно від того, у якій науці їх отримано. Це дані природних, технічних і гуманітарних наук. Поділ наук на ці три групи обумовлений співвідношенням об'єктивного і суб'єктивного в них. У природ-

ничих науках переважає об'єктивність. До їх завдань входить виявлення і формулювання законів природи. Тому природничі науки ґрунтуються на емпіричних дослідженнях із застосуванням математичних та інших «точних» методів. Сформульовані згаданими науками закони покликані відобразити об'єктивні явища, процеси, стани.

Є. В. Ковалевською побудована та деталізована класифікація форм використання спеціальних медичних знань. Залежно від процесуальної значущості результатів їх використання вчена виділяє процесуальну та непроцесуальну форми. Процесуальні форми: 1) участь як спеціаліста фахівця в галузі медицини (лікаря) в провадженні СРД; 2) участь судово-медичних експертів при проведенні судово-медичної експертизи; 3) участь фахівця в галузі медицини (лікаря) під час здійснення контрольної-перевірочної діяльності; 4) довідкова діяльність фахівця у галузі медицини без залучення його до участі в СРД, яка має офіційне вираження у видачі спеціалістом – медичним працівником – письмових висновків чи довідок. Непроцесуальні форми: 1) консультації фахівців у галузі медицини до або після проведення СРД; 2) науково-технічна допомога фахівців у галузі медицини; 3) дослідницька робота; 4) проведення експертних досліджень фахівцями у галузі медицини на замовлення сторони обвинувачення чи сторони захисту у кримінальному провадженні, результати яких можуть бути взяті на розсуд суду до уваги на стадії судового розгляду [11, с. 16].

Якщо керівник органу досудового розслідування здійснює досудове розслідування, користуючись повноваженнями слідчого (п. 6 ч. 2 ст. 39 КПК України) [12], усі повноваження слідчого, що стосуються використання спеціальних знань, має право здійснювати і керівник органу досудового розслідування. Від інших форм, саме цю, вирізняє чітко виражена процесуальна і криміналістична спрямованість на збирання, фіксацію, дослідження фактичних даних про обставини вчиненого кримінального правопорушення (ст. 91 КПК України).

Згідно з п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий є службовою особою органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, яка уповноважена в межах ком-

петенції, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень [13]. Слідчий самостійно може застосовувати будь-які спеціальні знання, за винятком тих випадків, коли він не володіє певними знаннями, або вважає за необхідне залучити іншу особу, яка є більш кваліфікованим спеціалістом, чи з інших міркувань. При цьому, слідчий не має права самостійно використовувати спеціальні знання, як би він досконало ними не володів, у тому випадку, коли законом передбачено залучення конкретних спеціалістів (лікарів, перекладачів, педагогів, товарознавців тощо), а також для проведення будь-яких експертиз.

Наступною формою використання спеціальних знань під розслідування кримінальних правопорушень є судова експертиза (ст. 101, 102, 242-245 КПК України). На наш погляд, аналіз судової експертизи, її проблем часто здійснюється без урахування інших форм використання спеціальних знань. Це підтверджується ставленням до судової експертизи як до єдиного джерела спеціальних знань у кримінальному процесі. Водночас законодавець не відносить призначення та проведення судових експертиз до невідкладних СРД. Слід також пам'ятати, що судова експертиза тим і відрізняється від методів роботи фахівців в інших формах, що здійснюється, як правило, поза полем інших конкретних СРД [14].

Отже, питання щодо форм використання спеціальних знань у кримінальному процесі та криміналістиці залишається проблемним. Науковці не сформували єдиної думки з приводу процесуальної регламентації, змісту та класифікації таких форм. Ними наводяться різні переліки форм використання спеціальних знань, без належної науково обґрунтованої класифікації. Таке положення зумовлене тим, що форми використання спеціальних знань належним чином не врегульовані у кримінальному процесуальному законодавстві.

Здійснене нами узагальнення показало, що більшість науковців до форм використання спеціальних знань відносять: 1) безпосереднє використання слідчим спеціальних знань у науці, техніці, мистецтві чи ремеслі; 2) призначення експертиз; 3) призначення ревізій; 4) консультаційну допомогу спеціаліста без залучення його до безпосередньої участі в СРД; 5) участь спеціаліста в СРД.

В останні десятиліття набула поширення концепція поділу форм використання спеціальних знань на: процесуальні і непроцесуальні. На нашу думку, зважаючи на положення чинного КПК України, така класифікація дійсно може мати місце. При цьому до основних процесуальних форм

використання спеціальних знань нами віднесено: безпосереднє використання їх слідчим, прокурором, судом, слідчим суддею; участь спеціаліста під час проведення СРД; проведення судових експертиз; допит експерта. Відмінність непроцесуального від процесуального використання спеціальних знань полягає у тому, що факти, встановлені при непроцесуальних діях повинні бути перевірені процесуальним шляхом, що є одним з найважливіших постулатів доказування.

Список використаної літератури:

1. Лук'янчиков Є. Д. Форми використання спеціальних знань за новим КПК України. Київ: КПІ, 2014. С. 206–207. URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/.pdf>.
2. Криміналістика: навч. посіб. / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. Київ: Атіка, 2012. 496 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
4. Чигрина Г. Л. Використання спеціальних знань під час збирання документів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики*: Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ; м. Маріуполь, 2018). Київ-Маріуполь, 2018. С. 386–388.
5. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>
6. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. уклад.: В. В. Яременко, О. О. Сліпушко. Київ: Аконтіт, 2003. Т. 1. 928 с.
7. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків. 2017. 516 с.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
9. Павлишин Б. О. Техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування вбивств: дис. ... канд. юрид. наук. Київ. 2017. 246 с.
10. Гора І. В. Використання спеціальних знань адвокатом: наук.-практ. посіб. Київ: Прецедент, 2013. 62 с.
11. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 23 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків: Одіс-сей, 2013. 1104 с.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
14. Боднар А. В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Наук. вісн. нац. акад. внутр. справ*. Київ, 2017. № 3 (104). С. 46–58.

Tymchyshyn A. M. Features of use special knowledge in criminal proceedings. – Article.

The article establishes that the issue of forms of using special knowledge in the criminal process and criminology remains problematic. Scientists have not formulated a single point of view regarding the procedural regulation, content and classification of such forms, in particular, various lists of them are given, including those without proper scientifically based classification. We support the concept of dividing the forms of using special knowledge into: procedural and non-procedural.

It was determined that the form of using special knowledge in the criminal process should be understood as an external manifestation of their essence, which is determined by their content and finds its practical expression in the investigation of criminal offenses. Their evolution has gone through a long path of searches and transformations. From the consideration of one broad form in the form of a forensic examination, we came to the differentiation of forms into those that are or are not provided for in the Code of Criminal Procedure, the results of which have or do not have evidentiary value, according to the subject of their use, etc. Subjects of criminal proceedings, who represent the side of the prosecution, carry out the function of the prosecution, aimed primarily at gathering evidence and establishing the persons who have committed a criminal offense. The burden of proof rests on them, that is, they are, at the same time, the main subjects of search and cognitive activity, although some other subjects participating in criminal proceedings have the right to collect and submit evidence.

Based on the analysis of criminal proceedings initiated due to the commission of various types of criminal offenses, it was established that a specialist, in accordance with his duties provided for by the Code of Criminal Procedure of Ukraine, can apply special knowledge in the following forms: 1) practical activities (preparation, organization and direct participation in the conduct of investigations and other procedural actions; search, detection, fixation and extraction of traces (micro-objects), physical evidence, detection, examination and selection of samples for expert research; 2) methodical activity (application of scientific and practical techniques and methods of carrying out separate SRD;

3) *technical activity (selection and application of scientific and technical means used to identify and record material evidence); 4) advisory activities (provision of oral and written explanations on issues that arise in the course of investigative (search) actions, or issues that will be resolved with the help of expertise in the future).*

Key words: *special knowledge; criminal justice; criminal proceedings; forensic characteristics; forms of use.*

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2021.1.33>

Є. Є. Морозов

здобувач

Запорізького національного університету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ І СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

У статті автором наведено вичерпну характеристику адміністративно-правовому змісту й сутності феномену прав і свобод людини в діяльності поліції.

Доводиться, що принципом дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України, на нашу думку, належить визначити таку юридичну закономірність, що безпосередньо пов'язує зміст і сутність прав і свобод людини і громадянина та відповідні соціальні його відображення, із конкретно вчинюваними діями в сфері правоохоронної діяльності.

Базове розуміння цього принципу безпосередньо залежить від того, якими саме якостями наповнений інститут прав і свобод людини і громадянина, а також чіткості визначення кордонів і меж, щодо здійснення поліцейських функцій відносно суспільства, зокрема, в частині тимчасового й вимушеного обмеження прав і свобод людини і громадянина. З урахуванням такої широти, кількості та різноманітності елементів, що наповнюють понятійно-категоріальний апарат інституту прав і свобод людини і громадянина, необхідно зазначити, що принцип забезпечення дотримання цих прав, охоплює ті цінності і засадничі категорії, що пов'язані з кожним із них та безпосередньо має бути інтерпретований під час здійснення поліцейських функцій, представниками відповідного органу державної влади в будь-якій сфері.

Важливим, на думку автора, є те, що в залежності від сфери здійснення поліцейських функцій, чи то кримінально-процесуальна, чи то адміністративна (адміністративно-юрисдикційна), міра і можливість дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина в діяльності поліції залежить від поведінки особи та вчиненого нею.

Таким чином автор підкреслює те, що принцип дотримання прав і свобод людини і громадянина в поліцейській діяльності, як об'єкт організаційно-правового забезпечення в такій діяльності, належить розглядати крізь призму сутності і змісту поняття прав і свобод людини і громадянина, що системно наповнюється в результаті життєдіяльності суспільства та набуває нормативного закріплення у передбачений законодавством України порядок.

Ключові слова: права людини, правова охорона, відповідальність, поліція, дотримання прав, засади діяльності.

Актуальність тематики. У контексті дослідження окреслених явищ необхідно зазначити про те, що права і свободи, як базова ціннісна демократична категорія пронизують будь-які цивілізоване суспільство наскрізь. Без належного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, як правового явища, неможливим є подальший розвиток суспільства, а також утвердження інших демократичних інститутів на яких базується сучасний соціум. Важливим є також підкреслення того, що принцип дотримання прав і свобод людини і громадянина у адміністративно-правових взаєминах розглядається, як основний і непорушний фільтр в діяльності всіх без виключення органів дер-

жавної влади про, що безпосередньо зазначається в Конституції України.

Саме тому, на нашу думку, надзвичайно важливим є аналіз прав і свобод людини і громадянина як об'єкта адміністративно-правового дослідження та принципу діяльності одного з найбільших органів правопорядку в Україні - Національної поліції України. Аналіз цього феномену дозволить встановити екзистенційний зміст, сутність, а також надати змістовну юридичну характеристику окресленому явищу та охарактеризувати його вплив на правовідносини в суспільстві, а також їх становлення, захист і розвиток.

На відміну від поняття «свободи людини», в правах людини фіксується конкретна сфера,

напряму діяльності індивіда. Держава зобов'язана забезпечити та захистити законні дії людини в зазначеній сфері. В цьому випадку вже не пропонується можливість вибору варіанту діяльності всередині цього права. Цим правом можна скористатися, реалізувати його чи ні, оскільки право не є обов'язком. Наприклад, українці мають право на участь в управлінні державою як безпосередньо, так і через голосування за своїх кандидатів до парламенту. Але не всі йдуть на виборчі дільниці для того, щоби взяти участь у голосуванні [1, с. 12–13]. Відповідно, правохоронний зміст прав і свобод людини і громадянина, як об'єкта адміністративно-правового дослідження нами розглядається, як комплекс базових і непорушних елементів правового статусу громадянина, що не можуть бути порушені під час здійснення поліцією своїх функцій в будь-якій сфері. Саме тому зміст принципу дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності відповідного органу правопорядку і полягає у встановленні певної низки обмежень, щодо здійснення поліцейських функцій та застереження їх неправомірного впливу на права і свободи людини і громадянина.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України.

Метою статті є аналіз проблемних питань адміністративно-правового змісту й сутності феномену прав і свобод людини в діяльності поліції.

Виклад основного матеріалу статті. Будь-яка загальна ідея проходить крізь історію у своїх специфічних формах, обумовлених особливостями буття людей і рівнем їх цивілізації. Термін «ідея» відображає генетичний аспект принципу, допомагає продемонструвати, що принципи є інтелектуально-духовними засадами та надають принципам такої риси, як універсальність, самоочевидність, самодостатність [2, с. 25-26]. Поняття ідеї, на нашу думку, може бути ототожене із соціально-правовим контекстом терміну принцип, оскільки ідея, як і соціальний принцип не має юридичного виразу та не може слугувати підставою для притягнення особи до юридичної відповідальності, Наприклад поліцейського, який такі принципи порушив. Натомість, в разі закріплення в нормативно-правовому акті конкретного принципу діяльності та факту порушення його під час здійснення своїх обов'язків конкретним поліцейським, настає неминуча юридична відповідальність.

О. Горова зазначає, що уявлення та поняття про права людини розпочали формуватися з найдавніших часів розвитку суспільства. Вже в цей період визнавалася актуальність окресленого питання, його важливість для життєдіяльності та окремої людини, і держави загалом. І сьогодні, через багато століть, воно важливе для кожної країни світу. Про це свідчать античні часи, періоди Відродження та Просвітництва, буржуазних революцій, результати світових війн, демократичні процеси побудови правової держави та визначальні події становлення громадянського суспільства [3, с. 38]. На нашу думку, інститут прав людини є основоположним у суспільстві та світі загалом, оскільки його сутність і зміст пронизує не лише соціально-правові процеси, а і безпосередньо слугує фундаментом для формування державностей. Держава за своїм соціально-правовим змістом покликана слугувати людині, що має права, й аксіоматичний зміст цього явища полягає в тому, що хоч держава і визначає конкретний перелік прав, які вона зобов'язується захищати, основним інструментом формування державної політики в певному векторі є народовладдя а саме тому цей процес є внутрішньо взаємообумовленим.

Щодо природно-правової концепції, О. Руднева слушно зауважує, що у процесі формування ідеї забезпечення прав людини важливу роль відіграла теорія природного права внаслідок обґрунтованої нею концепції невід'ємних прав і свобод людини, які повинні гарантуватися і забезпечуватися незалежно від волі державної влади в певний історичний період. У межах вказаної парадигми було аргументовано положення, що факт виділення специфічної групи прав людини, які позначаються поняттям «невід'ємні права», зумовлений розвитком і науково-теоретичним обґрунтуванням доктрини природного права, яка, надаючи тлумачення феномена права, апелювала не до тих чи інших зовнішніх інстанцій (держава, Бог тощо), а насамперед до сутності чи природи людини, виділяючи таку її іпостась, яка й дає змогу нам вживати як поняття «право», так і поняття «людина» [4, с. 31]. Відповідно, аналогічно конструкція може бути застосована, в тому числі до формування змісту і сутності поняття принципу, оскільки не всі принципи чітко відображені в законодавстві України, та так як і не всі права, так само, захищаються законодавством. Проте, як права так і принципи, що на нашу думку нерозривно пов'язані, генеруються безпосеред-

ньо суспільством, що зайвий раз підтверджує правильність соціологічної концепції праворозуміння, де соціум самостійно визначає межі правильного та неправильного.

Правові реформи, істиною метою яких є захист прав і свобод людини, повинні реалізовувати невиміряну кількість юридичних можливостей для незліченної кількості громадян. Відповідно формальна і фактична мета таких реформ найчастіше знаходиться за межами розуміння реформаторів, а виконання такої реформи може перебувати за межами можливостей людини чи групи осіб. Однак прагнення свідомих громадян до ефективної реалізації інституту прав людини повинно набути привілейованого статусу сьогодення. Використовуючи інститут прав людини як соціальну призму, ми можемо впевнитися у тому, що однією з найпроблемніших галузей українського законодавства щодо забезпечення прав людини є сфера дії кримінальних процесуальних правовідносин. Постійні порушення прав людини, які стали нормою для України, зводять до мінімуму фактичну можливість громадян реалізовувати свої права. Реформування і модернізація кримінального процесу є надважливим завданням для сучасної незалежної України. Забезпечення існування інституту прав людини на практиці повинно стати першочерговим завданням для всіх гілок влади в Україні. При цьому, саме наукове дослідження інституту прав людини має слугувати загальнотеоретичною основою якісної правової реформи в Україні [5]. Необхідно зазначити, що діяльність Національної поліції України стосується не лише кримінального процесуального законодавства, оскільки левову частку в діяльності Національної поліції України складає адміністративно-юрисдикційна діяльність, що є одним із видів діяльності в сфері адміністративного права, котра і преважує. Так, можливим є виокремлення двох основних сфер, де реалізація дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина в діяльності поліції є найбільш важливими. Проте, поряд із цим на нашу думку необхідно зазначити ще й організаційно-правовий аспект, оскільки в діяльності поліції (безпосередньо внутрішньо організаційній діяльності) також наявні прогалини, що мають бути врегульовані виключно в правовий спосіб, із дотриманням прав і свобод поліцейських як людей і громадян.

Як зазначали О. Куракін і М. Романов, на сьогоднішній день сучасна теорія права, виділяє три основоположні концепції праворозуміння,

Українська держава визначає курс на інтеграцію до європейського співтовариства де соціологічна теорія праворозуміння є базовою. Вона не виключає існування верховенства закону, але, як зауважили теоретики права, «існування правового закону». Протиставляти принципи верховенства права та закону не досить коректно бо обидва принципи є одними з основоположних складових правової держави, побудувати яку намагається Українське співтовариство. Адже саме через принцип верховенства закону, право має практичну реалізацію, у вигляді писаних нормативно-правових актів [6]. Відповідно, для правоохоронної діяльності, на нашу думку, найбільш важливим є дотримання соціологічної концепції праворозуміння оскільки саме вона охоплює основні тенденції суспільства в сфері правоохорони та суспільно-правового буття. Правовий стан суспільства регулюється не лише нормативно-правовими актами, що ініційовані органами державної виконавчої влади та законодавцем. Значну частку в цій системі відіграє також судова практика, поряд із якою релевантною видається також практика діяльності Національної поліції України прокуратури України та інших органів правопорядку, котрі щоденно забезпечують права і свободи людини і громадянина, реалізуючи свої функції та повноваження, що відповідно впливають на права і свободи тих осіб що порушували правовий устрій суспільства.

Загальнолюдські принципи – юридичні засади, ідеали, які зумовлюються певним рівнем всесвітнього розвитку цивілізації, втілюють прогресивні здобутки правової історії людства і широко визнані в міжнародних нормативних документах. До цих принципів, зокрема, належать: захист основних прав і свобод людини; юридична рівність однойменних суб'єктів перед державою та перед законом; верховенство закону як акта нормативного волевиявлення вищого представницького органу державної влади або прямого волевиявлення народу (референдум); взаємопов'язаність (єдність) юридичних прав і виконання обов'язків людей та інших суб'єктів суспільного життя; здійснення правосуддя незалежними судами; застосування юридичної відповідальності тільки в разі вчинення особою винного протиправного діяння (презумпція невинуватості особи) [7, с. 128]. Відповідно, належить зазначити, що правоохоронна діяльність перш за все в Національній поліції України покликана на захист зазначених загальнолюдських принципів, проте аксіоматич-

ність та внутрішня взаємність цих понять зумовлюють регламентацію Конституцією України окремого специфічного принципу діяльності, що полягає в можливості здійснення повноважень Національної поліції України виключно в межах і у спосіб передбачений законодавством України. Науковці і дослідники інакше інтерпретують цей принцип як “дозволено лише те що прямо передбачено”, у той час, як для інших громадян, дотримання прав яких забезпечує Національна поліція України, діє інший принцип - “дозволено все що не заборонено”.

З філософської точки зору категорія «принцип» розуміється у двох значеннях: 1) як підстава, з якої слід виходити та якою необхідно керуватися у науковому пізнанні чи практичній діяльності; 2) як внутрішнє переконання людини, яке визначає її ставлення до дійсності, норми поведінки і діяльності [8, с. 309]. На нашу думку необхідно обґрунтувати, що враховуючи напрацювання науки філософії, принципом, у діяльності органу державної влади необхідно визначити таке ставлення до дійсності, а також межі поведінки і діяльності в конкретному органі державної влади, що дозволяє досягти конкретних правоохоронних цілей виключно в законний спосіб, із завданням, за необхідності, найменшої шкоди правам і свободам правопорушника, а також забезпечені будь-яких громадян і осіб від необґрунтованого примусу.

Для України питання прав людини нині набуває надзвичайної актуальності. Виявлення з перших кроків самостійного державного будівництва бажання посісти гідне місце у світовому та європейському співтовариствах означає для України необхідність приведення свого законодавства у відповідність із міжнародними, а у географічному вимірі – європейськими стандартами прав людини. Тому, досліджуючи означену проблему, треба акцентувати на загальноновизначених нормах прав людини, що притаманні як міжнародному, так і внутрішньодержавному праву. Вони відображають історично досягнутий рівень демократії та гуманності суспільства у міжнародному та внутрішньодержавному аспектах. Завдяки цьому останні мають особливі юридичні властивості – ні міжнародний договір, ані внутрішньодержавний закон не можуть обмежити права людини [9]. Це питання дуже чітко пов’язується із європейськими цінностями та євроінтеграційними намаганнями України, оскільки саме екзистенційний зміст і сутність прав людини нині є актуальним, зокрема і в правоохоронній діяльності. Першим кроком, на шляху удоско-

налення дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина в діяльності правоохоронних органів, була інституційна трансформація міліції в Національну поліцію України, що вже кардинально змінило підхід до взаємин держави і суспільства, а також базових засадничих форм діяльності органів правопорядку.

Ю. Бисага зауважує, що витоки явища, яке згодом стали називати правами людини, беруть свій початок з найдавніших часів людської історії. Ідеї про цінність та недоторканність життя, про рівність людей перед вищими силами містяться ще в прадавніх міфах і віруваннях. Серед перших письмових свідчень формування уявлень і понять про права людини можна назвати, зокрема, давньоєврейські священні книги Танах. У деяких з-поміж 24 книг, які створювалися протягом століть, містяться ідеї про цінність і недоторканність людського життя та про рівність людей. Згодом, у VI-V ст. до н. е., ідеї рівності всіх людей обстоювалися давньогрецькими філософами-софістами (Лікофрон, Антифон, Алкідам). Вони доводили, що всі люди від народження мають однакові, зумовлені природою права, оскільки створені Космосом і над усіма «рівно тяжіє доля» (Сенека, наприклад, вважав, що всі люди є співтоваришами як раби долі). Аналогічні ідеї з’явилися і на Сході. Так, китайський мислитель Мо-Цзи (V ст. до н. е.) доводив, що всі люди рівні перед небом; держава ж є результатом їх угоди [10]. Відповідно, інститут прав і свобод людини і громадянина як об’єкт адміністративно-правового регулювання, й те, що безпосередньо забезпечується в діяльності Національної поліції України, має розглядатися не лише як формально наповнений законодавством контекст, а перш за все, як засадниче багатоаспектне комплексне і системно прогресуюче явище, що асоціюється з людяністю, соціальною рівністю, справедливостю та демократією.

Висновки. Принципом дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України, на нашу думку, належить визначити таку юридичну закономірність, що безпосередньо пов’язує зміст і сутність прав і свобод людини і громадянина та відповідні соціальні його відображення, із конкретно вчинюваними діями в сфері правоохоронної діяльності. Базове розуміння цього принципу безпосередньо залежить від того, якими саме якостями наповнений інститут прав і свобод людини і громадянина, а також чіткості визначення кордонів і меж, щодо здійснення поліцей-

ських функцій відносно суспільства, зокрема, в частині тимчасового й вимушеного обмеження прав і свобод людини і громадянина. З урахуванням такої широти, кількості та різноманітності елементів, що наповнюють понятійно-категоріальний апарат інституту прав і свобод людини і громадянина, необхідно зазначити, що принцип забезпечення дотримання цих прав, охоплює ті цінності і засадничі категорії, що пов'язані з кожним із них та безпосередньо має бути інтерпретований під час здійснення поліцейських функцій, представниками відповідного органу державної влади в будь-якій сфері. Важливим є підкреслити те, що в залежності від сфери здійснення поліцейських функцій, чи то кримінально-процесуальна, чи то адміністративна (адміністративно-юрисдикційна), міра і можливість дотримання принципу прав і свобод людини і громадянина в діяльності поліції залежить від поведінки особи та вчиненого нею.

Таким чином належать зазначити те, що принцип дотримання прав і свобод людини і громадянина в поліцейській діяльності, як об'єкт організаційно-правового забезпечення в такій діяльності, належить розглядати крізь призму сутності і змісту поняття прав і свобод людини і громадянина, що системно наповнюється в результаті життєдіяльності суспільства та набуває нормативного закріплення у передбачений законодавством України порядок.

Список використаної літератури:

1. Рабінович П. Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістова класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України: зб. наук. пр. / редкол.: В. Я. Тацій та ін. Х.: Право, 2013. № 2 (73). С. 12–13.*
2. Погребняк, С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика) [Текст] : монографія / С. П. Погребняк. Х. : Право, 2008. 240 с.
3. Горова О.Б. Громадянські права в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина. *Часопис Київського університету права. 2006. № 2. С. 38–42.*
4. Руднева О.М. Розвиток концепції прав людини під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів. *Бюлетень Міністерства юстиції. – 2010. № 11. С. 30–37.*
5. Кучинська О.П., Іванов М.С. Загальнотеоретичне та праксеологічне розуміння прав людини. *Вісник кримінального судочинства, № 1/2017.*
6. Куракін О.М., Романов М.Ю. Співвідношення верховенства права та закону в розрізі соціологічної концепції праворозуміння. *Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015, № 2. С. 33-36. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_2\(1\)_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_2(1)_9)*
7. Рабінович П. М. Принципи права. Юридична енциклопедія: В 6 т. / [за ред. Ю. С. Шемшученко (голова ред. кол.) та ін.]. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998-2004. Т. 5. 2003. С. 128.
8. Сучасний словник із суспільних наук [Текст] / за ред. О. Г. Данильяна, М. І. Панова. Х. : Прапор, 2006. 432 с.
9. Федіна Н.В. Сучасні погляди на розуміння прав і свобод людини та громадянина в умовах реформування в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, № 4, 2015. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1856/1/4-2015fnrvvu.pdf>*
10. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. *Права людини. Ужгород, 2003. 189 С.*

Morozov E. E. Administrative-legal content and essence of the phenomenon of human rights and freedoms in police activity

In the article, the author provides an exhaustive description of the administrative-legal content and essence of the phenomenon of human rights and freedoms in the activities of the police.

It is proved that the principle of observance of human and civil rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine, in our opinion, should determine such a legal regularity that directly connects the content and essence of human and civil rights and freedoms and its corresponding social reflections, with specific actions in the field of law enforcement.

The basic understanding of this principle directly depends on what qualities the institution of human and civil rights and freedoms is filled with, as well as the clarity of the definition of boundaries and boundaries regarding the exercise of police functions in relation to society, in particular, in terms of temporary and forced restriction of human and civil rights and freedoms. Taking into account such a breadth, number and variety of elements that fill the conceptual and categorical apparatus of the institution of human and civil rights and freedoms, it should be noted that the principle of ensuring the observance of these rights covers those values and fundamental categories that are associated with each of them and should be directly interpreted during the exercise of police functions by representatives of the relevant public authority in any sphere.

It is important, in the author's opinion, that depending on the sphere of implementation of police functions, whether it is criminal procedural or administrative (administrative-jurisdictional), the measure and possibility of observing the principle of human and civil rights and freedoms in the activities of the police depends on the behavior of a person and what he or she has done.

Thus, the author emphasizes that the principle of observance of human and civil rights and freedoms in police activities, as an object of organizational and legal support in such activities, should be considered through the prism of the essence and content of the concept of human and civil rights and freedoms, which is systematically filled as a result of the life of society and acquires normative consolidation in the manner prescribed by the legislation of Ukraine.

Key words: *human rights, legal protection, responsibility, police, observance of rights, principles of activity.*